Karl Ristikivi Tuli ja raud

Karl
RISTIKIVI

Tuli ja raud

Karl Ristikivi

Tuli ja raud

ROMAAN

TALLINN «EESTI RAAMAT» 1984

E
R 57

Kujundanud H. Kersna
Romaani «Tuli ja raud» esitrükk ilmus 1938. a.

Карл Ристикиви. ОГОНЬ И ЖЕЛЕЗО. Роман.
На эстонском языке. Художник-оформитель Х. Керсна. Таллин, изд-во «Ээсти раамат». Toimetaja H. Nigols. Kunstiline toimetaja M. Vannas-Raid. Tehnilised toimetajad H. Sandla ja M. Suvi. Korrektorid L. Golberg ja M. Kulles. ИБ № 3566. Laduda antud 21. 10. 83. Trükkida antud 14. 03. 84. MB-00377. Formaat 84×108/32. Trükipaber nr. 1. Kiri: žurnalnaja. Kõrgtrükk. Trükipoognaid 11,5. Tingtrükipoognaid 19,32. Arvestuspoognaid 21,33. Trükiarv 40 000. Tellimus nr. 466. Hind rbl. 2.10. Kirjastus «Eesti Raamat», 200090, Tallinn, Pärnu mnt. 10. Trükikoda «Punane Täht», 200001, Tallinn, Pikk tn. 58.

Ristikivi, K.

R 57 Tuli ja raud. — Tln.: Eesti Raamat, 1984. — 368 lk. — (Sari «Eesti romaanivara».)

Maalt linna siirdunud töömehe Jüri Säävli perekonnaromaan. Tegevus toimub möödunud sajandi lõpuaastatest kodanliku vabariigi algaastateni. Kirjanik näitab, kuidas karm elu ise põletab peategelase unistused nii oma maalapikesest kui ka laste edasijõudmisest.

R $\frac{4702700100—277}{901(15)—84}$ 145—84 84.3E

© Järelsõna. Kirjastus «Eesti Raamat», 1984

Esimene jagu

I

Kaks nädalat enne jaanipäeva 1885. aastal kündis Jüri Säävel veel Hendriku kesapõllul ja tal polnud kurja mõtetki. Oli reedene päev enne keskhommikut, ja kuigi põld oli kivine ja noor hobune natuke peru, ei olnud sulasel tuju halb. Ta lõi isegi vilet, linnud lähedases heinamaakaasikus vilistasid kaasa, kuna värske tuul puhus päikese- ja töösooja seljalt minema. Tuul tuli Uue-Hendriku ja sedamööda välisilma poolt, ja oli tunda, et naabril olid täna sõnnikuveo talgud. Hendrikult ei olnud kedagi kutsutud, sest Hendriku Tõnis elas poole külaga pahukses.

Jüri Säävel oli Kivialuse Mardi ja Tiiu poeg Alaverest. Ta oli saunamehe poeg, vanemad olid juba ammu surnud, ja nii ta oli oma teenimisteekonnal jõudnud Metsküla. Ega ta seepärast mingi kohajooksik olnud — Vanasepa Joosepi juures ta oli teeninud neli aastat järgemööda. Aga kahekümneaastane noormees tahab ka maailma näha ja paremat kohta otsida, olgugi tal hea juba käes. Pealegi maksti Metsküla pool juba paremat palka. Siin oli üldse hea teenida, kõik olid siin elupõlised sulased-tüdrukud ühe peremehe juures, ainult Hendriku Tõnis vahetas teenijaid igal aastal. Ta oli ka niisugune, et tema juures ei seisnud ükski pagan, ristiinimesest rääkimata.

Tuli nüüd peremees äkki kodu poolt, ikka pea maas nagu pahural loomal, kes vilja kipub, tuli pikkamisi Jüri juurde ja alustas:

«Mis sa kibidest kardad, et sehuksed suured tuurid ümberringi teed?» Ise seisis vahepeenral, kuuekrae üleval, tühi ja tuleta piibukönts suus nagu enamasti ikka.

«Ei mina näe, kus need suured tuurid oo,» ütles Jüri. «Põle minu künni kohta siiamaani keegi nurisend.»

«Ega seal Alavere pool keegi oskagi õieti tööd teha,» noris Tõnis edasi.

«Siiamaani olen ikka oma arust kõik tööd ää teind,» ütles siis Jüri, ise juba näost punane.

«Põle sa tühi kedagi teind, nä et tehtud oleks,» jätkas Tõnis. Kuigi ta just nii ei mõelnud, aga tema kui peremehe sõna pidi ikka peale jääma.

«No kui ma peremehe leiba muidu söön, siis ma võin ju parem minna,» ütles Jüri. Aga ega ta seepärast poleks veel läinud, kui nüüd peremees poleks öelnud:

«Või kes sind minemast keeln oo! Põle mina maailma äärt kuskilt kinni õmmeln . . .»

Ja siis Jüri läkski. Perenaine hakkas kodus küll hädaldama, et mis nad hakkavad peale, kui tuleb kibe heinaaeg ja mehehingedest on majas ainult pooltõbine peremees ja kuueteistaastane Miku. Aga Tõnis ütles, et kuhu see Jüri nüüd ikka läheb, küll hakkab tagasi paluma, või kui on just nii kange südamega, et ei hakka ise, siis võib ju mõista anda, et matku see meelepaha maha ja jäägu aga edasi. Sest kui peremees enam teenijaid juhtida ka ei või, misjaoks ta siis majas ongi. Jüri oli aga sel ajal juhtumisi pinu taga, oli seda pealt kuulnud, ja nüüd ta muidugi ei jäänud. Mine tea, kellelt oli pärit see uhkus, mis vahel ajas end temas püsti, ja siis oli ta kange ja paindumatu nagu saarepuust. Ei ta oodanud enam söögikorda ega võtnud ka peremehelt palka vastu. Palga oleks muidu ehk veel võtnud, kui Tõnis poleks ka selle juures irisenud ja enda poole kiskunud. Siis viskas Jüri raha talle vastu silmi, ütles hoopis rumalasti ja läks õueväravast välja.

Siin oli tee, mis tuli Alaverest läbi nõmme ja viis Uue-Hendriku ja välismaailma poole. Noor inimene ei lähe kergesti tagasi — et vanasse kohta tagasi jõuda, ta teeb ennemini pika ringi. Jüri ei mõelnudki minna Alavere poole, kohendas kompsu ja läks Uue-Hendrikule. Siin oli õlut ja süüa, siin oli töökäsi tarvis, siit väravast ei lastudki mööda, kui ka ise oleksid tahtnud.

Alguses oli ju natuke rumal sissę minna — siin oli vanu tõsiseid peremehi, mine tea, mis need ütlevad. Aga peremees ise tuli õllekruusiga vastu. Ja üks tüdruk, kes ajas hobuseid, ei osanud korraga lauta sõita, vaid vaatas ikka Jüri poole nagu äratehtud. Siis võttis Jüri hargi kätte ja asus tööle,

sest kui inimene töötab, ei saa ta ise ega teised talle midagi ette heita.

Oli kuidas oli, siinne rahvas asus üksmeelselt Jüri poole. Pererahvad olid isekeskis vingus, sulased ja tüdrukud, kes olid söönud Hendriku leiba, teadsid, kui kibe see oli. Ja isegi Lepplaane Jaan, kes oli ometi tagasihoidlik ja mõistlik inimene, ütles, et Hendriku vana polevat kellegi mees.

Jüri sai sellest hoogu, tõstis sõnnikut, nii et laudanurgad kõikusid, nähku kõik, et sel poisil pole rammust ega hakkamisest puudu. Või kellel oleks veel rammu ja hoogu kui mitte kahekümneaastasel noormehel, kes on kuus jalga pikk ja seejuures ei paista laiuse tõttu nii pikk olevatki. Ta käed olid juba Vanasepa Joosepi juures sepahaamriga mängides tugevaks saanud, kuigi mõni mees ei tahtnud nende jõudu uskuda, sest oli ka pealtnäha jämedama käsivarrega mehi. Töö oli tõesti uhkuseks ja lõbuks, sest alles tööst näeb, kas inimene on juba mehepõlveni jõudnud. Et ta meel oli aga siiski veel haige, ta katsus toobikõrva rohkem kui harilikult, muutus näost üha priskemaks, kehast ja keelest aga ikka painduvamaks. Viimaks ei olnud väikeses laudas enam kuigi palju teisi kuulda, Jüri hääl käis üle kõigi. Aga et ta polnud riiakas ega uhkeldaja, siis ei pandud seda pahaks. Peremees ise patsutas talle õlale ja pakkus aga juua. Ja kui Jüril oli toobikõrv peos, ta leidis mõnikord niisuguse naljasõna, et ajas kõik naerma. Et on sel poisil ikka jõudu ja on ka mõistust. Muudkui Lepplaane Eeva ütles ikka endamisi: «No mis ta peaks nüüd . . .»

Vaata tüdrukut! Mis oli temal asja Hendriku sulasega, kes tänasest päevast ei olnudki enam Hendriku sulane, oli niisama üks tööhulgus tee peal? Tema see oligi, kelle hobune ei osanud enam õieti käia, sest ohjad kippusid segamini minema. Ei, Eeval ei olnud Jüriga midagi asja, tänini küll mitte, Eeva oli viisakas tüdruk. Aga millegipärast läks see lugu tal südamesse, ta ei tahtnud, et poiss oleks nii palju joonud ja nii valjusti rääkinud. Sest siis võis igaüks öelda: näete isegi, missugune kekats see va Säävel Jüri on . . .

Kui ta jälle oma hobuse lauta ajas ja Jüri aitas vankrit pöörata, ütles ta üsna tasa:

«Sa ää joo änam, sa oled juba purjus!»

See oli nii pehmelt ja hoolitsevalt öeldud, et Jüri ei saanudki pahaseks võõrale tüdrukule, kes toppis oma nina

sinna, kuhu polnud vaja. Koguni soojaks lõi südame ümber, kui kuulis, et on üks inimene, kes muretseb tema pärast. Ta ütles:

«Küll sa isi oled rohkem purjus kui mina — näe, kus hobuse tõmmad!»

Eeva oligi vist pisut purjus, sest ta oli tõmmanud hobuse pea nurka, kust see poleks kuidagi koormaga välja saanud, kui nüüd Jüri poleks oma tugeva käega seda viga parandanud. Eeva oli vist tõesti pisut purjus, kui see suur tugev poiss oli nii tema läheduses, et võis tunda temast hoovavat jõudu, mis oleks nagu haaranud su ümbert. Oli nii hea anda ohjad ta laiadesse tugevatesse kätesse, sellega oleksid nagu usaldanud talle kõik: juhi sina, sa oled tugevam!

Ega see teistele märkamata jäänud. Nägid poisid, kuidas Lepplaane Eeva lõkendas, kui Jüri oli lähedal, sülgasid pastlaninale ja mõtlesid: «Vaat kus tüdruk — muidu igaühe vastu nagu kadakas!» Ka tüdrukud nägid, kuidas Jüri jalad nagu iseenesest kippusid ikka Eeva poole — see on juba nii vana lugu, et paneb vägisi teised ohkama. Ja seepärast tegid Jüri ja Eeva kõik, et teised midagi ei märkaks, sest pole hullemat asja kui sattuda külaeitede jutu alla, isegi Metskülas, kus muidu läbisaamine naabrite vahel parem kui kirikukülas.

Tuli lõuna ja lähenes õhtu, laudad said tühjaks, põllud täis, heameel oli peremehel, veel parem teistel. Noorrahva jutt ja olemine läks ikka rohkem metsa, ja oleks läinud Jürilgi, kui ta nüüd poleks sattunud arukamate meeste ringi, nagu Lepplaane Jaan ja teised. Need küsisid, kuhu ta nüüd mõtlevat sammud seada.

«Edasi, ikka edasi!» ütles noormees hoogsalt. «Tagasipööramist ei ole! Küll leiab tööd suisel aal, nüüd ju alles tööaeg hakkab . . .»

Õigus küll, heinatöö ju alles algab. Aga Hendriku vana jääb hätta, sest kust ta võtab nüüd südasuvel uue mehe.

«Ei tea, kus need inimesed nüüd kaduvad!» kaebas Vaariku taat, kes oli jäänud kevadel sulaseta ja pidigi nüüd läbi ajama naisteperega.

See asi kõlbas isegi Metsküla peremeestel arutada. Inimesi kippus tõesti nagu väheseks jääma. Hea oli veel seal, kus lastepere suur. Aga lahtiinimesi jäi ikka vähemaks, kõik kadusid siit nii, et kadumist polnud märgatagi, aga äkki ei

olnud enam kedagi võtta. Igas talus oli küll oma vana elupõline sulane või tüdruk, aga kui see kord vanaks jääb . . .

Selle kohta ütles Uue-Hendriku peremees ise, tal olid alati nii toredad sõnad:

«Kes seda enne kuuln oo, et ruunal varss oleks. Need vanad sulased ja tüdrikud ju nasamma nagu ruunhobused — paljad tööloomad.»

«Aga ega perepojad-tütred teise mehe teenijaks hakka. Kui juhtubki kodus naisevõtmise pärast vanadega vastuksi minema, siis läheb parem mõisa moonakaks.»

«Mõis võtab ää jah,» kinnitati. «Enne tegid teomehed töö, nüüd peavad sulased olema. Iga mees tahab muudkui mõisa — tea, mispärast . . .»

«Läheb teisi linnagi,» ütles keegi.

«Jah, ei nüüd põle sellest tükist saksa ega talupoja vahet, lähed linna ja oled härra valmis,» lausus Lepplaane Jaan. «Näe, Vanapere Kaarli käis mineva sui maal, kübar peas, härra mis härra.»

«Viimaks läheb Jürigi linna ja hakkab antvärgiks,» õrritati. Aga Jüri ütles:

«Ei minust kaabukandjat saa — linna seadki hakkavad naerma. Olen ikka mullamutiks loodud ja selleks ma jään.»

Nüüd libises jutujärg korraks nooremate ja lahtise rahva kätte, ja siis võis mõndagi kuulda, mis oli Metskülas uudis.

«Elu nüüd igaspool teisem,» ütles Tohvri sulane, kes oli väljast tulnud. «Nüüd on mehel mitu teed ees lahti. Kas või ehitustööd . . .»

«Kallismaa parun kuuldi viinavabrikut ehitavat . . .»

«Nojah, eks viin kisu töölised siit metsanurkadest minema,» urises Vaariku taat.

«Viin nüüd kedagi kisub, aga raha küll. Sa teed sulasele aastas poolviltse pintsaki ja püksid, paar viletsamatest linaudjakatest särki ja muud prahti — aga sealt ta saab puhast raha.»

«Ja ostab selle eest siidi ja sanepi selga! Oo ju nähtud küll, põle sehukestki särki selgas kui siinsamas paikas . . .»

«Nõnda jah,» ütles isegi Lepplaane Jaan, «ega see kepi- ja kotimehe elu põle na roosiline ühti, kui pealtnäha paistab. Talupoja juures ikka inimesel kindel töö ja kindel leib.»

«Iseasi, kui inimesel oo amet, mis toidab,» ütles nüüd Uue-

Hendriku peremees ise, «ametmehed oo nüüd heas hindas.»

«Jüri ju ka väljaõppind sepp,» ütles üks poiss nagu pool õrritades. Tõsi ju oli, et Jüri oli neli aastat Vanasepa Joosepi juures, ja küll sealt midagi külge ka hakkas, kui inimesel polnud just kinnine käsi. Ja kui mõni praegu kiitis Jüri käte tugevust, ta ütles isegi: «Ei noh, sepa käed ikka sepa käed!»

Kuid kes kõneleb sepatööst, kui kibe heinaaeg ootab ees ja hobused võivad ka rautamata lepikus aeleda. Seepärast ütles Jüri, et jääb truuks põllumullale, ja laulis veel:

«See muld, mis põllust üles keeb,
see meite'ga mehed mustaks teeb . . .»

Ja kuigi ta polnud suurem laulumees, siiski laulis ta seda laulu veel kord natuke teisiti, nii et naised hurjutama hakkasid ja Eeva vägisi punastudes pidi ütlema: «No mis ta peaks nüüd . . .»

Aga öösi, kui kõik oli vaikseks jäänud, läks Jüri Säävel Lepplaanele. Mitte ainult seepärast, et polnud enam kuhugi minna — selleks ööks oleks ta võinud jääda Uue-Hendrikule või mujale. Vaariku taat oli tahtnud teda vägisi endale kaubelda, aga et siin kord nii viltu oli läinud, siis ei tahtnud Jüri enam siia äärde jääda. Liiati söödi Vaarikul tunamulluseid silke.

Lepplaane Eeva magas aida peal, aga luuk oli seestpoolt haagis ja redelitki polnud all. Ometi pääses Jüri sisse, ja kui Eeva hakkas hurjutama ja oli pahane, ta ütles:

«Mis sa nüüd räägid, ma ju ennegi sul võõrusel käind! Ja mine tea, kas änam pärast viimast korda näemegi, sest inimese elutee on teadmata . . .»

Aga seepeale ütles Eeva:

«Kui sa maailma lähed ja sinna jääd, mis sa siis änam siia nuusutama otsisid! Mis mul hundist, kes võtab ja läheb metsa, nii et händ lööb hilpu!»

«Ei,» ütles nüüd Jüri ja ütles seda üsna pühaliku tõsidusega, «ei ma sind unusta, Eeva! Põle mul ju kedagi muud änam siin maailmas, kes minust hooliks.»

Ja praegusel korral oli ta meel nii elevil, et Eevagi süda läks haledaks.

«Eks see ole teenijainimese elu!» ohkas ta. «Ei tea minagi, kus ma siit saan ja mis must saab. Siin see oo viimane aasta, see oo selge — nendel ju oma lapsed kasvavad peale.»

«Siis tuled mulle järele,» ütles Jüri. Ta oli ikka veel natuke purjus ja õueaiast niidetud värskete heinte lõhn hakkas talle veel rohkem pähe, nii et selles joobumuses ta kõneles mõndagi, mida muidu vahest poleks nii kergesti keelega välja tõuganud. Või miks ei pidanud mees täie tervise ja jõu juures oma tulevikus kindel olema.

«Ma võtan su ää,» ütles ta. «Teenin raha ja tuleva kevadi, kui su aeg täis saab, teeme pulmad.»

Eevale see asi ei paistnud nii lihtne olevat. Ilus see ju oleks küll — mis võib olla noore tüdruku meelest ilusam kui kevadised pulmad, pealegi enda omad. Aga ta kahtles siiski.

«Kus see koht oo, kus sa mu paned?»

«Kõik maailm oo lahti, kui aga isi mees oled,» ütles Jüri ja ta hääl paisus seejuures nii, et Eeva pidi teda vaigistama: «Kuss, kuss!» — «Kurat, kes võib mind keelda, kui ma tahan naist võtta! Jumal isi kuuleb pealt, mis ma tõutan — kedagi muud ma ei võta kui aga sinu üksi!»

Keda ta pidigi praegu võtma, kui ei tundnud ühtki tüdrukut lähemalt kui Eevat. Keegi siin Metskülas, ammugi mitte Alaveres, polnud Eevast parem. Ei, neis sõnades polnud praegu ühtki valet, saagu edaspidi mis tahes.

Võib-olla uskus Eeva tõesti. Öö oli ka nii ilus, ööbik laulis aida taga ja lehmad laudas ähkisid unes. Võib-olla mõtles Eeva seda, et kord on neilgi oma lehmad, kes ähivad täiskõhu pärast, sest luhakarjamaal on rohi põlvesilmani. Mõnikord on niisugune asi mõttes päris võimalik, seisab otsekui ilmsi ees. Aga oli ka hale meel noormehe pärast, kes homme läheb laia maailma, ja seepärast juba pidi olema ta vastu armsam ja vastutulelikum. Selle kohta ei võinud kellelgi olla midagi ütlemist, isegi Taevaisal mitte, kes muidu niisugusel korral oli väga kuri, sest see oli vaeslapse ainus osa, mis ta soojalt suveöölt tohtis loota. See oli tema elu ja tulevik, muud ei võinud vaene Ribu Reinu ja Anne tütar elult oodata, kuigi temas oli omajagu uhket ja kanget Lepplaane suguseltsi verd.

Hommikul koidu ajal magas Jüri nii magusasti, et Eeval oli kahju teda äratada. Peremees võis aga varsti tõusta, see-

pärast pidi vabastama oma käe poisi suitsukarva sasipea alt, kuigi oleks seda meeleldi veel enda lähedal hoidnud. Käsi oli surnud, nagu sipelgaid täis, aga ometi oli Eeva õnnelik.

Ei paistnud Jüri olevat nii õnnelik, kui hiilis maha aida pealt. Natuke rumal oli nii varga kombel roomata hea naabrimehe püstaia taga. Päike oli juba tõusnud, aga kuu oli ka hiljaks jäänud ja vaatas nagu häbenedes mujale. Päris kerge oli süda, kui jõudis viimaks suurele teele. Inimesi polnud siiski veel liikumas näha, muidu oleks rumal olnud oma pambuga külavahelt läbi minna.

Kes see oli, kes seisis seal Hendriku tee hakul? Eks see olnud ju Miku, Saaremaa poiss, kelle Hendriku Tõnis oli palganud teiseks sulaseks, kuigi poiss aastate poolest seisis karjaseseisusele lähemal ja sai ka karjase palga. Siin ta seisis nüüd suure kase all, kott seljas, müts tõmmatud silmile.

«Kas vana Tõnis saatis su üksi sooheinamaale?» küsis Jüri, kui lähemale jõudis.

«Pole juttugid,» ütles Miku. «Ega ma loll pole, et jään üksi vanamehele hirmsat moodi taga aada! Mis ma ikka putkestan, ega minulgid kahte köhtu pole!»

«Ää ole poisike, kus sul see parem koht oo!»

«Kui sina koha leiad, leian mina ka,» ütles Miku kindlalt.

«Ja kes siis vana Tõnise heina ää teeb?» küsis Jüri.

«Aagu või lehmad peale!» ütles Miku uhkelt. «Või maksku päilisele rubla päävas, mina alla selle ennast ei liiguta!»

«Tohoh!» ütles Jüri. See poiss ei meeldinud talle hästi, ei olnud ennegi meeldinud. Ta oli ise alles üsna noor, seepärast ta pidas poissi Miku vanuses veel päris lapseks. Olgu nüüd tema enesega kuidas tahes, aga poiss tegi küll rumalasti, et kindla koha jättis ja teemeheks hakkas.

Aga selgus, et Miku polnudki talitanud nii uisapäisa. Temagi oli käinud eile õhtul Uue-Hendrikul niisama vaatamas, ja seal oli kuulda, et Kallismaa parun ehitavat viinavabrikut. Ja kui ei saa sinna, siis on kuulda, et Väeküla härra tahab sood kuivaks lasta, ja sinna kraavi lõikama ikka saab.

«No ei kraavihalli töö põle mehe jäuks,» ütles Jüri. «Jäägu see peale saarlastele. Kui mina ikka vikatilöe ja hanguvarre pihku saan, siis põle mul häda kedagi.»

«See on matsi tööl» ütles Miku ja vedas nina põlglikult ülespidi. «Aga Kallismaa parun maksab meestele rubla päävas. Kuule, Jürka, hoiame otsad sinnapoole!»

«Eks me astu!» ütles Jüri, kergitas kompsu ja hakkas liikuma. Ta polnud kunagi harjunud lonkima, ta viskas ikka täismehe sammud, ja Mikul oli tegemist, et järele jõuda. Ei vaadanud nad ka vasakule ega paremale, kuni olid Metsküla läbi. Isegi küla lõpus, kus algasid heinamaad, pidi ruttu minema, sest laupäevasel päeval tahtsid paljud heinatööd alustada, ja juba kolises üks vanker nende selja taga. Nüüd aga tundus Jürile, et ta on eile liiga palju rääkinud, ja täna on nagu imelik oma küla inimeste sekka sattuda.

Alles nõmme jõudes hakkas Miku meelde tuletama, et keskhommik on varsti käes, aga temal pole leivasuutäitki kaasas. Ta vaatas igatsevalt Jüri kompsu poole, tundis selgesti leiva lõhna, aga otse küsima hakata oli ka rumal, kui teine sellest ise väljagi ei teinud ja aina edasi tormas.

«Varsti oleme Alangu külas,» ütles Miku. «Eks ole?» Ta teadis siinseid külasid üsna hästi, oli ise kevadel siitkaudu paljajalu tulnud, kuni Hendrikule jõudis. Nüüd olid tal juba teised uued pastlad jalas, tagasiminek oli hoopis uhkem. «Kuhu me siis sisse pöörame?»

«Eks me siis pööra ka, kui paras aeg tuleb.»

«Jääme ühte, oleme seltsimehed, eks ole?»

«Ole, kes sind keelab!» ütles Jüri. Ja nii nad läksid edasi Alangu ja sedakaudu Kallismaa poole. Kui teeäärseist taludest kandus seda imelist laupäevast hõngu — värske heina, kaskede ja sooja leiva lõhna, siis takerdus ajuti Jüri samm. Aga kui ta jäi seisma mõne talu õuevärava juures, ei saanud tast ometi sisseminejat. Nagu häbi oli minna nii mustlase moodi. Igaüks vaatab kahtlase pilguga, et ei tea, mis masuurikas see on, kes suvisel kibedal tööajal hulgub ringi. Eks ta pea ikka poiss olema, et peremees ta nii pakilisel ajal minema kihutas. Ja kes teab-tunneb siin Kivialuse Mardi poega, kui ta juba Metsküläski oli pooleldi võõras.

Miku jälle ei mõelnudki enam sisse minna ja kihutas ka Jürit, et mis selle arus on, kui läheb talumatsi juurde haput silku sööma. Selle jutuga tegi ta Jüri päris pahaseks, aga lollile poisile, kelle kruvid ei paistnud just saarepuust olevat, pidi andeks andma.

Ei ehitatud ainult mõisas, ehitusi oli märgata isegi tee

ääres. Alangu külas oli viimse suitsutare asemele kerkimas uus maja ja koolimajale löödi katust. Mikul oli jälle juttu, et peaks õige sindlilõikamise selgeks õppima, aga Jüri hakkas naerma, et siis peaks ju juudi moodi palvetama õppima ja sealiha söömise maha jätma. Ja nii naeris ja laitis ta iga ametit peale põllumeheameti.

Aga kogu aeg rändasid ta mõtted lähedal ja kaugel, ja need ei olnud kõige paremad mõtted. See mõtlemine väsitas palju rohkem kui käimine, rääkimata igapäevasest tööst.

II

Juhtus nii, et jõudsidki mõlemad teelised Kallismaale, sest tee nagu pidas jalgu kinni. Mõisast aga ei saadud mööda minna, sest see oli otse tee peal ees.

Oli parajasti lõunane laisaaeg, ja üsna hea oli tulise päikesepaiste käest jõuda suurte remmelgate alla. Siin oli Jüri ka pisut julgem, sest siin ei vaadatud teekäijale nii halva pilguga kui külas. Ta toetus remmelgate all lasipuule, kuhu talumehed jätsid oma hobused, kui nad tulid härra jutule, harutas pambu lahti ja hakkas vaatama, mida see lahke Uue-Hendriku perenaine siis talle teemoonaks kaasa andnud. Pehme talgusepik ja värske vasikaliha panid Miku-poisi suu päris silmanähtavalt vett jooksma, ja ega Jüril kõlvanud teda ilma jätta.

Kui üks mõisatüdruk tuli lüpsikuga karjalauda juurest, Jüri küsis poolnaljaks, kas pealerüübet ka saab. Aga tüdruk ütles, selles asjas pidavat virtinaga rääkima. See oli üsna kena priske tüdruk, ja mõisaõue minnes vaatas ta veel kivipostide vahelt vilksti tagasi.

Miku jälle näitas sinnapoole, kus kerkisid viinavabriku müürid jõekaldal, ja seletas ise täie suuga, nagu oleks tema see esimene asjatundja.

«Siin on ka kaks Saaremaa meest tööl, ma tean küll. Teine on kohe meie külast, seltsis tulime. Mina võin sinugi eest hea söna kosta, oled mul tubli seltsimees, ei pea levakoti suud üksi enda poole lahti.»

«Mis siin kosta!» ütles Jüri. «Eks iga töö juures ole juba oma mehed, selle asja peale õppind.»

«Lähme ligemalt vaatama ka,» ütles Miku, ja sellega oli Jüri nõus. Teda oli hakanud see ehitus natuke huvitama.

Palksein on ju iseasi — kuhu kirve külge paned, sealt annab järele, mis viga raiuda. Aga kuidas need suured põllukivimürakad nii täpselt lõhuti ja parajasse kohta vinnati . . . Jah, igal tööl on ikka oma kunts juures, mis muidu viga oleks.

Just siis tuli nende juurde üks paksuvõitu mees, kelle habemetüükaga kaetud nägu ja valge linane kuub olid väga määrdinud ja sõrmeotsad kõik muhklikud ja mustad. Aga muidu paistis ta olemisest, et oli ikka härraskanti mees. Ja ta ütles:

«Noh, kas mehed tööotsimisel väljas või?»

«Jah, ega töö mehi otsi,» vastas Jüri.

«Kui aga töötahtmist on, tööd saab ikka,» ütles linasekuuemees. «Kui sa just konti ei hoia, siis astu ligi. Seitsekümmend kopikat päevas, ja tööd on niipalju kui kulub.»

See tuli Jürile päris ootamatult ja oli kõik hoopis teistmoodi, kui ta oli kogu tee mõelnud ja plaani pidanud. Ka Miku tõukas talle küünarnukiga, et ärgu selle hinnaga veel hakaku, tingigu muudkui rubla välja. Aga linasekuuemees ütles:

«Mina tingima ei hakka, mis hinna pakun, see jääb. Tööd jätkub siin sügiseni, ja kui lõpeb siin, on juba koht teada, lähme üheskoos edasi, kui aga süda lustib seda tööd teha. Paremat palka ei saa praegu ehituse juures keegi, ei maal ega linnas, pealegi õppimata töömees.»

Jüri mõtles pikalt, sest ega või umbropsu nii tähtsat sammu astuda. Neil härraskanti meestel on vahel viisiks rumalaid talupoisse sisse vedada. Jüri polnud aga sugugi rumal, ta oskas hästi peastrehkendust ja arvas kohe välja, kui palju ta võib teenida nädalas ja kuus. See summa kasvas sügiseks üsna suureks, suuremaks, kui ta oleks teeninud Hendrikul või mujal. Pealegi on sügisel palju parem aeg sulasekohta otsida.

Tööjuhataja, meister või insener, mis ta oli, muutus juba kärsituks. Aga siis ütles Jüri: «Eks ma siis hakkan peale!» Ja nii andis ta nende sõnadega ära oma maanteel hulkumise õiguse ja muutus jälle ausaks tööinimeseks, kel polnud tarvis häbeneda kellegi silmi. Ega siin ka keegi tea ega tunne, kes on see mees, kes siin savi sõtkub ja kive rügab, mis on ometi nagu alamat sorti töö.

Ja siis andis linasekuuemees talle koguni kätt, ütles, et meest sõnast, ja läks edasi. Lõunavaheaeg oli möödas ja

mehed tulid müüride vahelt välja, vaatasid korraks uurivalt Jürit, aga et näha, mis nad mõtlesid või tundsid, selleks olid nende habemed nädala jooksul liiga pikaks kasvanud.

Miku, kes kogu aeg kibeles kõrval, ütles nüüd: «Ah, et siis hakkame tööle?» Aga linasekuuemees, kes oli veel kuuldekaugusel, pöördus järsku ja ütles: «Ainult mehi läheb tarvis, poisikestel põle siin praegu midagi teha.»

Siis tõmbus Miku nägu päris nutule ja ta ütles Jürile: «Sedasi siis, seltsimees, peame aga jälle lahkuma — ja ei tea, mis must saab!»

Jüri pidi ütlema, et seda sa otsisid sealt Hendrikult ära, aga arvas — mis sellest enam kasu on. Ütles selle asemel poisile, küll ta leiab siin taludeski tööd. Miku noogutas ja püüdiski juba teha rõõmsamat nägu, virisema temasugune mees ometi ei hakanud. Ega selle ühe koha pärast ole terve maailm lukku pandud. Ja siis läks Jüri vaatama, kuidas siinne töö käib.

Müürid olid tõusnud poolte aknaaukudeni, aga töö edenevat visalt, sest töömehi olevat vähe. Kaks meest jäänud jälle vähemaks, lasknud mõne päeva eest jalga. Üks olevat päris ameti poolest hobusevaras ja kohus otsivat taga. Teine läinud niisama sula lolluse pärast kaasa, et seal raudtee ligemal teenib rohkem. Ja kust nüüd heinaajal neid mehi võtta. Vaadati küsivalt ka Jüri otsa, aga ei sellel olnud aega ega tahtmist oma elulugu jutustada.

Esimene päev läks niisama. Või mis päev see enam oligi — päike hakkas juba pargipuude latvade taha kaduma. Aga et Jüri ei olnud harjunud pealt vaatama, kui teised töötasid, lõi ta siin ja seal käe külge, ja sedaviisi sai ka teiste töömeestega paremini jutule. Nähti kohe, et see poiss pole mõni kergema nuki otsija, vaid tugev tagamaade poiss, kelle uue aja rahutu vaim metsakolkast välja ajanud.

Need olid enamasti kaugelkäinud ja paljunäinud inimesed, olid seetõttu hoopis kõnekamad ja muidu moekamad mehed. Kõige toredam hambamees oli üks hiidlane, keda hüüti Markuseks, kuid Jüri ei saanud aru, kas see oli mehe eesnimi või liignimi. Igatahes oli see mees linnas käinud ja merdki sõitnud. Sõnu oli tal nii, et Jüri-taolisel metsapoisil hakkasid kõrvad kumisema. Elu oli ta näinud igasugust — ikka ta oma jutu järgi —, oli külvanud raha uulitsale, aga paari nädala pärast korjanud sealtsamast sigariotsi. Tema see

ütleski, et töömees saab läbi igal pool, olgu see maal või merel. Temal polevat kaasas muud varandust kui puss ja lõõtspill — pussi ta toonud Soomest ja lõõtspilli Inglismaalt. Muidu ta ei vedanud midagi kaasa — peale ameti. Amet oli muidugi kõige enam väärt, sest kõike muud saab ära juua, aga ametit mitte. Nii ta kõneles, ja sekka ikka mõni meremehe või mõni muu niisugune nali, mille pärast naised hurjutasid, aga ise hea meelega kuulasid. Ja peaaegu samasugused väänkaelad olid need teisedki, ainult et neil oli vähem juttu või nad olid oma lood kõik varemini ära rääkinud ega tahtnud neid ainsa mehe pärast kordama hakata. Ei olnud Jüril õiget kodust tunnet selle töö juures. Oli siin teiste kõrval nagu laps, kes polnud veel midagi näinud ja oli end ka siiamaani täismeheks pidanud. Kuigi teisest küljest oli siin midagi erutavat ja võõrast, nagu oleks selles raskes müüritöös natuke ahvatlevat pattu. Seejuures Jüri veel ei mõelnud sellele, et ehitati viinavabriku müüri.

Kui mehed õhtul karjaköögi juures särgid üsna hoolimatult maha ajasid ja endid pesid, tuli ka parun sinna ja kõneles linasekuuemehega, kes oli ehitusmeister ja kelle nimi oli Kreek. Selle nimega aga ei tohtinud teda hüüda, vaid pidi ikka härra meister ütlema. Paruni ees oli meistrihärra küll natuke alandlikum, kuid mitte nii alandlik kui mõisakubjas. Ta tarvitas küll üsna tihti sõna «parunihärra», kuid seejuures ta ei koogutanud pead ega väänanud küüru selga, vaid seisis niisama sirgelt, nagu ta oli loodud — ta oli loomu poolest veidi kühmas, aga sinna ei saa keegi midagi parata. Ta kinnitas, et sügiseks, kui kartulid võetud, on ka vabrik käimas. Siis saab mõisarahvas ometi head viina, ei ole tarvis enam seda solki juua, mis praegu kõrtsis antakse ja mis ajab mehed nii hulluks, et pole arugi. Aga asi oli nii, et kõrtsis müüdav viin toodi just paruni vennapoja mõisast, seepärast hakkas parun kangesti nohisema ja läks varsti minema.

Jüri oli juba jõudnud tähele panna, et kõik need mehed seisid mõisahärra juuresolekul hoopis sirgemalt ja vabamalt kui mõisarahvas ja taluinimesed. Üks noorem mees näitas parunile selja taga nahjapärast rusikat, ja seda ei pannud meistergi pahaks. Ja siis tundis Jüri, nagu oleks temassegi hoovanud seda vaba töömehe iseseisvustunnet ja hoolimatust. Mis asjast olidki need inimesed siin paremad kui vana Hendriku Tõnis, kellele ta polnud kärtnud vastu hakata, kui

õigus oli tema pool? Ta torkas käe püksitaskusse ja lonkis niisama lohakalt ringi, kuigi valitsejahärra rääkis sealsamas lähedal vuttermeistriga.

Siis tuli virtin ja Jüri pidi rääkima temaga söögi pärast. Aga Kallismaa mõisavirtin ei olnud igale külapoisile niisama rääkida, ja seepärast ta vastas nagu hammustades:

«Kas sul juba käsi kibi vahele jäänd, et teda kõige soemas kohtas hoiad?» Nüüd võttis Jüri käe taskust ja palus ilusti, et virtin arvestaks toiduandmisel ka teda.

«Kust ma tean, kas sa tööle jäädki,» ütles virtin. «Nüüd lauba õhta see paras aeg! Sedasi võib igaüks tulla ja pühabase päeva üle süüa.»

Aga nüüd tuli Kreek, see tähendab, härra meister, ja pani perevirtinale niisugused punktid ette, et selle suu lukku kukkus. Ei tal aidanud muu asi, ütles: «Hea küll!» — ja tegi kärmesti minekut. Markus jõudis ka jaole, ja et ta oli hiljaks jäänud, ütles ta mamslile veel paar õnnistavat sõna järele, mis käis selle kohta, et virtin käis jalgväravast, külg ees. Virtina kehakogu oli muidugi ameti jaoks kohane, aga värav oli tõesti narrikombel kitsas, mõisakoha jaoks pealegi.

Virtin läks ja siunas — saaks need töömehed kord siit minema! Meister jälle ütles hiljemini Jürile, kui nad juba peretoas sõid, enne kui mõisa oma pere väljast koju jõudis: «Need mõisainimesed on igavesed vissninad, ega nendega teisiti saa, kui . . .»

Siis tuli Miku suure rõõmuga. Temagi jäävat mõisa. Heinatööle olevat mehi hädasti tarvis. Ja ega see ehitustöö polevatki midagi väärt — venitab rindealuse haigeks ja enamjagu palka arvatakse söögi eest maha. Oleks nii, et saaks rubla päevas, siis võiks sellest veel rääkida. Ta näinud kohe, et Jüri teeb rumalasti, kui hakkab selle seitsmekümne kopikaga, aga noh, olgu . . .

Nüüd oli juba laupäevaõhtu. Päike läks looja pargiservast vaksa võrra mere poole, oli parajasti kõige pikem päev. Koguneti peretoa ette — kõik puhtad, punetavad noored inimesed nagu maasikad, ja kõigis kibeles mingi ooteärevus. Näod hõõgusid veel päevast järge, või tuli see hõõgumine seestpoolt. Näe, seal on mõningaid külapoissegi, esiti üsna nurga taga, sest vahel on mõisameestega norimist ja vahel tuleb ka tüli. Ja tüdrukud tulevad ka mööda maanteed, on tulnud juba

kõrtsist ja kiigemäelt mööda. Need on siin hoopis teistmoodi tüdrukud kui kuski Metskülas, juba riideski on nad ilusamini ja kergemalt. Tuleb ka vana aiavaht, ikka poolkolmat ja poolkolmat — vanadel ja vigastelgi pole täna rahu, sest ega aiavaht pole ainus. Ja saksemaist on kohal kõik kuni valitsejaprouani, kel on süsimustad silmad ja juuksed, ent lumivalge kael. Kord on Jüri sattunud vaatama temale, ja nüüd ei saa enam mujale vaadata, ikka tuleb niisugune naljakas mõte, et kas see on ka inimene igapidi — nagu teisedki.

Aga siis ei lase Markus end enam kaua paluda. Ta on pilliga kohal, just väntkaevu juures. Viskab viimase hiiu nalja, tõmbab pilli larinal lahti, katsub korra, kui valjusti ta õige võtab, ja mängib siis. Säärane uhke labajalg paneb vanadki jalad liikuma. Tallmeister viib virtina tantsima — hoidke aga alt! — ja virtin ei pane palju vastu, sest tallmeister on poissmees ja aastate poolest päris virtina kohane. Tantsima läks isegi valitseja mustasilmaline proua, selleks oli siin üks noorhärra — kes võis juba esimesel õhtul teada, mis asjamehed siin kõik olid.

Jüri ei olnud suurem tantsumees, aga täna õhtul ta ei hoolinud palju. Ei hoolinud sellest, et mõni võiks naerma hakata, kui ta nii kangejalgselt komberdab. Metskülas ta poleks küll julgenud niisuguse asja peale välja minna, seal olid väga pilgesed tüdrukud. Aga nüüd oldi täna siin, homme seal, kes teda tundis või naerda teadis. Juhtus kätte üks ja teine tüdruk, nägu hämaruses hästi ei näinud, tundis ainult, et üks soe tuksuv keha oli käte vahel. Aga õiget rõõmu polnud, sest kõik näod olid võõrad. Ja ikka tuli niisugune mõte, et kui nüüd paistaks tüdrukute hulgas Eeva nägu, siis küll keerutaks kas või üle katuseharja.

Vanemad inimesed kadusid jälle varsti, aga nende asemele tuli nooremaid lisaks. Mõni käis vahel natuke aega kõrtsiteed, see ei võtnud rohkem kui pool tundi edasi-tagasi. Siit eemal metsavahel juhtus seda-teist, oli kuulda karedamaid hääli. Aga mõisa juures jätkus pidu. Ei märganud keegi, kuidas teisel pool rehehoonet, paar vaksa loojamineku kohast edasi, taevas jälle hakkas heledamaks lööma. Siis tuli lastepreili suure jooksuga alt mõisast ja käskis oma murtud maakeeles, aga väga käreda tooniga, et see lärm kohe lõpeks, sest saksad tahtvat magada.

«Nali nenda kui noaga pooleks!» ütles Markus, võttis pilli õlale ja kõmpis küla poole.

«Kas lähme järele?» küsis Miku, kes jälle kerkis Jüri kõrvale. Siinne elu oli pannud poisi pea üsna kihama, kuigi ta suu polnud kuski maiku saanud. Aga Jüril polnud tahtmist kuhugi minna, selline sant tunne oli korraga. Siis Miku läks üksi, sest minema pidi, mis mees ta muidu oli. Läksid laiali kõik, kes salgas, kes paariviisi, kes hiilis üksipäini. Ja Jüri läks vanasse rehte, kus mehed olid laagris, ja heitis magama. Mis ta pidi ette võtma siin võõras kohas, kus teda oli juba mõõtnud mõni vaenulik pilk. Üks töömees oli pakkunud talle kord oma abigi, sest nemad pidavat ikka ühte hoidma. Aga abi ei läinud veel vaja, praegu pidi Metsküla noormees omal jõul hakkama saama.

Uni ei tulnud. Tulid vägisi meelde eilne ja tänane öö, kuidas üks oli olnud nii, aga teine oli hoopis teisiti. Mida unisemaks ta jäi, seda selgemaks ja ilusamaks muutus see pilt: kuidas temal on oma kodu, oma väike kohake, oma maja ja põld, kuidas keegi ei küsi, kes see noormees on, sest ta on ju omaküla mees ja peremees — ja kuidas selles talus talitab kange perenaine, kes on päris Eeva nägu.

Nii alustas Jüri Säävel oma tööd Kallismaa mõisas kohe suurte pühadega. Sest järgmine päev oli juba pühapäev, ja siin võõras kohas see oli niisama pikk kui pühadevahe tuttavas kohas. Ta käis küll kord kõrtsis ära, rohkem teiste ergutusel. Pidi oma töökaaslastega ikka hästi läbi saama, muidu nad teevad veel seitse imet, ega niisugused mehed kuula.

Muidugi oli Kallismaa kõrts suur ja kõrtsmik rikas, tal oli ka noor ja upsakas tütar, aga sellest ei jätkunud kõigile, ja hulkuvad töömehed ning kraavihallid jäid hoopis eemale. Kõrtsmikutütre nimi oli Eedu, ja ta kõrvetas nagu tulelõke, kui mõni mees käsitsi ligi kippus või ka muidu lorisema hakkas.

Siis tundus Jürile jälle, nagu oleks ta ometi sammu allapoole astunud, kuigi eile õhtul oli arvanud kord vastupidist. Oli ikka iseasi olla omainimene, kuigi ainult sulasepoiss, vähemalt aastased juured olid sul all. Aga ei aidanud isegi see, et teised töömehed rahaga laiutasid, mõni mees pani nii terve nädalapalga korraga puhkama — see oli ikka niisama

räuskamine ja mitte tõsise mehe komme, kes enesest lugu peab. Ei, Jüri ei suutnud siin ikka veel koduneda ja lubjalõhn polnud midagi värskete heinte lõhna vastu ega väärinud valgeks määritud käed musti.

Viimaks ometi tuli esmaspäeva hommik ja töö, ja kui see oli kord käes, ei siis tundnud enam tast puudust. Päevad läksid järjest palavamaks, aga veel palavamaks läks ehitusplatsil. Uued tööd olid ootamas, seepärast hakkas meister kiirustama. Jüri polnud varemini seda tööd teinud, seepärast pidi ta nüüd rohkem tegema ja rohkem higistama kui teised. Ei osanud ta veel konti hoida ega lubanudki ta metsapoisiuhkus seda teha, sest tema arvates ei tohtinud mees oma rammuga närutada, hoidku siis käsi labidavarrest või vägipulgast. Ja ei olnud ka teistel meestel midagi selle vastu, kui üks mees tahtis teha poolteise töö. Meister sellegipärast nurises kõige rohkem uue mehega, see oli ju kord ja komme.

Kuue päeva pärast — aga need esimesed kuus päeva olid veel pikemad kui jaanipäeva ja jõulu vahe — tuli jälle laupäev. Siis olid aga liikmed ja lihased nii haiged, et polnud enam mingit tahtmist tantsida. Isegi tuline saun ei pehmitanud nii järsku kuigi palju. Markusele ja teistele meestele ei paistnud see kõik midagi tegevat. Markus mängis endiselt, kõik teised tantsisid endiselt, ja ega Jüritki jäetud tukkuma. Nüüd olid mõisatüdrukud hoopis julgemad peale käima, eriti üks, kelle nimi oli Kai, nagu Jüri ammu teadis. Ei lähegi väga palju aega, kui inimene uues ümbruses võib koduneda.

Õhtujaheduses muutusid liikmed painduvamaks ja süda soojemaks: Näod ei olnud enam päris võõrad ja igaühele ta oskas ka midagi öelda. Ja kui juhtus mõnele varvastele astuma, hea sõnaga võis tüdruku meelepahast ette jõuda. Mis tüdruk see ongi, kes ei jõua väikest varbavalu välja kannatada! Mõnegi hea sõna ta oli endale meelde jätnud, mis oli kuulnud töökaaslaste käest.

Miku oli juba üsna kodune. Ta hoidis end ikka töömeeste lähedale, eriti puges aga Markuse külje alla. Tal oli valu pilli järele, kuigi teine mees alul tõrkus pilli andmast poisikese kätte. Aga kui ta viimaks andis, siis ei kahetsenudki, Miku sai varsti pillile hääled sisse. Laulumees oli ta ju ennegi ja vilet lõi ilmastilma. Kui mõne koha peal pillihäälest puudus tuli või läks mõni nurgapealne viisivigur käest metsa, siis ta

aitas lauluga vahvalt kaasa. Ja virtin, see muidune toriseja, pidi Miku kohta ütlema, et mõne anni jumal vaeselelapsele ikka annab.

Siis tuli jaanipäev ja üpris kuumad päevad. Jaanituli oli nagu ikka, ainult rahvast tuli murdu kokku, ja seal oli teisigi vahvaid pillimehi peale mõisameeste. Üldse oli see jaanipäev õnnetusepüha. Üks töömees jõi kõrtsis oma arunatukese peast ja tahtis siis Kreeki — see tähendab, härra meistrit — pooliku telliskiviga lüüa. Oleks veel, et rusikaga, selle oleks võinud andeks anda. Aga pooliku telliskiviga meistri kallale minemise eest anti mehele hundipass. Mees lubas lahkudes mõisa põlema pista ja teha muud hullematki.

Teisedki mehed siunasid meistrit, kes arvavat enesest ei tea mida. Kuid Jüri hoidus meistri poole, sest kui meister pidas töölist inimeseks, siis olgu tööline ka inimene, aga mitte kui hull koer, kui viinaaur peas. Ta oli nii ettevaatamatu, et rääkis seda teiste kuuldes. Nüüd aga hakkasid teised kõõrdi vaatama ja Markus ütles tema kohta paar üsna põlastavat sõna. Sellest oleks võinud tüli tulla, kui Jüri poleks olnud väga heas tujus. Mis tähendas temale üks hiidlane, kel polnud muud kui puss, lõõtspill ja suured lõuad. Tal oli hoopis teine salaasi südame peal.

Kes oleks ka võinud uskuda, et kõrtsmikutütar Eedu polnudki nii uhke, kui pealtnäha paistis. Nad olid jaanitule juures saanud jutule. Eedu oli muutunud koguni uudishimulikuks.

«Kuule, kust ääre mees sa õige oled?»

Kui Jüri seletas, siis Eedu ei uskunud.

«Ei mina usu, et sa oled sulasemees. Küllap oled perepoeg, aga ei taha tunnistada. Kes teab, mispärast kottu ää tulid.»

«Mispärast siis peaks perepoeg olema?»

«Ei tea, ei oska ütelda, aga mul oo nehuke tunne.»

«Mul enesel oo täna õhtu ka nehuke tunne,» naljatas Jüri.

«No vaata, sa tunnistadki üles! Mispärast sa kottu ää tulid? Mõne tüdriku pärast? Vanemad ei luband ää võtta?»

«Mul põlegi änam vanemaid,» ütles Jüri.

«Juba jälle! Keegi sul ikka oo. Ükski inimene ei ole jumala üksi maailmas.»

«Aga mina olen,» ütles Jüri.

«Hirmus!» ütles Eedu.

«Mitte sugugi ei ole hirmus,» ütles Jüri. «Ma ei tahagi teistmoodi olla.»

«Rumal!» ütles Eedu nagu mõista andes, et Jüril poleks sugugi tarvis nii üksi olla, et vähemalt kahekesi võiks ikka olla.

See oligi, mispärast Jüri ei hoolinud muust maailmast. Kui ainult see va Kai ei jookseks talle järele! Tema pole tüdrukuga rohkem tegemist teinud kui teiste nähes, aga juba jutud lendavad. Ah mis, eks kõigest pea inimene elus osa saama!

Jüri Säävel oli tänavu suvel müüritööline, oli kahekümneaastane ja muretult õnnelik.

III

Eeva, Lepplaane teenijatüdruk, Ribu Reinu ja Anne tütar, ronis aida pealt alla. Ta silmad olid punased, tervel ööl polnud und silma saanud — ja ega nad päris kuivad ka olnud.

Oli mihklikuu, taevas oli tusaselt hall ja ähvardas aga vihmaga. Redelipulgad olid märjad ja libedad, langenud lehtigi kleepus nende küljes. Eeva nühkis kobrulehega tolmukorra kingadelt maha. Aga ta tundis, et kaua neid jalas ei või pidada, olid kuivanud kontkõvaks ja hõõrusid varbaid. Ei ta olnud viimasel ajal enam kuski kaugemal käinud, kuigi varemini kuidagi ei saanud jõudeajal kodus püsida. Jah, see aeg Lepplaanel oli ju ennegi möödas, nüüd aga veel õieti, nüüd oli kõik läinud nii sämpsu, et polnud mingit abi ka öisest valvamisest ja mõtlemisest. Jälle ei osanud Eeva midagi peale hakata.

Kas rääkida perenaisele või mitte? Võib-olla oli perenaine ise ka juba märganud, ja siis oli kergem. Ei tea küll, mis nõu temagi annab.

Aga siis tuli perenaine ise õue ja ütles:

«Näe, Eeva juba minemas... Eks sa võta leiba ka kaasa. Kui enne ei taha võtta, siis pärast kirikut ikka.»

Nüüd ütles tüdruk:

«Ei ma taha nüüd valetada ühtigi — ma ei lähegi kiriku. Mis kirikumineja ma änam olen!»

Seepeale kohendas perenaine lüpsiku käsivarde, et alustada pikemat juttu, ja ütles:

«Ma ikka vaatasin ka ja mõtlesin — aga ega tohi sehukest asja mõteldagi . . . Sa kallis aeg!»

Eeva käed langesid jõuetult alla. Mis sellest varjata ja salata, parem kõik ära rääkida. Vanemal inimesel ikka nõuabi teada. Ta hakkas kohe üsna vanast ajast peale, kui Alavere poisid olid vahel Metskülas käinud, kuidas ta Jürit esimest korda näinud, ja ikka edasi. Ja rääkis ka oma uneta ööde mõtteid, kuigi need olid vahel üsna koledad, aga inimese südamemõtted on ju kurjad lapsepõlvest saadik. Lepplaane Leenu oli päris kohkunud, et niisugused asjad juhtuvad nüüd just Metskülas ja nimelt Lepplaanel, nagu oleks tõsi, et viimne aeg on kätte jõudnud.

Rääkisid siis mõlemad naised sel varahommikul Lepplaane õues, rääkisid tasase häälega, peaaegu sosinal, sest — hoidku taevas, kui lapsed või mehed juhtuksid kuulma! Ja jõudsid lõpuks ikka sinnamaale, et on kõige parem, kui Eeva ise läheb Jüri juurde ja räägib temaga.

«Ei ole ta änam sestsaadik siin käind, kui kevadi läks,» kurtis Eeva. «Ei tea, kas ongi änam Kallismaal . . .»

Lepplaane perenaisel oli hea süda, tal jätkus lohutussõnu teenijalegi. Ega siis Jüri võinud teda päriselt unustada, kui isegi kirja oli saatnud.

«See kiri oli ka na lühike, et . . .» ohkas Eeva. Aga ta ise oli saatnud veel hoopis lühema kirja. Kole raske oli see kirjutamine, hoopis raskem kui villase kanga kudumine või mõni muu ei tea kui peenike töö. Oli ta ju ka ainult poolteist talve vallakoolis käinud ja sealt polnud talle kuigi palju külge jäänud, tal oli niisugustes asjades kõva pea.

Peretütar Mari tuli teise lüpsikuga toast, ja nüüd astus Eeva õueväravast välja. Tee oli märg, jalad jäid nagu maa külge kinni, kuigi siin polnud savi, vaid oli hoopis ilus kruusasegane liiv. Päike hakkas piiluma metsaserva tagant ja küla poolt kuuldus loomade ja karjaste hääli — nüüd aeti kari ju alla luhaheinamaale ädalat sööma. Oli nagu iga teine pühapäev ja imelik oli Eeval mõelda, et teised tunnevad rõõmu sellest jumalapäevakesest, kuna tema kõnnib nagu surmavarju orus. Ja vahel oli niisugune tunne, nagu ei võiks ta enam kunagi seda teed Metsküla tagasi tulla.

Mis oli see kolmkümmend versta noorel inimesel käia! Päike tõusis kõrgemale, ilm muutus nii imeselgeks ja soojaks, nagu oleks tükk suve jäänud taevas järele ja nagu

äntaks see nüüd sügisesel hingamispäeval headele inimestele rõõmuks. Eeva polnud küll hea inimene, aga omas meeles ei saanud ta ennast pidada ka suureks patuseks. Ta polnud ju ühegi inimese vastu eksinud, kui aga üksnes enese vastu, ei olnud võtnud kellegi võõra oma, ja pidi sellegi eest ometi küllalt kannatama ja kallilt maksma.

Kui jõudis lõuna, ta tundis koguni, kuidas kõht vähehaaval tühjaks läks, nii et süda jäi päris nõrgaks. Perenaine oli ometi pakkunud leiba kaasa, aga siis oli kurk olnud otsekui suletud. Nüüd ta hakkas juba kahetsema — natuke leiba oleks ikka võinud kaasa võtta, sest kes teab, kas ta julgeb minna sugulaste juurde Taavikule. Ta oli juba üsna Kallismaa lähedal metsas ja jäi siin kännu otsa istuma. Korraga oli tulnud niisugune nõrkusehoog ja keha muutus üleni palavaks ja märjaks. Männimets ümberringi oli nii vaikne, otsekui surnud.

Kui ta nii istus seal, tulid ta endised mustad mõtted jälle tagasi. Talle tuli meelde tüdruk Saukülast, kellega oli olnud samasugune lugu ja kes oli enese üles poonud. Siis olid nooremad inimesed üksteist naljapärast ikka selle tüdrukuga hirmutanud, aga Eeva oli õnneks julge verega. Ja kui palju oli neid, keda lapsetapmise pärast vangi viidi — eks olnud isegi Lepplaanel enne Jaani ja Leenu tagasitulekut see jõle lugu ette tulnud, ja juba nende sündmuste peale mõtlemine pani Eeva ihu värisema. Mets oli ka nii tühi ja kole, ja kui siis kuuldus hobusekapjade plagin, hüppas Eeva kohkudes püsti. Talle tuli niisugune hull mõte, et nüüd ratsutab peavaenlane ise sealt teekäänaku tagant välja.

Aga tulija ei olnud kapjadega ega sõrgadega vanamees, oli hoopis kena saksa noormees kõrvi hobuse seljas. Tal oli tõmmu nägu, väikesed mustad vurrud ja peened käed. Aga tal polnud jahiülikonda ega kõnelnud ta ka murtud maakeelt, mistõttu ei võinud teda pidada mõneks paruniks. Ei tea, kas märkas ta tütarlapse kahvatut ja haiglast olekut, või jäi ta muul põhjusel äkki Eeva juurde seisma. Ja samuti ei tea, kust võttis Eeva äkki selle julguse, et küsis võõralt saksikult noormehelt, kas Kallismaa on veel kaugel, sest ta polnud siin varemini käinud.

«Kaunis laps,» ütles noormees puhtas eesti keeles, ja ta hääl oli pehme ja madal, nagu rõõmsa kassi nurrulöömine, «kas sa oled siin võõras? Ei, see pole enam kaugel — siit-

samast metsa vahelt välja minnes olemegi mõisa juures.»

Eeva hakkas minema ja noormees laskis hobuse käia tema kõrval, ise aga hakkas siit ja sealt küsima, et kuidas see kena neiu on äkki siia metsavahele sattunud. Ta oli väga rõõmsa olemisega, nagu oleks see kohtamine teda eriti rõõmustanud. Aga näis, et temasugune mees võis rõõmu tunda paljast maailmast enesest. Ja ta ajas koguni niisugust hullu juttu, et tulgu Eeva tema juurde hobuse selga. Ta märkas kohe, et neiu jalad olid haiged, vist oli ta pika tee ära käinud, kui ju oli siin nii võõras. See polnud aga sugugi väsimus, see oli midagi muud. Eeva oli küll alles natuke aega tagasi kingad jalga pannud — milline õnn, et ta seda oli teinud! — aga ometi olid varbad kohe jälle tulised. Aga see ettepanek oli siiski väga rumal, Eeva polnud kunagi näinud, et üks naisterahvas sõidaks hobuse seljas, liiati veel meesterahvaga kahekesi ühe hobuse seljas. Kui ta siis keeldus, sõitis mees ikka sammu tema kõrval ja rääkis niisama. Eeva polnud varemini kunagi kuulnud, et inimesed niisama eimillestki võivad pikka juttu ajada, ilma et hakkaks igav.

Nii ilus oli käia, aga kui Eeval tuli meelde, mis teekond see on temale, oli see seda valusam. Sest kas poleks muidu olnud tore käia säärase uhke ratsaniku kõrval, kellest ei tea, missugune suur härra ta võib olla. See oli ju nagu mõnes raamatus, millest Mari oli kodus, Lepplaanel, rääkinud.

Aga nii ei võinud ta ometi mõisa minna. Seepärast ta oli üsna rõõmus, kui ratsur mõisa lähedal kuuskedevahelisel teel nägemiseni hüüdis ja ette sõitis. Siit paistsid juba mõisahäärberi punane katus ja viinavabriku korsten, ning juba oli ka esimene sulastemaja siin tee ääres. Inimesed olid kõik väljas ja vaatasid ratsanikule järele, seepärast oli Eeval üsna piinlik ja raske nende vahelt läbi sammuda. Eks nad vaatasid teda niisama teravalt, mine tea, mis nad võivad arvata ja öelda. Jalad kippusid kohe vägisi vaaruma.

Ja kui ta oli kogu aeg oodanud teekonna lõppu, siis nüüd ta hakkas soovima, et mõis oleks veel kaugel. Sellest hoolimata läks ta ikka kiirete sammudega edasi ja jõudis peagi mõisa juurde. Siin remmelgate all oli tee juba porine, küll vist oli siitpoolt üle käinud tugevam vihm. Ta jäi seisma ega osanud kuhugi minna. Viimaks tuli üks tüdruk karjalauda poolt. Ta pidi esimese hooga mööda jooksma ja oli nii tusase

näoga, et Eeva poleks julgenudki juttu alustada, kui tüdruk poleks kivipostide vahel ise pöördunud ja äkki küsinud:

«Kedagi otsid või?»

«Ega ma nüüd just otsi . . .» hakkas Eeva kogelema. Hea on järsku küsida, aga raske on järsku vastata. «Kas siin elab keegi Jüri-nimeline? . . . Jüri Säävel . . .»

Tüdruku ennegi punane nägu muutus veel punasemaks ja ta näitas peaga teed mööda edasi.

«Eks ta vahel ole siin, vahel seal . . . Või ta pühabati sul mujal oo kui kõrtsis . . .»

«Ah siis kõrtsis . . .» mõtles Eeva, kelle rinnus kasvas järjest mingi umbselt valutav tükk. «Kas ta siis jooma oo hakand?»

«Eks seal ole muud parematki,» ütles tüdruk. «Va kõrtsimehe tütar oo sehuke ümmerlaskja. Siis kolme küla poisid aeva seal koos nagu kaarnad raipe ümmer.»

Eeva tundis jälle nõrkust ja toetus lasipuu najale. Tüdruk astus lähemale, vaatas talle uurivalt otsa ja küsis veidi kõheldes:

«Õde oled või?»

See oli nüüd rumal küsimus, sest tõtt ei saanud kuidagi öelda, valetada oli ka rumal, kui tõde tuli pärast ikkagi välja.

«Ei ma nüüd õde põle ühti — nasamma kaugemalt sugulane . . . Tee viis siitkaudu . . .»

«Või mis minagi teiste asjadest uurin!» ütles mõisatüdruk. «Eks astu niikauaks peretuppa sisse, kui ta tuleb. Või kui tahad, mine järele — kõrts siinsamas käe-jala juures. Näe, korsten sealt lepiku kohast paistabki.»

«Ega mul pailu aega põlegi,» ütles Eeva, ja talle enesele tundus, nagu räägiks hoopis võõras hääl neid sõnu. «Aitäh juhatamast, ma siis lähen peale.»

«Eks igaüks tea isi, mis talle paremini passib,» ütles mõisatüdruk ja keeras minekule. Aga kui Eeva juba läks edasi kõrtsi poole, seisis mõisatüdruk jälle kivipostide juures ja vaatas talle altkäe järele, kuigi päike ei paistnud sealtpoolt.

Eeva läks kõrtsi, aga see oli veel raskem teekond kui mõisa tulek. Juba eemalt oli näha, et seal oli palju inimesi, kange kisa kostis kaugele. See ei olnud laulukisa ega muidu hõiskamine, sel oli päris kuri kõla juures. Sekka oli kuulda ka hele-

damaid naisehääli, neid askeldas ja sibas seal meeste vahel, kes ikka kippusid vajuma ühte hunnikusse. Metskülast tulnud neiul oli see nagu imeasi, ta jäi üsna eemale seisma. Siin tuuseldas üks poisikeseohtu noormees ringi ja otsis ikka kaigast — «parajat peoalust», nagu ta ise ütles. Aga et polnud lagedal maanteel parajat kaigast, siis ta pidi löömingust ilma jääma ja siin eemal vanade naiste hulgas kuraasitama. Üks punasetriibulise seelikuga naine jälle ütles pooleldi nagu Eevale, kui see nii ehmudes eemale seisma jäi:

«Ega nüüd pärast seda, kui need maailma inimesed siia kokku tulid, põle muud kui üks vererada taga! See ju hullem kui Soodom ja Komoora!»

Seepeale ütles üks taat:

«Ega see sepp põle koa suurem riistapuu — eks ta isi hakand hiidlase kallal jurama!»

Ja üks külapoiss, nii aasta kuue-seitsmeteistkümnene, teadis seletada:

«Nüüd neil töömeestel rehnuk käe ja minek ees, sellepärast. Lubasid ammu, et kannatage aga niikaua, küll tuleb kord hale lahkumine.»

Eeva ei julgenud päris lähedale minna, seepärast ta ei saanud õieti aru, kes seal taplesid, kes võitsid ja kes kannatasid. Aga siis tuli üks naine mõisa poolt, kes karjus ikka: «Mõrtsukad! Mõrtsukad!» See pidi olema sepa naine ja temast ja ta kisast ei tehtud palju väljagi.

Kogu aeg oli Eeval mõttes, nagu oleks Jüri ka seal löömingu sees. Ja ta mõtles, mis hakkab ta peale, kui poiss praegu tapetakse, sest juttu polnudki muust, kui aina tapmisest, puusärgilaudadest ja vangiraudadest. Ta oli otse kange hirmu pärast, aga teised vaatasid seda rohkem nagu mõnd etendust. Ega ei olnud nemad kustki Metskülast, kus niisuguseid asju harva nähakse, vaid siin oldi juba suure tee ääres, ja siit käis läbi igasugu rahvast.

Ta märkas siis, et kisa jäi väiksemaks, ainult üks naine ulgus veel koleda häälega ja hüüdis appi parunit, aagrehti ja jumalat kordamööda. Inimesed läksid jälle kõrtsi ligemale. Ja nüüd nägi Eeva ka Jürit, kes oli päris terve ja vaatas naerdes pealt, kui löögimeeste haavu pesti ja seoti. Eeval oli sellest nii hea meel, et ta ei näinudki, kuidas üks pikk kõhnavõitu ja siniste silmaalustega tüdruk seisis kogu aeg tihedasti

Jüri kõrval, kuidas nad omavahel rääkisid ja ikka teineteise otsa vaatasid.

Siis ütles üks mahe ja madal hääl otse Eeva kõrva juures, nii et see päris ehmus:

«Noh, kuidas piigale niisugune asi meeldib?»

Eeva vaatas tagasi ja nägi jälle seda noormeest, kes ratsahobusega oli tulnud. Aga praegu ta ei tahtnud millegipärast, et Jüri näeks teda selle inimesega, kuigi Jüri ise seisis võõra tüdrukuga nii lähestikku. Seepärast ta astus hiljukesi kõrvale, et minna Jürile ligemale. Vaevalt oli ta paar sammu astunud, kui Jüri juba märkas teda. Ta nagu raputas tüdruku oma käe kõrvalt ja tungis inimeste vahelt läbi Eeva poole, kuna ta näos säras selge rõõm. Seejuures ta oli ikkagi nii kohmetu, et ei osanud Eevale kättki anda, ja ta ainus tervitus oli:

«No kudas sa siia said?»

Aga Eevale tundus ometi, nagu ei tunneks Jüri tema tulekust mingit rõõmu, seepärast ta vastas natuke kinniselt:

«Eks ma ikka jalgega tulnd.»

«Päris jala kohe?» küsis Jüri edasi. «Mis asi su siis na kibedaste siia ajas?»

«Sedasi?» mõtles Eeva. «Nüüd ta on muidugi veel pahane, et ma tulin.» Ja ta ei vastanud midagi, vaid surus huuled tugevasti kokku, nagu kipuks vastus ise tulema.

«Ma pidin isi ka varsti Metsküla kanti tulema. Siin lõppes töö otsa ja ma kauplesin enese Jaagumardile sulaseks. Pidin juba see pühaba tulema, aga ei saand.»

«Kus sa siis pidid saama, kui sul tüdruk käest kinni hoiab,» mõtles Eeva, aga ei öelnud. Ütles selle asemel üsna tõsiselt ja nagu natuke karedalt:

«Mul oli sinuga natuke rääkimist.»

«Lähme siit eemale,» ütles Jüri. «Ma oleks ammugi läind, aga meister ei laskn — et teeme aga liiku ja teeme aga... Neil ju nüüd minek, ja meister tahtis ikka, et mina pidin nendega seltsis minema. Minule see asi ei ole jälle meeltmööda ja ei taha ka nii kaugele minna. Siis tuli see lahing mõisameeste ja töömeeste vahel, ja ei pääsendki välja, muidu kui mine otse rinnutsi kiskumise keskele.»

Nad läksid mööda teed edasi ja Jüri rääkis ikka sellest ja teisest. Tal oli natuke paha, et Eeva oli näinud teda Kõrtsi

Eeduga kõrvuti ja võis mõelda ei tea mida. Ja et Eeva ka ei saanud kuidagi jutuotsa peale, siis nad jõudsid üsna kaugele.

Viimaks nad said rehe juurde ja Jüri viis Eeva rehe taha, kus võis üsna segamata juttu ajada. Ta ei küsinud ometi, mis salaasi see oli, mis Eeva tahtis rääkida, küsis selle asemel, kas Eeva ka tahab siia äärde teenima tulla. See mõte oli talle kohe tulnud ja ta oli seepärast üsna rõõmus.

Aga nüüd ütles Eeva: «Mis teenija ma änam olen!» Ja seletas kogu loo ära.

Jüri kuulas ja näris kasteheinakõrt, ja kui Eeva lõpetas, ütles ainult pool endamisi:

«Kurat!»

Ta ei' vandunud muidu peaaegu kunagi, aga nüüd oli ta äkki nagu põrutatud, oma ilusate lootuste taevast maha paisatud, ja kuidagi ei suutnud seda sõna hammaste taga hoida.

«No mis sa tahad hingega teha!»

Aga Eevale lõikasid need sõnad ja Jüri näoilme seejuures südamesse. Siis nii oli, et Jüri vihkas teda ja vihkas ka oma last ja soovis neid praegu kuhugi sookraavi mõlemaid!

Ta ei eksinudki palju, sest sellest seletusest peale Jüri vaatles teda hoopis teise pilguga ja nägi otsekui teist inimest. Tema oli seni pidanud Eevat ikka kõrgemaks ja paremaks neist tüdrukutest siin, olgu Kai või olgu Eedu. Ja vahel oli ta mõelnud üsna naljakaid ja lapsikuid mõtteid: kuidas nad mõlemad teenivad ja korjavad ja hoiduvad teineteise poole, kuni ta on saanud oma maalapikese ja peavarju, kuhu perenaine viia. Tulgu siis pealegi lapsed, mitte väga palju, aga kaks-kolm ikkagi, et oleks koju jätta ja välja anda. Aga nüüd oli see tüdruk purustanud kõik ta lootused, oli petnud teda päriselt ja nüüd oli ta nii inetus seisukorras, et häbene või iseennast. Ei olnud nüüd tema elu sugugi parem kui teisekolmanda oma, ennem hullem. Jah, Eeva ei olnud isegi nii ilus enam, kui oli olnud varemini, oli näost päris kahvatukollane, nagu hakkaks juba vanaks jääma.

Nii nad seisid tusaselt, põrnitsesid teineteise otsa ega mõistnud teineteist enam, sest kumbki neist ei mõelnud sel silmapilgul muule kui iseendale.

Kui aga nüüd Eeva toetus külma kivimüüri vastu ja hakkas nutma, tuli hoopis teine tunne ka Jüri südamesse. Ikkagi

oli see ju sama Eeva, ja nad olid seotud, sinna ei olnud midagi parata. Ta nägi, et tüdruku riided olid nii tolmunud, kuidas ta jalad võisid olla haiged ja väsinud pikast teest. Ja nüüd ta isegi häbenes, et oli võinud mõnikord mõelda midagi säärast, nagu oli väimeheks minek kõrtsmikule. Isegi seda paari ööd Karja Kaie pool ta kahetses. Nüüd tundus talle, et mitte Eeva pole must ja määritud, vaid tema ise, nii et tal ei kõlbagi tüdrukut õlast puudutada. Ja seepärast mõtles jälle Eeva, et Jüri on küll külm kui kivi, ja selle pärast võiks parem praegu maa lahti minna või taevas alla langeda.

Jüri tammus ikka ühel kohal ja ütles siis:

«Ää nüüd ometi nuta, Eeva! Ega ma sind ikka ei jäta!»

See oli öeldud nii pehme häälega, peaaegu niisama pehmelt, nagu kõneles see kaunis ratsanik kõrvil hobusel. Ja seepärast tundis tüdruk, kuidas pisarad, mis seni ei tahtnud õieti voolata, pääsesid nagu paisust.

«Jumaluke, mis sest ikka tuleb!» ütles ta. «Kus sa mu paned?»

«Jah, seda ma ju ütlengi! Et see ka sedasi minema pidi!»

Aga nüüd tuli küll mõte sulaseks minemisest katki jätta. Võiks hakata ju mõisamoonakaks, aga see oli viimane leib, sest see nimi juba oli vastumeelne.

«Ei aita mingi asi!» ütles Eeva. «Parem oleks, kui kohe surm tuleks!»

«Ää räägi lapsejuttu!» ütles Jüri nüüd pahaselt. «Nagu ma mees põlekski, et sind sitikast toita ei jõua. Lähme talveks kuskile aplaagrisse ja kevadi jälle hakkan töös käima. Ma nüüd rohkem õppind, teenin ka rohkem.»

«Ega ma siis sellepärast päris sinu toita jää,» ütles Eeva. Ja aegamisi kuivasid silmad, kadus suurem võõrastus, ja nad istusid maha kraavikaldale pajupõõsa alla, et arutada, mis edasi võtta.

Aga ometi oli midagi võõrast nende vahel, midagi, mis jäi. Jüri tundis seda selgesti. Nad istusid ja kõnelesid kahekesi, ja mure istus kolmandana pajupõõsa all. Kumbki polnud teda seni õieti tundnud, kuigi mõlemad olid kaotanud oma vanemad nooreli ja olid kasvanud üles maailma hüüda-ajada. Ometi oli olnud homne päev niisama hea kui eilne ja tänane, alles nüüd paistis ta nii tume ja segane.

Aga teiste inimeste päev läks õhtule nagu iga teine, viies nendegi oma kaasa. Õhtu tuli laulu, kisa ja käraga, nii et

Eeval oli ime kuulata. Markus mängis endiselt, kuigi peas oli haav, mille sepp pudeliga löönud. Ja Mikugi mängis, kuigi ta oli jäänud mitu korda meeste jalgu ja saanud sealt ja teisalt pigistada. Ka tumedavereline valitsejaproua oli mõisaõues, ja see saladuslik noormees, kes Eevalt küsis: «Noh, kas piiga jääb ka siia või?» — see noormees pidi olema valitsejaõpilane, seegi vaatas nalja pealt. Ta tantsis valitsejaprouaga ja tahtis Eevagi tantsima viia, aga see hoidus nüüd hästi Jüri ligidale, nii et kurjad mõttedki ei saanud läheneda. Jüri ka ei tantsinud, kuigi suve läbi oli mõelnud, et oleks nüüd ometi Eeva siin, küll siis võiks tantsida hoopis teise mõnuga.

Öösi jälle, kui Eeva jäi Jüri sugulase nime all karjanaise Viiu hoole alla, sel ööl pani Eeva käed risti ja palus, et Jüri ikka kuidagi niisuguse koha saaks, kus ta võiks naise võtta. Jüri ei palunud, veel halvem koguni, — ta vandus. Aga ei tea, kumma tõttu otsustati teisel hommikul mõisa pool, et kui sepp Kustas kauaks voodisse peab jääma haavu parandama, tuleb võtta üks mees sepikotta, kes tööd natukegi tunneb. Juba selle viinavabriku värgi sisseseadmise tõttu oli tööd rohkem kui muidu.

Kui Jüri järgmisel päeval mõtlemisest, meelehaigusest ja mine tea millest veel haige peaga ärkas, olid ta suvised töökaaslased juba läinud, et pärast tuleb siin veel sekeldusi. Oli läinud nendega Mikugi, see vahva Saaremaa poiss. Eeva jäi aga niikauaks, kui võis koju viia rõõmsa uudise: Jüri jääb Kallismaa mõisa sepatööle ja sügisel nad teevad pulmad.

IV

Ilm oli külm ja maa pealt natuke kahutanud, kui Kallismaa mõisa sepaabiline Jüri Säävel võttis ette teekonna Metsküla. See tee oleks tahtnud ammugi käia, aga ei saanud varemini mahti ja sügisesed ilmad olid ka halvad. Täna oli ilm ilus ja kosjatee jalgade all — milline mees muretseks siis! Ja ikka tuttavamaks ja omasemaks muutus tee, kuni paistsid Hendriku kask ja koppel ja selle varjust Lepplaane all metsa ääres.

Eeva nägi teda alles siis, kui ta tuli väravast õue. Nägi ja jooksis kohe minema, kuigi meelsamini oleks joosnud vastu. Ta oli saanud küllalt südant valutada, sest Jüri oli lubanud

tulla kohe järgmisel pühapäeval, aga nädalast oli saanud neli ja viis.

Ei, nüüd polnud enam mingit muretsemist, nüüd olid kosjad kambris. Sosin käis toast õue ja mujale, iga nurga taga olid silmad ja suud uudist täis. Kosjad! Meie Eeva läheb mehele... Pulmad... Mine tea, mis veel! Maalapsed oskavad vahel vägagi tarka juttu ajada. Isegi väike Ann oli joosnud Eeva kannul ja laulnud talle: «Mõisa Jüri, tule kosja!»

Igal kosjal on omad kombed, olgu või sulasemehe omad. Aga ei siin polnud midagi, ei mullika otsimist ega ääri-veeri rääkimist. Isegi isameest polnud kaasas. Viinapudel oli küll, mitte veel oma mõisa vabrikust, aga oli paremat sorti viin kõrtsimehe kapist. Seda oli valitsejaõpilane Reeberg kangesti soovitanud, sest kosjateed käib mees ainult kord elus. Ah jaa — seesama Reeberg saatvat Eevale palju tervisi, ootavat teda peagi mõisa. Eeva punastus isegi ukse taga ja mõtles: «No mis ta peaks nüüd...»

Lepplaane Jaan oli vaikne mees ja suurem viinavõtja ta ka polnud. Ega olnud seda Jürigi, seepärast pudel kahanes visalt ja jutt oli ikka tõsine ja mõistlik.

«Jah, niisugune mees jõuab ikka naist toita küll,» ütles Lepplaane peremees.

Jüri pani mõlemad kämblad lauale ja ütles:

«Ega's selle tühipalja jõuga nüüd üksi... Peab ikka inimesel seda va nuppu olema, siis jõuab edasi. Meitesugune jääb ühesuguseks tööloomaks ikka.»

«Ei sinul, Jüri, nupust puudus tule,» ütles Lepplaane peremees. «Seda ütles juba usuisa Luterus, et kes noorest peast naise võtn, põle ilmaski kahetsend.»

«Sa siis lubad mulle hobust — kiriku juurde minna?» küsis Jüri.

Ei peremees seda keelanud, ei keelanud ka perenaine roosilist kirikutekki. Natuke mõru oli Jüri meel siiski — mis tore oleks olnud oma hobusega sõita! Aga küll tulevad kord omagi hobused, antagu aga aega!

Lepplaanel oli läinud kõik kommeteta ja konksudeta, oli toimunud kosimine nagu kauplemine ja palgamaksmine. Kirikumõisas ei saanud rääkida nagu mees mehega. Vana Grüner, Palunurme õpetaja, oli juba üsna valgete juustega ja värisevate kätega, aga hääl oli veel tugev ja pilk terav.

sel maarahva karjasel, kes hoidis oma lambaid hirmu ja armuga. Tal oli noorpaarile mõndagi öelda ja need pidid kuulama nagu lapsed isa noomitust. See ei mahtunud Jüri hinge. Kui nad tagasi sõitsid, ta küll ainult naeris, aga südamepõhjas ta oli ometi pahane. Seni oli see kirikuvärk olnud talle ükskõikne, aga nüüd muutus koguni vastumeelseks. Ja Eeva etteheited ärritasid teda veelgi enam.

«Ei anna tema seal mulle kedagi, kui ma isi ei tee,» ütles ta. «Ja mis ma teen, selle eest jõuan isi hea seista,» lisas ta, sirutades oma noort tugevat keha — selle peale võis loota ka see noor tüdruk kõrval, kes pidi peagi saama ta naiseks. «Või tema hakkab mind noomima nagu karjapoissi! Kelleks ta mind peab!»

Ta polnud ju mingi poisike, oli ammugi juba mees, igal pool enese eest väljas. Aga just praegu, kui ta naeratas, ilmusid lohukesed põskedesse, mis andsid ta näole nii noore ja poisikeseliku ilme, ja ta hallid silmad olid täis sädelevat kelmust nagu jonnaka lapse omad. Tema kõrval näis tüdruk palju vanemana, palju küpsemana, kuigi ta oli tõepoolest kuus kuud noorem.

Siis tuli laulatus. Õpetaja polnud unustanud ega andestanud nüüdki veel. Ta kõne oli kibe manitsus. Mitte meie liiderlikkuse pärast pole jumal abielu seadnud! Pidage kinni isaisade pruukidest, teenige Issandat kartuse ja väristusega, aga ärge istuge mitte pilkajate killas. Inimesed on uhkeks läinud, et nemad ju sõidavad ilma hobuseta, tule ja vee jõul, ja räägivad kauge maa taha. Kuid «kõik meie nõu on tühine, ei aita meie vägi . . .».

Pulma ei olnud, seegi oli teisiti kui muidu. Iga vaesemgi mees Palunurme ja Kallismaa pool tegi oma pulmaotsakesed, olgu siis või varrud peale tulemas. Aga Säävel Jüri viis oma naise koju nagu talumees teenijatüdruku. Oli juba kaunis pime, kui jõudsid Kallismaale. Aga inimesi oli siiski väljas liikumas, sosistamas ja sumisemas. Eevale tundus see kõik nagu poolunes.

Väike ja kitsas oli tuba mõisa sulastemajas. Siinsamas oli pliit, siinsamas voodiase, siinsamas uks ja aken. Ainult kõrgust oli natuke rohkem kui talutoas, oli see ju üsna uus maja, ainult õhtul pimedas see ei paistnud välja. Jüri pani lambi põlema, tuli oli küll suur ja valge. Aga ometi, kui toodi riidekirst uksest sisse ja polnud kohtagi, kuhu see panna, siis läks

Eeva silm vesiseks. Tundus, nagu oleks see kirst siin üleliigne ja ühes kirstuga ka tema ise. Ahi oli kütmata, tuba külm. Süüa polnud peaaegu midagi. Voodis mustad magamisriided. Taevake, kuidas siin on elatud ja elama hakatakse!

Aga nüüd sai Eeva endale tegemist. Asemesse puhtad riided, tuli pliidi alla, lihatükid pannile. Isegi kanamune leidus sahvris. Sahver ise oli nii, et siin ei saagi maha kukkuda!

«Kudas sedasi?» küsis Jüri. Temagi näis täna õhtul nii imelik ja kombes.

«No iga pool oo seinad ees,» ütles Eeva. Küll oli hea, kui sai naerda sel raskel õhtul. Sellepärast seda pulmamõllu vist peetakse, et inimesel poleks mahti niipalju mõelda.

See oli siis pulmaöö. Ei, see õige pulmaöö oli möödunud juba ammu, ja praegu oli harilik hilissügisene öö, mil vihm võitleb lumega. Elu on juba kord niisugune, et ilusamad silmapilgud kaovad siis, kui ei oska neid õieti tähelegi panna, ammuks siis kinni püüda.

Eeva käis ringi, ikka veel nagu poolunes. Kui oli tegemist — ja esimestel päevadel oli seda rohkesti — siis polnud viga. Siis ei saanud arugi, et olid naine.

Ometi oli siin imelik ja paha. Igal pool oli palju inimesi — ja kuidas nad kõik vaatasid ja rääkisid, suu ees ja seljataga. Alati oli neil vali kisa, alati oli kuski midagi lahti, ja enamasti oli see ikka pahandus ja tüli. Oli siin ju muudki, aga silma hakkas ikka kõigepealt see, mis oli uus ja erinev. Ei mõistnud Eevagi kuidagi, miks need inimesed siin olid enamasti üksteisele pahatahtlikud. Ei olnud Metskülas keegi nii sula kurjust täis, kuigi omajagu pahandusi, tühje jutte ja tagarääkimisi tuli ette ka külas. Ainult paar inimest olid natuke kenamad: Karja Viiu, kes rääkis hea inimese poolest sepanoorikule kõik ette, vana Poolteist Aadu, kes käis igavuse pärast naistega juttu ajamas, ja muidugi ka valitsejaõpilane Heinrich Reeberg. Seevastu näis kõrtsi juurde kogunevat päris vastaste liit, seal käisid teda põhjamas nii Sepp-Kustase naine kui ka Karja Kai, kes nüüd oli suur sõber Kõrtsi Eeduga.

Jüri ei paistnud midagi märkavat. Ta oli vist täiesti õnnelik. Ta oli päris imestunud, kui leidis naise ühel päeval sahvris nutmas. Eeva pidi rääkima, mis viga oli. Aga kui ta rääkis, siis Jüri naeris ainult ja ütles, seda ei panevat siin keegi

tähele. See olevat üsna harilik asi, et siin mõistlikud inimesed on lõhvardite hammaste vahel. Ega see tükki küljest võta.

Eeva ei julgenud küsida, kas Jüril oli olnud tegemist nende tüdrukutega, keda ta nüüd nimetas lõhvarditeks. Jüri polnud sugugi nii hea, kui ta oli mõelnud varemini. Ei olnudki teab mis suur õnn olla naine. Naine ei saa mehelt enam häid sõnu ega pehmeid paitusi. Mõni teine mees vahest, kel on lahkem loomus, nagu . . . ei, ega siin julge mõelda kedagi, sest mine tea . . . Aga kui inimene ise oma neiupõlve ära raisanud just nagu rumal neitsi oma õli . . .

Jüri võis õnnelikum olla, tal oli oma töö. Jah, kui oleks ise peremees siin madalas poolhämaras sepikojas, siis ta oleks uhke nagu kuningas. Juba niisama oli mõnus viibutada suurt vasarat ja tunda magusat jõupaisu kätes. Aga õige elu tuli sisse alles siis, kui pahises lõõts ja lõõmas lõke. Kõige mõnusam oli ikka olla siin üksipäini, ise tallata lõõtsa, ise taguda, lihtsalt lõbu pärast taguda, et aga üle olla kõvast metallist. Jah, õigus on neil, kes nurisesid, ta olevat veel päris poisike. Täismees ei hullaks nii uisapäisa, ei liigutaks kättki, kui poleks tarvis. Kui oli valmis kas või ainult lihtne hobuseraud, oli säärane hea tunne nagu loojal loomispäeva õhtul, kui ta vaatas ja nägi, et kõik hea oli.

Aga siis astus sepipatta Sepp-Kustas, lonkas veel pisut, urises habemesse ja vahtis altkulmu. Valitseja olevat jälle öelnud seda ja teist. Muidugi oli enamik Kustase enese peast räägitud, vahel ka vanamooriga kodus kokku kõneldud.

Ja siis juhtus ikka sagedamini, et Jüri saadeti mujale tööle ja ta ei teadnud viimaks enam isegi, mis asjamees ta oli. Viinavabrik hakkas käima, sepipajas jäi töö vähemaks, Jüril oli tunne nagu viletsal niitjal, kelle teised heinamaal sisse piiravad, nii et kaar jääb ikka kitsamaks ja kitsamaks, kuni viimaks kaob. Kustas oli küll tihti jälle purjus, aga et Jüri talle viina ei ostnud, siis polnud ka sellest kasu.

Noormees käis kortsus kulmuga ja paugutas vahel koguni uksi. Siis selle lootusega ta oligi naise võtnud, kindlama olemise soetanud, kui siin juba anti mõista, et ega pikka iga küll ei ole, kui tal tuleb jälle kolida!

Eeva oli muutunud rõõmsamaks. Mõisas oli mitugi kena inimest, kes alguses ei paistnud silma. Ta leidis ka üht-teist tegemist ja sai hästi läbi virtinaga, sest ta oli hoolas ja sõna-

võtlik. Isegi aegamööda, aga kindlasti lähenev suur päev ei tundunud enam hirmutavana. Ta söandas mõnikord koguni laulda.

«Nojah, mis tal viga laulda!» mõtles Jüri. «Tal põle ju nüüd mingit muret, mees toitku ja katku. Aga kuidaviisi — see nagu poleks tema asigi . . .»

Ühel ööl Eeva ärkas ja kuulis, et ka Jüri oli ärkvel.

«Kas sa ka juba ülal?» küsis ta.

«Ma põlegi magand,» vastas Jüri.

«Helde hoidku!» ütles Eeva. «Mis sul siis oo?»

«Mis mul oo — mõtlen edasi ja tagasi, aga ei paremat ühti. Niimoodi see elu ka siin ei lähe.»

«Ah siis oo õige, mis see Kustase eit seal kirgas, et sind põle siin änam kuigi kauaks?»

«Sa tead siis küll,» ütles Jüri, «ja muudkui laulad edasi, nagu poleks kedagi.»

«Ma mõtlesin, et see oo nasamma lora. Sa ju isi ütlesid, et ei maksa kõiki tähele panna.»

«Nüüd sa siis tead, et ei ole lora,» ütles Jüri lühidalt ja nagu tigedalt.

Aga ei saa ikka tige olla oma noorele naisele, kui süü on hoopis pikkade vuntsidega riiakal vanamehel. Ja sellepärast olid nad üsna varsti jälle head ja arutasid, mis ette võtta. Väljas tuiskas toomas, aga ühe teki all oli kahel inimesel küllalt sooja, ja kui on neli tervet kätt, ega siis pole nälga karta kolmelgi suul.

«Peaks ometi jumal selle Kustase kuidagimoodi siit risust eest koristama!» palus Eeva, kui tuul ikka hullemini vingus. Sest ikkagi on hull välja minna selle ilma kätte ja otsida jälle uut, millele koputada. Ta palus päris tõsiselt, sest häda oli tõsine.

Järgmisel hommikul vara kaevas Jüri teed kaevu juurde, lumehanged olid mehe rinnuni. Kui nooriku kaevutee oli lahti, vaatas veel kord aknast sisse, kuidas see seal istus ja lapsemütsikest õmbles. Jumaluke, kui väike! Ega see ometi ühegi inimese, olgugi lapse, pähe mahu! . . . Siis ta läks sepipatta selles ootuses, et nüüd hakkab jälle riid — oli jäänud sealt veel vana järg pooleli. Aga Kustast ei olnud ega tulnud. Selle asemel tuli Miku hingeldades mõisa juurest — poiss oli kolm päeva pärast äraminekut jälle tagasi tulnud ja meister Kreegi ühes meestega maa põhja vandunud. Nüüd ta käskis

Jüri pika säärega saapad jalga panna ja kohe mõisa tulla. Jüri arvas, et küllap saadetakse saksalastele jõulupuud otsima, ja läks.

Ei saadetud jõulupuud otsima, saadeti Sepp-Kustast otsima. Oli see hakanud eelmisel õhtul kõrtsist koju tulema, aga koju polnud jõudnud. Naine oli käinud veel pimedas otsimas, oli kukkunud mitu korda, löönud näo ja käed siniseplekiliseks, saanud suure muhu pähe.

Otsiti lõunani, otsiti terve mõisaperega, kutsuti külastki abi. Lumi polnud just nii sügav, et inimene oleks võinud hange jääda. Iseasi, kui kukkus jõkke, see oli veel mitmest kohast lahti.

Kui Jüri pärast lõunat läbimärjalt, kuid ometi heatujuliselt tuppa astus, läks ta kohe Eeva juurde, võttis tal naljatades ümbert kinni ja ütles:

«Noh, näed, kui ruttu su palve vastu võeti! Sepp ongi läind.»

Aga Eeva tundis äkki, kuidas maailm muutus nagu mustaks, ja ta langes oiates toolile. Ta tundis selgesti, kuidas midagi temas liikus, midagi võõrast ja valusat.

«Jumal hoidku — ei, ei!» tõrjus ta. «Ei, seda ma küll ei tahtnud!»

«No mis sa nüüd!» ütles Jüri pehme etteheitega. «Ega siis sina temasse puutuda saand. Sa olid ju siinsamas minu selja taga.»

Ometi oli naine kogu pühadeaja otsekui haiglane, ja ei olnud tal muul ajal rõõmsamat nägu, kui aga üksnes mehe juuresolekul. Siiski paistis tema naeru tagant tõsidus ja koguni nagu hirm.

Jõululaupäeva õhtul ütles ta, kui oli natuke aega üsna tõsiselt aknast välja vaadanud:

«Iga aasta sai ikka kallil ööl loomi vaatamas käia — nendele toitu viimas ja. Aga nüüd põle kuskile minna . . .»

Jüri hakkas seepeale naerma ja ütles:

«Kui sa just tahad, eks võta kannikas kätte ja mine karjalauta. Aga vaata, et vana Kustase kimpu ei jää!»

Siis kiljatas Eeva, kes muidu polnudki nii ara verega, ja surus end mehe selja varju, ning ta ei julgenud tükil ajal akna poole vaadata.

Talv tuli aga külm ja lumerikas. Tuul kuhjas suured lumehanged igale poole, ja Jüri pidi labida kätte võtma, et sepikoja teed lahti visata. Siis tuli noormees, kes õppis mõisavalitsejaks, ja jäi ta tööd vaatama. Ta käis sageli ka sepipajas Jüriga juttu vestmas, ta pidas sellest tööst lugu. Aga lumerookimisest ta ei pidanud lugu, selle kohta ta ütles:

«Kas siis teisi mehi ei olegi selle töö jaoks? Ega's sina ole enam nisukese töö jaoks, sa oled ometi antvärk.»

«Mis see mul enesel teha on siis — mõni kord labidaga visata,» ütles Jüri.

«Aga amet ja seisus?» küsis noormees. «Mina sinu asemel toetaksin sõrad vanamehele vastu. Siin panevad inimesed valitseja liiga palju mängima.»

Ta oli ennegi ajanud niisugust mässujuttu valitseja vastu, isegi saksate vastu. Jüri leidis, et ega see väga vale polegi, aga mis seal alati rääkida. Kui aga Heinrich Reeberg kutsus teda nii lahkelt enda poole, siis ta pani labida püsti ja läks. Vahest oli sel mingit tööd tema jaoks.

Aga ei olnud. Heinrich ütles, et ei kõlba ometi sõpradele tööd anda. Ta ise istus riidega ületõmmatud toolile ja pani piibu suitsema, Jüri ei suitsetanud veel. Ta näis niisama uhke nagu mõni mõisahärra, kõneldes kergitas ta kulme ja surus hääle eriti sügavaks, nii et see kõmises rinnus. Ta viipas kuidagi härra moodi käega, et Jüri istuks, ja ütles:

«Arva ise, kuidas ma ütleksin sulle — puhasta mu saapad ära — see ei lähe ju!»

Ei, see ei läinud, seda pidi ka Jüri tunnistama, teise saapaid puhastama ta poleks hakanud. Kui kord Eeva nalja pärast oli öelnud — see oli enne Kustase kadumist —, et peaks Jüri saama sakste toapoisiks, ta oli saanud päris pahaseks niisuguse mehenarrimise jutu pärast. Nüüd oli aga Jüri kohus proovida üht uut napsi, mille Heinrich ise seganud.

«Näed, see on juba mehejook,» ütles ta. «Mitte see solk, mis siin keedetakse! On viinu maailmas, sõbrake, mille lõhn juba peletab mure!»

Sel noormehel ei paistnud olevat muresid, ei võinudki olla, sest ta oli üleni igasuguste lõhnade seas. Kas ei tulnudki sellest ta alaline silmasära, ta kõne ja liigutuste sulav pehmus, mis näis nii meeldivat mõisatüdrukutele?

«Õpetad mu siin viimaks päris joodikuks,» ütles Jüri ja

pani klaasi kolksatades lauale. Ta oli kohmakas ja räpakas nagu päris karu teisega võrreldes. «Naine riidleb ikka, et jälle sul, vanamees, pomerantsi hais taga!»

«Sinu naine on ingel,» ütles Heinrich. «Sa paned ise ta suhu halvad sõnad. Kahju, et ma ei näinud teda aasta tagasi.»

«Minu eidega ei maksa plaani pidada,» ütles Jüri. «Minul oo sepa rusikad . . .»

Heinrich katsus ta käsivart ja ütles:

«Jah, sa oled tugev mees ja — ütleme — ka tark mees. Sul on naine ja töö, millega sa rahul oled, sina võid õnnelik olla. Mina aga ei ole selle ameti jaoks sündinud — ja naised, kelle peale ma juhtun pilku viskama, on ikka teiste omad!»

«Tohoh!» ütles teine imestades. Aga pikemalt nad ei saanud juttu ajada, sest samas astus sisse mõisavalitseja. Tuli, nagu ta ikka käis, pikkade, põrutavate sammudega. Ta oli keskmist kasvu mees, kaunis tüse, üsna maamehe näoga ja ta kõnegi oli niisama selge kui harilikul maamehel, kuigi ta pidi olema saksasoost. Oli tulnud paruniga jahilt, sest püss oli tal veel seljas. Ta kähvatas kohe uksel Jürile:

«Mis sina siin otsid? Kas sinu koht on siin?»

Jüri muutus näost punaseks, vihaving tõusis talle kurku nagu iga kord, kui temaga säärasel toonil kõneldi. Aga ta valitses ennast ja tahtis sõnalausumata lahkuda. Kuid nüüd hoidis Heinrich teda tagasi ja ütles, et tema ja valitseja kõnele on tunnistajaid tarvis. Ja sedasama arvas varsti ka valitseja. Palju kasu temast küll ei olnud, sest kõnelus oli saksa keeles, ja sellest ei saanud Jüri rohkem aru kui «einzwei». Aga ometi võis märgata kõnetoonist, et vanamees süüdistas ägedalt, kuna noormees kaitses ennast. Siis tõmbas viimane kapist kaks pikka musta raamatut ja viskas need valitseja ette lauale. Valitseja viskas raamatud talle vastu pead. Ja siis nad läksid sülitsi kokku, asi läks hoopis hulluks. Valitseja pea oli juba Heinrichi kaenlas, ja tal ei aidanud muu, kui võttis appi maakeele ja hakkas appi hüüdma.

Jüri seisis eemal, niipalju kui selles väikeses toas üldse sai eemal seista. Aga appi ta ei läinud. Valitseja sai ikka omal jõul hakkama, ta polnud ka nigel mees. Ja nüüd ta tahtis püssi võtta. Aga siis juhtus nii, et Jüri hakkas püssi otsast kinni, sest ega võinud lasta inimest tappa. Ta sai valitsejalt

püssipäraga hoobi lõua alla, ja see oli viimane hoop selles lõõmingus, kui mitte arvata hoopide hulka seda, et mõlemaid kästi sedamaid mõisa piiridest kaduda.

Jüri läks aegamisi sulastemaja poole, sülgas vahetevahel verd puhtale, valgele lumele ja hakkas alles nüüd seisukorra üle järele mõtlema. Eeva seisis lävel vastu kirgast talvepäikest ja naeratas. Aga ta muutus kohe tõsiseks ja ütles päris imestudes, sest varemini polnud seda juhtunud:

«Taevake, sul ju nina jooseb verd kõik . . .!»

«Küll ta jooseb jah!» ütles Jüri. «Kena joosmine jah!»

Eeva ei saanud kuidagi aru, mis mehel oli, sattus segadusse ja oli endisest naerust päris nutuni jõudmas.

«Ütle siis ometi, mis sul ool Sa nagu pahane . . . Kas kukkusid isi või löi mõni? . . .»

Jüri sülgas jälle, hästi tugevasti, ja äigas ka käega nina alt verenire laiali, nagu tahaks ta seda naisele eriti näidata. Tundis, kuidas tõeline viha alles nüüd ärkas.

«Löi jah — muidugi löi! Vanasti viidi talli ja vitsutati, nüüd antakse püssiga vastu nägu! . . .»

«Jeesuke, tule ometi sissel» hädaldas Eeva hirmunult. «Siin mõni näeb . . .»

«Nähku!» ütles Jüri ja sülgas jälle, nagu paiskaks enesest viha ühes verega välja. «Mis sest varjata! Pane asjad valmis ja lähmel»

Nii pooluramisi ta rääkis viimaks naisele kõik ja lisas:

«Rääbala mehe oled saand, Eeva, jumala eest! Põle muud kui võta aga jälle kepp ja kott . . .»

«Ei tea, kui minna õige paluma . . .» arvas Eeva.

«Eil» ütles Jüri järsult. «Lähen, siis lähen! Põle änam endine aeg, et . . . Ei oleks läind paluma siiski, löögu või maha!»

«Ega siis sina — kui mina läheksin . . .» arvas Eeva.

«Kuskile sa ei lähel» kähvatas mees, ja nii valjusti ta polnud oma naisega veel rääkinud.

Nüüd polnud muud targemat teha, kui minna kuhugi tallu paluma, et saaks hobust kraamiveoks ja ulualust mõneks päevaks või nädalaks, nii kuidas juhtus tarvis minema. Jüri läks kõigepealt Leevikule, sest Leeviku vanaga oli ta tihti juttu olnud, neil olid suured elumajad ja vähe inimesi. Kuid Leeviku peremees kõneles ääri-veeri tükk aega, vingus

natuke ja ütles viimaks: «Ei meil perekonnaga inimese jäuks küll ruumi põle.» Siis tuli jälle edasi minna, kuni üks tee viis Jaagumardile, kuhu Jüri oli pidanud sulaseks minema. Jaagumardile muidugi ei maksnud minna. Ants polnud küll näidanud, et ta oleks kuidagi pahane, aga ega ta niisugust petist ja kaubamurdjat ikka korterisse võta.

Aga parajasti siis juhtus Jaagumardi peremees veskile minema, ja Jüri ei pääsenud muidu, kui pidi oma asja ära rääkima. Paha sellest ei võinud ju tulla.

«Pailu sul seda raami siis oo?» küsis Ants.

Ja kui Jüri oli öelnud, et ega pole rohkem kui hea mehe seljatäis, sest naine käib praegu veel omal jalal, lausus Ants:

«Istu siis ree tiiva peale, lähme, toome ää!»

Nii juhtub vahel ja on ka sääraseid inimesi.

Teisel päeval tuli ka Heinrich Reeberg kõrvi seljas, tänas Jürit pika kõnega ja ütles lõpuks, et küll ta kaupleb Jürile uue koha oma venna juures, kes on valitsejaks Laagna mõisas, siit rohkem kui kaheksakümmend versta eemal, Tallinna tee ääres.

V

Nii algas igavene rändamine — õieti oli see juba ammu alanud, varsti pärast kodupaigata ja juurteta inimese sündimist. Aga enne, siis, kui liikusid oma piirides, ei pannud seda nii tähele. Olgu Alavere või Metsküla, Tuivere või Kallismaa, ikka on tuntud nimed, ikka oled kuulnud räägitavat, oled juhtunud isegi käima, tunned-tead üht ja teist inimest.

Kuid sada versta eemal, millest ainult niipalju tead, et see on kuski Tallinna tee ääres, kust see või teine peremees on kord õhtul või hommikul mööda sõitnud, see on midagi hoopis muud. Siin leiad korraga, et oled maailmas üksi või heal juhtumil kahekesi, et maailm pole silmapiiriga kaitstud linnupesa taoline kodu, vaid kõrb üksikute peatuspaikadega, allikate juures, kust saab süüa, juua ja kehakatet ja kus tuleb alaliselt elada telkide all.

Nädal pärast küünlapäeva algas sõit. Heinrich oli sõna pidanud ja kirjutanud — koht ootavat Jürit igal ajal. Ja et

Jaagumardi peremehel ühes paari teise külamehega oli olnud kavatsus Tallinna sõita, siis polnud paremat aega tahtagi.

Laagna mõis, kus Heinrichi vend pidi olema valitsejaks, seisvat suurest teest viis-kuus versta kõrval. Aga et sealsamas teelahkmel olevat kõrts, kus oli paras öömajal olla, siis pidi Jaagumardi Ants selleski asjas Jürit aitama, kui mitte mõisast vastu ei tulda, nagu Heinrich oli tõotanud.

Ilmad olid parajad pehmed, tee hea. Jaagumardi perenaine, hea inimene, andis Eevale veel oma suure kasuka teiseks ümber, sest kuigi ilm oli pehme, pikal teel võis mõndagi juhtuda. Eeva oli alguses tõepoolest nutnud, teda ei saadud nüüd selles asjas peatada, temaga pidi õrnalt ümber käima.

«Ega see veel põlegi kuskil maailma otsas,» rääkis Ants. «Näe, lähvad inimesed taha Venemaa põhja, aga ikka veel kuuldakse üksteisest. Või kui suur see maailm ongi — näe, Ameerikaski käiakse ja puha . . .»

Eeva ei leidnud mingit vahet selles, kas mindi Ameerikasse või Laagna mõisa, sest ühtviisi nägemata ja kuulmata kaugel olid mõlemad. Rännaku inimene pealegi talust tallu, mõni juureniidike ikka jõuab siduda. Jüri küll ei rääkinud midagi, aga võib-olla tundis temagi natuke lahkumisvalu. Kui ta Pikaristi kõrtsi juurest alla metsavahele sõites ütles, et siin ta pole oma elus veel olnud, oli ta hääl iseäralikult kuiv ja pehme. Eeva surus end vastu ta selga ja mõtles:

«Tulgu mis tuleb, aga me päris hädasse ka ei jää. Ta põle ju ainus poisikese.»

Ei olnud tõepoolest. Üsna ruttu saab poisist mees, kui saama peab. Iga hobune õpib vedama, kui regi järel, aga ilma selleta muidugi mitte. Jüri kulmude vahele oli ilmunud kurtsa ja suu juurde kaks peenikest kurdu, üsna vähemärgatavad alles — pealegi hakkas ta nüüd vurrusid kasvatama.

Jah, nii läheb aeg, just nagu lepapõõsad vajuvad mööda tee ääres, kui hobune teeb ühtlast sõrki. Pikk on see tee hobusele, aga ka pikad teed saavad ükskord käiduks. Ükskord jõutakse kojugi tagasi, olgu ring suur või väike, sest maailm on ju ümmargune, nagu kooliraamatuteski lugeda. Umbes nii kõneles ka Jaagumardi peremees ja Eeva muutus natuke rõõmsamaks. Lepplaane Mari olevat ka rääkinud ja lugenud niisuguseid asju. Olevat niisuguseid maid, kus polegi lund

ega talve ja kus elavad niisugused linnud, kes räägivad inimeste keelt. Imeasju on raamatuis, aga kes neid kõiki uskuda võib. Igatahes tema pea ei võtvat neid asju. Tema pea ei olevat võtnud neidki asju, mis koolis õpetati. Milleks vajagi ühel naisterahval seda kõike teada, kui ta võib toetuda vastu mehe laia selga ja tukkuda mõnusalt kahes kasukas.

Ka pikad teed saavad ükskord käiduks, ja viimaks oldi sel teelahkmel, kust tee viis Laagna poole. Teised jäid kõrtsi, Jaagumardi oma sõitis «saksu» viima, nagu ta ütles, sest vastu polnud kedagi tulnud.

Siinsamas metsa vahelt välja minnes viis tee allamäge üle raudtee, ja siin oleks peaaegu juhtunud õnnetus. Kõrvad paksu talimütsi sees, polnud Ants alul tähele pannud rongimürinat. Jüri jälle ei teadnud tähele panna, arvas, et on mõni saevabrik lähedal. Siis korraga kõlas vile, Eeva kiljatas, hobune ehmus, oleks peaaegu hakanud lõhkuma, sest Ants oli ka nii segaduses, et ei osanud hobust pöörata ega peatada. Eeva tundis, kuidas ta keha tõmbus kahe kasuka sees külma pärast kangeks. Ta teadis küll, mis see oli, teadis teiste ütlematagi, et see polnud mingi kurivaim, vaid lihtne raudteerong, nagu need juba ammu sõitsid linnade vahel. Aga tema hirmu suurendas üks teine mõte — ta oli kohkunud, aga mine tea, mis sellest võis tulla. Ja kuigi ta püüdis ennast uskuma panna, et see polnud mõni tulekahju ega loom, et laps võiks vea külge saada, ta hambad otse plagisesid suus.

Ei tea, kas oli Jüri seda märganud, või ütles ta muidu niisama nalja pärast:

«Ää sina, Eeva, raudteed karda, ega sa põle hobu!»

«Ei raudtee tule kellegi peale,» ütles ka Ants. «Ta ei saagi roobastest välja, kukub kohe ümber . . .»

«Aga küll röögatas!» ütles Jüri. «Ju ta vist meitest ka ehmatas!»

Rong peatus natuke maad eemal jaamahoone juures ja teelised võisid jälle edasi sõita. Ja kuigi Laagna polnud kaugemal kui kuus versta, oli juba vana pime, kui jõuti sinna.

Jüri läks valitsejat otsima, aga tal oli imelik tunne, nagu ei oleks siin kõik korras. Hobuseid ei olnud vastu saadetud ega teadnud siin tema tulekust keegi midagi. Valitsejamajas põles tuli, aga põrutamise peale ei tulnud keegi avama. Jüri

süda muutus imelikult kergeks ja kerkis peaaegu kurguni. Kange tahtmine tuli korraga jätta kõik samasse paika ja ära minna. Jah, aga kuhu . . .? Ja seal oli ta naine võõra talumehe reel . . . Kurat võtku!

Valitsejahärrat polnud aga tõepoolest toas. Ta tuli natukese aja pärast kustki pimedusest, kus pidi asuma härrastemaja. Ta oli suur tüse mees, terve trepp oli teda täis, kui ta rühkis üles, sest kasukaga näis ta veel laiemana.

«Mis sa tahad?» küsis ta enne, kui Jüri sai rääkima hakatagi.

Jüri seletas. Aga valitseja polnud põrmugi oma venna lihtsa olemise moodi, kui ta vastas:

«Mis sa's sellepärast nii õhtu hilja siia otsisid, homme ka päev! Kui tööd tahad, metsas on tööd küllalt. Võta homme hommikul kirves kaenlasse ja tule! Tükitöö, tee niipalju kui tahad.»

«Aga mulle kirjutati, et ma pidin siin päris kindla koha saama,» ütles Jüri.

«Misuke koht see kindel on?» küsis valitseja. «Kas mul on kindel koht? Surnuaial, seal on kindel koht. Ja kesse kirjutas, mina või?»

«Valitsejahärra vend,» ütles Jüri.

«Taga targemaks! Minu vend kirjutab, ja mina võtku vasta! Poiss ei saa ise oma eluga hakkama, tormab ringi nagu tuisupea, ja nüüd saadab mulle veel oma topsisõbrad kaela. Kui tahad metsatööle tulla, siis tule ja näita, mis puust sa oled, lepast või saarest!»

«Aga kus me peame paergu vasta ööd minema? Mul naine ka . . .»

«Miks sa seda's kohe ei ütelnud?» torises valitseja. «Kus ta sul on siis?»

Jüri ütles, et naine istub ikka veel võõra küüdimehe reel. Valitseja ütles kohe: «Lähme siis sinna!» Ja teel vandus ta kogu aeg venda, kes olevat eluaeg olnud poole aruga ja vedavat nüüd ka võõraid inimesi segadusse. Kui ta Eevat nägi, muutus ta veelgi lahkemaks, ütles, et ühe karjanaise tuba saab varsti vabaks, aga senikauaks peab noorpaar kolima mõisa peretuppa. See ei meeldinud Eevale alguses sugugi — peretoa nurgas ole ikka nagu välja peal. Aga nüüd sai ka Jüri temale pahaseks ja käratas: mingu siis metsa huntide

hulka, kui inimeste seas ei sünni olla. Ja siin avalikus kohas, mõisapere jalus, polnud kohta omaette nutmisekski.

Mõisatüdrukud vaatlesid teda natuke uudishimulikult ja natuke kaastundlikult. Aga perevirtin, kes oli hoopis kõhn naisterahvas ja päris kurja näoga, tuli Eeva juurde ja ütles tasa:

«Ega sa's sedasi siia magama või heita, tule tüdrukute tuppa!» — Ah, see õhtu, see tundus Eevale otse unenäona — ta oli väsinud, kurb ja hirmul, ja kui ta viimaks tüdrukute toas põhukotil lamas, tundus, nagu avaneks põrand all ja ta aina vajuks sügavamale, kuni ta hõljus kuski pimedas tühjuses, mis pidi asuma Kallismaa ja linna vahel.

Jüri oli saanud jutule poistega ja kuulis niipalju, et valitseja pidi olema kole käre ja äkiline mees, kuigi eestlane ja saksu ei sallivat silmaotsaski. Nende mõisas saksu ei olevat ka peale ühe poolpimeda ja päriskurdi preili, aga mõisa päriskomanik elavat eemal ja käivat aastas korra siin. Valitseja siis askeldavat siin üksipäini, tegevat põllumeeste- ja mängu-seltsi, mängivat pasunakooris kõige suuremat pilli ja olevat igal pool kõige esimene, ainult teisi ei sallivat enda kõrval.

«Kas siis valitseja venda ei olegi änam siin?» küsis Jüri.

«Seda nüüd veel!» ütlesid mehed. «Nad ei saa vana Reebergiga ühte päevagi läbi. Vanamees ütleb, et poiss on napakas, ja selles asjas ta küll palju ei valeta.»

Ja siis nad rääkisid üksteise võidu, kuidas Heinrich mõni aasta tagasi joosnud mõisapreili järele, muidugi mitte selle vana pimeda ja kurdi järele, kes siin praegu on, vaid see olnud ikka üks noor ja ilus preili. Muudkui natuke kergemeelne olnud, seepärast vana parun saatnudki ta siia kõrvalisse väikesse mõisa. Aga siin hakanud teine jändama valitseja vennaga. Ei aidanud muu asi, kui pandud preili mehele ja Heinrich tahtnud ennast ära tappa. Nöör olnud teisel juba kaelas, aga kutsar sattunud peale ja lõiganud maha. Pärast seda hakanud jooma ja siis vend kihutanudki ta minema. Aga iga natukese aja pärast tulevat Laagnale tagasi. Siin ta ka muidugi ei saavat hakkama, valitseja Reebergiga ei saavat isegi täie aruga mees kaua hakkama, sellepärast ta minevat jälle.

«Seda võis juba arvata!» pomises Jüri. Päris piinlik lugu

ja häbi Jaagumardi Antsu ees. Nüüd läheb jutt Kallismaale ja sealtkaudu isegi Metsküla, ja seal parastab Hendriku Tõnis ja Lepplaane Jaangi ütleb: «Ma ikka pidasin seda Jürit natuke mehemaks.» Ah, kui saaks minna nüüd nii kaugele, et keegi tont enam ei näeks ega kuuleks!

Aga kui tulid ilusad selged ilmad, külmad küll, nii et hambad külmavad kokku, aga ometi päikeserikkad ja nagu rõõmsadki, hakkas Jüri tuju paranema. Võis vähemalt oma viha puistata puudele, ja kui saag vingus või kirves paukus, siis nagu oleks vaenlane ise olnud ta sõjariistade ees. Peavaenlane jah, kuigi see vaenlane oli ja jääb nähtamatuks ja ebamääraseks, aga seda tigedamaks ja alatumaks, kes ronib inimesele järele kuitahes kõrgele või sügavale.

Onneks ta oli leidnud väärilise paarimehe — Lõo Kustase, kes pidi olema pärit kuskil Tallinna poolt. Ta rääkis alati «soa» ja «moa», mistõttu teised naersid teda, aga ta oli juba vanem mees ja ei teinud sellest väljagi. Töö juures oli ta aga samasugune murdja nagu Jürigi. Ei ta võtnud ka viina, aga piipu tõmbas küll, imestas veel, et Jüri polnud piibumees.

«Isi naisemees, aga piipu põlegi veel — kes soole koa naiseluba kätte andis?» ütles ta ja mugises naerda. Jüri oskas seda naeru toredasti järele teha. Kord laupäeva õhtul heas tujus olles rääkis ja naeris ta kodus justament nagu Lõo Kustas. Eeva polnud teda ammugi enam säärasena näinud. Hea oli kord jälle naerda.

«Kui sa tood piibu, siis õpivad isa ja poeg üheskoos ilma,» ütles Eeva.

«Kas oo ikka poeg?» küsis Jüri. Ta oli natuke häbelik ja õnnelik ühtlasi. «Vaata, et sa nüüd viimase tuhande peal ei ehmata ennast — mõnest loomast või . . .»

«Mine rumal!» ütles Eeva. Aga naerul oli sedapuhku lõpp.

Nad olid nüüd saanud tühjaksjäänud karjanaisetoa. Tuba pidi vihmaga läbi jooksma, aga praegu sadas alles lund. Elul polnud tõesti viga, kui töö ja tervis käes ja just palju ei mõelnud. Töö oli raske ja külm ka kõva ning kestis kaua. Kord võttis isegi varbad — aga millest pidi Eeva talle nii palju sokke kuduma. Nüüd jätkus veel sellest, mis Lepplaane perenaine — olgu tal ikka hea lambaõnn! — oli andnud. Kui

saaks ometi pidada mõne looma — lambatalle või seapõrsagi!

Jüri ja Lõo Kustas aga saagisid ja raiusid, nii et ilmad läksid soojemaks. Ja enne paastu-maarjapäeva tuli ka Heinrich siia, ja siis oli valitsejamajas jälle valju häält kuulda. Heinrich tahtis nüüd linna minna. Siis võttis vend ta päris käsile. Muuseas räägiti ka Säävel Jürist ja tema naisest.

Varsti pärast seda tuli Heinrich välja ja küsis mõisarahva käest, kus need Säävlid pidid elama. Siis ta läks sinna. Eeva paikas parajasti Jüri pükse ja läks millegipärast näost tulipunaseks. Ta ei märganud isegi pakutud kätt vastu võtta. Olgu kuidas tahes, mees pidi nüüd märkama, kui rumalasti ta oli talitanud. Ent seda jälle ei võinud lasta märgata, nagu oleksid nad seepärast ei tea kui hädasse jäänud. Ei, nüüd oli kõik üsna hästi, tööinimese asi on ju teada. Jah, laes oli selgesti näha, et oli läbi joosnud — mineval ööl ju sadas esimest vihma.

«Ma tahan kohe vennale rääkida, et ta annaks teile parema ulualuse,» ütles Heinrich. Ta hääl oli endiselt mahe ja sõbralik, ta käed lauaveerel nii kindlad ja abivalmis.

«Oh, suur tänu, olgu peale!» Enam ei lase ka Eeva ennast petta neist tühjadest sõnadest. Ainult seda, et ta punastab, ei saa kuidagi varjata. See on ju selge rumalus, see mees pole muud kui komejant, ta on sellest küllalt kuulnud. Aga kui ta on nüüd siin, näib kõik teisiti. Mis see mees ka on, ta on selleks loodud, ta pole selleks hakanud.

Aga Heinrich seisis, vaatles Eevat ja ohkas pettunult aknast välja. Kui kiiresti vananeb tüdruk, kui ta saab naiseks! See natuke hirmunud sale neiu möödunud suvel metsavahel oli olnud hoopis teine inimene. Aga siin oli noor naine ähmaste silmadega ja vistrikkudega ninal. Ptüi, kui inetuks oli see mees teinud oma naise!

Heinrich jättis jumalaga, oli kurb ja sõitis teisel päeval linna. Enne oli ta öelnud Jürile:

«Küll ma leian linnas teenistust sinulegi. Kaupmeestel on ikka ka töömehi tarvis.»

Kui Jüri õhtul rääkis seda Eevale, lisas ta veel ühe rumala sõna, siis oli ta sellest noorhärrast lahti. Ei sellest tule midagi head, mees peab ikka ise igal pool käsitsi küljes olema.

«Kas seegi aitab?» kahtles Eeva. «Kas aitab meie jõud ja nõu? Kõigevägevam teeb, mis tema tahab.»

«Ega sa ometi põle kuskil hüppajate seas käind?» küsis Jüri poolnaerukil. «Ei see ülespidi vahtimine aita kedagi. Ei sealt kuku sulle tükkigi suhu, kui lind ei lase.»

Nii rumalasti rääkis see mees! Eeva süda hakkas päris valutama. Pealegi nüüd, mil see asi oli üsna ukse ees. Mis siis, kui isa patud ja suurelised sõnad nuheldakse selle vaese maimukese kätte? Jah, oleks juba aeg tema aru mööda, aga — jumal teab, mis see tähendab ja mis õnnetus võib tulla. Ja nüüd keeras Jüri enese rahulikult ja raskelt magama, nagu poleks midagi. Aga ta oli ju ka väsinud, ja sõrmed olid vaesekesel kõik katki. Ning riided — küll lõhub see metsatöö riideid! Kuid kindad ta võiks siiski käes pidada, kuigi neid kulub palju, mis ta muidu oma kätest lõhub!

Nii vaevas rahutus naisesüdant veel kaua, ja juba oli Suur Vanker end hoopis teisipidi pööranud, kui korraks tukastas.

Nüüd hakkasid küll päevad täis saama. Eeva ei saanud seepärast jätta mõnd tööd tegemata, ta pidi tooma vett ja puid, pidi jalul olema hommikust õhtuni. Aga nii olevat paremgi, teadis vanaeit rääkida, nii olevat vaevad väiksemad.

Oli ikka õnn, et oli vanaeit nii lähedal, nii-öelda käe ja jala juures. Võis kohe üle ukse hüüda, kui oli õige aeg käes. Vanaeit tuli nii ruttu, kui haiged jalad lubasid, tuli otse sumades läbi vee ja lobjaka. Sel vanainimesel oli veel raudne tervis. «Ei sure, kurat, ära!» oli minia mitu korda öelnud. Aga vanaeide nägu oli veel nii roosa, silm nii kevadiselt erk ja talviselt tark. Ta võis lugeda haige inimese näost nagu raamatust. Teadis, millal peab heitma voodisse ja millal on veel aega.

«Poeg tuleb,» ütles ta. «Ristluudest on kohe näha, et ikka poeg.»

Ja siis algas suur kannatus, millest pidi sündima inimene. Kui Jüri tuli õhtul koju — oli juba päris pime —, kuulis ta ukse tagant uue majaelaniku häält. Ta kõheles natuke sisse astudes, tal oli nagu pisut häbi. Nüüd on vanaeided kõik muidugi seal, vahivad sulle otsa nagu . . . Korraks seisatas käsi ukselingil ja mõtted lendasid minevikku. Veel aasta tagasi oli oldud noor poiss, kõik maailm ees lahti. Aga nüüd — noh, oldi mees, siis oldi! Koorem oli turjal, mahapanemise kohta

polnud, eks siis pidi kandma. Ja see hääl — tal hakkas korraga soe, tõmbas labakindaga üle otsaesise. Siis lükkas ukse lahti.

«Kas sa paned ukse ruttu kinni!» Väikest meest pesti parajasti. Jah, m e e s t, seda öeldi talle kohe. Kaks eite nagu kaks varest askeldasid ta ümber ja väike kägises. Ega tal ometi midagi viga olnud?

«Nisuke suur poiss!» ütles eit. «Ei sel põle viga midagi. Anna aga pisut aega ja hakkab isi tüdrikute järel joosma.»

«Näe, päris isa suu ja silmad!» ütles teine eit. «No tule nüüd ometi ligemale ja vaata poega ka!»

«Põrgu põhja minge!» mõtles Jüri, aga ei öelnud just välja. Mis seal praegu vaadata oligi — kortsus ja punane näoke, nutul ja hambutu, see oli ju kole. Ja selle vigiseva hingekese pärast pidi ta nüüd vastutust kandma! Aga kõige rohkem vihastasid teda eitede kavalad, muigavad näod — need varesed, kes sorivad igal pool. Nüüd oleks tahtnud olla naisega päris kahekesi.

Ta läks naise juurde, kes lamas asemel ja oli õnnelik. Taevake, jah, ta oli õnnelik, ja seda ei suutnud Jüri mõista. Kuidas võis olla õnnelik niisugusel õhtul? Ta istus aseme ette ja naine võttis ta käe. Naise käsi oli kuum ja niiske. Kogu tuba õhkus kuumust ja niiskust. Aga mehe käsi oli jahe ja kindel. Eeva hoidis seda ja tundis — nüüd ei ole enam midagi soovida, nüüd on hea olla.

Miks polnud täielik õnn antud kahele korraga? Miks pidi just nüüd metsatöö lõppema — ja siis öeldakse ju korter üles. Aga ometi — mingi eriline pehmus oli selles õhtus, midagi, mis vallandas inimese südame ja käed. Jüri pidi vaatama kuhugi kõrvale ja ta vaba käsi käis korra kiiresti näo juurest läbi. Ta oli veel meheks liiga noor.

Väljas aga vulises vesi ja puud kohisesid kuidagi teisiti. Kõrgemail küngastel oleks mullapinnal midagi kuulda võinud, nagu kellegi astumist või sosistamist. Kes võib öelda, kust tulevad kõik hääled, mis keegi kuuleb!

Aga nad ei jäänud kauaks nii istuma ega lamama. Tööinimene vajab kaht kätt enda jaoks ja voodis olemisele polnud kaua mõelda. Pealegi oli laps veidi haiglane. Eided rääkisid hiljemini üksteise võidu, et teisel olnud kuri silm. Aga seda Eeva ei uskunud, ja last tohterdada ta ei lubanud, kes teab,

mis siis veel saab. Ta arvas, et see on nuhtlus, lihtsalt jumala nuhtlus. Ei olnud ju vanematel kummalgi pattu vähe. Isegi Kallismaa mõisa sepp, kellele ta oli soovinud surma, tuli meelde, muust suuremast rääkimata.

Paar päeva pärast lapse sündimist tuli valitseja Reeberg ise teda vaatama. Eeva polnud kunagi julgenud õieti selle mehe otsa vaadata, aga nüüd tekiääre alt ta julges. Valitsejal oli neljakandiline nägu ja silmad nagu naasklid. Mis ta hullvaim ometi vahtis?

«Ma vaatan, kas tuleb poiss isa või ema nägu,» ütles ta ja katsus naeratada. Aga temal oli niisugune nägu, mis naeratades muutus vanemaks.

Eeva ei teadnud midagi kurja karta, aga korraga tuli valitseja üsna ta voodi juurde ja küsis:

«Ütle mulle nüüd puhtast südamest, kas see on su oma mehe laps või ei ole?»

Hiljeminigi poleks Eeva osanud öelda, mis ta sel silmapilgul tundis. See küsimus haaras teda äkki nagu mingi võrk, sidus suu ja mõtted. Oleks tahtnud vastata teravalt ja häbematult, aga sõnad tulid kogeldes, otsekui hädavale süüdlaselt. Mis ime siis, et valitseja jäi edasi kahtlema.

«Ega see põleks ju minu asi, aga kui on nii, et see on mu venna süü, siis . . .»

«Hull pimevaim!» ütles Eeva nüüd. «Ta ei tund'ki mind sel aal!»

«Ei mõista mina siis, mis häda teda ajab nii võhivõõraste inimeste eest hoolitsema,» ütles valitseja.

«No see on aga hoolitsemine küll jah!» ütles Eeva. Nüüd oli valitsejal kange rutt ära minna, aga nüüd hakkas Eeva rääkima. Ta oli veel päris haige, aga osalt seetõttu oligi nagu julgem rääkida, teki all võis enese rohkem sirgu ajada. Ta rääkis, nagu asi oli, midagi juurde ta ei pannud, aga sellestki oli küllalt.

«Mis see minu asi on,» ütles valitseja Reeberg. «Ega mina põle käskind su meest mu venna sabas sörkida. Kas ma vähe olen saksiega rassind, aga kelle ukse taha ma abi saama olen läind.»

«Ei ole keegi ukse taga saamas käind,» ütles Eeva. «Ei ole siit aitüma eest midagi saadud. Ja põleks siia eluilmas tuldud, kui oleks teadn . . .»

Ja siis ta hakkas nutma, sest ta oli ikka haige naine ja oli liiga palju ühekorraga rääkinud.

Raske oli seepärast see elu siin lapse ristimiseni. Raske oli isegi lapsele vadereid saada. Kuidas võtad vaderiks inimese, kes läheb laia maailma, ja ei tea, kas kordki näeb veel ristipoega.

Nüüd oli kevad juba tulekul ja iga järgmine päev eelmisest ilusam. Ja päeval enne varrusid tuli Jüri üsna kergejalgselt jaamast Laagna poole. Liivane tee metsa vahel lõhnas üsna soojalt. Ja seda vidinat puulatvades! Nüüd polnud enam peavarjumuret, see uudis pidi Eevat rõõmustama. Tema ju viimasel ajal ei tahtnud muud, kui et saaks aga Laagnalt minema.

Valitsejamaja aken oli lahti, lahtise akna all istus Reebergi-isand ja puhus pasunat. Jüri astus lähemale ja rääkis valitsejale kohe ära, kuidas asi on... Et kohe pärast seda, kui laps ristitud, nad kolivad siit jaama lähedale Annuse sauna. Seal on ruumi küllalt, sest Annuse Madli on üksik naisterahvas ja läheb suvel pealegi talupoja juurde. Valitseja ei öelnud seepeale kuigi palju, ja Jüri läks sama uudisega naise poole. Aga ka naine ei öelnud suurt midagi, ta võis vahel ka üsna vähe rääkida, eriti siis, kui teda miski rõõmustas.

Teisel päeval sai poeglapsuke nimeks Mart — oma vanaisa järgi — ja ta jäi ilusasti magama. Ei seganud teda isegi Tuubase eide-taadi kange kisklemine, millest mõisarahvas pärast sai palju rohkem rääkida kui Säävli lapse varrudest.

Valitseja Reeberg näitas, mis ta võis — ta andis lapsele hambarahaks viierublase kuldraha. Veel imelikum oli, et Eeva ei tahtnud alguses raha vastu võtta. Ta andis ka Jürile õhtul hilja hea õpetuse: «Sa ei pane tähelegi, missugune ilus naine sul on... Vaata, et mõni teda sul käest üle ei lööl Mõnel mehel põle hoolimist, sõidab kohe hobuse-vankriga võõra vilja.»

«Kui teda enne ei võetud, kui võtta oli, kes teda nüüd änam võtab!» ütles Jüri ja oli õieti rõõmus, et oli osanud niitargalt ja teravalt vastata.

Ning siis sõideti Laagnalt minema, nagu polekski see mingi sõit. Siit lahkudes polnud millestki kahju, kõik maailm tuli ju nendega kaasa.

VI

Sel kevadel, kui ta poeg sai kolmeaastaseks, sai Jüri Säävel linna tööle. Seda oleks peaaegu võinud saatuseks nimetada — et meister Kreek sattus Laagna poole tööle, ja et Jüri juhtus temaga kokku just sel pühapäeval Paaglandi poe juures. Sama Paaglandi maja ehituse juures kaks aastat tagasi oli ka Jüri tööl olnud, ja kui ta nüüd poodi astus, et osta järgmiseks nädalaks pool naela tubakat, ütles kaupmees: «Näe, kust tuleb töömees, muudkui kauple aga ära!» Ja kui jetti rinnutav mees pöördus, nägi Jüri, et see oli Kreek, ja härra meister nägi, et see oli Säävel, kelle tundis ära, hoolimata väikesest vurrudest.

«Maailm on ikka väike küll,» ütles Jüri.

«Kus siis — ta ju ümmargune,» ütles meister ja nad surusid kätt. Jüri polnud enam arglik ja pika toimega Metsküla poiss — ta oli töömees, kes võis ei tea kelle kätt suruda.

Kui siin oli töö valmis, nad läksid mööda raudteed edasi üsna linna lähedale. Jutu sees ei hakanud seda mõnda versta keegi nimetama, vaid ütles kohe, et tööjärg on linnas.

Selle kolme aasta sees oli Jüril juba mõnigi amet läbi peetud, oli teinud peenemat ja ka jämedamat tööd. Oli käinud raudteel tööl ja õppinud mitu sõna vene keelt — tal oli ikka lahtine pea küll, kes teab, mis tast oleks võinud saada, kui ta oleks saanud koolis käia rohkem kui kaks ja pool aastat. Sest siis oli ta isa surnud, ja kes hakkab võõra last hobusevargaks koolitama. Eeva oli aga kogu aeg olnud Annuse saunas ja oli seali tööl käinud, kuna üks vanaeit oli neil kodus lapse juures. Alguses oli andnud küll mõelda, kuidas selle eluga nüüd saab, aga kui tuli elamise aeg kätte, siis nagu imekombel saadi ikka hakkama, ja üsna lahedasti veel. Neil oli kodus omavahel üsna hea läbisaamine. Oli aegu, mil keegi mees poleks kahetsenud, et oli naisemees. Väike Mart kasvas ruttu nagu noore rahva esimene laps ikka. Siin ema silm näeb iga pisi midagi uut, ja isa silm näeb vahel sedagi, mis ema ei näe. Mõnikord oli poiss ka püsti jonni täis ja võis karjuda nagu metsaline. Aga muidugi pidi ta kisama, sest keegi teine seda tema eest tegema ei hakka. Pealegi niisugune väike poiss, kellle isa peab igapäevast leiba kirvega raiuma ja saab seda siiski vaevu niipalju, kui-nime poolest kolme kõhtu mahub.

Endisi töömehi oli Kreegil veel kaks, ja neistki lahkus teine enne linnaminekut. Markus oli juba paar aastat tagasi läinud merele või ei tea kuhu. Ega niisugustest inimestest saa alati rääkida kõige paremat. Nüüd olid kõik hoopis tõsisemad mehed, kes tegid tööd ja hoidsid kokku, ja mõni mees oli nii ihne, et ei raatsinud süüagi.

Nii sai Jüri sel kevadel mitu korda raudteesõitu, sest Eeva jäi ikka veel maha Annuse sauna ja mees käis teda iga kahe nädala tagant vaatamas. Eeva ütles küll, et see on asjatu rahakulutamine ja tema pärast ei maksaks sõita.

«Ega ma sinu pärast tulegi, ma tulen hea raudteesõidu pärast,» ütles Jüri. «Kui sa teaksid, kui hea on seal sõita!»

Lugu oligi nii, et Eeva oli juba tükk aega raudtee lähedal elanud, aga raudteel sõitnud ta veel polnud. Tõepoolest ta päriselt kartis rongisõitu. Jüri naeris teda sellepärast, ja Eeva ise naeris ka, aga hirm jäi hirmuks.

«Sa võiksid ju ka siin jaamas tööd saada,» tegi Eeva natuke teist juttu. «Pead siis sinagi seal maailma kaugel võõraste inimeste seas elama!»

«Ena mul kodu — siin!» ütles Jüri põlglikult. Kolme aastaga ei saa ükski koht koduks.

Aga jaamas oligi palju tegemist. Inimesed hakkasid korraga siia kippuma. Peale kaupmees Paaglandi tuli teisigi, ehitasid siia oma majad — nagu tänavu kevadel rätsep Suik ja vana kaevumeister Kriisa. Ega nad muidu poleks tulnud, aga siin oli parajasti hea maatükk saada, sest talumees ei osanud midagi peale hakata põllunurgaga, mis asus üle raudtee. Neile talumeestele see raudtee algul polnud tõesti meeltmööda, aga noh, sakste ja kroonu asi, kes selle vastu saab. Nüüd oli aga mõnest tükist üsna hea asi — linn oli korraga otsekui siinsamas külje all. Ja neid kaabakaid, keda algul oli nii palju kardetud, polnud ka just väga palju näha. Oli küll igasugu antsakaid, eriti pühapäeviti. Jaamaülem oli venelane, purssis siiski juba vaevast viisi eesti keelt ja tal oli palju sõpru. Vahel keerutati ka tantsu, kuid inimesed kui ka tantsud olid siin palju peenemad kui Kallismaa mõisas. Jüri ja Eeva ei julgenud enam hulka minna, vaatasid ainult pealt.

See oli suvistepühade ajal, kui Jüri järsku ütles:

«Sa räägid ikka, Eeva, et sa põle raudteega sõitn... Nüüd

tuleva esmaspäe on linnas laat, siis lähme mõlemad ette korra linna. Sa saad ka seda elu ja värki näha.»

Eeva arvas alguses, et see on niisama nali. Sellepärast oli päris nõus. Aga Jüril oli üsna tõsine mõte, ja et naine kord alguses oli nõus, oli pärast raske vastu panna. Praegu oli maal töövaheaeg, aga et nad pidid sõitma pühapäeval ja mitte esmaspäeval, sest nad läksid linna ja mitte laadale loomi vaatama, siis ei lähe ka Jüril tööpäev kaduma.

Siiski tuli sellest veel tüli, sest poiss hakkas kangesti kaasa kippuma. Ta ei saanud veel õieti rääkida ja Eeva oli hirmul, et tea, kas hakkabki, aga niipalju oskas ta enese eest kosta küll. Kuna aga rong sõitis välja hommikul vara, siis oli kerge asi poiss magama jätta ja ennast kodust ära varastada.

Jüri ei sõitnud koju, vaid pidi viimases jaamas enne linna sõidu peale tulema. Ja Eeva oli üsna hirmu täis, kuigi oli ruttu seda teistele näidata. Ta pani enesele kõige uuemad riided selga — need olid veel Lepplaane päevilt, sest viimaseil aastail polnud ta kuigi palju saanud enesele muretseda. Pidus rätikusse ka kodust leiba, sest ega linnas jõua kõhtu täis osta. Natuke imelik oli jaamahoonesse sisse minna ja piletit küsida. Kuidas sa ütled, et sõidad niisama linna vaatama, ise juba täisinimene ja lapse ema!

Rong sõitis mürinal ette, ja kuigi see oli juba vana nähtud asi, ikka käis natuke kehast läbi. Ta polnud sugugi üksi peale minemas, oli veel mitu inimest, ja temaga ühte vagunisse tuli üks keskealine talumees oma naisega, kes pidi sõitma linna tohtri juurde.

«Jah, on ikka hea küll!» ütles ta. «Kuidas muidu oleks saand häige inimesega nii kauge maa tagant...»

Ja siis hakkas inimesi peale tulema igast jaamast, nii et päris imesta, kui palju inimesi sõitis maalt linna ühe päevaga, ja mis asja neil kõigil võiks olla. Muidugi on ju üsna kena sõita, aknast vaata nagu pildiraamatust. Alles linna lähemal tuli korraga hirm, et kui nüüd Jüri ei leia teda nii suure hulga inimeste seast üles. Ja kõiksugused hullud mõtted tulid, ning ikka nii, et head see sõit küll ei tähenda.

Õnneti ta nägi kohe, kui rong seisma jäi, kus Jüri oli, ja kuigi ta hüüda ei julgenud, sest ta kartis, et teised hakkavad siis teda naerma, kui ta nii valju häälega oma meest hüüab, oli niipalju õnne, et Jüri nägi ka teda.

«Sind kohe ei tunnegi änam,» ütles ta vagunisse tulles nii

valjusti, et Eeval oli paha. Tal oli tõesti niisugune jakk ja seelik seljas, mida Jüri polnud enne näinud. Jüril oli jälle uus müts, natuke väike küll, aga kui mees kärbib natuke oma lopsakaid juuksekahlusid, küll ta siis on päris paras.

Jüri võttis Eeva mõlemad käed, vaatas teda igast küljest ja ütles:

«Jumal hoidku, küll sa oled aga ilus! Sind hakka päris armastama.»

«Oled sa aga saksaks läind!» ütles Eeva. «Näe, mis sõnu sa ei räägi.»

Ise läks seejuures punaseks nagu noor tütarlaps. Küll see Jüri ikka oli viinamaigu suhu saanud, ega ta muidu niisugust juttu ei rääkinud. Jüril ei olnud küll juures muud kui piibulõhn, aga ta oli ometi alles noor inimene, sest teine kahekümne nelja aastane mees on alles päris poisike. Vahel lõid aga ka tema juures poisikeseohtu tembud ja sõnad välja ilma viinata.

«Näe, kus linn!» ütles Jüri.

Ega Eeva nii rumal olnud, et poleks ise aru saanud, et see on linn. Muidugi ei olnud ta just niisugune kui pildi peal. Ta ei olnud nii ilus. Aga oli ikka maju ja torne, rohkem kui jõudis vaadata. Ja veel inimesi, neid oli rohkem, kui võis eluajal näha.

Natuke imelik oli käia linnakividel. Eeval olid küll uued kingad, mis ei pigistanud sugugi, aga ometi jäid jalad haigeks. Isegi Jüri oli natuke kohmetu siin, kuigi ta ei tahtnud sellest välja teha. Ta oli käinud siin mitu korda, ta ei kartnud enam eksimistki. Ja kui teed ei tea, siis võib ju küsida, linnas leidub inimesi, kes oskavad ka eesti keelt.

Nad rääkisid siiski teineteisega üsna tasa, ja kui mõni voorimees mürinal mööda sõitis, siis jäid parem vait. Ümberringi ei olnud ka palju muud kuulda kui saksa keelt. Talumehed, keda rong linna toonud, kadusid laiali ja nende keel ühes nendega.

«Näe, kus on Toompea ... ja Oleviste ... ja raatus ...» jutustas Jüri käies, «siin on turg, kust linnasaksad toitu ostavad, ja heinaturg on seal taga ...» Nad läksid Viru uulitsalt läbi Vene turule ja siin näitas Jüri Eevale hoburaudteed. «See on jälle konka, alles mineval aastal ehitati, aga suurtes väljamaa linnades on neid palju, ja vaesemal rahval on hea

odav sõita.» Ta oli täna nii imejutukas. Ilm oli ka ilus, päris palav hakkas käies.

«Meil üks töömees elab siin linnas, aga ei tea, kas ma leian ta üles,» ütles Jüri. «Ta käskis ennast ka vaatama tulla.»

Eeva ei tahtnud minna võõraid inimesi tülitama. Tema arvates olid linnainimesed kõik niisugused saksad, nagu neid siin vastu tuli ja mööda läks, kübarad peas ja lillelõhn juures. Aga nüüd võttis Jüri kõik oma oskused appi ja otsis üles töökaaslase korteri, ja kui ta oli ostnud naisele suure saia, siis mindi seda inimeste elumajas ära sööma. Ega kõlba linnas ometi uulitsal käia ja saia otsast hammustada nagu maal laadateel.

Eeva kartus oli olnud asjatu. Jüri tuttav oli lihtne töömees ja selle naine võttis nad väga lahkelt vastu. Pani ta isegi oma lauda lõunat sööma — sai viigu koju lapsele — ja juttu oli tal kogu aeg, nii et maainimesed ei saanud võõrastama hakatagi.

Mees, kelle nimi oli Ants Kõrge ja kes oli Laagna poolt mees, kõneles jälle linnaelust ja tööoludest. Ei olnud siin sugugi nii paradiis ega saksa põli. Muidugi kerkis nüüd uusi vabrikuid ja rahvast tuli aina juurde, aga ega kõik vabrikutöö pole niisama kühveldamine, mida inimene oskab sündimisest saadik. Täiem inimene ei taha ka enam õppima hakata, see on nagu rohkem poisikeste asi. Ega siis muidu ta poleks läinud linnast välja ehitustööle. Oli neidki mehi, kes käisid kauemat aega tööta ringi, ja kes kergema loomuga oli, läkski paadialuseks ja vargaks selle moega. Iseasi, kui inimesel oli mõni käsitöö või kui ta oli nii noor, et võis seda veel õppida. Sellega võis raha teenida ja saksaks saada. Mis sellest, et oled näiteks kingsepp — õhtul pese pigi sõrmede küljest maha, või kui ei saa käsi päris puhtaks, tõmba kindad peale ja mine naisega või pruudiga patseerima. Ja saksa keel on kohemaid kõigil suus.

«Jah, ei minusugusel mehel põleks siin siis peale hakata kedagi,» ütles Jüri.

«Küll siis ikka oleks,» võttis võõrustaja oma eelmised sõnad jälle pooliti tagasi. «Tublil ja töökal mehel on igal pool tegemist. Mina olen ka kaheksa aastat linnas eland, aga tühja kõhtu pole mina ega mu naine tund.»

Õhtupoolikul tulid ka Ants Kõrge ja tema proua — kuidas sa nimetad linnamehe naist teisiti kui prouaks! — ja näita-

sid neile omakord linna. Nad oleksid isegi tsirkusse läinud, aga see polnud veel avatud. «Võiks korra Kadrindali minna,» ütles Ants Kõrge, ja nad läksid. Jalad ei olnudki enam nii väsinud. Seal nad istusid ja seal see oligi, et Eeva võttis Jüri käest kinni ja ütles:

«Küll siin on ikka ilus! Siit mitte ei tahakski ää minna!»

«Eks jää siis linna, mul ka lähem tee sind vaatamas käia,» ütles Jüri. Aga nali on ikka ainult nali, sest pikalt ei võinud seda tööd siin olla. Ja tagasi linna läksid nad konkaga ja kulutasid selle linnaskäimisega hulga raha. Olgu inimene muidu kuitahes mõistlik, mõnest kohast paistab ikka välja, kui noor ta on.

Kuigi Jüri oli esmaspäeva hommikul tööle minnes väsinud, ta oli niisuguses rõõmusegases meeleolus, et seda tähelegi ei pannud. Ja ka Eeva ei teadnud koju minnes öelda, mis talle nii väga meeldinud, et see päev tundus olevat nii ilus. Sest üksikult võttes polnud ükski asi eriti ilus, ta oli arvanud, et linn on veel palju ilusam. Pealegi häbenes ta veidi seda teekonda, see oli nagu patt — võib-olla sellepärast see oligi jätnud nii imepärase tunde.

Keset heinaaega oli jälle rõõmus päev, kui Jüri tuli koju ja enam tagasi ei läinud. Ta oli üsna hästi teeninud, aga nüüd polnud muud ette võtta, kui pidi kuhugi heinatööle minema. See oli alguses vahelduseks üsna hea, aga varsti ta hakkas nurisema. Tööpäev oli pikk, ikka päikesetõusust loodeni, ja toit oli halb, kuigi see oli harilik talupojatoit heina ajal, ega sel ajal mitmes peres enam liha polnud. Ju sellele mehele seal ehitustööl ikka linnatuul peale oli käinud.

Kaupmees Paagland tegi heinatalgud, ja siis said Jüri ja Eeva esimest ja viimast korda siin kandis tantsida. Vanainimene oli küll nurisenud, aga või nüüd noori inimesi keegi pidada saab. Ja sel suvel olid Jüri ja Eeva jälle otsekui pruuti-peigmeest.

Nad läksid — kohati läbi liiva, kohati läbi kasteheina, kohati kõrgel tümiseval kamaral. Tee oli kohati raske, kohati kerge, aga ikka mindi käsikäes ja sellise kergusega südames, nagu on muretutel talledel rohumaale minnes.

Seal oli nii palju võõraid nägusid, nii palju hämarust ja ebamääraseid sosinaid, mis kõik vist ei tulnudki inimestelt. Aga sel suurel õhtul tundsid Jüri ja Eeva, nagu oleksid nad

päris kahekesi. Nagu oleks see, mis seljataga, üsna olematu, ja nagu oleksid nad alles praegu esimest korda kokku sattunud ja teineteise käepuutumisest süttinud.

Hei! Nii elatakse maailmas! Nii lüüakse jalga vastu maad ja keerutatakse ennast ja teisi uimaseks. Kõik keerleb, vangub, on uimane ja õnnelik sellisel ööl.

Siis äkki nagu avaneksid silmad, ja nad leiavad end siin rahva hulgas. Nad näevad jälle teisi inimesi, ja seal on koguni linnavõõraid — kaupmees Paaglandi vend, kes on linnas suur kaupmees, ühes naise ja tütrega, kes on alles lapseohtu ja natuke kardavad maainimeste tantsu ja lusti. See siinne Paagland tõmbab Jürit varrukatpidi ja ütleb:

«Näe, oleksid sa nüüd poissmees, võiks kohe linnas koha saada. Mu vend otsib sulast.»

«Jah,» tõendab linna Paagland, «oleks küll võtnud ennemini ühe maamehe, kes oskab hobustega ümber käia ja... Aga tahaks ikka poissmeest, ei ole naisemehele korterit anda, ja siis veel need lapsed...»

Jüri arvas sedasama, et üksi oleks igapidi parem, ja nüüd võiks minna kohe linna või teab kuhu, kui ei oleks naist-last taga vedada. Tema arvates see oli ikka ainult nali, ja Eeva kuulis ju ka ise sealsamas pealt.

Aga üürikese pärast Jüri märkas, et Eevat ei olnud teiste seas. Ta hakkas otsima ja leidis naise raudteevalli all istumas. Paistis, nagu oleks see nutnud.

«Mis sul nüüd on?» küsis Jüri. Naistest ei saa vahel kuidagipidi aru. Siinsamas oli ta olnud nii rõõmus, et päris pidada.

«Jah, muudkui pean aga sul tüliks olema!» kurtis Eeva. «Ei sa saa kuhugi minna ega midagi teenida. Oleks ma parem võind sinna Metsküla põhja kõrbeda!»

«Siis mina oleks tahtn kõrbeda sinuga seltsis,» ütles Jüri. Rumal naine! Nagu tema tahaks mõnele linnakaupmehele hoovipoisiks minna! Ei, sellest polnud nüüd juttugi. Tema unistus polnud linnaminek, vaid — ega sellest esimest ega viimast korda räägitud — oma maalapike ja oma peavari.

«Ja sehuke ilus suure udaraga lehm nagu Andiksel,» lisas Eeva. «Ma vaatan iga päe, kui sealt karjasmaalt läbi käin.»

Olid nii ilusad lootused ja jutud, päris lapsejutud, kui päise päeva ajal hakata järele mõtlema, mis seal raudteevallil rää-

giti. Aga kord aastas suveööl tahaks igaüks isegi heameelega muinasjuttu uskuda.

Koit oli nõmme kohal, kui mindi koju. Aga suveöö varitses veel põõsaste ja puude all, niiske, hämar ja hukutav. Kasteheinad jalgade ees heitsid sõlme ja männijuured haarasid nagu sõrmedega varvastest. Ja Jüri pidi näitama Eevale, kui tugevad käsivarred tal on praegugi veel, olgugi ta juba vana lõõgapandud naisemees ja lapseisa. Ta võiks naise siitsamast süles koju viia.

«Jüri, hull, kus sa lähed! See's nüüd kodu!»

Jalad olid need, mis viisid teelt kõrvale. Kord aastas, sellisel ööl, olgu jalgadelgi lubatud eksida. See pole patt, sest päike tõuseb nii süütult naeratades ja linnud laulavad, nagu tahaksid oma hinge välja laulda. Ons inimene see suurim patune, et peab koju minema mahalöödud silmadega?

Aga teisel päeval istus Jüri üksi Andikse karjamaal, näris kasteheinakõrsi ja mõtles. Mõtlemine oli enamasti alati raske töö, isegi pühapäeviti, mil polnud muud teha. Jüri otsis meelsamini ikka midagi tegemist, et poleks vaja mõelda. Ei saa öelda, et tal oleks olnud halb pea, ta oskas lugeda ja kirjutada, ja peast rehkendas ta paremini kui meister. Aga niisugust niisama mõtlemist ta ei armastanud. Ta mõtles, mis rääkida s e a l, ja kui s e a l on kõik korras, siis veel rohkem, mis rääkida kodus. Ta oli rääkinud enesega kaua, kuni oli end nõusse saanud. Naisega tuleks vahest veelgi kauem rääkida.

Siin oli selle poolest hea istuda ja mõelda, et ei olnud poissi tüütamas. Jah, see poiss! Imelik mõelda, et nüüd on maailmas niisugune poiss, keda enne ei olnud. Võib-olla istub ja mõtleb ükskord niisama, mis oma naise ja lapsega peale hakata. Õigus on neil poissmeestel, et on ikka tüki kergem elu . . . Aga kui mõni tuleks nüüd ja tahaks võtta selle koorma ta õlult, siis ta küll ei annaks.

Andikse hobune tuli süües ikka lähemale, trampis parmude käes jalgadega, nii et kuiv kamar kõmises. See pahandas Jürit äkki ja ta kargas püsti, nii et hobune ehmus.

«Ära ikka otsa tule, saatananahk!»

Ei, see oli nüüd selge, et talupoja juurde tööle ta selle joonega ei lähe. Et tuleb jälle mõni taat, vingus nägu piibusuitsu sees, ja hakkab irisema: «Mis sa kibidest kardad . . .»

Ta oli püsti, läks nüüd sama hooga kaupmees Paaglandi poe juurde ja küsis, kas linnakaupmees on veel siin.

Oli küll. Linnakaupmees käis vennaga ümber maja ja ajas tõsist juttu. Kui üks vend on põline kaupmees, teine aga algab alles, siis on vaja palju tõsist juttu ajada.

«Ma tulin kuulama, kudas selle kohaga on,» rääkis Jüri.

«Ah tahad ikka tulla või?» küsis linnakaupmees ja tõmbas silmad vidukile. «Jah, aga kus sa naise ja lapsed paned?»

«Eks ma või linnas omaette kortre võtta.»

«Aga kas tuled sellega välja, et pead proua jaoks korteri? Ja mina tahan ikka, et sulane minu majas ööd magab. Vahel võib ka öösi tarvis minna, sest kes teab, mis võib juhtuda. Ja minu söögil on sulased ikka olnd, palk jälle sedajagu odavam.»

Söögi ja korteri eest võis palk palju odavam olla, seejuures ei anna ühe inimese söök kaupmehe juures üldse tunda, rääkimata sellest, kas on üks voodiase rohkem või mitte. Niikuinii pidas kaupmees sõbratuba maameeste jaoks.

Aga kui räägiti edasi, saadi viimaks üsna lahedasti kaubale, nagu ikka siis, kui üks pool kangesti tahab ja teine ka väga vastu ei ole. Jüri läks viimaks minema, kaubad olid koos ja linna Paagland ütles vennale:

«Ei tea, mis hullu see tähendab, et inimesed muudkui kipuvad aga linna. Just kui oleks seal tõesti kergem elu.»

Ta ei uskunud, et linnas oleks kergem, sest ta oli väga paks mees ja higistas igal pool leti taga, olgu linnas või maal.

Jüri aga läks koju. Eeva ei mõistnud küll niipalju, kui ta oli lootnud vahel, aga ta polnud ka nii arusaamatu, kui ta oli teinekord kartnud. Ta oli natuke ärevil ja tõsine, ja ruttas kohe mehe pesu ja riideid kohendama, nagu mõtleks see praegu minna.

Aeg kadus käest, ja päev jõudis, mil nad kolisid kogu oma elamise raudteejaama. Jüri tundis asja ja inimesi, tema oskas kerge vaevaga oma suurema kraami raudtee hooleks anda. Aga mis kätte sündis võtta, selle ikka võtsid enestega vagunisse kaasa. Annuse Madli upitas veel üht ja teist järele ja jättis poolniiskelt jumalaga. Niikaua olid nad koos elanud ja hästi läbi saanud! Elagu aga linnas õnnelikult ja kirjutagu kavahel, kuidas linnas läheb ja kuidas väike Mart kasvab. See,

et Madli üldse ei osanud kirja lugeda, ei pannud lahkumiskurbuses kedagi muigama. Jah, olid nad näinud hädapäevi küll siin Laagnal, aga mõni pisike juureke oli jälle pidamas. Eeva seadis vagunis tükk aega rätikut ja õiendas selle nurkadega. Näe, siin oligi tee, kus ta oli esimest korda rongi näinud, tee, mis viis Kallismaa ja Metsküla poole. Kuidas seal ometi nüüd inimesed elasid? Kahju, et inimesel ei ole linnutiibu, et jõuaks kord veel vaatamas käia!

«Hea seegi, et raudhobu veab,» ütles Jüri. Kuidas muidu saaks selle kraami kõik linna? Inimene, niipea kui kuhugi paigale jääb, hakkab ju igasugust koli korjama, just nagu kivi hakkab sammalduma.

Hoolimata suvisest ajast oli külm ja tuuline hommik, kui nad jõudsid linna. Jaama ees tõmbas tuul läbi, kuigi nad olid tugevasti riides. Jüri uus müts oli nüüd päris paras, aga särgikrae oli natuke kitsas, nagu oleks see pesus kokku tõmbunud.

Aga siin oli neil kaupmehe hobune vastas ja see viis kraami niikauaks Paaglandi juurde, kui nad korteri leiavad. Siis tuli üks öö olla kaupmehe sõbratoas, nagu oli oldud Laagna mõisa peretoas. Siingi polnud omaette nutunurka, aga inimene, kes on juba laialt käinud, ei vesista silma iga tühja asja pärast . . . Kuid nii ilus ei olnud linn enam kunagi, kui sel kõige esimesel korral, kuigi nad olid nüüd linnainimesed. Siis olid mured jäänud maale, aga nüüd olid nad juba enne linnas neid vastu võtmas. Mis maha jäi, seda oli üsna vähe, ja see ei tulnud neile kunagi linna järele.

VII

Järgmisel päeval nad läksid korterit otsima ja jätsid väikese Mardi poesellide hooleks. Nad olid muidugi koerad poisid, aga väikese mehe vastu nad olid head. Ja Mart leidis, et sõprus poesellidega on mitmeti kasulik. Igatahes ütles ta isale-emale, et temast saab ükskord kaupmees. See oli esimene elukutse, mis ta enesele kunagi oli valinud.

Esmaspäeval ei aidanud muu asi, Jüri võttis Paaglandi hobuse ja viis oma kraami korterisse. Neil oli olnud õnne, nad olid saanud «Liiva peal» ilusa suure toa, ja mitte väga kalli. Toas oli seetõttu rohkem ruumi, et pliit oli koridoris ja siin pidid kaks inimest korrapärast läbi ajama. Muidugi ei

ole linnas niipalju ruumi käes kui maal, linnas maksab ruum raha.

Jüri pidi kiiresti tegema, et saaks jälle peremehe tööle. Selles oli kaupmees väga nõudlik. Ta ei keelanud küll hobust, kuid palgast arvas kõik täpselt maha. Ja ega see palk nii suur olnud, et sealt midagi järele jääks peale mahaarvamist.

Kodus ei rääkinud Jüri oma tööst kuigi palju. Ta käis kodus vahel ülepäeviti, vahel kahe päeva takka. Pühapäeviti ta püüdis ikka kauemini kodus olla, kuigi kaupmees ei näinud seda hea meelega, sest pühapäeviti oli hea ladusid korraldada, siis oli ka sellidel aega. Peale selle pidi olema ikka üks inimene hoovi piirkonnas, sest talumehi jäi siia ka pühapäevaks. Teine sulane oli küll ka, see oli juba ammu linnamees, ja tal oli omajagu tegemist väljaspool, olgugi et oli poissmees. Tööd oli muidugi küllalt, sest äri oli suur ja vedusid palju, aga et ei olnud nurisemist ega tagasundimist, siis ütles Jüri alati, et: «Põle viga kedagi!» Ta oli nüüd kõige paremas eas, täie jõu ja tervise juures, ja kuuepuudaseid kotte seljas kanda oli tühine asi. Ainult päev oli pikk ja vahel tuli ka ööst lisa võtta. Ja alguses oli nii võõras — kisa ja kära ümberringi. Maja asus maantee ääres, siitkaudu käisid talumehed hommikuti linna, siitkaudu veeti liiva, kruusa ja kive ehitustööde jaoks. Peale selle muidugi vabrikuviled ja oma maja askeldused. Vahel oli kohe nii, et ei saanud öö ja päeva vahet, rääkimata sellest, et nädalapäevad läksid segamini. Ja kuigi iga päev üksikult võttes oli pikk, aeg üldiselt läks siiski üsna kiiresti, ja varsti oli käes vana sügis pimedate ja pilves ilmadega.

Ei, Jüri ei nurisenud kunagi. Ei ta öelnud kordagi, et see on hoopis hullem kui talusulase põli. Võib-olla ei olnudki, sinult oldi alguses selle eluga harjumata, ja perekonnainimesele see koht tõesti hästi ei sobinud. Aga vahel ei olnud ka muud teha, kui istu sõbratoas ja aja talumeestega juttu. Neid tuleb igast äärest, igaühel isemoodi uudised ja isemoodi sõnad. Ja linnast viiakse jälle kaasa linna uudiseid ja linna sõnu. Siit käis läbi noori külapoisse, kes tulid linna ametit õppima, mõni niisama tööd otsima, mõni tahtis koguni laeva peale minna, kuigi polnud mujal vett näinud kui kodus põllukraavis. Siia tuli poisikesi, kes esmakordselt nägid linna — nosisid õhtul saia ja olid natuke pettunud, et niisugune siis

linn ongi. Siia tuli isegi noori tüdrukuid, kes ei pidanud paljuks hoovisulase peale pilku heita. Ah, taganege, vallatud mõtted! Igatahes teine sulane rääkis vahel imelugusid, aga küllap luiskas, vana linnavõrukael.

Eeva istus kodus ja tal ei olnud midagi teha. Pidi mõtlema ja muretsema, et maksab üksipäini üüri ja sööb mehe vaevaga teenitud raha. Ka tema ei nurisenud, aga rääkida oli tal alati palju, kui mees koju tuli. Kelle muuga ta pidigi rääkima. Ta tegi näpu vahel üht-teist, aga väga suur näputöö tegija ta polnud kunagi olnud. Õmblusmamslit temast ei saanud. Ennem oleks võinud minna kuhugi pesema ja koristama, poisi võis häda korral ka tuppa luku taha panna.

Esimestel päevadel oli siiski niisugune tunne, nagu oleksid olnud võõras majas ja võõras korteris. Seinad olid nii õhukesed, et iga valjem sõna kostis läbi. Nii lagedal polnud isegi Kallismaal või Laagna sulastemajas elatud.

Hommikuti võis käia turul, seal oli ikka maainimesi ja seal ei tundnud ennast nii halvasti. Kuigi sealt alati osta ei olnud, sest kasulikum oli osta suurem hulk korraga. Oli ju ka häda — ei olnud tagavara kuhugi panna. Näiteks kartulitega. Kuur oli puid täis, ja seal võis karta, et talvel teeb külm liiga. Pööningule ei lubatud, seal nad määndavat laed ära, oma tuppa ammugi mitte. Viimaks tellis Eeva nad naaber Männi keldrisse. Aga võõras kohas on alguses imelik võõrast inimest paluma hakata.

Aga ei võtnudki kaua aega, kui oli juba selge, et linnas on palju päris temasuguseid inimesi, et kaugeltki kõigil pole kübarat ja magusat haisu juures. On koguni vaeseid ja viletsaid. Et inimesi sünnib ja kasvab, töötab ja sureb siin, ja on neidki, kes pole mujal elanud kui linna kivide peal ja kellele see on terve maailm. On ikka hea, kui inimene on maailmas liikunud ja mitmesugust elu näinud.

Kõik läks hästi kuni sinnamaani, mil Mart jäi haigeks. Jüri ei tulnud ka kahel ööl järgemööda koju ja häda oli päris suur. Männi noorik oli küll hea nõuga abiks ja Puraski naine samuti. Üks arvas, et haigus tulevat sellest, et poiss linnas ei ole enam piima saanud, teine jälle sellest, et ei ole väljas käinud. Aga kui Eeva oligi vahel saatnud poisi alla hoovi, siis see tuli kohe tagasi, et tema ei tahtvat seal olla. Küllap teised suuremad poisid narrisid teda, aga nende vastu midagi ette võtta Eeva ei osanud ega julgenud.

Kui Jüri tuli, saatis Eeva ta kohe apteeki, ehk teab ka apteeker head rohtu, kas maksab seepärast arsti tülitada. Et raha oli viimati uue köögikapi eest välja antud ja palgapäev alles ees, siis andis Eeva mehe kätte viierublase, mis Mart oli saanud iseendale valitseja Reebergilt. Nii noorelt pidi see poiss oma rahaga läbi ajama.

Oli juba hiline aeg, kõik apteegid ei olnudki enam lahti. Jüri sai mitu kohta ilmaaegu läbi käia, hea oli seegi, et ta linna juba kaunis hästi tundis. Viimaks ta sai ühe rohu, enne aga apteekri käest tükk aega noomida: esiteks, et ta arsti juurde polnud läinud, ja teiseks, et ta öösi ajab inimesed üles selle rohu pärast, mis ometi kellegi elu ei päästa, kui on surmaks loodud.

Nüüd ta läks jälle kärmesti kodu poole ja ei pannud üldse tähele inimesi, kes olid veel liikumas sel ajal. Ta märkas üht naisterahvast alles siis, kui oli sellega peaaegu kokku põrganud. Ka naisterahvas oli tulnud poolpimesi, sest ta nuttis kogu aeg ja pühkis aga silmi. Nad oleksid jälle läinud kumbki oma teed, kui Jüri poleks seda naisterahvast tundnud — see oli üks üsna noor maatüdruk, kes paar kuud tagasi oli tulnud linna ja pidi siin saama koha. Ta oli ka olnud ühe öö Paaglandi sõbratoas ühes oma vana isaga, ja nähtavasti tundis ka tema Jüri ära, sest ta jäi seisma.

«Noh, mis sul siis on?» küsis Jüri. Ta ei osanud alguses muud arvata, kui et ka tüdruk jookseb apteeki.

«Ei midagi,» ütles tüdruk, ei astunud siiski edasi, vaid näis oma nutu põhjust selgitada tahtvat.

«Olgu siis peale, kui sa rääkida ei taha,» ütles Jüri. Ta arvas, et tüdruk peab ennast juba uhkeks, et tal on kübar peas ja linnariided seljas. Aga nüüd hakkas tüdruk ise, veel vahepeal nuusates, rääkima, et proua olevat väga paha ja kuri ja ajanud ta nüüd hilja öösi välja, sest ta kaotanud rubla raha ära. Kust ta seda raha enam leiab, siin linnakividele ei jää kopikatki maha! Nüüd ta ei julgevat enam koju minna, jalad olevat ka käimisest haiged ja väsinud.

«Ole nii hea ja tule minuga kaasa!» ütles ta viimaks Jürile. «Siis ta ei julge vähemalt mind lüüa.»

Aga Jüri ütles, et see ikka ei lähe, sest kes on tema, et ta läheb öösi võõrasse majja võõra tüdruku kaitsejaks.

«Tule siis vähemalt selle majani!» palus tüdruk. «Ma ei

julge öösi pimedas käia. Mine tea, kes võib vastu tulla — siin on täna niipalju joobnud meremehi.»

Jüril ei olnud küll aega, teised ootasid kodus, aga tüdruk palus ikka, ja ta oli nii noor ja ilus ja kurb, et Jüri läks viimaks temaga natuke maad. Tüdruk oli nii väsinud, toetus Jüri najale ja hakkas viimaks lonkama. Ja kui üks voorimees tuli neile tühjalt sõites vastu, palus tüdruk, et Jüri viiks ta voorimehega koju, tema jalad olevat nii valusad, et kohe sammugi ei või enam astuda.

«Ma maksan sulle raha pärast ära, kui teenin,» ütles ta.

«Hea küll,» ütles Jüri. Ja kui voorimees nende kohale jõudis, ta peatas selle ja aitas tüdruku troskasse. Siis ta alles pani tähele, et see oli voorimees Selg nende oma majast.

«Aga sa ise ei tulegi?» ütles tüdruk nüüd natuke pettunult. «Ja mis ma ometi prouale ütlen, kui raha ei ole!»

Siis mõtles Jüri sellele, et ta laps on haige, võttis rahakotist rublase hõbeda, mille oli saanud apteegist tagasi, ja pistis tüdrukule pihku. Ja enne kui ta sai oma kätt ära tõmmata, oli tüdruk võtnud ja suudelnud seda. Aga voorimees Selg vaatas seda pealt nagu maailmaimet, ja mis ta mõtles, see jäi kõik ta suure habeme varju.

Jüri läks nüüd koju ja naine küsis kohe, kus ta oli olnud nii kaua. Väikemees oli üleni punane ja palav, ta hingas kiiresti ja oigas tasakesi, kui magama jäi. Kui ta ärkvel oli, ei kaevanud ta kordagi, ja ainult siis, kui mõni küsis, kas on ka valus, ta vastas: «Jah on!» Praegu ta magas ja Jüri rääkis tasakesi naisele, et ta oli pidanud läbi käima mitu apteeki. Tüdrukust ei rääkinud ta aga sõnagi, sest mine tea, mis naine võis mõelda. Talle eneselegi olid pärast tulnud imelikud mõtted.

Teisel hommikul — või õieti selsamal, sest kell oli juba kaksteist läbi, kui ta koju jõudis — ta läks jälle tööle. Oli pilves, pime ja vihmane, ja et siin uulitsal polnud veel valgustust ega ka õiget sillutist, pidi mõnes kohas astuma porilompi. Neil päevil oli palju tööd, aga kogu aeg töö juures olid ikka kodused mured saatmas. Ja kui ta kord hobusega väljas käis, ta ruttas kodust läbi. Eeval oli hea meel, et ta oli tulnud, sest ta kartis iga silmapilk, et laps sureb, ja ei tahtnud üldse meest enam sel päeval tööle lasta.

«Hull, kus ma seda võin teha!» ütles Jüri. «Mulle saadetakse põletsei järele. Ja ega minagi ta hinge vägisi sees hõida!»

«Sa ikka sedasi!» ütles Eeva etteheitvalt. «Sa tead, et mina ei jõua seda üksi taluda, ma ei ole ju isegi päris terve.»

«Ma viin siis hobuse ää ja räägin peremehega,» vastas Jüri. «Ta võib ju selle päeva palgast maha arvata.»

Sellega jäigi. Aga kaupmees oli sel päeval pahas tujus, ja ta sai õieti pahaseks, kui Jüri tuli oma jutuga.

«Kes seda enne kuulnud, et tööline tahab poolest päevast koju minna sellepärast, et ta laps haige on. Kui mõnel on kaheksa last, siis ta peab iga päev lõunast koju minema.»

Tal oli ka õigus pahane olla, sest praegu tuli palju kaupa sisse, aga kaks kõige paremat ostjat, maakaupmeest, olid läinud üle uulitsa Jäärmanni juurde. Kui ta aga oli lõunat söönud, läks ta tuju paremaks ja ta tuli ise laoruumi, surus end riiulite ja tünnide vahelt läbi üsna taha otsa, kus Jüri tegi salve soola jaoks, ja ütles:

«Kui sa selle valmis oled saand, siis mine peale ... Kas sa lapsele tohtri oled toonud juba?»

Jüri ütles, et ei ole, ja siis sai ta jälle riielda. Ja kui Jüri ütles, et raha on vähe, võttis kaupmees Paagland taskuraamatu vahelt viierublase ja ütles: «Vaata, et su poiss terveks saab! Siis tood ta minu juurde selliks.»

Nüüd läks Jüri nii kiiresti koju, et ta ise ei märganudki, millal ta selle tee ära käis. Ukse juures ta sai kokku voorimees Seljaga, kes tuli talli juurest ja lausus poolnaerukil silmadega:

«Noh, sul pidi ikka poeg haige olema ja ... Ise käid jälle õõseti preilnaid sõidutamas ...»

Jüri ei lausunud seepeale ei musta ega valget, aga ta tõmbas ukse nii tugevasti kinni, et vana maja vabises. Ja vana Selg ütles: «No ära ikka elumaja lõhu sellepärast!»

Toas oli kõik nii vaikne, et ta ei julgenud ustki lahti teha. Ta seisatas jälle korraks ukse juures ja kuulatas, nagu siis, kui see väike hing oli esimest korda siia maailma tulnud, aga see oli kõik nii kaugel nüüd. Siis ta astus sisse ja nägi Eevat laua juures, ja see pani kohe sõrme suu peale, et olgu mees hästi tasa. Jüri astus kikivarvul voodi juurde ja nägi, et poiss magas, enesel suured higipisarad näol. Ta ei hoolinud Eeva keelust, võttis kapist oma uue siidist kaelarätiku ja pühkis

poisi näo puhtaks. See ei ärganud üles, vaid nahistas endiselt magada.

Haigus oli pöördunud hea poole ja sealtpeale hakkas poiss jõudsasti kosuma. Jüri oli aga Eeva peale pahane.

«Sina muudkui karjud ilmaaegu!» ütles ta. «Sinu pärast ma sain peremehe käest niisuguse keretäie, et hoidku!»

«Kust ma siis võisin seda teada!» ütles Eeva ja hakkas jälle nutma. Ta oli nüüd nii õrn, et ei võinud kõvasti hingata ka. Ja siis oli Jüri pahameel kohe läinud, ta tõi naisele palgapäeval isegi uue villase rätiku, millel olid suured roosid sees. Eeva oli küll rõõmus selle üle, aga ütles ometi endamisi: «No mis ta peaks nüüd! . . .»

«Kas'sa ei taha ka kübarat kandma hakata?» küsis mees.

«Ei mina sehukest asja oma pähe pane!» tõrjus naine nagu ehmudes vastu. «Mõni mõtleb, tea mis naisterahvas ma olen.»

Kuidagi tuli Jürile siis järsku see maatüdruk meelde, kellele ta oli andnud rubla, ja tal oli jälle paha. Ega see ikka õige inimene ei olnud. See oli veel hea, et voorimees seda kellelegi polnud rääkinud, isegi oma naisele mitte, sest kui Selja naine midagi teadis, siis teadis seda poole tunni pärast terve maja.

Muidu said nad Selja rahvaga kõige paremini läbi. Selja naine oli juba vanem inimene, ja olgugi ta suur jutularistaja, tal oli hea süda ja teisi inimesi kiusama ta ei hakanud. Ta ei öelnud kellelegi santi sõna, muudkui vahel seljataga ainult. Aga Puraski naisega oli Eeval olnud juba paar korda tüli. Nad tarvitasid üht pliiti, ja seal ikka juhtus, et ühe pada puutus teise poti vastu. Puraski naine riidles kõigiga, oma vanamehega kõige rohkem, ja et siin olid õhukesed seinad, siis oli Eeval mõnikord väga halb. Oli paha juba lapse pärast, et see pidi maast madalast niisuguseid sõnu kuulma. Vana Purask käis samas vabrikus tööl kus Mändki, kes elas üle koridori. Mänd oli päris noor mees, paar aastat küll Jürist vanem, ja alles naise võtnud. Ta oli muidu kena mees, aga armastas mõnikord purjutada, ja siis ta oli natuke äkiline. Pärast niisuguseid päevi oli prügikastis ikka taldriku- või tassikilde.

Teinekord, kui tal oli paras tuju, ta tuli ka Säävlite juurde ja nad rääkisid Jüriga elust, tööst ja teenistusest, vahel ka niisama maailma asjadest. Aga enamasti iga kord ütles Mänd

Jürile, et see on hull, et ta töötab nii räbala palgaga ja niisugustes orjaaja tingimustes.

«Näe, mina lähen hommiku kell viis tööle ja tulen õhtul kell seitse jälle koju — lõunavaheaeg peale selle,» ütles ta.

«Kes kõike head kätte saab!» ütles Jüri. Naisele ta ütles hiljemini: «Mine paremat püüdma, jääd heast ilma.»

Oli ju alles nüüdsama juhtunud siin majas teise koridori peal niisugune lugu, et mees ei saanud tööd ja läks majast välja, kahe kuu üür jäi veel võlgu. Ka vürtspoodnik oli käinud siin oma võlga taga ajamas, aga oli tulnud liiga hilja. Ja ega sealt poleks ka muud võtta olnud kui lapsi, öeldi talle naljapärast vastu. Poodnik ajas raha kokku küll, mis temale see mõni rubla tähendas.

Nüüd asus nende korteris üks maaler, jälle üks viinanina, nagu Männi noorik ohates tähendas. Tema juures oli ka ta sugulane maalt, üsna noor poiss alles, tugevasti alla kahekümne. Aga nüüd õpetas selle niisama hukka. Nagu kojanaine teadis rääkida, oli poiss tulnud mitu ööd hilja koju, ise purujoobnud. Ükskord tahtnud koguni naisterahvastega tulla, aga siis pannud tema oma sõna maksma, tõmmanud poisi nattipidi sisse, aga lipakad kadunud nagu tuul. Siis ta pannud poisi ukse taga seisma ja pidanud talle pika kõne, kuidas ta vanemad on teda vaevaga kasvatanud ja kuidas ta nüüd siin linnas oma kallist noormehepõlve raiskab. Kojanaise sõna maksis siin palju, sest majaomanik ei elanud siin, tal olid linnas suured majad. See lobudik tuli talle ainult üürimaksu päeval meelde.

Jah, vahel sai siin ka naerda ja vahel sai pead vangutada nende inimeste üle. Inimesi on ju igasuguseid. Eeva tänas jumalat, et tema mees ei olnud niisugune kui teised, ja et neil oli üsna ilus elujärg.

Pikapeale näis siiski, et ka Jüriga polnud kõik korras. Ta oli korraga muutunud, aga alguses ei osanud öelda, mis tal viga oli. Ta polnud kunagi suurema jutuga, aga nüüd oli ta ööti vaikne, kui koju tuli. Ta ei söönud midagi ja lõppes näost päris otsa. Kui aga Eeva hakkas ääri-veeri midagi küsima, ta sai päris pahaseks ja pööras selja.

Eeval ei olnud kedagi, kellele rääkida oma muredest. Kuigi Männi noorik rääkis temale kõik, mis tema mees tegi, Eeva ei saanud suudki lahti, et rääkida oma mehest. Ta võttis küll

kätte ja läks kirikusse. Aga kirikuõpetaja rääkis hoopis teistest asjadest, millele Eeva polnud mõelnudki. Ja ega tal polnud ainult üks suur mure. Oli parajasti surnutepüha ja õpetaja tegi väga ilusa jutluse. Eevagi pidi mõtlema oma vanemate haudadele seal kaugel. Jumal pidi olema küll suur ja vägev, kui ta nii laialt jõuab kõiki inimesi näha, avitada ja karistada.

Kui ta koju läks, istus Jüri laua juures ja luges ajalehte, mille oli toonud Männi käest. Aga voodist oli näha, et siin oli keegi sees maganud, kuigi oli katsutud aset üles kohendada. Väike Mart tahtis jutu sees kogemata ka midagi rääkida, aga Jüri tegi teist juttu ja põrutas poisi vait.

Eeva läks koridori toitu tegema. Mart tuli talle järele ja sosistas ema kõrva sisse: «Isa apas viina!»

«Kas siin teisi ka käis?» küsis Eeva.

«Ei käi. Isa üksipäini . . .»

«Kas Männi-onku ka ei käind?»

«Ei käi. Isa apas. Siis oli pikka maas. Aga ma ei tohi rääkida. Isa lubas hobuse jõuluks. Ära räägi sa isale. Ma tahan kangesti hobust.»

Eeva läks tuppa ja ütles:

«Kuule, Jüri, sul on midagi viga, mispärast sa seda varjad? Sa ei ole päris terve.»

«Kust ma siis katki olen, see paistaks ju kohe välja,» ütles Jüri.

«See paistabki välja,» ütles Eeva. «Aga mispärast sa minu ees sedasi salatsed?»

«Eks see ole mu oma häda ja oma süü, mis ma sellega teisi vaevan,» ütles Jüri. Aga nüüd ei jätnud Eeva enne rahule, kui ta oli rääkinud.

Nad olid vedanud ühes teise sulasega raudlatte jaamast. Sel päeval oli vana Paagland olnud jälle tormamise tuhinas ja teinud aga meestele ruttu. Teine mees jälle katsunud aega viita, kuidas vähegi saab, küll tal olnud tarvis oma asjale minna, küll suitsetanud. Siis saanud temal süda täis, et mis ma sinuga mängin, ja tõstnud oma koorma üksi maha. Korra tundnud küll, nagu oleks midagi kerest läbi käinud. Aga alles öösi hakanud valu tegema. Ja nüüd olevat juba paar nädalat, aga ei parane. Üks mees olevat soovitanud talle head rohtu, ta olevat nüüd paar päeva seda tarvitanud. Kui saaks nüüd ka voodis olla, siis ehk paraneks täiesti.

«Siis jää ometi koju, mis sa enesest tapad!» ütles Eeva. Aga sellega ei olnud Jüri nõus. Häda polevat sugugi nii suur, et sellepärast peab «pidali minema», nagu ta ütles.

Ta käis veel paar nädalat Paaglandi juures. Aga siis sai kuu täis ja sai ka mõõt täis. Haigus oli küll juba paranemas, aga teised mehed teenisid igal pool rohkem ja nägid vähem vaeva. Ta läks Paaglandi juurde, ütles, et ta on haige ja ei saa enam edasi teenida.

Ei peremees tahtnud sellest kuuldagi. Mis asjast ta siis talvel elama hakkab? Ja mis peab Paagland ise ilma sulaseta peale hakkama? Tugev noor mees nagu härg ja — haige!

«Bäh, võta oma raha ja teeni edasi!»

«Ei, ma ikka ei saa!» ütles Jüri.

Ja nii nad jonnisid, kuni kaupmees viimaks sai vihaseks, sõimas Jürit petiseks ja paadialuseks ja ütles, et ta viskab mehe välja. Veel tagantjärele ähvardas ta kohtuga ja vangimajaga.

Jüri läks koju ühtaegu kerge ja raske südamega. Kui nüüd sellest rahast üür ka ära maksta, siis ei jää niigi palju järele, et pühad üle saab. Ta oli suve läbi teeninud, aga vaesemaks jäänud, nii räbal oli see teenistus. Aga kes siis enne linnatulekut neid asju teadis, ega teadnud sedagi, kui kallis see elu siin on.

Nüüd ta oli siis kodus ja kojanaine kurtis juba igaühele, et küll lähevad need Säävlid varsti niisama ühes üüriga, nagu olid läinud teised. Jüri käis läbi kõik vabrikute väravad, aga igalt poolt saadeti tagasi — kästi edaspidi tulla. Tuleval aastal pidid algama ka uued ehitustööd, aga mis aitas praegu see, mis tuleb tuleval aastal. Praegu oli lugu nii hull, et mine või maale, kuigi seal ka ei ole midagi peale hakata.

Aga päevad läksid kiiresti, nagu poleks midagi erilist, pühapäev tuli samuti kui vareminigi. Ja pühapäeval nägi Jüri Heinrich Reebergi. Heinrich oli nagu härrasmees ikka, tal oli üks naisterahvas kaasas, aga see pööras selja ja kõndis veidi eemale, kui Heinrich Jüriga kõneles. Kuidagi tuttav ta paistis siiski olevat, kuigi Jüri nägi teda ainult selja tagant. Heinrich kõneles väga lahkelt, tal olevat nüüd siin linnas oma vabrik, tegevat värvi, lakki ja muud peenemat. Ja kui Jüril praegu pole head teenistust, võiks tema vabrikus koha saada. Tema laseb kas või mõne lahti, et aga vanale sõbrale ruumi teha.

«Ei, mul praegu hea töö küll,» ütles Jüri. «Kui ehk edaspidi juhtub tarvis minema . . .»

Nad ei kõnelnud väga kaua, sest naisterahvas kõpsutas kannatamatult jalaga. Nad läksid jälle oma teed, ja Jürile ei tulnud ikka meelde, kus ta oli näinud seda naisterahvast, kel oli nii pikk sale keha ja mustad juuksed.

Ta ei rääkinud sellest kohtamisest Eevale enne, kui oli saanud koha Haim Josselovitši veoärisse hobusemeheks. Ega seegi olnud kõige parem teenistuskoht, aga elada ikka sai juba.

VIII

«Elada saab ikka!» ütles Jüri Säävel oma naisele, kui selle suu jäi sõnatuks ja silmad jäid vaatama läbi akna naabermaja lumist katust. «Põle siiamaale ää surnd, mis siis edaspidigi na hulluste läheb. Ja üks suu rohkem või vähem . . .»

«Ma ikka mõtlesin, et saab isi ka kuskile töösse,» ütles Eeva.

«Kas sul on siis mõnikord kõht tühi olnd?»

Ei, jumal tänatud, tühja kõhtu ta ei ole kannatanud. Aga muidu on muresid olnud küll ja neid on veelgi. Ka mehel ei ole kerge, ja viimasel ajal on ta nii tujukas ja äkiline. Eevale tundub, et kõik inimesed on muutunud tigedaks tema vastu. Puraski eidega on päris hädа, selle torisemist ei jõuagi enam välja kannatada. Eeva ei või ennast enam koridoris pliidi juures näidata, kohe algab riid.

Ühel õhtul tuli Jüri koju väsinult ja külmetades. Aga kodus ei olnud sooja suppi ootamas nagu harilikult.

«Mina sinna kalidori peale pliidi juure änam ei lähe,» ütles Eeva ja hakkas nutma. «Mina ei jõua seda haugutamist kannatada.»

«Noh, jää siis söömata,» ütles Jüri. Mõtles ise, et kas pole asi nüüd hull. Rühma päev läbi väljas külma käes rasket tööd teha, aga kodus ei saa süüagi. Naine ei saa süüa tehtud, ei saa naabrinaistega hakkama. Tule nüüd siia koju naise asju ka õiendama ja eitedega kaklema. Kurat! Niisugune elu ja hobusega käimine õpetavad inimese vägisi vanduma.

«Võta niisama külma toitu!» ütles Eeva. «Ma tõin piima ja . . .»

Aga Jüri ei söönud üldse. Ei söönud ega rääkinud ja naine

võis nutta või teha mis tahes . . . Üks kord ja kohus peab ikka majas olema, teisiti ei saa. Selle korra nimel võib ka ühe päeva söömata olla.

Sealtpeale ei puudunud soe toit kunagi, küll nüüd pliidi juures hakkama saadi. Kuigi vahel ka Eeva pidi oma häält tõstma ja Puraski eidele vastama, ja mõnikord leidis ta koguni niisugused sõnad, mis panid teise suu kohe kinni. Pikka viha nad seejuures ei pidanud. Kui Puraski naine tegi teisel päeval kooki, andis ta ka Eevale maitseda. Eeva andis jälle üht ja teist omalt poolt. Ainult kui Eeva hakkas tegema kaerahapurokka, mida Jüri nii kangesti tahtis, oli riid lahti ja Puraski naine lubas minna majahärrale kaebama, et terve maja on kanget nahahapendamise haisu täis.

Oli veel üks asi, mida Eeva ei julgenudki mehele rääkida. See oli aga veel hullem kui riid ja haugutamine. Ta oli pannud kartulid sügisel Männi keldrisse — kõrvalruumid olid jaotatud nii, et kahel oli kelder ja kahel jälle pööning. Ja kui ta nüüd ostis poole siga, pani ta ka lihanõu keldrisse. Oli küll natuke paha, et pidi alati teise käest võtit tooma, aga paremat kohta ei olnud. Nüüd oli Eeva mitu korda imestanud, kui palju nad sel aastal kartuleid sõid, hunnik kahanes silmanähtavalt ja ähvardas enne kevadet lõppeda. Ja siis tuli sama lugu lihaga. Alguses ta arvas, et liha vajub nõus kokku. Kui aga tulid pihku juba üsna alla pandud tükid, ta hakkas kahtlema. Ta pani mõne tüki märgi pärast, ja näe — võõras käsi käis tõesti lihanõu kallal. Ainult kaks inimest võisid tulla kahtluse alla — Selja naine ja Männi noorik ise. Eeva aga ei julgenud kumbagi avalikult kahtlustada, ja kuhugi mujale polnud ka oma toidukraami päästa, ta pidi kõik sinna suure roti auku jätma.

Ja ta oli alguses mõelnud, et linnas on inimesed palju paremad, sest nad olid olnud esimesel nädalal kõik nii lahked tema vastu!

Eeva oli võtnud mõned särgid pesta selle poisi käest, kes oli maalri juures korteris ja käis lukusepa juures tööl. Ja talle tuli nüüd hea mõte. Ta ei võtnud poisi käest raha, vaid laskis selle asemel lihanõu kaanele hinged külge panna ja tabaluku ette. Jürile ta siiski ei rääkinud sellest asjast.

Sealt peale ei teinud Männi noorik enam temaga palju juttu, kuigi muidu oli tihti võtnud näputöö kätte ja tulnud Säävli tuppa istuma. Ühel õhtul ta ütles koridoris Eevale, et

tema mees tahtvat keldris omamoodi ümber seada ja nõudnud, et võõras kraam peab kaduma. «Sellest ei tule muud kui pahandust,» oli ta öelnud.

«Ega ei tule muud jah,» mõtles Eeva. «Ah sa igavene maduuss!» Aga midagi ütlema ta ei hakanud, ei head ega kurja. Ainult Jürile pidi ta seda õhtul rääkima, et see aitaks kraami ära tuua. Vargusest ei julgenud ta siiski mehele sõnagi lausuda.

«Sina ka ei oska teistega läbi saada!» torises mees veel. No mis pidi Eeva hingega tegema! Oli neil tarvis siia linna tulla, kus on nii kitsas, et kuidagi ei pääse müksamata üksteisest mööda!

Ja isegi Selja naisega pidi ta veel viimaks tülli minema. Ühel päeval tuli see Säävli tuppa ja hakkas tasapisi heietama, nagu see tema mood oli. Kas Eeva teab ka, kuhu Jüri kõik oma rahad paneb? Jah, ega see õige ei ole, et mees nii vähe teenib. Aga tema mees on ise Jürit ühe lipakaga sõidutanud — pärast olnud Jüril küll paha, kui voorimees ta ära tundnud.

Nüüd tundis Eeva, kuidas ta sai nii vihaseks, nagu ta veel kunagi polnud saanud. Ta hakkas kohe kõigest kehast värisema. Ja Selja naise käskis ta kohe uksest välja minna ja üldse mitte enam tagasi tulla. Selja naine läks ja lausus:

«Küll sa näed veel, mis tirelit sa saad lüüa! Olgu mees kuri või joodik, nendega saab ikka veel hakkama. Aga kui ta teisi naisi taga ajab, ei siis tast küll kodulooma saa!»

See oli jälle üks lugu, mida ei tohtinud mehele rääkida. Ja nii korjati varjatud pisaraid selle pea peale, kes sündis jürikuu lõpul ja sai ristimisel nimeks Anna.

Nüüd ühel soojal maiõhtul tuli Jüri koju joobnult. Ta polnud mitte päris joobnud, samm oli veel üsna sirge. Aga silmist oli siiski näha ja kõnest kuulda, kuidas temaga lugu oli.

«Tead, naine,» ütles ta, «nüüd on kõik nälja- ja näguripäevad möödas, nüüd hakkab mees mehetööd tegema ja raha teenima. Ja siis ostame maale kas või mõisa! Ja sõidame kolmehobuse-tõllaga!»

«Sul ju praegugi raha küll voorimehega sõita,» ütles Eeva.

Jüri ei pannud seda tähelegi, vaid seletas edasi.

Nüüd ta olevat alles õige sõbraga kokku saanud. Ta läinud hobusega sepa juurde, aga seal saanud kohe kaubale, et

jätab juudi oma valget hobust vaevama ja läheb sepatööle. Tegelstus on hea, töö on hea, peremees on hea, ja terve maailm on rõõmsalt roheline. Selle peale võiks ta Eevaga ühe loo tantsugi lüüa.

«Eks linnas ole neid naisi tantsi jäuks ka,» ütles Eeva.

Jüri ei märganudki naise paha tuju — mispärast peaks tema naine pahas tujus olema? Ta jäi rõõmsalt magama ja ärkas hoopis kahtlases meeleolus. Mine tea, kui targasti oli teinud sellega! Teine hea mees oli ta kõrtsi viinud, oli alguses ise ostnud, siis lasknud Jüril osta ja lubanud kõik asjad töökoja peremehega, vana Nööreniga, sirgeks rääkida. Aga peremees on pealtnäha üsna järsk ja vähese jutuga mees, ja temaga ei ole veel mingit kindlat kaupa tehtud.

Eeva ohkas ega öelnud midagi. Jüri oli päris süüdlase näoga, kui ta välja läks. Nüüd hakkas Eeva kahetsema, et oli olnud nii halb mehe vastu — nii need mehed kõrtsi aetaksegi. Aga iseasi oli tagantjärele mõtlemine ja iseasi oli siis, kui oli õige aeg. Siis kasvas nagu mingi kõva tükk kurku, ja ei saanud olla teisiti . . . Pealegi läks kell aina edasi, aga meest ei tulnud. Päev oli nii lõpmata pikk, pikem kui mõnikord nädal. Kõiksugused halvad mõtted tulid pähe, isegi niisugune hull mõte, et mis ta hakkab nüüd peale kahe väikese lapsega üksipäini.

Jüri tuli alles õhtul hilja. Täna õhtul oli ta päris kaine, ainult must ja väsinud. Jah, ta oli saanud tööd — miks ta siis ei pidanud saama! Aga miks ei olnud naisel niigi palju aru peas, et ta oleks teinud tilga sooja vett — millega ta nüüd ennast peseb?

Eeva tegi poolpimedas koridoris tule pliidi alla ja hakkas sooja vett tegema. Laps aga hakkas toas nutma. Mart oli veel liiga noor, et temast oleks saanud õe järele vaatajat. Seepärast pidi Eeva ise tuppa minema. Kuid siin kiigutas isa ise väikest, ja ta hääl oli juba palju lahkem, kui ta ütles:

«Mis sa nüüd sellepärast öösi kolistad ja majarahu rikud! Eks ma saa toaleige veega ka hakkama, kui seepi tubliste peale panna. Ja ega iga õhta na hiljaks jää, vahel juhtub sehuke kiire töö . . .»

Kui nad olid mõlemad voodis, ta ütles äkki:

«Nüüd ma tean, kes see naine oli.»

«Misuke naine?» küsis Eeva. Tema ka ei saanud und.

«See selle Reebergiga — mis vaaberkant ta nüüd ongi... See oli ju Kallismaa mõisa valitseja proua.»

«Mis ta siis sellega käis?» küsis Eeva, aga ta ei küsinud seda mehelt, sest ega see paremat teadnud. Peaaegu pidi ta nüüd edasi küsima, kust niisugune jutt on välja tulnud, et Jüri on ühe naisterahvaga sõitnud, aga ei julgenud siiski. Ta kartis oma meest ka natuke, kartis ja armastas teda, nagu see peabki olema. Ja kuigi ta mehel oli palju vigu ja nende pärast sai vahel kannatada, oli tal üks hea omadus, mis kaalus kõik teised üles — temasse võis uskuda.

Võib-olla oleks mees siiski segadusse sattunud, kui naine oleks seda küsinud. Temagi oli selle peale mitu korda mõelnud, sest rubla on suur raha. Ja mida kauemini ta mõtles, seda rumalam ta paistis iseendale. Ühel kevadeõhtul kadus viimnegi kahtlus.

See õhtu algas väga ilusasti. Töö lõppes varakult, ja teine töömees, kelle nimi oli Papu ja kes oli ta heamehe poolest siia sokutanud, ütles: «Lähme korra allika juurest läbi ka!» Sepapoiss Taavet oli ka kohe kaasa tulemas, ja siis arvas Jürigi, et korra võiks ju ära käia. On kohe teisem tunne koju minna kui praegu, suus roostemaitse. Seal nad siis istusid natuke aega, kuni sisse tuli trobikond käratsevaid mehi. Küllap olid meremehed, nagu jutu ja riiete järgi võis otsustada. Jürile see ei meeldinud, sest nii võis siin isegi riidu tulla, ja et ta veri juba parajasti surises, siis ta tahtis koju minna. Aga nüüd tuli talle üks meremees järele, võttis tal õlast kinni ja tahtis tagasi tõmmata. Jüri arvas, et mees norib tüli, aga temal polnud tahtmist, sellepärast ta jälle kiskus edasi. Siis ütles mees selja taga: «Jüri, kurat, kas sa'p seltsimehi enam tunnegi?» Nüüd vaatas Jüri tagasi, ta silmad läksid nagu lahti ja ta nägi, et see oli Markus, Hiiumaa mees. Pidi sel mehel küll hea meelespidamine olema!

Siis oli aga niipalju jutustada, ja suvise õhtu ja öö vahel pole kuigi pikka vahet. Ei teadnud keegi enam õieti, mis aeg oli, kui nad sealt välja tulid. Ja nüüdki ei tahtnud Markus Jürit koju lasta, sest oma naise juures saab mees küllalt olla. Nüüd aga teadvat tema hoopis parema koha. Jüri oli küll purjus, aga sellega ta ei olnud nõus, ja laulgu naine kodus mis tahes, tema läheb ikka koju.

Ei tea kust ilmusid äkki nende ette uulitsale kaks preilit ilmatu suurte kübaratega. Markus tahtis neil kohe «pöösad

pääst ää võtta, et neha, mis all oo». Nad läksid järele, ja siin nägi Jüri, et teine naisterahvas, kelle käest Markus oli kinni võtnud, oli sama tüdruk, kellele ta oli andnud rubla. Jüri raputas teise enesest eemale ja vaatas kogu aeg sellele näkku, nii et Markus ütles juba: «Noh, kas tahad minu oma kääst ää võtta?» Selle peale vastas Jüri päris rumalasti ja läks sealt otsemaid koju.

Kuigi seekord Eeva ei näidanud välja, et ta oli pahane, oli Jüril väga paha. Ja talle tundus, nagu oleks ta juba sellega, et andis tüdrukule heast-paremast raha, ennast määrinud. Kõige hullem oli küll see, et teised võisid tema rumaluse üle naerda — näe, kus kohtlane maamees, laskis enese sisse vedada!

Paari päeva pärast oli Jürile toodud töökotta kiri, et keegi Anni tahab temaga rääkida, ja tulgu ta seepärast sel ja sel kellaajal Kaarli kiriku juurde. Jüri mõtles alguses küll, et ega ta ei lähe. Aga et ta sel päeval nii parajat aega sai töölt lahti, et nagu sattus sel kellaajal Kaarli kiriku juurde, siis ta seisatas korraks ja vaatas ringi. Kohe oli aga jälle sama tüdruk ta juures ja kõneles üsna paluvalt:

«Ma ei saand teisiti, ma pidin sulle seletama, muidu sa mõtled, et ma juba seekord... Aga see oli jumala tõsi, usu mind!»

«Mis see minu asi on!» ütles Jüri. Hakka nüüd teisega päise päeva ajal siin seletama — mõni võib veel näha.

«Ma ei taha, et sina minust halvasti mõtled,» ütles tüdruk. «Sa uskusid mind siis ja andsid mulle selle raha nagu mõnele armsale inimesele, kes on hädasse jäänd... Aga ma lubasin sulle selle raha tagasi anda, ma ei taha seda päriselt, muidu sa mõtled minust ikka nii halvasti, nagu oleksin ma tahtnud sinuga... Ma annan selle sulle kohe tagasi, niipea kui saan.»

Ta otsis käekotist raha, sai ainult viiskümmend kopikat ja surus selle Jürile pihku.

«Mis puudu jääb, selle maksan kohe ära, kui saan. Minu aadress on... Kas see jääb sulle meelde?»

«Jah, jah,» ütles Jüri. Peaasi, et saaks sellest inimesest lahti. Seda raha ta ei tahtnud mingi hinna eest vastu võtta, aga hakka siin nüüd inimeste nähes õiendama. Ta surus raha pihku ja läks edasi, tahtis anda selle esimesele ettejuhtuvale sandile. Aga ei olnud ühtki niisugust inimest tee ääres, kel-

lele oleks võinud selle anda. Ta kahetses juba, et ei visanud seda maha, sest niisugust raha oma tuppa viia ta ei taht-nud.

Siis tuli hoovil vastu lukusepasell Tähve, seesama, kes oli nende lihanõule teinud hinged ja luku. Ja poiss ütles:

«Kuule, meister, laena mulle kakskümmend kopikat — näe, eile läks viinavõtmiseks ja täna ei ole leibagi hamba alla pista.»

Kuidas see ometi juhtus, sest varem ei olnud ta kunagi Säävli käest raha nurunud, see oli nagu ime. Jüri andis talle kohe viiskümmend kopikat, ja nüüd arvas poiss, et ime on juhtunud.

Kuigi vahel juhtus, et Jüri sõi enne pesemist, siis täna ta pesi end enne hoolega puhtaks. Ta nuusutas käsi, neil oli ikka nagu mingi imelik hais juures.

«Sel seebil on sehuke lehk,» ütles Eeva.

Pärast hakkas Jüril isegi veidi kahju. «Ta on ju ka ini-mene,» mõtles ta. Aga oma tütart ei hüüdnud ta enam hulk aega nimepidi.

Nii kindel oma puhtuses ja õigluses oli Jüri Säävel. Ja ometi oli tal suuri puudusi. Ta naine tundis seda sel suvel kõige valusamini. Niisugust suve polnud neil varemini olnud. Nad olid elanud mehega hästi ja halvemini, olid armastanud teineteist rohkem kui üks kord ja olid olnud ka pahased. Aga mitte nii halvasti kui sel suvel.

Metskülas usuti veel kurja silma ja nõidust. Isegi nii-sugune tark ja mõistlik naine nagu Lepplaane Leenu oli usku-nud. Oli uskunud isegi seda, et va Uss-Juula pani vanataadi enese järele jooksma. Eeva oli ka tähele pannud, et asjal oli teinekord tõepõhi all. Isegi Annuse Madlil oli olnud kuri silm, kas nüüd tahtes või tahtmata. Ja ka linnas ei olnud parem lugu. Teisiti seda seletada ei saanud kui teiste kade-dusega.

Jüri oli hakanud jooma. Nad olid Laagnal elanud kõrtsi külje all kolm aastat, aga ainult paar korda oli Jüri olnud kergesti purjus talumeeste talguõllest. Seda ei võidud mehele pahaks panna. Küll aga seda, kui tal peaaegu üleõhtuti oli viinalõhn juures ja laupäeviti pidi ootama poole ööni, enne kui ta tuli — ikka suurema või väiksema kimbuga.

«Papul oli töö juures kaasas — mis sa's teed, kui pakub,» oli ta alguses vabandanud. Muidugi ei võinud seda keegi

pahaks panna, aga paha tuli iseenesest. Eeva ütles pooltaht-mata mõne terava sõna, ja siis sai Jüri pahaseks, nii et pärast seda enam ei vabandanudki. Mis oli see naise asi, mis lõhn tal juures oli! Tema tegi oma töö, tehku naine oma. Vaadaku, et liha jälle mustaks ei kõrveta nagu täna! Aga kuidas saab õieti toitu teha, kui vaterdada all hoovis kojanaisega.

Töepoolest ei olnud ka Jüril kerge, sest ta oli hakanud mõt-lema. Linn oli pannud ta mõtlema, õigemini Juhan Papu oma kõrtsilaua juttudega.

«Mis on meiesugusel sellest elust rõõmu,» kõneles ta ene-sega, kui tuli laupäevaõhtu ja pühapäevahommiku vahel koju. «Hommikust õhtuni ikka seesama töö, ja vaba aeg läga maha . . . Ja nii täna ja homme, kuni noorusaeg läbi ja vanadus tuleb kätte, ristluuvalud ja hullemadki hädad. Nüüd vähemalt on maailmal teine nägu, nüüd vähemalt on süda-mel soe . . .» Ja ta kõneles sekka ka mõne sõna valjusti, aga möödaminejad ei pannud seda tähelegi, sest sel ajal on igal inimesel vahel iseenesega rääkimist.

Eevale ta kodus nii ei kõnelnud, naine poleks niikuinii sellest aru saanud. Naised ei saa nii kõrgetest asjadest aru, nad on tööloomadeks loodud. Naise ainuke rõõm ja elumõte on mees. Ja kuna tema naisel see rõõm oli olemas, siis pol-nud tal põhjust nurisemiseks.

Muist neist mõtetest olid ta enda leitud, teine osa Juhan Papu ja muude meeste käest korjatud. Vaheajal tuli teda kiusama ka mõte väikesest kohakesest kuski maanurgas, kus Eeva talitab punastkirja lehmi ja lastel on karjatänavas hea joosta. Aga siis ta hakkas mõtlema, mis oleks seegi muud kui töö rühmamine hommikust õhtuni ja ei mingit rõõmu elust.

Ometi ta nägi iga päev inimesi, kel oli lõbu niisama palju kui temal tööd, võib-olla veel rohkemgi. Kui toodi rautada tüllituu kaless, ta mõtles mehele, kellele see kuulus, mehele, kes elas suures kolmekordses majas, kel olid saalid ja veini-keldrid. Kust on see raha saadud? Vaeste inimeste vaevast muidugi. Ja seepärast ärgu pandagu vaesele inimesele pahaks, kui ta kord nädalas astub üle kõrtsiläve ja võtab natukese oma vaevast päris enesele.

Jüri Säävel oli hakanud mõtlema ja ta hakkas muutuma linnameheks.

Aga Eeva ei teadnud sellest midagi. Tema uskus, et see on

kas Männi nooriku või Selja naise tegu. Nemad ju ammugi ei võinud kannatada, et tal oli nii tubli mees. Olid ammugi urgitsenud salamahti ja mürgitanud keelega nende elu. Hea seegi, et ta mees läks jooma ainult vabal ajal, Männi nooriku enese mees ei saanud tööle igal teisel esmaspäeval. Vabrikust oli seepärast lahti saanud ja otsis nüüd niisama lühemaid tööotsi.

Puraski naine oli teinekord küll sula kurjust täis, aga teinekord ta oli jälle tubli inimene. Ja oma meest oskas ta ohjes pidada, nii et see kuhugi ei pääsenud. Tema ütles Eevale, et ega muidu ikka elada ei saa, kui naine ei võta juba varakult ohje enda kätte. Mees kõlbab ainult raha teenimiseks, aga raha hoidjaks ja väljaandjaks on loodud naine, sest mehel on jõud, aga naisel mõistus.

Ja Eeva nägi, et see hea oli, ning otsustas ohjad enda kätte võtta. Tal oli küll hale süda, ta mõnikord nuttiski kadunud häid aegu, aga ta oli linnas ka midagi õppinud — nutmisest ja ohkamisest ei aita, peavad olema ka küüned ja hambad. Tuvike murtakse siin varsti, aga kull elab rõõmsalt edasi.

Ühel esmaspäeval — see oli juba sügise poole, — tuli Männi noorik koju oma mehega. Mees ei olnud jälle tööl, noorik oli läinud teda otsima, oli käinud kõik kõrtsid läbi, aga ei meest kuski. Siis viimaks oli ta leidnud linna tagant Rotermanni heinamaalt. Kui ta nüüd koju tuli ja Eevat nägi koridoris pliidi juures, ta ütles poolvihaselt, pool-kahjurõõmsalt:

«Noh, uhkustad ikka oma mehega, et tööpäevi ei raiska — mine vaata, kui lakub praegu Kukulinnu kõrtsis.»

Eeva arvas küll, et see on ainult kiusujutt, aga süda ei andnud rahu ometi. Rääkis sellest ka Puraski naisele. See ütles kohe: «Küll ma vaatan, et puder põhja ei kõrbe, ja laps viska ka meie tuppa. Aga mine ja tee talle kohe põrgut, sest pärast on juba hilja!»

Eeva jättis pudrupaja ja väikese Anni Puraski naise hoole alla ja jooksis linna. Mart oskas ise enese järele vaadata, ta oli juba nelja-aastane vanamees. Aga Eeva värises küll üleni, kui ta kõrtsiuksest sisse astus, ta polnud linnas veel niisuguses kohas käinud. Ega oleks ta ka aasta eest uskunud, et peab oma meest niisugusest kohast otsima.

Esimese pilguga ta oma meest ei näinud, võõrad mehed vahtisid talle vastu ja irvitasid. Aga siis tõusis mees ühe

nurgalaua juurest ja tuli talle natuke tuikudes vastu. Nii joobnuna polnud ta Jürit kunagi näinud, et see oleks jalul tuikunud. Aga võib-olla oli see praegu ka millestki muust.

«Noh, tulid ka napsi viskama või?» küsis ta naerdes, aga see naer oli ainult suu ümber, ta silmad olid vihased.

«Ei, ma tulin vaatama, kus mu mees ja laste isa leiba teenib,» ütles Eeva.

Siis hakkas mees temal ja tema mehel tugevasti käest kinni, nagu kardaks kumbki, et teine ära jookseb. Ja nii teineteist tõmmates ning tõugates nad läksid kõrtsist välja ja mööda tänavaid kodu poole. Väljas oli Jüri jälle üsna kindlalt jalul, aga kui ta kord teel komistas ja kukkus, siis oli süüdi auk tänaval, mis oleks pannud iga tähelepanematu inimese komistama.

«Nagu loom!» ütles Eeva, kui ta puhastas mehe riideid tolmust mitte just õrnade hoopidega.

«Kuradi kiitsharakas!» vandus Jüri ega andnud aega ennast päris puhtaks rookida, vaid hakkas end jälle pool joostes kodu poole vedama.

Kõik sama koridori elanikud olid uudist vaatamas. Aga ei Eeva ega Jüri pannud neid tähele. Nüüd, kus nad lõpuks oma korterisse olid jõudnud, võisid nad teineteisele kõik öelda, mis nad arvasid. Eeva keel oli nobedam ja hääl kõrgem. Tal ei tulnud enam meeldegi, et siin on nii õhukesed seinad, et see maja on nagu viiul, kus iga sõna on igal pool kuulda. Võis imestella, kust ta oli võtnud kõik need sõnad. Siis, kui ta Puraski naisega koridoris pliidi pärast õiendas, tal ei olnud veel pooltki neid sõnu.

Siis aga alustas Jüri. Naine on loodud oma mehe ustavaks teenijaks ja abimeheks, aga nüüd tuli naine talle niisugust häbi tegema, mida ta eladeski ei unusta. Ta ei julge oma silmi enam töökojas ega mujal näidata. Rääkimata sellest, missugust häbi tegi naine enesele, tulles kõrtsi joobnud meeste hulka.

Eeva ei andnud järele. Temasse need mehed ei puutunud. Aga mehele on palju suuremaks häbiks, kui ta läheb niisuguste naiste hulka . . .

Nüüd pidi Jüri näitama, kes on majas peremees. Ta tõstis oma käe ja lõi naist — esimest korda viie aasta jooksul.

Naine oli põrganud tagasi, aga ta ei teinud häältki. Võttis

kulbi laualt piimakausist ja sõnagi lausumata andis sama piimase kulbiga hoobi mehele tagasi.

Puraski omad kuulasid põnevusega. Mis saab nüüd? Kummale jääb võit?

Aga Jüri seisis keset tuba, põsk hapupiimane, ja ei osanud midagi ette võtta. Tema laulatatud naine, kes oli talle altari ees vandunud sõnakuulmist ja allaheitmist, julges vastu lüüa, kui teda karistati! Julges hoolimata sellest, et mees oli temast hulga tugevam ja võis ta pihuks ja põrmuks teha. Ja kui ta veel mõtles, mis teha, jooksis väike Mart nende vahele, võttis tal põlvist kinni ja hüüdis: «Ei tohi, isa, ei tohi!» Jüri tõukas poisi kõrvale, läks voodi juurde ja heitis kõigi riietega sinna.

Veel kaua mõtles ta, mis õigus oli naisel teda vastu lüüa. See pidi olema suur õigus, sest muidu ta poleks seda teha julgenud. Ta mõtles ja unigi ei tulnud.

Kui ta aga öösi tahtis naisega leppida, oli see kange ja külm nagu kivi. «Olgu, siis olen minagi!» mõtles mees ja keeras selja. Nüüd, kus nad teineteisele selja keeranud, mahtusid nad jälle ühte voodisse magama, üheskoos elama. Poolitasid voodi ja poolitasid oma õigused, ja ohje päriselt teise kätte ei andnud kumbki. Neid oli kaks, nad polnud üksainus. Visalt saadi nii edasi, aga saadi siiski. Elada sai.

IX

Rohkem kui kaks aastat elasid Säävlid «Liiva peal» selles majas. Vahest poleks nad nüüdki kolinud, aga maja taheti maha lõhkuda. Ja et oli saada hea korter hoopis linna lähemal, Alemanni uulitsas Uubergi majas, siis mindi sinna.

Olid läinud siit ka teised peale Puraski omade. Olid läinud nii Männid kui Seljad. Enne oli veel olnud suur kohtuskäimine ja pahandus varguse pärast. Selja naine tahtis ka Eevat tunnistajaks, aga Eeva ei läinud, ta kartis kohut. Nii ei saadudki Männi noorikut istuma panna, nagu oli tahetud.

Kaks korda sai koli vedada, inimene korjab risu üleliiagi. Jüri tahtis kord ka töölt ära jääda, aga Eeva sai sellega üksigi hakkama. Ta oli tubli naisterahvas, ja voorimeestega tingida ta oskas ka, selleks oli tal ju suu peas, ärgu arvaku, et ta on loll maanaine. Puraski naisega jäeti sõbralikult jumalaga. Nad olid nii hästi läbi saanud, et paremini ei võinud soovi-

dagi. Mis sellest, kui vahel ühe pada tõukas vastu teise potti, seda juhtub ikka. Inimesed, kes kunagi omavahel ei tülitse, ei olegi inimesed. «Niisugustega ei saagi elada,» ütles Puraski eit.

«Saab ometi kord siit riiupesast minema!» ütles Eeva mehele, kui nad juba läksid. Jüri oli sellega peaaegu nõus. Naiste riid on küll nagu koera saba tagaajamine, millal see lõpeb. Aga ometi sai mõne inimesega paremini läbi kui teisega.

Omavahel polnud nad enam kunagi tülitsenud, vähemalt mitte nii, et naabrid kuulevad ja kokku jooksevad. Kord oli see juhtunud, seda muidugi ei unustanud kumbki. Jüri ei hakanud jooma, nagu naine oli kartnud, aga paar korda aastas ta tuli purjus koju — ta ei kartnud ometi naist, et oleks seepärast jätnud kõrtsi minemata. Ta oli siis natuke lahkem, natuke jutukam, ja mõtted peas olid vilkamad. Ta mõtles siis endamisi: «Üks mees ütles mulle kord, et mu naine on ingel . . . Kui ta teaks, kuidas see ingel virutas mulle piimase kulbiga vastu pead . . .» Siis ta hakkas naerma, aga päriselt andeks ta seda ei andnud. Ja Eeva mõtles omakorda, kui tugev käsi oli olnud mehel, peaaegu oleks ta pikali löönud, aga tema ei olnud sellest väljagi teinud. Ja päriselt mehele andeks anda, seda ei suutnud temagi, kuigi ta nüüd ilmaski mehele nii halbu sõnu ei andnud. Natuke toriseda võis ikka, nad olid ju abielurahvas, elasid koos nagu kord ja kohus, ja nagu nad elama pandud. Sellest polnud nüüd pääsemist, aga mis üle selle, sellest ei maksa rääkida.

Nad elasid nüüd üsna hästi. Kuigi nad ei söönud halvasti — selles asjas oli Jüri väga nõudlik — ja kuigi nad hoolitsesid ka riiete ja muu värgi eest — Eeva kohe ei saanud teisiti —, ometi oli neil kogutud natuke ka tagavaraks. Lapsed kasvasid ju üles ja nende nõuded suurenesid. Ja seda oli Jüri kord öelnud, et niisama lihttööline ei pea tema pojast mitte saama.

Uus korter oli küll ka ühetoaline, aga ta oli suurem ja uuemas majas. Ja magamisruum oli vaheseinaga köögipoolest eraldatud. Siin võis ennast natuke elama seada, üht või teist mööblitükki muretseda. Eeva käis niikaua peale, kui ka Jüri andis järele, ja ühisel nõul tõid nad oksjonilt üsna vähepruugitud ilusa sohva. See oli olnud kord saksте majas, ja nüüd oli sellegi toas natuke saksahõngu. Keegi sinna peale istuma ei

läinud ega tohtinudki. Lapsed, kes armastavad ronida igale poole, olid mitu korda saanud sellepärast laksida.

Siin olid ka hoopis viisakamad naabrid. Juba seegi oli parem, et majaperemees ise elas samas majas ja ei võtnud siis ka igaüht korterisse. Vürtspood oli omas majas, samuti kingsepp, ja see polnud üldse joomamees. Kingsepa naine oli väga uhke ja käis ikka ilusasti riides. Ta oli paremast perekonnast ja vastu vanemate tahtmist sellele mehele läinud. Nüüd ta tahtis näidata, et ka vaesem inimene võib ilusasti elada.

Selle koridori peal, kus nemad elasid, oli veel kaks töölisperekonda. Laasmannide omal oli kuus last, neil oli ka kahetoaline korter, aga muidu nad olid kenad inimesed, ka maalt tulnud ja väga püüdlikud. Neil olid vanemad lapsed juba suuremad, oskasid kodus korda pidada ja väiksemate järele vaadata, seepärast võis ka naine tööl käia. Eeval oli päris paha, et tema midagi ei teeninud. Prossi noorik oli aga väga uhke ja ütles, et tema tööle ei lähe. Ta ei pesnud ise pesugi, sest ta käed pidid olema väga õrnad. Ta mees käis pealegi rauavabrikus tööl, ja seda pesu ei jõua keegi pesta. Ta käis ilusasti riides, nagu päris linnaproua, ta ei andnud sugugi alla kingsepaemandale, kuigi see oli paremast perekonnast.

«Kui sina ennast ilusasti riidesse paneksid, sa oleksid kohe esimese numbri proua siin majas,» ütles ta kord Eevale.

Eeva käis omateada ikka hästi riides, ta ainult ei pidanud neist linnahilpudest lugu. Ja et ta ilus oli, seda ta teadis ka, ega saanud seda keegi salata. Ta oli nüüd täidlasem kui varemini, tal oli rohkem puna põskedes ja ilusad juuksed olid tal alati olnud, mitte väga pikad, aga paksud ja pehmed nagu siid. Ta oli ju alles üsna noor naine, kuigi tal oli juba kuueaastane poeg. Mõni teine hakkab selles eas alles mehele minema.

Selle aasta lihavõtteks võttis Eeva kätte ja tegi õlut. Neil oli nüüd omaette köök ja pliit, võis keeta niipalju kui tahtis. Ta oli olnud Lepplaanel tüdrukuks, ja Lepplaane Jaani õlut kiitsid kõik. Nüüd asus ka Jüri appi, ja nad olid nii üksmeelles kui ei ammugi enam. Peaasi oli see, et Eeva kaugelt sugulased olid asunud linna. Ta oli naisega turul kokku saanud ja viisakuse pärast pühadeks endi poole kutsunud. Nüüd pidi näitama, et nad ka päris viletsasti ei elanud.

Sugulased tulidki, kiitsid õlut ja kiitsid toitu, mees kiitis Jüri teenistust ja naine Eeva majapidamist. Nad pandi mõlemad sohvale istuma ja Eeva pani omatehtud lihakoogid lauale. Maalt tulnud inimesed polnud niisugust asja veel saanudki, nad olid nii rumalad ja kohmetud, näha kohe, et inimesed pole kuski käinud.

Eeva oli kinnitanud juuksed üles pealaele, käis toas palja peaga, valge põll ees, uus roheline seelik ja kollane siidjakk seljas. Jüri oli nii rõõmsas tujus, et lõi käe kõigi nähes ümber naise piha — teiste ees võis seda teha. Jah, see oli ka pehmem kui vanasti, ta oli ju ennemalt olnud päris piibunõel.

Kui oli piibust juttu, hakkas Eeva põhjama, et Jüri suitsetab ja rikub kardinad ära. Nüüd pidid külalised vaatama, et akende ees on kardinad ja koguni poest ostetud veel. Mis see kõik maksma läheb! Aga milleks siis inimene näeb iga päevränka vaeva, kui ta selle eest eladagi ei saa.

Nüüd hakkas sugulane rääkima: tema tulnud linna selleks, et raha teenida ja pärast maale koht osta. Päriselt linna jäädagi ikka ei tahtvat, siin ei saavat lastelegi tulevikku kindlustada.

Jüri jäi natuke mõttesse ja Eeva pea vajus ühele küljele, nagu oleksid juuksed liiga rasked. Kord oli neilgi olnud see mõte. Jumal teab, kuidas sellega saab, ega see praegugi ei ole päris maha maetud. Aga poisist pidi saama kord meister. Poiss oli meistermees praegugi, ehitas ja lõhuks nii, et terve korter oli vahel risu täis. Ainult külalistele lugema ei saadud teda praegu panna, kuigi tal olevat juba pool aabitsat läbi. Poiss jooksis ära õue, kui tuli sellest jutt — mine teda nüüd hirmuga taga ajama — olgu oma pühaderõõm temalgi.

Eeva oli sel kevadel nii noor, ta oli veel nooremgi kui Jüri. Mees oli kasvatanud enesele vurrud, aga ei viitsinud neid ilusti lõigata ega ka pumatiga üles keerutada, nagu tegi Pross. Ja habet ajas harva, nii et põsed olid enamasti karvased. Ta ei hoolitsenud kuigi palju enese eest, tuli töölt, pesi natuke tahma maha ja läks voodisse. Rääkimata sellest, et ta oleks hoolitsenud naise eest — ikka oli midagi nende vahel, kui nad olid kahekesi. Vahel ta ostis ka ajalehe ja vahtis siis seda, aga Eevale ette ei lugenud, nagu oli teinud vanasti.

Ja raha oli ta hakanud kokku hoidma, ei tea, mis ta mõtles.

Või ei mõelnud ta üldse, nagu vanastigi, ja nüüd oli Eeva see, kes mõtles. Kevad on käes, kõik ehib ja lehib, aga tema peab istuma oma kahe lapse ja tahmase mehe juures, nagu oleks juba vana. See aeg ju tulebki, mil ta on vana ja kortsus ja inetu, nii et uulitsal ei julge kellegi otsa vaadata. Aga nüüd ta on alles noor ja ilus, ja kui ta käiks veel linna moodi riides . . .

Ta pesi Prossi prouale pesu. Ta pesi ka majaproua pesu. Siis ta läks koguni kõrvalmajja sakste pesu pesema. Isegi triikimisega sai ta kohe hakkama — naisterahvas õpib niisuguse töö päris märkamatult ja iseenesest.

See ei jäänud Jüri eest muidugi salaja, aga raha ta sai ikka enesele. Ega mees ei keelanud teda üht ja teist enesele osta, see oli ta oma asi. Aga kübarat ja veel muud, mida tal enne ei olnud, ta ei julgenud kuidagi ostma minna. Viimaks ta rääkis Prossi noorprouale ja see oli lahkesti abiks. Eeva oli kasvanud ja polnud teadnudki, millised riided naisterahvastel kõik on.

Ta oleks tahtnud isegi mehe eest hoolitseda. Vähemalt ühe krae ja lipsu võiks mees enesele muretseda, kas või kord aastas kirikusse minnes kaela panna. Ta on ju alles noor mees, ega ta ole mõni vana voorimees, kes sõdib niisugustele asjadele vastu, et tema ennast nendega pooma ei hakka, küll habe varjab isegi ta kurgualuse. Kuid Jüriga polnud midagi ära teha, ta oli nüüd nagu puust.

Vahel käis Eeva turul, vahel sugulaste pool, vahel siinseal muude asjade pärast, ja sageli ta juhtus teel kokku tuttavatega, tal oli juba palju tuttavaid inimesi linnas. Ühel päeval tuli vastu lukusepasell Tähve, nägu lõhkine peas, puges häbelikult teisele poole uulitsat — ta oli mõnikord ka neil käinud, kuigi nad ei elanud enam samas majas. Teisel päeval juhtus vastu tulema voorimees Selja naine, kel oli vähe aega, ja nad ajasid tund aega magusat juttu kõigist vanadest tuttavatest.

Aga just samal päeval ta juhtus kokku Heinrich Reebergiga. Mees oli üksi, ei olnud tal kaasas valitsejaprouat ega muud. Mine tea, keda Jüri oli näinud.

«Tere, noorproua!» ütles Heinrich ja kergitas kübarat. Ta oli ikka veel noor ja nägus mees, ainult kahvatumaks oli ta muutunud ja ta käed olid kitsamad. Või tuli see sellest, et ta kandis kindaid. Tal oli nüüd ka väike must põskhabe, ja

ta oli nii nägus mees, et hirm vaadata. Mine tea, kust võttis Eeva julguse, et jäi säärase saksaga juttu ajama.

«Ja kuidas elab teie mees?» küsis Heinrich. Ta ütles nüüd Eevale «teie». Kui Eeva oli seletanud, noogutas Heinrich nõus olles pead — jah, Jüri oli tubli mees. Aga tema oma laki- või muu vabrikuga pidi niisugune lugu olema, et . . . Mis sellest rääkida, see poleks ennast niikuinii tasunud. Heinrich käis nüüd ringi, ta oli «kommiivojažöör». See oli väga peenike amet ja ta teenis hästi.

Eeva julges koguni küsida, kas härra on abielus. «Ei,» ütles Heinrich ja tegi kurva näo. «Naistega ei ole mul õnne!» Ta vaatas nii truusüdamlikult Eeva otsa ja nägi värsket, roomsat naist, kes oli nii terve ja puhas, et lõhnas seebist. Eeva kõneleski jutu sees, et ta teenib pesuga natuke lisaraha. Ta võiks isegi Reebergi härrale pesta või ükskõik mida teha.

«Ei,» ütles Heinrich, «ma ei saa teid kuidagi enese heaks tööle panna. Ärge pange mulle pahaks, aga ma ei saa. Peaksin teile rääkima, miks, aga praegu pole selleks koht ega aeg. Räägime edaspidi, räägime rohkem! Pühapäeval näituseks . . .»

«Ei tea, kas see kõlbab . . .» ütles Eeva. Aga sellega ta ütles, et tal enesel poleks midagi selle vastu. Miks ei võiks kaks inimest, kes teineteist ammu tunnevad, pühapäeval uulitsal jalutada ja teineteisega rääkida. Neil ei ole mingit salaasja kõnelda, niisugust asja ei ole nad mõelnudki.

Ometi ei rääkinud Eeva sellest mehele. Ka Prossi noorproua ei rääkinud alati mehele, kus ta käis. Naisterahvas on samuti inimene ja temalgi on õigus oma südamesaladustele. Ta ütles, et läheb Hellrothi sakste juurde pulma toidunõusid pesema ja koristama. Aga Prossi juures ta pani uue kleidi selga ja kübara pähe. Kui ta vaatles end peeglist, naeratas sealt vastu kena linnaproua. Niisuguseid oli linnas liikumas palju, kõik ei olnudki nii ilusad.

Eeva ootas rohkem kui pool tundi ja pidi juba ära minema, kui Heinrich viimaks tuli. Sel oli täna lill nööpaugus ja kepp käes. Eeval oli Prossi noorproua päevavari, mille see vägisi oli talle kätte toppinud. Aga nüüd oli üsna hea, et see käes oli, muidu poleks olnud kätt kuhugi panna.

Nad jalutasid käsikäes. Nii oli Eeva ammugi tahtnud jalutada, aga oma mehega. Aga mis sellest, kui mees oli ka veidi

võõram, linnaprouad jalutasid ka käsikäes võõraste meestega ja keegi ei pannud seda pahaks. Nüüd ta polekski tahtnud jalutada oma mehega, see oli ikka säärane imelik. Nad jalutasid ja sõitsid voorimehega Kadrindali. Siin nad istusid puu alla pingile. Ka teised istusid niisama. Ja nüüd nad ajasid juttu. Nii lähedast juttu, üsna iseendist, nad polnud veel kunagi ajanud.

Heinrich kõneles talle oma esimesest armastusest. Kõne sai alguse sellest, et pingi taga puukoores olid värskelt lõigatud nimetähed. Ka Heinrich oli kord lõiganud kahed nimetähed Laagna mõisa pargis puutüvesse. Siis oli see armastus lõppenud õnnetult. Vanemad olid olnud vastu ja neiu oli tahtnud ennast mürgitada. Aga Eeva võis olla õnnelik tema arvamise järgi, ta oli otsekohe abiellunud oma esimese armastusega.

«Ei, mis armastus see oli!» ütles Eeva. Tema polnud üldse veel tundnud ilusat armastust, ka esimest ja õnnetut mitte. Tal oli isegi kahju, et ta polnud kordagi õnnetult armastanud. Ta pidi nüüd kord Heinrichilt küsima, kas oli õige, et ta käis siin linnas ringi Kallismaa valitseja prouaga ja kas see oli ka õnnetu armastus. Aga see ei võinud tõsi olla, mees istus ta kõrval nii kahvatu ja kurva näoga. Jah, kui inimesel oli niisugune nägu, võis uskuda, et ta teadis tõelisest armastusest.

Siis aga muutusid nad jälle rõõmsamaks. Jah, ilm oli ilus ja purjed liuglesid nagu luiged merel. Heinrich tahtis merele minna, siin maal oli nii umbne ja raske õhk, küllap see tähendas äikest.

... See oli nagu muinasjutt, nagu unenägu. Eeva kartis kangesti, ja kui paat tugevamini kõikus, hakkas ta mõlema käega meesterahva ümbert kinni. Heinrich kiigutas vahel meelega paati rohkem, kui just tarvis oleks olnud. Linn oli kaugel ja oli jälle nii ilus nagu pildiraamatus. «Kui ainult neid rumalaid vabrikukorstnaid ei oleks!» ütles Heinrich.

«Aga kust saaksid siis inimesed tööd ja leiba?» küsis Eeva. Isegi muinasjutus ei võinud seda unustada.

«Ükskõik,» vastas Heinrich, «inetud on nad siiski.»

Kui rumal on ometi üks naisterahvas! Oleks veel see, et praegu on tegemist lihtsa töölisnaisega, ka peenemad preilid, kes kandsid peenemaid kleite ja kallimaid kübaraid, polnud palju targemad. Elu oli rumal ja inetu, kui teda nii paljalt

võtta. Inimene ise pidi looma ta ümber romantikasära, katma ta alasti vormid unistuste udulooriga.

«Ah sa saatan!» Merel ei või unistama hakata — peaaegu oleks paat teisele otsa sõitnud. Eeva hakkas paluma, et nad pöörduksid tagasi kaldale. «Hea küll,» ütles Heinrich. Ta hääl ei kõlanud endiselt mahedalt, midagi oli selles murdunud.

Nad olid nüüd sadama ligidal, sõitsid läbi üsna laevade juurest. Eeva oli oma esimesel linnasõidul kahetsenud, et ei saanud sadamasse laevu vaatama. Kas oleks võinud siis arvata, et näeb neid laevu kord hoopis teisest küljest! Tuul tõi ajuti pillihelisid — üks meremees istus seal laeval ja mängis. Mis oli inimesel rohkem vaja heaolekuks kui puss ja lõõtspill? Pilli oli vaja siis, kui tahtsid unistada. Pussi läks vaja siis, kui elutõde ise sadamas vastu astus. Ja Markus, meremees, kes oli poole maailma läbi sõitnud, Ameerikas, Hiinas ja Kallismaal käinud, mängis edasi. Mis oleks ta öelnud, teades, et kunagise töökaaslase Jüri Säävli naine sõidab seal võõra mehega? Võib-olla oleks öelnud midagi naljakat, võib-olla poleks öelnud sedagi.

Nad jõudsid kaldale, läksid jälle linna. Aeg kaldus juba õhtule.

«Aga te ei ole mulle ikka öelnud, miks te mulle tööd ei taha anda,» ütles Eeva.

«Vaata, seda on väga raske öelda. Sellepärast, et... noh... Sellepärast, et sa oled parema jaoks loodud kui pesupesemine.» Ta ütles Eevale äkki jälle «sina», võttis ta mõlemad käed, ka selle, mis hoidis päevavarju, ja ütles: «Need armsad käekesed ei peaks nii ränka tööd tegema.»

Siis valdas Eevat korraga hirm. Ta ei julgenud enam sammugi astuda selle mehe kõrval. Ta oli hull olnud päev otsa, nüüd äkki tuli nagu mõistus pähe — mis siis, kui juhtuvad vastu tuttavad? Kuid Heinrich ei tahtnud teda minna lasta, ta ütles, et noorproua on muidugi näljane, ja kutsus teda sööma. Ja kui ta müüdu ei pääsenud, siis ta ütles, et midagi on korrast ära ja ta peab ennast kohendama. Läks sisse ühte hoovi, ja et see oli koht, kus ta oli käinud pesemas, siis ta oskas minna siit teise värava kaudu välja kõrvaltänavasse. Ikka pool joostes, vahel üle õla tagasi vaadates, läks ta koju. Alles koduuksel ta nägi, et oli kaotanud Prossi noorproua

uue päevavarju. Aga ta oli nii rõõmus pääsemise üle, et ei pidanud seda kaotust paljuks.

«Ema, kus sa olid nii kaua?» küsis väike Mart. Jüri oli heitnud magama.

«Ma ju ütlesin, kuhu ma lähen nõusid pesema,» ütles Eeva. Teda oli sinna tõesti kutsutud, aga ta oli ise ära öelnud. Ja ta ei kahetsenud nüüdki, et jäi see raha teenimata, kuigi tal oli olnud säärane hirm, et oli joosnud tuppa, kübar peas, kuigi oli välja läinud rätikuga, ja selles asjas oleks võinud veel tulla õiendamist, kui mees oleks olnud ärkvel.

Aga Jüri Säävel magas. Väljas oli ilus suvepäev, inimesed hulkusid rahutult uulitsail ja virgad mesilased lendasid lillelt lillele, sest õieaeg oli üürike. Jüri Säävel aga magas ajamata habemega, tümedaks pargitud käed rusikas, puhkas pika nädala väsimust. Ka magamisaeg on üürike, kui inimesed tahavad elus edasi jõuda.

«Ema, kus sa olid nii kaua?» küsis aga Mart jälle. Mine tea, mis ta mõtles, kui ta üldse mõtles.

Ema sai nüüd koguni kurjaks ja põrutas ta vait. Ta oli sel suvel lastega väga kärsitu ja vali. Mart oli alguses kartnud isa rohkem. Kui ta aga nägi, et ema võis olla niisama kuri, jäi ta päriselt omapead, ehitas maju ja kindlusi, rajas terveid linnu, mis aga ilmaski ei saanud valmis, sest ikka tuli peale kas söögi- või magamisaeg. Mis ta pidigi muud tegema, kui ka väljas igal pool ehitati, rutuga ja ülepeakaela, nagu peaks seegi linn mõneks suureks söögi- või uneajaks valmis saama.

Sellest ajast peale jäi Eeva kübar kappi, ja kui Jüri seda viimaks märkas, polnud Eeva teda enam ammugi kandnud. Jüri ei öelnud selle kohta midagi. Nad jätsid nüüd palju asju ütlemata, nad elasid nii, nagu nad just läbi said.

Varsti pärast seda läks Eeva villavabrikusse tööle, sinnasamasse, kus töötas Laasmanni naine. Laasmannide vanem tütar Selma pidi vahel heitma pilgu ka Säävli lastele. Palju seda tarvis ei olnudki, Mart oli juba vana küllalt, et võis hädapärast väiksema järele vaadata. Ja Anni oli väike hea laps, ta oli isegi isale armas, kuigi see ei tahtnud teda nimepidi hüüda.

Vahel Jüri ja Eeva arutasid ka isekeskis, mis teha, kui

palju neil juba oli ja kui palju läheks veel vaja. Nad olid ju ühe pere inimesed ja ega nad polnud seepärast riius. Aega see võtab, aga ikka edeneb. Olgugi töö raske ja saamine väike — noorus võidab säärased tühised asjad kergesti.

Iseasi, kui tulevad suured õnnetused, mille eest jumal hoidku! Näib, nagu oleks omajagu õnnetusi igal aastal siia maa peale jagatud, ja häda sellele, kelle hooleks ta langeb.

Jüri läks hommikul tööle, jättes Eeva veel lastele riideid peale kohendama. Eevast jäid nad mõlemad magama, põsed punased ja juuksed kergeist lapseunenägudest lennus. Nii olid nad jäänud mitu ja mitu päeva, neid päevi ei jõutud lugedagi. Õhtul nad olid jälle oma uudistega vastas. Aga sel selgel sügisepäeval, mil päike paistis nagu ennegi, ei tulnud kedagi vastu.

Eeva tundis juba all välisuksel suitsu- või vingulõhna, aga ta arvas, et see tuleb sellest, et korsten mõnikord ei tõmmanud hästi. Kuid siis ta märkas, et nende toa uks oli lahti, et sealt kuuldus inimeste hääli ja hädaldamist. Ja kui ta jõudis ukseni, siis pidi tema, tugev, tervete närvidega töönaine, uksepiidalt tuge otsima, et mitte maha kukkuda.

Toas hõljus veel praegugi vingu. Aknakardinad ja vahesein olid hunnikusse maha visatud, neil olid põlenud augud sees. Toas olid kõik naabrinaised ja üks võõras härra, kes oli vist arst. Väike Mart oli nurgas, nuttis ja palus, kui ema lähemale astus: «Kullapai ema, ära löö!» Aga ema ei näinudki teda, ta nägi ainult nutvat paistetanud näoga last voodis. Ta nägi ainult seda, ta ei kuulnudki, mis teised naised talle rääkisid, kes süüd mõistes, kes kahetsedes.

Mart oli läinud hoovile teiste poiste hulka. Tema aeg läks siin ruttu, aga väikesel õel oli toas igav. Kuidagi ta oli vist tikud kätte saanud. Mis õieti juhtus, seda ei teadnud keegi. Ei teadnud ka lapse karjumist tähele panna, märgati alles suitsuhaisu, siis löödi uks sisse, sest vend oli välja minnes pannud õe luku taha. Ta kinnitas, et see jäänud magama ja tema läinud üsna lühikeseks ajaks.

Inimesed ruttasid tulekustutamisega, alles teises järjekorras märgati lapsel põlevad riided seljast ära võtta. Siis oli juba hilja, nagu arstki ütles. Ta pidi oma valud kannatama, need olid ainsad, mis talle elus osaks said.

Kui Jüri tuli koju, ta elas veel. Aga isegi see, et isa põlvili

maas voodi ees teda hüüdis ja kunagi ei lubanud nimetada teise nimega kui Anni, isegi see ei aidanud. Ta suri hommikul kella kahe paiku.

«Ää mine täna tööle!» palus Eeva. «Ma ei jõua üksi kodu olla.»

«Mis ma teen enesele häbi,» ütles Jüri. «Arvavad, et ma olen jälle joomas . . .»

Eeva vaatas ta otsa ja nägi, et mehe süda, mille see oli avanud surevale lapsele, oli tema ees jälle lukku langenud. Siis ta võttis mehe käest kinni ja ütles:

«Kas sa kõik need aastad kannad ikka seda viha südames? Ma põleks uskund, et sul sehuke süda on!»

«Ei mina,» ütles Jüri ja tundis, et ta siiski ei kõnele praegu päris tõtt, «aga sina olid ju see, kes minule selja pööras.»

Nüüd aga võttis ta oma naise käte vahele, ja nii oli sellel kergem nutta ja temal kergem seda taluda.

«See ongi meie südamekõvaduse palk!» sosistas Eeva viimaks.

«Aga kes seda palka siis maksab?» küsis Jüri, ja ta hääles hakkas jälle vana jonn kõlama. «Ja mispärast ta siis undrehti maksab? Ei julge täie töömehe vasta tulla, siis lööb väetikest, kes ei jõua oma käega kärbestki eemale tõrjuda!»

«Sa veel räägid sedasi!» ütles naine. «Oo see kellegi ristiinimese elu — ei ole änam kahel aastal lauakiriku saand!»

Aga kui Eeva jäi üksi, ta uskus, et see polegi niipalju mehe, kui tema oma patu pärast. Ta ei saanud enne rahu, kui oli oma kübara tulle visanud. Peaaegu oleksid sedasama teed läinud ka uus kleit ja muu, aga siis hakkas neist kahju, ja ta arvas, et ega riie pole süüdlane, vaid inimene ise. Ennast tulle visata aga polnud enam vaja, sest ta oli kannatanud valu, mis oli kibedam kui põletav tuli.

Vana-aasta õhtul ta ei jätnud meest enne rahule, kui see tuli ühes ja nad läksid koos lauakirikusse. Aga siin altari ees seistes oli mõlemal tunne, nagu oleksid nad tõvevoodist üles tõusnud ja veel hoopis nõrgad ihu ja südame poolest.

«Ma arvan, see on vanadus,» ütles Jüri, kui nad kodu poole läksid. Ta oli siis kahekümne seitsme aastane.

X

«Mis siin siis nüüd lahti on?»

Aga kes võib küsida nii rumalasti? Igaüks näeb juba esmalt, et siin ehitatakse. Labidad välguvad, kõlisevad vahel vastu kive, ja siis võetakse kang appi. Aga rohkem kui kividega, on siin hädа veega, sest maa on madal ja kevad veerikas. Sellepärast võiks aru saada küsijast, sest niisuguse koha peale ehitama hakata on ikka naljakas. Mis teha, linnas on iga jalatäis maad hinnas, ja — sakste asi, las mässavad!

«Mis siia siis tuleb, tulihoone või muidu kuur?»

Kes seda teab! Ja kes hakkab end vaevama vastamisega. Igaühel on kibe töö. Pruunid käed ja seljad on pingul, sinised särgid muutuvad seestpoolt imbuvast niiskusest tumedaks. Hakka siin möödakäijatega seletama, siis on kümnik kohe jaol.

Möödakäijal on aega. Ta on härraskanti mees, üks säärased, kel on palju aega ja palju huvi kõige vastu. Ta istub puukännule, võtab kuldse monogrammiga toosi taskust, süütab paberossi. Peenike, lõhnav suitsujuga sulab sinkjasse kevadeõhku. Ta paneb uuesti taskusse toosi, millel tähed «H. R.» on üksteisest mitmet moodi läbi põimitud. Ta ärritab neid mehi siin oma laiskade silmadega, oma unise, kudrutava häälega, oma kulla, hõbeda ja paberossilõhnaga. Ta ei saa nende käest midagi teada.

Nüüd veetakse juba ehitusmaterjali, hobused on platsis. Ühed lähevad mullakoormatega, teised tulevad kividega, liivaga, saviga. Rattad aina ragisevad ja hobusemehed vannuvad — hobuseid, halba teed ja üksteist. Vannub ka turjakas kümnik, kelle juustes on märgata pisut halli — nagu lubjatükid mustas mullas. Aga need on linnamehed, need ütlevad talle lihtsalt Kreek, need ei taha teda härra meistriks nimetada. Lihtne ehituskümnik — oleks veel asi! Selle kuurilobudiku juures siin pole midagi laiutada.

Nüüd sõidab voorimehel kohale insener. Tal on must kikkhabe ja ta räägib vene ja saksa keelt, kumba aga soovite. Ta võib ka eesti keeles vanduda, kui mõni mees teda vihastab, ta teab kõige hullemad sõnad. Aga ta on haritud mees, tema käest saab teine härra teada, mis siin lahti on.

«Siia tuleb Schirmer & Hochwaldi metallivabriku hoone,»

ütleb ta. «Vabriku?» kordab küsija ja muigab, isegi tema. Igamees tahab oma last ikka võimalikult hästi nimetada. Olgu siis pealegi vabrik, harilik inimene nimetaks seda lihtsalt töökojaks.

«Jaa!» ütles insener ja kõneleb kätega. Ta on väike elav mehike, teatakse kõnelda, et ta on juut või tatarlane. «Siin saab mitukümmend inimest tööd.»

Mis tähendab mitukümmend inimest linna kohta, mille elanikkude arv kipub üle kuuekümne tuhande. Uudishimulik härra on kuulnud ja näinud niipalju kui tarvis. Ta hüüab püsti tõustes veel kord: «Jõudu tööle, meister Kreek!» Ja kui see on ta ära tundnud ja pleekinud mütsi kord teretuseks maha võtnud, ta on rahuldatud ja läheb.

Siin ei käi ainult härrasmehi, ei, neid käib siin koguni väga harva. Seda rohkem kipub siia muid kahtlasi hulguseid, isegi naisterahvaid. Mitmesugused vabrikud ja uuem aeg on linnaelu hukka ajanud. Tervelt Venemaalt vajub siia inimesi kokku. Alles mõni aasta tagasi valitses tänavail veel saksa keel, aga nüüd ilmub laiade pükstega venelasi, ja nende kisa kostab üle turu. Peale selle on siin juute, lätlasi, tatarlasi, kirgiise, poolakaid ja eestlasi. Need viimased ei tee muidu valju häält kui ainult viinaaurus peaga, ja siis on linnavaht kohe jaol.

Nüüd tulebki linna poolt laiaõlgne keskikka kalduv mees. Mõni ütleks, et ta on meremees, et ta on vähemalt laevaga sõitnud. Kes seda ei märka ta kõnnakust, võiks seda ometi arvata, nähes sinist ankrut käerandmel. Tuleb ehituskohale, jääb seisma ja äkki libiseb naeratus üle ta näo, mille jagab kaheks pooleks pruun arm üle otsaesise ja nina alla vasaku suunurgani.

Härra meister, ei, ainult kümnik, märkab teda ja temagi naeratab.

«Noh, Markus, kust sina siis tuled?»

«Ah, ää parem mette küsigi!» vastab Markus. Ta on halvas seisukorras, tal pole ei pussi ega lõõtspilli enam.

Aga Kreek ei ole uhke mees, kuigi ta on vabrikuhoone juures tööjuhatajaks. Ta on seda vareminigi olnud ja uhke polnud ta ka siis.

«Kust sa siis nüüd tuled?» küsib ta ikka. «Ja kuhu lähed?»

«Eks ma pugend taeva ääre alt sisse ja nüüd lähen jälle

niikaua, kuni teine äär vasta tuleb,» seletab Markus. Mees võib ka ilma milletagi nalja heita. Kuigi ta seda veel pole teinud, on vist nii, et mees võib kõik kaotada, peaasi, et nali alles jääks, siis saab ikka elust läbi.

Et selle seletusega ei jää rahule ei küsija ega vastaja ise, siis seletatakse asi täielikumalt. On olnud siin linnas väike segadus, nagu neid sadamas ikka juhtub. Ja siis pidid mõned mehed maha jääma — kolmeks kuuks ühte maksuta võõrastemajja. Ja kui nad välja tulid, oli laev ammugi sadamast lahkunud ja teist parajat polnud saada.

«Kui hoolid tulla minu laeva, siis hakka peale!» ütleb Kreek. «Pane tööriided selga ja lase käia. Peaasi, et inimesel on amet, sest see jääb ikka järele, olgu laevaõnnetus kuitahes suur.»

Markusel on tööriided seljas ja amet on tal kaasas. Ta hakkab peale.

Tõepoolest on maailm väga väike. «Äi saa ennast ümmer pöördagi, kui juba müksad mönda vasta,» ütleb Markus. Ta ütleb seda siis, kui näeb ehituse juures seisatavat Jüri Säävli. Mehel on küll vurrud, aga ära tunneb ta ikka. Temagi seisatab, vaatab ja küsib, ta on ju vana ehitustöö mees, teda huvitab niisugune asi. Markus seletaks talle kõik ilma küsimatagi, ta teab varsti Schirmer & Hochwaldi vabrikust niisama palju kui siinsed töömehed. Siis tuleb Kreek ja küsib, kas Jüri ka otsib tööd.

«Ega töö meest otsi,» vastab Jüri ja muie laieneb ümber vurrude.

«Siis põle muud kui hakka aga pihta — rubla päevas, tingima mina ei hakka, seda sa tead ennegi.»

«Olgu ette paergu peale,» tõmbub Jüri kohe tagasi. Juba ta näost on näha, et tal läheb praegu hästi. Kreek oleks pidanud taipama, et temasugune mees ei ole töö otsimisel väljas.

Nad seisavad müürinurga juures. Siin on niipalju vanu tuttavaid, et Jüri ütleb: «Ainult Saaremaa Miku on veel puudu.»

Aga kui hundist räägid, siis ta tuleb. Ühel päeval on Säävli Eeval kole ehmatus: nende korterisse tuleb sisse soldatiriides mees. Ta ei tunne seda meest, pole teda kunagi näinud. Mees on pikk, pikem veel kui Jüri, kaunis laiaõlgne, tumepruuni näoga, mis saanud rohkesti päikest, ja väikeste mustade vur-

rudega. Ta tuleb sisse nagu vana hea tuttav, nagu oleks ta just enne seda neil käinud, kui nad kolisid uude korterisse.

«Ah siin te siis oletegi,» ütleb ta ja istub nii, et tool ragiseb. Siis ta võtab tubakakoti, paberi ja hakkab keerama plotskit. Ta on nagu päris venelane, isegi lõhna poolest, aga räägib selget eesti keelt. Eeva on hirmu täis, aga ei julge küsida, kes ta on, veel vähem meest välja ajada.

Siis tuleb väike Mart esile, läheb harkjalu soldati ette ja küsib: «Kuuled sa, ema tahab teada, kes sa oled ja mis sa otsid siit?»

Soldat vaatab ühe otsast teise otsa ja hakkab valjusti naerma. Tal on head silmad, ega teda karta küll ei maksa.

«Te'p tunnegid mind enam? Ja sina oled vist küll Jüri poeg, väike Jüri? . . . Häh-äh-äh! . . . No Eeva, kas siis sinagid ep tunne mind enam?»

«Midagi nagu oleks tuttav, kas hääl või silmavaade,» ütleb Eeva. «Aga ei julge koju ajada . . .»

«Mina ju ka vanasti Metskülas teenind . . . Mihkel on mu nimi. Mihhail Lepp, nagu paberid räägivad.»

«Saaremaa Miku!» ütleb Eeva päris tahtmatult. Sest mis Miku see enam on, kes on nii pikk ja lai, et ajab täiskasvanud naisterahvale hirmu peale. «Kust sa siis nüüd tuled?»

«Ah mina või? No kust otsast ma seda pean seletama hakkama. Eks ikka kroonust. Näe, nabisid mu kinni, ja kohe kuningakuub selga. Ma ikka punnisin vasta ka, aga mis sa teed, neid oli rohkem. Noh, siis hakkasin aga minema, ikka att-vaa edasi, nii et viimaks hakkas hirm, mine tea, kas oskabki tagasi. Käisin ikka Ukraiinaski ära.» Ta rääkis sekka ka mõne sõna soldati vene keelt, ega Eeva aru saanud, olid need ilusad või hullud sõnad. «Noh, siin ma nüüd olen ja vaatan, et kust saaks tööjärje ja leivakoti suu kätte.»

Ta ei rääkinud nii lühidalt, ta ei jõudnud oma jutuga enne Jüri kojutulekut lõpule, ja siis ta hakkab otsast peale. Väike Mart kuulab ja parandab vahel: «Kuule onu, sa alguses rääkisid niimoodi!» — «Noh, eks ta sedasi oli ka,» vastab Miku — ei, Mihkel — ja jätkab endiselt.

Kust mujalt võtta praegu tööd kui ehitusplatsilt. Jüri juhatab Miku sinna, kus ehitatakse Schirmer & Hochwaldi vabrikut. Seal võib teenida rubla päevas, mis ta veel tahab.

«Mina alla rubla kahtkümmet küll ei hakka,» ütleb Mihkel,

aga läheb siiski. Kuid meister Kreek ei vaatagi teise võimsat töömehekogu, ta ütleb kohe:

«Mis ma töölistega enam teen, nüüd hakkab juba varsti valmis saama.» Kasvavas linnas valmivad ehitised kiiresti.

«Ma'p tahagid seda tööd,» ütleb Mihkel Lepp kõrvalseisjaile. «Praegult on tööd kõik uulitsaääred täis. Hakka nüüd rubla pärast siin putkestama!»

Ta läheb ja kaob jälle tuttavate silmapiirilt. Linn on suur, inimesi palju, kes siin kõiki näeb või kuuleb.

«Ei tea, kas see suur maja on valmis juba?» küsib Eeva.

«Missugune maja?» küsib Jüri. Ta loeb parajasti lehest välismaa isesõitvaist vankreist. Näe, mis nad kõik lehte ei pane! No oleks tore, kui see oleks tõsi. Aga tema on eluaeg tahtnud hobust, ja enne surma peab siiski saama hobuse. «Missugusest majast sa rääkisid?»

«Noh, see suur . . . seal, kus Kreek ehitab . . .»

«Ei, kust ma tean,» kostab Jüri. Ta loeb jälle ajalehte. Ameerikas on suured veeuputused. Ja Hiinamaal on rohutirtsud. Siin on ikka selle poolest hea, et ei ole maavärisemisi, tuldpurskavaid mägesid ega muid looduseõnnetusi. On vaikne rahulik nurgake, kus inimesed võivad julgesti tööd teha ega sure enne, kui surm tuleb.

Eeva tahab teada, kuidas on keisri haigusega. Jüri mühatab natuke ja loeb talle ette.

Kuid siis hakkab teda lehelugemise juures segama mõte sellest vabrikust. See on lihtne uudishimu praegu, et kaugel see tööjärg peaks olema. Muidugi sellepärast, et seal Kreek ja teised tuttavad mehed ehitavad. Kui maja on katuse all, siis ei ole seal enam tuttavaid inimesi, ja siis ei huvita see enam kedagi.

Tõepoolest ehitatakse ikka veel. Tehakse ahjusid ja muud. Peaasi on ahjud, sest siia peab tulema valukuur. Kus on ahjud, peavad olema ka korstnad, ja kus on korsten ja vile, seal on vabrik.

Härrad Schirmer ja Hochwald sõidavad kas kordamööda või korraga vaatama. Nad on natuke ühte nägu, sest nad on poolvennad. Ise on nad selles asjas parimad asjatundjad, ja vabrik peaks minema õitsele. Kui noor vabrikant ei usu, et tehas läheb õitsele, siis ta selle rajamisega vaeva nägema ei

hakkagi. Enamik sisseseadu on saadud väga odava hinnaga, nad pole kuigi rikkad mehed. Härrad Schirmer ja Hochwald käivad ringi ja märgivad, kuhu peab tulema see või teine asi. Pühalik silmapilk läheneb.

On vaikne pilvealune sügishommik, kui pisikeses kontoris kaetakse kirjutuslaud rohelise paberiga, valatakse tint potti ja teritatakse pliiatsid. Ehitustööd ei olegi veel lõppenud, ei ole silmapilgule sobivat vaikust. Noorepoolne punaste juustega saks maalib paberile suurte tähtedega kolmes kohalikus keeles: «Töölisi vaja. Kaubelda kella 10—12.» Plekksilt Schirmer & Hochwaldi nimega ei ole veel kohale jõudnud. Paberileht viiakse uulitsa äärde puutüve külge. Inimesed, kes tulevad kontorisse, peavad vaatama, et nad ei jää jalgupidi mudasse ja porisse kinni, sest vedude aegu on siin kõik segamini pööratud. Ja sügisene päike ei kuivata kuigi palju, taevast tuleb rohkem lisa.

Kolm laiade pükstega venelast tuleb kõigepealt. Seisatavad ja veerivad: «Vot, töölisi vaja! Mis töölisi? Eh, kurat teab, mis töölisi, lähme vaatama!» Nad vaatavad ja tulevad natukese aja pärast tagasi. Vannuvad. Mispärast ei kirjutata juurde, mis töölisi? Ega siis terve linn ei pea teadma, mis vabrik siin käima hakkab.

Tuleb üks ja tuleb teine, läheb korraks sisse ja tuleb tagasi. Punaste juustega noormees kirjutab, mõnikord ei kirjuta ka. Pühalik silmapilk läheneb.

Tagahoovis töötavad kaevupuurijad. Tähtaeg on juba möödas, aga kaev ei ole veel valmis. Praegu võib vabrik veel põlema minna, enne kui saab käima hakatagi, ja ei saa oma kaevust vett kustutamiseks. Ja kõik masinad ei ole veel kohale jõudnud. Mõni on teel nii lagunenud, et isegi osasid ei osata kokku sobitada. Härra Hochwald on ise insener ja rassib iga päev vabrikuruumides — tõepoolest, siin on mitu ruumi, valukuur ja sepapada näiteks, ei saa salata, et siin tehakse ainult kõige jämedamat sorti tööd. Härra Schirmer käib ainult vandumas. Kord tuleb siia isegi tema proua, aga see on peenike naisterahvas, see määrib kohe oma kleidi ja on mehega pahane. Ei, siin pole naiste koht, see on meeste maja.

Nüüd tuleb üks härra, politseipristav või raehärra, mis ta on, ja käib kõik kohad läbi. Ja kui kõik on hästi ja korras, läheb härra Schirmerite perekonda lõunale, kus on täna hani

valmis 1860. aasta paiku Moseli kaldal, ja kaaviar, mis on toodud teist niipalju penikoormaid ida poolt. Laual ei ole väga palju hõbedat, sest härrad ei ole rikkad — pealegi on nad kogu oma kapitali mahutanud ettevõttesse. Nad pole mingid juhusteotsijad, nad on ausad mehed. Nad ei taha kõrgeid härrasid ka kuidagi mõjustada, igatahes pole keegi kuulnud ega näinud rahadest, mis antakse üle kviitungita.

Juba on mõned töömehed siin enne teisi. Proovitakse üht ja teist, ja nagu see proovimisel harilik, selgub, et kõik pole nii, nagu peaks olema. Härra Hochwald käib ringi ja vannub samuti kui ta poolvend, ta ei saa koju lõunale sõita. Punase peaga noorhärral laua taga on igav, ta on juba terve poogna laia kirjutanud, küll ladina, gooti ja vene keele tähtedega: »Aureelia. Aureelia. Aureelia.» Siis sõidavad hoovi veovankrid kivisõega ja noorhärral on natuke kirjutamist.

Üks rauakoorem jääb mudasse kinni. Haim Josselovitšil on küll head hobused, aga mõni nigelam juhtub ka olema teiste hulgas. Võib-olla ei andnud poiss hobusele hommikul juua, võib-olla ei ole tal hea piits. Igatahes peavad mehed töökojast — või olgu siis pealegi, vabrikust — välja minema ja hobuse hädast aitama.

Härra Hochwald ütleb härra Schirmerile saksa keeles:

»Raudtee peaks olema. Siis on hea vedada nii toormaterjali kui ka valmissaadusi.»

»Jaa, jaa,» noogutab härra Schirmer, «see tuleb, see tuleb!»

Hea veel seegi, et inimestel enestel on usku. Mitu töömeest on käinud ära ütlemas, on saanud vahepeal mujale tööle. Siis siis, võetakse uued mehed asemele, inimesi leidub ikka. Mõni mees on maalt, pole kõige selgema veega ristitud, ja nimetab punase peaga noormeest parunihärraks. Noormehe targeldatud rinnaesine tõuseb, tal on ainult lihtne, kuigi tark ja kuulus nimi — Salomon. Ja need kolm venelast tulevad jälle, sitspüksid sügisevihmast märjad, seisatavad kontoriukse taga ja arutavad, mis teha. «Vabrik siis vabrik, jumala nimel! Ütleme, et oleme lukusepad!» Lükkavad üksteist sisse, ja kui välja tulevad, teeb üks mees ristimärgi — tööle võeti!

Nüüd on kõik kohal, mehed, masinad ja materjal. Pühalik silmapilk on käes. Vile!

Kuidas ta huikab! Nagu vallatu karjapoiss, kellest peab

saama kord suur mees. Tal on nii hele hääl ja praegu see väriseb ärevusest. Töö algab.

Inimesed, kes lähedal elavad, kuulatavad. Mis vabrik see siis on, mis seal vilistab? Kaugemal olijad jäävad sellest heast ilma, sinna see ei kosta. Säävli Eeva ei kuule ega kuulatagi. Tema mees käib Nööreni sepikojas tööl ja vabrikuviledest ta ei tea midagi.

Ühel õhtul tuli Jüri koju ja rääkis peremehe haigusest, mis ei tahtvat paraneda. Ja kui ei ole peremeest majas, edeneval töö visalt, aga suitsutunnid ja jutupuhumise minutid on pikemad. Jüri oli juba ammu maalt ära, aga niisuguse töömoega ei suutnud harjuda. Peremees viidud haigemajja, tal olevat kreeps.

«Ui jessuke!» ütles Eeva. «Ega see änam parane!»

Ei paranenudki. Mõni päev veel, ja Jüri tuli koju surmasõnumiga. Peremees olevat surnud, poeg tulevat varandust üle võtma. Ja töö?

«Eks ma lähen vahel, vaatan,» ütles Jüri.

Ükski teenistus ei ole kindel ega jäädav, üks lõpeb ruttu ja järsku, teine libiseb pikkamisi peost. Poeg võttis varanduse üle ja pillas kõik laiali. Ta ei leidnud ostjat tervele töökojale ja tegi oksjoni. Isegi kaupmees Paagland oli siin, et seda-teist osta. Nad said kokku Jüri Säävliga, ja kaupmees küsis, kas Jüri tahaks talle sulaseks tulla. Tänapäeval on raske leida nii tublit sulast. Nad joovad, laisklevad, varastavad — vabrikutöö on inimesed hukka ajanud. Seal ei ole enam üks perekond, nagu oli vanasti käsitööliste või kaupmeeste juures. Kui Jüri tuleb tema juurde sulaseks, on ka ta poja tulevik kindlustatud, ta peab oma sõna ja võtab poisi poodi õpipoisiks, niipea kui see oskab kaks ja kaks kokku arvata.

«Seda ta oskab juba praegugi,» ütles Jüri.

«No vaata! Temast võib tulla veel rikas kaupmees, võib minu poe pärida, sest mul ei ole ju muud kui tütred.»

Peaaegu oleks siis Jüri nalja läbi teinud ja jälle Paaglandi poodi sulaseks läinud. Mitte kauemaks kui kevadeni, siis saab ju jälle ehitustööd. Aga ta oli aeglase mõtlemisega, ja enne, kui ta jõudis vastata, oli kaupmehel vaja ära minna.

Ja nüüd olid ta endisest töökojast ainult varemed järel, ja jälle läks Jüri koju. Eeva istus seal ja vaatas ta otsa, nagu

vaadatakse inimese otsa, kellesse ustakse. Sina oled mu siiamaani toonud, siis vii ka edasi. Jõulud olid lähedal ja väike Mart tuli küsima, kas ta saab jõuluks niisuguse püssi, mis laseb päriselt — nagu on Uubergi poistel.

«Too oma hobu pööningult ära!» ütles isa. «Mis ma sulle kohist ostan!»

«Ega ma enam tita ei ole, et puuhobusega sõidan,» vastas Mart.

«Mis sa tast siis ära lõhkusid? Muudkui lõhkuda sa oskad!»

Hobune oli muidu terve, ainult lakk ja saba olid ära lõigatud. Neil ei olnud ju päris sulgi, et valmistada indiaanlase peakatet. Ega Mart ei võinud olla kehvem kui majaperemees Uubergi lapsed, muidu need hakkavad teda jälle saksa keeles sõimama. Nii juhtub, kui tahetakse mängida endast paremaga.

Jüri Säävel istus laua ääres ja mõtles. Ta ei mõtle hea meelega, sest mõtlemine pole hea, kord ta pidi sellega juba kraavi minema. Naine usub tänapäevani, et tema ta päästis. Aga nisti oli see ainult Jüri enese uhkus — kui seda üldse pääsemiseks nimetada. Sest kes teab, milleks on inimene loodud, kas selleks, et tunda rõõmu päikese loojaminekust, või selleks, et koguda raha hobuse ja punasekirju lehma ostmiseks.

Ta oli natuke väsinud sellele vaatamata, et polnud paar päeva tööl käinud. Oli kuidagi väsinud ja roidunud, ja kui ta püsti tõusis, naksusid ta põlved. Paari aasta eest nad ei naksunud ega olnud siis ka säärast väsimust. Ta peaks ju aastate poolest olema veel noor inimene ja jõudu on tal küllalt, tervise üle ei saa ka nuriseda. Aga midagi oli läinud ja kadunud, ja et ta isegi täpselt ei teadnud, mis see oli, siis ta ei teadnud ka seda kuskilt otsima minna. Ta läks tööd otsima, sest seda ta teadis täpselt, selleta ei saa läbi.

Ta naine Eeva oli alles päris noor naine, aga temalgi oli paar uut joont näos ja ta nina kippus viimaseil aastail teravaks muutuma. Ta hääles polnud enam kuigi palju endist pehmust, see oli nüüd mõnikord üsna hele ja lõikav. Nad olid nüüd mõlemad näinud maailma, olid elanud maal ja linnas, nad olid karastatud kõvaks ja teravaks, sest teisiti ei saa läbi. Aga siis paratamatult kaovad nooruspehmus ja lapsemeelne läige silmist.

Nüüd läks Jüri Säävel tööd otsima. Ta juhtus nagu kogemata Schirmer & Hochwaldi töökoja juurde. Ta nägi läbi akna ühe noormehe punast pead ja otsustas sisse astuda, igaks juhuks.

«Ei, meie ei tarvita praegu töölisi,» ütles punase peaga noorhärra. Ta oli täna halvas tujus, kirjutas kogemata «Aureelia» kuivatuspaberile ja kustutas selle huuli närides maha. Jüri aga valmistus minema. Et ta oli nii aeglane, siis ta sattus uksel kokku mustaverd härrasmehega.

«Mis see mees tahab?»

«Tööd, — aga meil ei ole praegu . . .»

«Mis ta oskab?»

«Olin Nööreni sepatöökojas,» rääkis Jüri. «Vana Nöören suri ära, poeg pillas töökoja laiali . . .»

«Hea küll, jääd siia! Ma kihutan sealt mõne minema.»

Miks ei või härra Schirmer oma vabrikust välja kihutada, keda soovib? Seal on mehi, kes teevad rohkem kahju kui head, niisugused peavad taganema tubli töömehe eest. Kuni tuleb mõni veel tublim või noorem või muidu meelepärasem . . . Aga sedapuhku ei kihutatud kedagi minema, seda süüd pole Jüri hingel, tööd on praegu küllalt, jätkub kõigile.

Sadas lâia, pehmet lund, kui Jüri Säävel läks tööle Schirmer & Hochwaldi juurde. Aga uulitsad olid veel märjad ja veetorudest ladises vesi. Madalad kuuritaolised hooned paistsid vaevalt, ainult värava kohal põles latern ja kõikus tuule käes. Ja imelik — nagu oleks see kõikumine kandunud Jürissegi, nii vankuv tunne oli praegu. Hallid kogud seisid ja ootasid, kuni lastakse sisse. Sees ei saja kaela, kuigi on külm. Oodake, varsti on siin kuum nagu põrgus!

«Uus mees või?» küsiti Jüri käest. Siin oli ju nii vähe inimesi, igaüht tunti nägu- ja nimepidi. Isegi ta elu ja kodust järge teati. Jüri oli uus mees ja meister kaalus, mis temaga teha, inseneri ei olnud veel siin, tal oli eile vist sünnipäev. «Hea küll, mine valukuuri!» ütles ta.

Jüri muigas. Ta polnud veel nii vana, et see nimi poleks pannud teda muigama. Siin saavad valu mees ja metall. Mees tuleb siiski veel omal jalal välja, aga metall veetakse. Võib-olla tulevad ajad, kus ka metall lahkub omal jõul.

Madal, pime ja must ruum, kuigi on alles uus. Pole viga, kord on ta vana, ja siis ei nurise keegi selle üle, et ta on

madal, pime ja must. Inimesedki on mustad, ja kui nad mõtlevad, siis ainult musti mõtteid, ega nad muidu niipalju ei vannuks. Must süsi muutub lõõmavaks, punaseks tuleks, teeb oma töö ja mustub jälle.

Kudus istus naine ja kudus sokke, tal oli ka praegu töövaheaeg, aga midagi peab ikka tegema, ega või käsi niisama ruppe panna. Prossi noorik ei vaevanud ennast niipalju, ta tuli juttu ajama ja küsis:

«Kas su mees on ka tööl?»

«Tööl ikka!»

«Kus kohal?»

«Vabrikus.»

«Kus vabrikus?»

«Mina seda nime ei tea . . . Sirm — või Särm — või . . .»

«Pole kuulnudki. Mis ta seal siis teeb?»

Sedasama küsib Eeva õhtul mehe käest, kui see tahmasena tuppa tormab ja naise uue jaki ära määrib — kaks suurt käeaset selja peale.

«Mis sa siis täna tegid?»

«Hauariste.»

Taevake! Kust need inimesed kõik tulevad, kes neid tarvitavad?

Teine jagu

I

Lähenesid suvistepühad aastal 1899. Aga enne seda oli Mart Säävlil ees raske päev. Ta viitis sel hommikul meelega aega, käis veel trepilt tagasi toas ema käest küsimas, kust ta saab veeämbrit ja kust reha haudade korraldamiseks. Tal polnud mingit tahtmist minna, aga minemata ei saanud jätta.

Nagu pilkeks oli ilm lõpmatu ilus, isegi linnas laulsid linnud, õunapuud õitsesid ja sirelite õitseaeg polnud kaugel. Ainult pikk madal maja tänavanurgal oli sünge, hoolimata sellest, et lahtisest aknast kostis laste naeru ja kilkeid. Oli neid, kes võisid tänagi naerda ja kilgata, aga oli ka neid, kes olid niisama tõsised kui Mart. Olid kunagi olnud päevad, mil nemadki olid olnud rõõmsad, aga need võisid nüüd olla alatiseks möödas.

Siis ta tõmbas kopsu õhku täis ja astus vahvalt uksest sisse, niisuguse ilmega ja hoiakuga, nagu sukelduks ta vee alla. Just samal hetkel helises kell palvele.

Mart Säävel ei teadnud hästi, kas uskuda jumalat või mitte. Ema oli usklik, isa ei arvanud sellest suuremat. Aga praegu ta kaldus ema poole, sest ainult üks võis veel aidata. Ainult jumala käes oli veel võimalik muuta numbrid tunnistusel. Ta polnud ju laisk, vähemalt mitte teistes asjades. Mis võis ta sinna parata, et lihtne haamer ja tangidki olid talle armsamad kätte võtta kui kõige targemad raamatud.

Ja nüüd tuli lõpuotsus. Nüüd ... nüüd ... nüüd oli tema tunnistus? Ei, siiski veel mitte.

«Martin Säävel,» ütles õpetaja täpselt sama häälega, millega ta hüüdis teiste nimed. Nüüd see tuli nii ootamatult, et ta ehmus.

«Noh, olid siiski tubli mees! Aga tuleval aastal pead enese kokku võtma.»

Jumal tänatud! Siiski on kõik korras. Kõik on läinud kaugelt paremini, kui ta on julgenud loota. Missugune oivaline vabanemistunne! Ta andestas meeleldi poisile, kes pani talle jala ette, nii et ta kohale tagasi minnes komistas. Jumaluke, missugune tore ilm väljas! Saaks ometi kord siit minema! Jää igavesti jumalaga, sa murede maja!

Teised poisid kutsusid teda heinamaale mängima. Ta polnud kunagi olnud suurem mängusõber, tal olid lühikesed jalad ja ta ei jaksanud kiiresti joosta. Täna oli ta endale pealegi heast tahtmisest võtnud suure töö — minna Rahumäele õdede haudu vaatama. Oli selle võtnud endale aja võitmiseks, et ei tarvitseks kohe kurbade uudistega koju minna.

Ta läks vilistades Rahumäe poole. Vabrikuviled puhusid lõunatundi. Rong kihutas Riia või Peterburi poole ja kadus varsti — sellega oleks tore kihutada. Kahju, et tema isa ei olnud raudteelane, siis nad oleksid võinud emaga vahel ilma rahata sõita. Nüüd ei saa rohkem kui mõnikord Nõmmele, kus elavad ema kaugelt sugulased, kes on mõlemad vanapoolsed ja igavad inimesed. Miks ei ole neil noori ja lõbusaid sugulasi, ei ole üldse kedagi?

Kuid teeääred olid alles värskelt ja rõõmsalt rohelised, kõik kased, mis kasvasid, olid ja lõhnasid kui pühadekased, see oli siiski ilus teekond nii üsna üksi enesega.

Ta tõi veeämbri ja reha. Viimast polnud peaaegu üldse tarvis, sügisel oli hauaplatsi puhastatud, siis ta tõi paar ämbritäit vett. Teha polnud siin suuremat, aga vaadata võis. Ristil, mille isa paar aastat tagasi vabrikust toonud, oli lugeda: «Anna Jüri t. Säävel. Sünd. 25. apr. 1890, surn. 4. okt. 1892.» Ja sellest natuke maad allpool: «Amanda Jüri t. Säävel. Sünd. 3. juulil 1895, surn. 23. juulil 1895.» Teisel küljel oli: «Laske lapsukesed minu juurde tulla.» Sellepärast ei olnud tal siis nüüd õde. Viimast väikest küll palju ei leinatudki, sest ta oli olnud vigane.

Ta võttis taskurätiku ja pühkis risti tolmust puhtaks. Lilled hakkasid kõik ilusasti kasvama, sest õekesed olid olnud head lapsed, nagu ema mõnikord ütles, kui ei olnud Mardiga rahul. Isa ei toonud kunagi võrdluseks õdesid, ta tõi võrdluseks iseennast. Sellepärast arvas Mart, et ta polnud kummastki palju halvem.

Linnud vilistasid siin niisama rõõmsalt kui igal pool. Ja ka Mardil polnud õiget leinameeleolu, nagu peaks olema õdede haual. Ta pidi end tagasi hoidma, et mitte unustada ja ka lindudega võidu vilistama hakata. Kui ta reha ja ämbri tagasi viis, mõtles ta: «Kivirist on ikka ilusam. Kui ma suureks saan, siis ostan terve perekonna jaoks kiviristi.»

Siis ta hakkas koju minema. Korraga tuli talle meelde, et nüüd on aega küllalt, et nüüd võib teha mis tahes. Ja sama hetkega oli see vaba aeg kaotanud suure osa oma väärtusest. Kui seda oli vähe, siis ta teadis alati täpselt, millega seda täita. Aga nüüd jäi aega igast plaanist üle, ta ei suutnud nii suurt plaani valmis mõelda, mis oleks täitnud kõik selle aja. Seejuures oli tal alati tunne, et aega ei ole raisata, et peab ära kasutama viimse kui raasu.

Ta hakkas jälle linna jõudma. Seal oli Paaglandi pood, kust ema enamjagu kaupa ostis, sest sealt sai odavamalt. Kui muidu ei saanud, siis tingis — ema oli kange tingima. Isa oli siin kunagi sulaseks olnud, aga sellest oli väga palju aega tagasi, seda Mart ei mäletanudki. Vana Paagland, kes oli nii paks, et muidu ei mahtunud leti taha, kui pani kõhu leti peale, ütles Mardile alati, et kui ta suureks saab, tuleb siia selliks. Aga Mart ei tahtnud kaupmeheks saada, kaupmees peab ilmast-ilma rehkendama ja palju rääkima.

Siis oli tee ääres lukusepa-töökoda, kus töötas Tähve, kes oli ta hea sõber. Vanemad rääkisid, Tähve oleks muidu tore mees, kui ta ei jooks. Aga kuidas ta saab muidu, kui meister Kobras on joomamees. Seda oli Tähve talle ise rääkinud, nad ajasid tihti mehejuttu. Ta astus tänagi korraks siia sisse.

Küll oli siin värkstoas tore! Siin oli igasuguseid riistu, aga kõige rohkem äratas uudishimu see tohutu risuhunnik nurgas. See oli otsekui muinasjutt. Selle kallal võis sorida hommikust õhtuni ilma söömata, sealt võis leida otse haruldasi aardeid.

Tähve oli täna päris kaine ja töötas agarasti. Ema rääkis, et sestsaadik, kui ta oli endale selle tubli naise võtnud, läks ta elu ülesmäge, ta jõi vähem ja naine pidas rahakoti oma peos. Mart ei olnud selles asjas veel Tähve enesega mehejuttu ajanud.

«Küll nüüd isa viib su viimaks ikka kimnaasi peale kooli,» hirmutas Tähve.

«Ei ta vii ühti,» lootis Mart. «Kust ta selle raha võtab!»

«Aga minule ütles ise, et viib,» kinnitas Tähve. «Siis teeb sinust ahukaadi, ja siia pugerikku sa enam oma jalga ei tõsta.»

«Oota sa seda!» ütles Mart. «Ega ei ole enam niisama, et viiakse ja pannakse, nüüd on igamehel enesel ka midagi öelemist.»

«Ah, et ei ole enam orjaaeg või?» küsis Tähve ja naeris. Ta ajas juttu, aga käed käisid kärmesti edasi, ta oli ikka tubli töömees küll. «Ei sinusuguste orjaaeg lõpe ilmaski. Pead ikka sinna minema, kuhu ema tahab ja isa juhib.»

Mart tegi nüüd teist juttu, hakkas kõnelema tööst ja muust. Ta võis rääkida päris asjatundlikku juttu, tal oli selles asjas hea pea.

«Sinust peaks saama insinöör,» ütles Tähve viimaks. «Või mõni niisugune mees, kes ise masinaid välja mõtleb.»

«Ei,» ütles Mart, «seda ma ei tahagi. Aga ma tahaksin hakata laevu ehitama.»

«Head aega, admiral!» ütles Tähve, kui Mart lahkus. Alles aasta tagasi poiss oli tahtnud saada mõisavalitsejaks — maal olevat tore elada, ja siis ta paneks igale poole masinad tööle. «Tuleb aeg, et tahab saada keisriks,» mõtles Tähve. Tema ise oleks vahel, kuigi õige harva, tahtnud saada poissmeheks.

Lõuna oli juba möödas, kui Mart jõudis koju. Majaperemees Uubergi mõlemad poisid, Friedrich ja Dagobert, olid paraadukse juures, aga nad ei teinud Mardiga juttu, nad käisid saksa koolis ja pidasid endid uhkeks. Lapsepõlves nad olid küll koos mänginud, aga sellele ei mõelnud kumbki pool hea meelega tagasi. Nii riiakaid ja isemeelseid sõpru polnud Mardil kunagi olnud kui need kaks jõmmi. Seejuures olid nad veel ilusad pikad ja targad poisid, ja nende halba iseloomu ei pannud keegi pahaks, olid nad ju härrasrahvas. Isegi kingsepa kaheteistaastane Lotte ei pahandanud, kui härraspojad teda nokkisid ja narrisid, ta oli koguni õnnelik, et nad teda tähele panid. Säävli Mart oli ju igavene unimüts, ta ei näinud tüdrukuid üldse.

Ka Lotte oli parajasti väljas, ta lahkus ikka toast, kui isa emaga riidles. Varemini olevat nad ka hästi elanud, nad olevat koguni puhtast armastusest paari läinud. Aga nüüd teadsid naised rääkida, kingsepp mehkeldavat teistega, seepärast ta olevat oma naisega nii kole kuri. «Põle sellest kasu ühti,

et mees ei joo,» ütles Laasmanni eit. «Taari-torm on ikka veel hullem.»

Nüüd oli siis Mart kodus. Ema keetis juba õhtuks suppi, selleks ajaks, kui isa pidi tulema. Mart ei saanud kohe oma asjast rääkida, sest neil oli üks võõras tüdruk. Mart arvas alguses, et see on Laasmanni Selma, aga see oli hoopis võõras. Ta polnud seda tüdrukut kunagi näinud. Ema ka ei mäletanud teda enam. See tüdruk tuli maalt. Nagu juba riie ja komme näitasid, tuli Kallismaalt, ta pidi olema Jaagumardi Liine. Ta oli olnud üsna pisike tüdruk, kui Jürit-Eevat olid olnud kord kuu aega Jaagumardil. Nüüd ta oli tulnud linna, et leida siin natuke kergemat teenistust, sest ta pidi olema nõrga tervisega.

Ta silmad olid pisut punased, ta oli just nutnud. Oli käinud proua juures, kuhu teda oli soovitatud, aga see proua ei tahtnud teda. «Mina tahan väljaõppinud toatüdrukut, ja niisugust, kel on midagi selga panna,» oli proua öelnud, vaadates pealaest jalatallani koredais maariietes tüdrukut. «Oleks mul köögitüdrukut tarvis, siis ma võtaksin sinu, aga siin on puhas koht.»

Tüdruk oli väga õnnetu. Tal olid ainsad ja uuemad riided seljas, neid oli ju palju lapsi, ja Kallismaa kohad pole suured ega rikkad. Mis ta pidi nüüd peale hakkama, kui raha oli nii napilt, et jätkus vaevalt tagasisõidupileti ostmiseks? Võibolla saab Eeva head nõu anda?

Heategu ei unune niipea. Jaagumardil olid nad ise hädaajal ulualust leidnud, nüüd võis natuke seda heategu tasuda. Olgu aga tüdruk mõni päev siin paigal, küll juba kohti leidub, kuigi esiotsa mitte kõige paremat ja kõige peenemat.

Alles teises järjekorras pääses Mart oma jutuga ette. Aga kui võõras inimene on majas, siis ei saa kõike südame pealt ära rääkida. Siis tuli ka isa koju, aga enne oleks tahtnud emaga rääkida, tema mõistis selles asjas poega paremini. Isa käis nüüd juba viiendat aastat Schirmer & Hochwaldi vabrikus tööl, neil oli viimati aasta eest tööstust laiendatud, ja nüüd oli seal ligi sada inimest tööl. Ainult palgad olid veidi alla läinud — juurdeehitused maksid, ja härra Schirmer oli tõbine ning sõitnud lõunamaale tervist parandama.

Üsna õhtul hilja tuli Laasmanni Selma ja teadis juhatada koha maalt tulnud tüdrukule. Aga nüüd ei julgenud Liine oma kodukootud riietes minna, ja siis andis Eeva talle oma

veidi kabedamad selga. Neil oli just ühtemoodi kehaehitus, ja kuigi Eeva oli juba üle kolmekümne niisama palju kui Liine üle kahekümne, need riided sobisid talle nii hästi ja tegid ta hulga ilusamaks. Jürigi ütles:

«Kui sa härradega kaubale saad, siis sul läheb ikka heaste. Aga proua — mine tea, mis see võib kartma hakata.» Kuigi ta oli vähese jutuga mees, võis ta vahel ka nalja teha, ja siis nägid teised, et ta oli ometi heas tujus, kuigi nohises omaette. Sest vahel oli ta tõesti halvas tujus, ja siis oli elu nagu ikka sel korral, kui perekonnaisa on pahane.

Liine oli nii hiljuti maalt tulnud, et ei saanud kõigest aru, mis teised mõtlesid, kui nad naersid. Ta kartis, et nad naeravad teda, et ta on nii vaene, et tal ei ole enesel peenikesest linavillasest seelikut selga panna. Sellepärast ta ei võtnud Säävli Eeva lahket andi puhta südamerõõmuga vastu. Aga kui ta tagasi tuli ja ütles, et on ikka saanud kohale, ta tänas väga riiete eest ja oli pealtnäha ometi üsna lahke ja rõõmsa olemisega.

Nüüd ta oli siis läinud, ja Mart võis südamerahuga hakata oma tulevikuasju õiendama. Ema oli võtnud enne pühi veel ühe pesupäeva. Mart oli hommikul vara jalul, lõhkus puid, sitas vett pesuköögi kanda. Ta polnud ammugi enam nii virk olnud. Aga kogu aeg kipitas see asi tal südamel. Teised naised käisid järjest segamas, ajasid emaga juttu, ja Mart ei pääsenud ligigi. Kuidas saaks ometi sulgeda naiste suud, et nad niipalju ei vaterdaks?

Viimaks ometi olid kõik läinud ja Mart läks aurusesse pesuköögi. Ei tea, mis ta nüüd peaks tegema hakkama?

«Mis sa nüüd ikka teed!» ütles ema. «Sul aga ilmast ilma kange tegemise tahtmine. Oota natuke, siis tood jälle vett ja . . .»

«Ei, ma mõtlesin terve suve peale,» ütles Mart.

«Noh, eks sa pea raamatuid ka vaatama, kui oled natuke jõudu kogund. Isa tahtis su ikka sügise edasi kooli panna . . .»

«Mis sealt siis ikka saada on!» ütles Mart. «Ja raha läheb ka palju. Ega seal ei saa niisama riides käia ja . . . Raamatud ja koolimaksud kõik . . .»

«Eks ta kalliks lähe küll,» ütles ka Eeva. Aga milleks nad need aastad nüüd on rühmanud ja korjanud kui mitte selleks, et poisil oleks natuke parem põli.

«Mina küll ei tahaks enam koolis käia,» ütles Mart nüüd lausa välja. Ema peaks ju temast õieti aru saama. Ega ta ei taha laiselda, ema näeb tänagi, et ta pole laisk, aga see kooliskäimine ja tuupimine on hoopis hullem vaev. «Minu pea ei kannata seda tuupimist. Kooliõpetaja ütles ka, et mõned inimesed ongi niisuguse tuupimisega rumalaks läind.»

Emale poleks vaja olnud suurema mõju saamiseks lisada, et just kooliõpetaja ütles seda. Ema uskus niigi, et ega see kange peatöö inimesele terviseks ei ole. Kui ta oli leeris olnud, oli ta pea igal õhtul hirmu ja vaeva pärast valutanud. Ta oli küll hästi teadnud, aga millist vaeva see nõudis! Ta sai asjast paremini aru, kui Mart uskuski.

«Mis sa siis tahaksid teha?» küsis ta.

«Läheks õpiks õige mõne ameti. Nagu lukusepaks . . .»

«Jumal hoidku, see ju must töö!» ütles Eeva. Siiani oli pidanud pesema mehe musti riideid, nüüd hakka ka poja musti ja õliseid riideid pesema. Ja mis nägu see on, kui nad isaga kahekesi töölt tulevad, nagu moorlased! Kuidas Tähve käis ringi seal endises korteris — käed kollase- ja rohelisekirjud, riided narukil. Ja kui ta veel jooma hakkab . . . Eeva oli mõnikord unistanud poja ilusatest valgetest kätest, samasugustest nagu . . . Ah, mis — nüüd pidi äigama käega nagu kärbeste peletamiseks silmade eest — eks neil härrasmeestel ole kõigil ühesugused ilusad valged käed.

«Mis sa siis tahad — et ma hakkaksin rätsepaks või?» küsis Mart. Ei, seda just Eeva ei tahtnud.

«Tee mis tahad,» ütles ta. «Eks see ole isa asi, räägi temaga!»

«Ei, pai ema, räägi sina!» palus Mart. «Sina oskad ikka paremini isaga rääkida, minule ta kärkab kohe peale. Sina tead, misukese vedru peale sa vautad.»

«Issand küll, mehuksed sõnad sul on! Mis mina sest räägin, mis suuvooder ma sul olen! Isi juba suur mees, tahad varsti naist võtta . . .»

Sellest rääkimine pahandas Marti alati. Ta ei võinud tüdrukuid silmaotsaski kannatada. Aga kui ema juba nii rääkis, see tähendas, et ta võtab selle asja isaga ette. Siis võis pesuköögist lahkuda ja hakata õhtut ootama. Oleks tore astuda Tähve ette ja öelda: «Noh, irvitasid sina, nüüd naeran mina! Olen lukusepp nagu sinagi, ja kord me näeme veel, kes teeb parema töö . . .»

Jüri käest oli meister samal päeval hakanud imekombel küsima, mis ta poeg nüüd teeb ja kui suur mees ta on.

«Poiss juba kolmeteist-aastane . . .»

«Nii vana poeg? Sa ju ise pealtnäha üsna noor mees.»

«Eks ma ikka vanem ole kui poeg.»

«Nojah, mis ta sul teeb siis?»

«Koolis käib.»

«Ahah, või õige koolitad teist. Tahad ikka üsna härraks koolitada, mis?»

«Eks ikka härramaks kui ma ise.»

«Ah nisukeseks, nagu see punase peaga Salomon, kes seal kontoris kükitab?» küsis meister. Ta ei mõelnud seejuures sugugi halvasti, tal oli muidu selline kõneviis. Aga Jüri sai ometi nagu pahaseks.

«Eks tast ikka pea härra tulema jah, ega tast prouat saa.»

Nüüd koju minnes mõtles ta asjad poisiga selgeks rääkida. Võtku aga kätte ja pangu pea tööle. Küll ta näitab neile inimestele seal, kes mõtlevad ta poega naerda. Aga oma kavalusse ta algas teistpidi jutuga.

«Arutasime seal täna jälle palgaasja,» alustas ta söögilauas. Kõik tähtsamad asjad, olgu need head või halvad, arutati söögilauas, sest siin seob supikauss inimesed lähestikku istuma, ja siin on kõigil tõsisem ja pühalikum meeleolu. «Nii jah,» kõneles ta, «aga mis see paljas arutamine aitab! Ei ole sehukest meest, kes läheks vanamehe juure ja räägiks kõigi eest, et pangu palka juure, igaspool pannakse. Ja suurtes vabrikutes on igaspool tööpäe lühem.»

Jutt keerles ümber palga, töötundide ja tööliste üksmeele puudumise ega tahtnud kuidagi minna soovitud suunas. «Kui teenistus ei parane, siis küll ei tule poisi koolitamisest midagi välja . . .»

«Ega siis ei saa jah,» toetas Eeva omalt poolt. «Kui raha ikka nii vähe on, mis teda siis muidu läbi häda sinna toppida.»

«Nüüd läheb hästi,» mõtles Jüri endamisi. «Nüüd hakkab ka eit minu poole. Poiss peaks ise paluma hakkama, et teda kooli pandaks, nii on kõige parem.»

Aga Mart ütles nüüd:

«Eks lukusepa juures tuleks ikka palju kasulikum.»

«Mis lukusepa juures?» küsis Jüri.

Mart vaatas abiotsivalt ema otsa — rääkigu see nüüd ometi! Ema rääkiski ja poiss aitas ise kaasa, kus ema kujutlusvõime enam ei ulatanud.

«Lukusepad teenivad head raha,» ütles Mart. «Ja siis võib ju edasi õppida — masinistiks või . . .»

Jüri pani lusika kopsatades lauale ja tõusis. Ta oli vihane, aga rumal oli seda teistele näidata. Ta oli kõige rohkem vihane iseendale, et oli enese nii sisse kukutanud. Kuidas ta käsutab nüüd veel poisi kooli, kui on ise alguses rääkinud selle vastu!

«Mustatööliseks!» surus ta pooltahtmatult läbi hammaste.

«Aga musta tööd peab ka keegi tegema,» kaitses Mart ennast targalt. «Ja olgugi töö must, sellest peetakse ikka rohkem kui mõnest puhtamast.»

Jüri mõtles meistrile, kes nii üleoleva moega oli kõnelnud punase peaga Salomonist. Ehk oligi poisil õigus? Aga ta polnud ka mõelnud, et ta poeg saaks just niisuguseks kirjutajaks. Ta oli mõelnud ja unistanud kuidagi umbmääraselt millestki paremast ja puhtamast. Oli mõelnud ajast, mil tal on väike majake ja maalapike ja poeg sõidab neid vaatama uhkes kalessis. Kui aga poeg on lukusepp, siis ta küll ei tule kalessis, aga ta tuleks ometi, annaks isale-emale oma tubli töömehekäe ja küsiks: «Noh, kuidas kartulid kasvavad?» — «Mis neil viga, said vihma ja nüüd õitsevad, põld nagu roosiaid.» — See teine poeg, kes tuleb kalessiga, võib-olla ei annakski enam kätt. Kes võib ette teada, kuidas asjad kõige paremini lähevad.

«Noh, sellega on aega ka,» ütles ta siis.

«Mis aega sellega enam on?» ruttas Mart. «Kui ma tahan elus kaugele jõuda, siis ma pean vara peale hakkama.»

«Siis muudkui mine juba homme Kobrase juure ja telli ennast õpipoisiks,» ütles Jüri.

«Ei, ei, sinna küll mitte!» ütles Eeva ruttu vahele. «Kas siis ühtegi paremat kohta änam ei ole?»

«Ah sellepärast, et vanameister joob või? Töömeheks on ta jälle tubli. Ja Tähve ka ei joo änam.»

«Eks ta nüüd naisemehe põlves ole säädsam jah,» ütles ka Eeva. «See naine tegi ikka tast mehe.»

«Mis naine nüüd!» ütles Jüri poolpominal. Talle ei meeldinud, kui Tähve Annist kõneldi. Ta oli alati olnud uskmatu toomas, nõidust ja kuntse ei uskunud ta pooltki. Aga sel

juhul ta ei saanud lahti imelikust tundest, et siin pole kõik korras. Kuigi nii Tähve ise kui ta naine olid pärit samast külast ja olid teineteist tundnud juba enne linnatulekut. Oli nagu ära tehtud, et nad ikka pidid läbi käima selle perekonnaga. Tähve oli juba varem harjunud neil käima, ja kui abiline, tõi kaasa ka oma naise. Kuidas sa paned oma toaukse kinni külaliste ees, kes tulevad lahke näoga ja lahke jutuga, oe suured sõbrad su naisega ja pojaga. Siis hakkavad inimesed kohe kahtlustama ja küsima, et siin ei ole ikka vist kõik korras.

«Kardate, et mina ka vana Kobrase järgi jooma hakkan?» küsis Mart nüüd äkki puhtsüdamlikult, ja seda ei tahtnud vanemad kumbki tunnistada. Ei, oma pojast nad seda ei kardagi. Mart oli juba olnud pisut haavunud, et ta vanemad on tast nii halvas arvamises, aga nüüd ta rahunes jälle. Kõik läks paremini, kui võis arvata. Sel kevadel tal oli lihtsalt hullupööra õnne.

«Siis pärast pühi muudkui tööle!» ütles isa. «Küll suine kuum sul selle tahtmise välja aab! Aga katsu mul siis virisema tulla, et sul sant on!»

«Minu virisemist ei pea te ilmaski kuulma,» tõotas Mart.

Tal oli sel kevadel veelgi õnne. Teisel suvistepühal ta pääses tsirkusse. Ja veel millise mehega koos!

Nad olid just valmis välja minema. Eeva oli kaua Jüri kallal mangunud, kuni see hakkas riidesse panema, kuigi ta kaebas valu paremas käes. Eeva sai aru küll, et see valu oli ainult ettekäändeks, et mees ei viitsi välja tulla. Siis koputati uksele, ja kui Eeva hüüdis hooletult: «Sisse!» — sest kes suur võõras neile ikka võis tulla — astuski sisse Heinrich Reeberg. Ta oli peenike härra nagu ikka, isegi kuldkett rinnal, kuigi ta polnud enam nii ilus kui varemini, ta hakkas paksemaks minema, ta nägu oli punasem ja hääles kuuldus kerge kahin. Kuid ta oli endiselt sõbralik ja rõõmus, et oli ikka vanad tuttavad üles leidnud. Ta ei elanud Tallinnas ega jäänud siia ka kauaks, ta pidi suve poole minema Venemaale. Tal olevat mõndagi rääkida Jürile, kuid täna ei tulnud sellest midagi välja. Täna selgus, et nooremal Säävlil on kange tahtmine tsirkusse minna, selgus veel, et ka Eeva polnud seal kunagi käinud, kuigi juba kümne aasta eest oli tahtnud minna. Ja siis mindi kolmekesi, kuna Jüri jäi oma haige käega, kuid üsna õnneliku näoga koju.

Mart oli ainus, kes tundis sellest õhtust segamata rõõmu. Heinrich oli murelik ja mõttes, aga tema mõtteid ei mõistnud ükski inimene arvata, need käisid alati niisugust teed, mida ükski lind ei lenda. Ja ka Eeva ei olnud õnnelik, tal oli natuke halb istuda Heinrichi kõrval, kuigi see oli nagu hoopis teine mees, kes kord aastate eest oli ta käed oma pihku võtnud. Sellele siin ei ütleks enam keegi noorhärra. Eeva ei olnud rõõmus, see rõõm oli kümme aastat hiljaks jäänud. Isegi Jüriga kahekesi ei oleks siin istumisest rõõmu tundnud. Natuke piinlik oleks koguni, et näe nüüd vanu inimesi, kuhu nad tulevad oma raha raiskama.

«Ta on tore mees!» oli Mardi otsus pärast. Nad olid Heinrich Reebergiga ajanud pikka juttu ja head juttu. Aga isegi Heinrich polnud suutnud teda veenda, et kõige targem oleks veel kooli minna. Mart oli ju ka tsirkusest vaimustatud, aga ta poleks mingi hinna eest tahtnud tsirkuseveiderdajaks või traadilkäijaks saada, ei, see oli hoopis iseasi.

«Ah siis sul põlegi sellest kahju, et Tähve oma naisega käis siin ja sind ei olnd kodu?» küsis Jüri.

Ei, Mardil ei olnud kahju. Argipäevasõbrad jäid ju endiseks, neid võis iga päev jälle näha. Aga see oli olnud suur pühapäev.

«See on minu elu kõige ilusam kevad,» ütles ta enesele ja teistele.

II

See oli Eeva Säävlile raske suvi. Mitte töö poolest — ta ei käinud sel suvel üldse tööl. Kui mees oli teada saanud, kuidas lugu temaga oli, ta oli keelanud töölkäimise. Õnnetus kahe lapsega polnud jätnud oma mõju avaldamata. Nüüd olid need rasked sündmused küll taganenud kaugele minevikku, aga oma jäljed olid nad jätnud. Eeva oli muidu sel suvel veel väga ilus ja noor, ta oli nagu uuesti õitsele löönud. Üle kolmekümne ei oleks keegi talle vanuseks andnud. Aga ta silmad ja süda olid väsinud, ta oli siiski natuke kibestunud vananev abielunaine, muud midagi.

Nüüd oli ka niisugune lugu, et tal oli liiga palju aega. Oli küll kaks meest tööle saata ja nende riided kohendada. Aga siiski jäi aega üle, ta süda oli ikka rahutu. Ta läks kas Pross

[illegible] või Laasmanni eide juurde ja võttis lisaks omadele ka [illegible] muresid südamesse.

Kui Heinrich Reeberg nii äkki esile kerkis, oli ta pisut ehmunud. Aga ei midagi muud, kui korraks ehmunud. Ta oli seda meest nagu surnuks pidanud. Ja teatavas mõttes ta oligi surnud, ta oli nagu iga teine mees, kes nendega läbi käis. Temasse ei mõjunud see kuidagi, kui Heinrich rääkis, et ta läheb Venemaale ühte vabrikusse raamatupidajaks, ja kutsus Jürit enesega kaasa. Venemaal saab rohkemarenenud eestlane ikka paremat teenistust ja teenib rohkem. Eeva teadis, et Jüri sinna ei lähe, ja tal oli õigus. Ja ta oli sellega rahul.

Nüüd hakkas Venemaale-sõidu mõtet toetama Mart. Ta oli pettunud oma lukusepaametis, aga sellest pettumusest ta kellelegi ei rääkinud, ta pidas oma sõna. Selle asemel ta katsus vaevalalt leida kõrvalteed sellest vabanemiseks. Nüüd tuli see Venemaa jutt päris oodatult. Pealegi tõotas see pikka sõitu, uut ümbrust, põnevaid sündmusi. Noormees selles eas võtaks mitteguse sõidu ka siis vastu, kui tal poleks pahandusi töö juures.

«Noh, kus sa oma sõbrad siis kõik maha jätad?» küsis ta.

«Mul ei olegi sõpru,» ütles Mart. «Ja ametit õppida võin nii siin kui seal.»

Kuid paraku ei täitu meie unistused, kui oleme kolmeteistaastased. Peame nad üle elama ja hiljemini isegi rumalaks tunnistama. See paljutõotav kuuepäevane raudteesõit jäi Mardil saamata. Isegi Nõmmele ta ei pääsenud sel suvel.

Heinrich Reeberg oli natuke pahane, kui ta lahkus. Ta ei näidanud seda eriti, aga siiski. Kord oli talle tulnud tuju ja tahtmine mängida õnnejumalat. Oli tahtnud kord vormida teiste inimeste saatust, soetada endale vähemalt tänuvõlgfasi. Aga ta polnud seni saanud vormida isegi enda saatust, saamata teiste omast. Ta polnud mees, kes kunagi pärale jõuab sinna, kuhu ta hommikul välja sõitis.

Kuid isand Pross, kes nüüd käis Jüriga ühes vabrikus tööl ja oli väljaõppinud metallitreial, haaras sel õnnel sarvist kinni. Heinrich oli õnnelik, et leidis vähemalt aseaine, kuigi materjal polnud tema arvates nii hea kui teine. Pross ja tema naine olid kõigeks valmis, nad müüsid ära isegi alles samal kevadel ostetud uue riidekapi nii odava hinnaga, et Säävlid

ei lasknud seda käest minna, kuigi nüüd toas oli vähe ruumi. Neil ei olnud ka lapsi, neil oli kergem sõita.

«Kord, kui juba rahamees olen, tulen teid vaatama,» ütles isand Pross lahkudes. Ta oli tore saleda kehaga ja peene näoga noormees, temast ei võinud välimuse järgi keegi öelda, et ta on lihttööline. Naine oli tal päris proua, kui pani kübara pähe ja võttis päevavarju kätte. «Tingimata tuleme,» täiendas ta mehe lubadust.

«Ehk on mul selleks ajaks ka oma ulualune,» lootis Jüri. «Kas ta nüüd teiesuguste härrade jaoks suur küllalt saab . . .»

Siis sõitsid Prossid ära. Nad käisid terve perega raudteejaamas saatmas, sest oli õhtune aeg ja Eeva kangesti tahtis minna. Kui nad tagasi tulid, arutasid nad, kes saab nende uueks naabriks.

«Ei nii häid inimesi änam leidu,» ütles Eeva. Ta oli nende võhivõõraste inimeste järele isegi nutnud. Kui ei ole omasid, eks siis pea nutma võõraste järele, omajagu tuleb naisel ikka seda teha. «Ei olnd meitel mingisugust riidu ega pahandust.»

Isegi Jüri oleks võinud nimetada mitu juhtumit, kus Eeva oli öelnud, et nende Prossidega võib ainult ingel kõrvuti elada. Aga ta ei tahtnud rikkuda lahkumismeeleolu.

Ja Heinrich Reebergi lahkumist ei tulnud Eevale meeldegi.

«Nüüd ma tean!» ütles ta äkki, kui jõudsid koju. «Ma räägin Tähvé Annile, neil pidi olema seal niiske korter.»

Muidugi ta ei mäletanud hiljem enam, et tema oli teinud selle ettepaneku, et Jüri oli olnud koguni vastu. Naised hakkavad varakult unustama.

Nüüd algaski Eeval raske aeg. Korraga astus tema tuppa mure, keda seal polnud nähtud veel kunagi. Oli olnud kord aeg, mil ta mees käis paar korda kõrtsis ja mil nad riidlesid selle pärast. Mis oli see kõik selle kõrval! Ta oli juba varem nigi olnud nii rahutu, ei tea, mis oli temaga korraga. Iga väiksemgi kõbin võis teda ehmatada, iga väiksemgi asi ärritada.

See sai alguse kingsepa ja tema naise loost. Eeva oli sattunud paar korda jutule selle õnnetu naisega, kes kõneles oma mehe armukestest igale vastutulijale, kes aga tahtis kuulata. See oli tõesti hull lugu, pidi Eevagi tunnistama.

»Olgu minu mees muidu mis tahes, aga selle poolest on küll päris kuldne põli, et tal sehukest viga ei ole,» ütles ta.

Kingsepaemand vaatas talle kavala näoga otsa ja ütles:

»Ära sa selles nii kindel ole ühti. Lase aga vahel ka silmad pesale käia. Kes sulle nüüd seda otse rääkima tuleb, kui sa ise ei näe. Ei mina räägi muud ühti, küll sa ise näed ka.«

Eeva arvas, et see on tühi kiusujutt. Aga ühel päeval ta seisatas hoovil Laasmanni eide juures, kui see pani hoovis pesu kuivama. See kõneles:

»Teie Jüri paistab selle uue rahvaga õige hea tuttav olevat. Olime siin ka hea mitu aastat seltsis eland, aga põle ta meie tuppa rohkem jalaga saand, kui paar korda asja pärast. Aga seal ta näikse käivat õige tihti.«

Kui palju ta vaataski nüüd, ta ei näinud midagi kahtlast. Muidugi käis Tähve Anni sageli neil, ta oli ka elav naisterahvas ja ajas sageli üsna alpi juttu. Jüri käis mõnikord ka nende toas, aga ainult siis, kui Tähve oli ise kodus. See oli tema silma all siin poisikesest meheks kasvanud, oli ikka nagu lähem tuttav.

Aga teised märgid olid jälle kahtlased. Jüri ei olnud küll kunagi temaga nii kuri kui kingsepp oma naisega, ta oli sel suvel ülearu hea. Headus oli aga niisama kahtlane — mispärast pidi ta just sel suvel naise vastu parem olema kui muidu. Siis oli aga Jüril äkki vaja uusi linnariideid. Ta hakkas tihedamini käima juukselõikaja juures ja ostis endale uue habemenoa, vana noaga habemeajamist oli isegi vaadata valus, seepärast ta oli käinud enamiku aega poolmurus kuuaga. Nüüd ta võttis pühapäevahommikuti kätte ja keeras isegi vurruotsad kerglaselt ülespidi. Ja mis oli kõige hullem ja uskumatum — ta pani omal algatusel krae ja lipsu kaela. Sellepärast oli varemini olnud alaline tüli. Eeva ei saanud aru, Jüri oli tõesti ilus mees ja üsna noor alles. Kuidas ta enneti varemini ei olnud sellele mõelnud, et ka teised naised võiksid seda meest tähele panna! Ta oli ikka lihtsameelselt uskunud, et Jüri on teistsugune mees kui teised mehed, on niisugune, nagu olid mehed vanasti maal ja raamatutes. Aga nüüd oli ju uus aeg, nüüd elati linnas, ja igale patule oldi ühtegi.

Ta võttis peegli ja vaatles ennast — ta oli tõesti vanaks jäämas. Katsus ennast küll kohendada, pani pühapäeviti

paremad hilbud ümber. Nad istusid nagu saksad vastamisi, aga nende südamed ei paistnud kummalgi olevat nii rõõmsad, kui olid vanasti. Nad rääkisid rohkem kui mõnikord eelmistel suvedel, aga nad mõistsid teineteist vähem.

«Lähme ka täna välja patseerima,» ütles Jüri jaanipäeva hommikul. «Tähve oma noorikuga pidid ka minema.»

Aga miks ta juhtus just neid nimetama. Muidu oleks Eeva ehk läinudki, aga mitte nüüd.

Jüri kehitas õlgu ja läks välja. Kuhu, seda ta Eevale ei öelnud. Eeva katsus lugeda jumalasõna, aga kurjad mõtted kippusid siiski võimust võtma. Oleks võinud ikka mehega kaasa minna, sest seda Jüri ehk just ootaski, et naine kaasa ei läheks. Nojah, mingu, ega ta alati saa mehe sabas olla! Aga kui teaks, kes niisugune naisereo on . . .

Ega ta oma kahtlused ei jäänud üksi, teised andsid omalt poolt lisa. Oli kuulda, et Jürit on nähtud mingisuguse võõra naisega. Olevat nähtud isegi öösiti, kuigi Eeva võis kinnitada, et öösiti oli mees alati kodus. Peale selle, kui juhtus olema paar nädalat öötöö . . . Ja kord oli ta tulnud kella kahe teistkümne paiku ja oli natuke vintis. Seda oli juhtunud ka varemini kord või paar aastas, seda ei võidud pahaks panna. Jutte oli räägitud nende kohta vareminigi, siis ta polnud neid uskunud. Aga nüüd . . .

Siis ta oli kord läinud pooliti üle mehe keelu välja heinatööle, ja tulles õhtul hilja koju, kuulis Tähve toast Jüri häält. Ta lükkas ukse koputamata lahti. Midagi kahtlast ta küll ei näinud, mees seisis üsna ukse lähedal püsti, naine istus laua ääres. Aga nad olid kahekesi, Tähvet ei olnud.

«Tere õhtust!» ütles Eeva. Ta hääl kõlas valjult ja teravalt.

«Tere-tere!» vastas Anni. «Noh, vanamees pidi sind juba otsima tulema.»

«Siit või?» küsis Eeva pilkavalt. «Ta oleks võinud ju ka oma toast hõigata, kui arvas, et ma siia magama heitsin.»

Kui nad läksid oma tuppa, ta ootas oma mehelt vähemalt mingit seletust. Olgugi see valetatud, aga vähemalt mingisugune seletus oleks olnud parem kui vaikimine. Jüri aga tegi, nagu oleks see täiesti loomulik, et naine leiab ta õhtul võõra naisega kahekesi selle toast.

Alles nüüd tuli Eevale meelde, et Jüri vist tundis Tähve naist ka enne, kui Tähve oli selle kosinud. Kuidas ta õieti oli

[illegible] tundma õppinud? Oli vist kord juttu, nagu oleksid nad [illegible] teineteist siis, kui Jüri oli alles Paaglandi juures sulaseks ja Anni oli just linna tulnud.

Nagu kiuste ta pidi nüüd kokku saama inimestega, kes veel enam suurendasid ta hirmu. Sedakorda oli see voorimees Selja naine, keda ta nägi turul. Need elasid nüüd üsna vaest elu, mees oli haiglane ja naine käis sakstel pesemas ja kraamimas. Täna oli tal siiski niipalju aega, et võis ajada üsna pikka juttu. Männid olevat läinud teine teisale, ja elavat see paine nüüd hoopis hullu elu. Olevat kord isegi varguse pärast kinni istunud, ja mis inimest tast enam saab. Ja Puraski naine olevat lesk — küll ta ikka ise pooltehti tappis oma vanamehe, sai see ju alati tema käest klobida. Nii võttis ta läbi kõigi kead ja vead.

«Vaat, kus mul ise see õige!» mõtles Eeva.

Siis ütles Selja eit nagu muu jutu sees:

«Tea, kus see Tähve nüüd peaks olema? Ta olla ju ka naise võtnud, aga naine olevat endine niisugune . . . Mu mees seda teadis, ta ju oli öösiti sõidus, ta neid ikka tundis.»

«Mis sa räägid roppu juttu!» ütles Eeva. Aga oma südames ta ei mõelnud nii. Kuidagi ei saanud nüüd rääkida, et Tähve elab samas majas kus temagi, koguni kõrvalkorteris. Ütle talle veel, et su enese mees käib ilmast ilma seal toas, isegi siis, kui selle naise meest ei ole kodus!

Ta läks koju kindla mõttega: see asi tuleb varsti õiendada. Küll nad olid kavalad ja oskasid varjata — niisugune naine peaaegu! Aga Eeva polnud enam see arglik tüdruk, kes maalt oli tulnud. Ta oli jagu saanud kangest Puraski eidest, kes pooltehti tappis oma mehe, miks ta pidi kartma naist, kes enne oli olnud niisugune.

Tal polnudki vaja minna võõrasse korterisse, Anni tuli ise tema juurde. Ta logeles alati teiste tubades, sest mingit tööd ta ei viitsinud teha. Sellepärast ta seisis ka nii noor ja ilus, ei pista õlekõrrega veri välja. Lapsi neil ei olnud, ega niisugused saagi enam lapsi. Ta oli kergelt riides ja vist ka pisut värvitud, Eeva ei teadnud neist asjadest suurt midagi.

«Teie vanameest ei olegi veel kodus?» küsis ta, laskudes laisalt ringutades toolile.

«Ma ei taha ka muud kui meie vanameest,» ütles Eeva. «Mis sa selle vana naisemehega jahid!»

Anni pidas alguses neid sõnu naljaks ja lõõpis vastu. Aga siis Eeva hakkas andma juba rängemaid sõnu, nii et teisel kargas veri näkku. Vaat, kus kurat, ta arvas ikka tõesti, et Annil oli Jüriga tõsi taga! Kuid Annigi oli õppinud linnasõnu, ta ei ajanud Eeva juttu oma minevikust valeks ega kinnitanud ka tõeks, aga ta sõnad näitasid selgesti, mis ta oli olnud. Peaaegu oleksid nad käsitsi kokku läinud. Aga siis pidas Tähve noorik paremaks põgeneda. Kui üks abielunaine on oma mehe eest väljas, see ei tea, mis ta teeb. Ja Tähve noorikul polnud mingit tahtmist oma ilusat nahka rikkuda. Ega tahtnud ta ka, et Säävli naine terve maja hulle jutte täis ajab.

Need jutud jäid ainult nende kahe vahele. Isegi nende tülist ei saanud teised majaelanikud teada, kõik juhtusid sel ajal parajasti siin ja seal väljas olema. Isegi Jüri ei saanud sellest enne teada, kui Tähve Anni talle ise ütles.

See oli järgmisel õhtul, kui ta pahaaimamatult läks Tähve tuppa. Anni vaatles teda imeliku näoga ja ütles viimaks oma mehele: «Kuule, mine õige too kingissepa käest lehte, ma tahaks kangesti teada, mis neist edasi sai!» Lehes ilmus väga põnev romaan, Tähve isegi oli hakanud naise õhutusel seda lugema, ja seepärast ta ei lasknudki ennast sundida.

Jüri märkas kohe, et Anni tahtis jääda temaga kahekesi, ja see ei olnud temale meeltmööda. See naine oli talle vastumeelne, kuigi ta ei saanud salata, et ta oli ilus inimene, kauni ja värske nagu iga teine noorik. Teiste juuresolekul võis midagi mõtlemata tema peale vaadata. Kahekesi olles tulid aga kõige hullemad mõtted, ja siis oli kõige parem kohe ära minna. Ei olnud see suvi ka Jürile kerge. Noorik jälle nagu kiuste püüdis hoiduda talle lähedale ja ikka seada nii, et nad jäid kahekesi.

Seepärast oli Jüri nüüd üsna üllatunud, kui Anni ütles talle:

«Sa parem ära enam meie tuppa tule, muidu su eit lööb mu maha! Ta kardab, et ma su ta käest ära võtan.»

«Mis sa hullu juttu ajad!» ütles Jüri. «Minu eit sehukest asja ei karda.»

«Miks ta ei karda, ta ju ka naisterahvas,» ütles Anni ja rääkis ära oma tüli Eevaga. Jüri pidi viimaks uskuma.

«Selle asja ma seletan kohe ära,» ütles Jüri ja läks oma tuppa. Aga kui ta märkas Eeva puurivat pilku, ta istus lauda

taha ja oli vait. Mõni asi nüüd, mida hakka seletama! Las puuribi Ta isegi muigas omaette.

Eevale ei jäänud see märkamatuks. Ta märkas nüüd kõige pisemaidki asju. Ja kohe tuli talle mõte, et Tähve naisega ei ole Jüril midagi. Kuid kellega siis?

Kingsepa naisega oli tal jälle olnud jutuajamine. Naine rääkis, kuidas ta oli käinud oma meest valvamas ja ka viimaks teolt tabanud. Tal olid praegugi vorbid kehal, mis ta sel puhul mehe käest saanud, aga ta süda oli rahul. «Ma olen siin seisuse pärast saand palju parema mehe, oli mul tarvis talle minna!» kaebas ta. Ja küsis siis kohe: «Kas sa oled oma meest ka valvanud? Ei te käigi sel suvel kahekesi väljas?»

Ei, Eeva polnud seni oma mehe järele valvanud. Aga ta arvas, et seda võiks teha, kuigi ta kingsepanaisele ütles, et seda ta küll ei tee. Tal oli selleks varsti üsna sobiv juhus.

Best jälle olid neil vabrikus öötööd, pidid olema mehe jutu järgi. Aga miks siis Siimenson kõrvalmajas ei teinud ületunde ega öötööd?

Ta ütles Mardile, et läheb öösi Paaglandi juurde poepõrandat pesema. Aga ta ei läinud, ta läks Schirmer & Hochwaldi juurde küsima, kas ta mees on tööl.

Väravavaht tuli vastu vingus näoga, ta ei sallinud tööliste naisi. Eeval oli korraga väga paha. Oli vist küll nii, et siin tehti täna öösi tööd.

«Kas mu mees ... näh, kas Jüri Säävel on siin tööl?» küsis ta ega osanud huuli õieti seada, et neid sõnu välja öelda.

«Mis sa siis tahtsid?» küsis väravavaht.

«Ei kedagi, ma ...» hakkas Eeva kogelema.

Parajasti tuli üks poiss kontorist välja ja väravavaht ütles talle:

«Kuule, vaata, kas Säävli Jüri on seal tööl — ta naine tahab temaga kokku saada.»

Nüüd hakkas Eeva vastu paluma:

«Ei, ei, olgu peale — ma muidu mõtlesin, ehk on kedagi õnnetust juhtunud, et koju ei tule ...»

«Siin ta on küll, ja viimati oli hinges ka,» ütles poiss ja naeratas. Ta oli tore poiss, poleks uskunud, et vabrikus on nii keni poisse.

«Olge nii head, ärge te seda talle öelge ühti, et ma siin küsimas käisin,» palus Eeva. «Ta võib-tea mis halba mõelda.»

«Õige mul asi! Mis ma teiste asjadest õiendan!» urises väravavaht. Ja vaatas muiates Eevale järele. Ah neid kuradi naisi küll! Vaata, poiss, kui naise võtad . . .

Eeval oli tuline häbi ja hirm. Oli ka rõõm, aga see rõõm jäi nagu häbi ja hirmu varju. Hirm oli, et kui mees siiski teada saab, et tema käib salaja mehe järele valvamas, käib vabrikus enesele ja mehele häbi tegemas.

Ta ootas nüüd, millal mees teeb juttu, aga mees ei rääkinud, ju ta siis midagi ei teadnud. Ta oli ikka ühtviisi lahke. Ja kui Eeva vaatas mehe tööst vaevatud, nööridena väljapaistvatele käesoontele, oli ta peaaegu nutma hakkamas.

Jah, midagi oli mehel siiski talle rääkida. Ta ei võinud sellest Tähve nooriku loost niikaua vaikida. Parem asi ära seletada, muidu naine mõtleb ikka, et . . .

«Päris ilmaaegu ütled vahel teistele halbu sõnu. Isi tahad teisega veel ühe kalidori peal elada. Oli see inimese jutt, mis sa seal Tähve emandale rääkisid, kõik hakkavad sind naerma.»

Eeva kahetses seda isegi, aga ta ütles:

«Jah, aga ma pean iga päev pealt vaatama, kudas ta sinu ümber mehkeldab!»

«Kas sa siis arvad, et mul enesel ei ole mõistust peas?» küsis Jüri, mitte just pahaselt, aga väga tõsiselt.

Nüüd rääkis Eeva terve oma kahtluse ära, mis oli kõige rohkem tulnud sellest, et Jüri ja Anni tundsid teineteist varemini. Ja kui see oli tõsi, mis Anni varemini olnud, siis kuidas nad olid teineteist tundma saanud.

Ja Jüri rääkis omakord naisele terve tõe, kuidas ta oli tüdrukuga uulitsal kokku saanud, kuidas sellele rubla andnud ja kuidas raha jälle kätte saanud. Aga mis Anni oli olnud, kes julges seda öelda, seda teadsid see naine ja jumal üksi.

Eeva istus ja kuulas pealt, ja tal oli hea ja kerge olla. Nad olid kahekesi toas ja päike paistis sisse, ning kogu maja oli vaikne nagu — maal. Jah, niisugust meest, nagu temal, on küll vähe leida. Eeva pidi nüüd omalt poolt ka rääkima sellest oma paadisõidust Heinrichiga. Aga misjaoks enam? Heinrich oli taga Venemaa põhjas, Prossi noorik, kes oli asjast teadnud, oli sealsamas. See rumalus oli niisama hästi kui maetud, see ei tõusnud enam üles. Nii jäi Eeva Säävel siiski ühe saladuse võrra mehest rikkamaks või vaesemaks, kuidas seda nüüd võtta.

Selle asemel hakkas ta rääkima jälle, kuidas oli olnud nii kahtlane, et mees äkki oli muutunud. Mees aga muigas kavalalt. Miks ta ei peaks enese eest natuke hoolitsema, kui tal on säärane tore naine. Muidu tuleb mõni siledam ja libedam mees ja lööb tal naise üle.

«Siis minu pärast!» imestas Eeva. «Kas sa siis arvad, et mul enesel ei ole mõistust peas?»

«Ju siis ikka . . . Aga kas ma muidu ei või ka habet ajada ja kraed kaela panna, et sinule meeldida?»

Kuule nüüd juttu! Mispärast peab üks abielus inimene, isti tööline, ennast oma naise või mehe jaoks ehtima? Sellest ei tule muud kui valestimõistmist ja muret, nagu praegu näha. Kes niisuguse mõtte küll Jürile võis pähe pista?

Keegi see oli olnud, kes just, seda Jüri ei öelnud, aga Eeva hakkas korraga arvama, ja ta läks üle keha kuumaks.

Kui nad oleksid nii leidnud teineteist kevadel, see oleks olnud suur õnn. Aga nüüd oli sügis juba liiga lähedal. Mis seal ikka kahetseda, ka kevadeid on olnud ja mööda läinud.

Aga see raske suvi — ega see sellega veel kergeks muutunud. Eeva ei tundnud ennast vahel ära — mis teda kõik hirmutasid! Ja millised himud ja ihad äkki kerkisid! Nad käisid sel sügisel isegi kord näitemängu vaatamas. Jüri ei pidanud sellest suuremat, aga Eevale see meeldis. «Vaat kus ikka kunts, räägivad, nagu oleks pähe õpitud!» Aga Jüri ei tahtnud sellega leppida, et inimesed niisuguse veiderdamise eest süüa saavad.

«Sinul, isa, ei ole ka kultuuraasjadest põrmugi arusaamist,» ütles Mart. Tema vist tahtis saada päris linnameheks.

Miks ka mitte? Jüril oli natuke mõtlemist, küsimist ja käimist, ja rahakulu muidugi ka. Aga jõuluks oli Jüri Säävel Tallinna linna kodanik. Nüüd polnud karta, et Mart võetakse kroonuteenistusse ja saadetakse kuhugi Ukrainasse, kuhu on mitmed jätnud oma tervise, nagu oli kurtnud ka Saaremaa mees Mihkel ehk Mihhail Lepp. Oli vist midagi veel Jüri Säävli mõttes, kui ta oma sidemed kodukohaga katkestas. Kodu? Ta oli nüüd Jüri Säävel Tallinnast.

Siis lõppes Eeva raske aeg, lõppes hirmudele vaatamata õnnelikult. Mitte väga õnnelikult, sest nad olid tahtnud ikka tütart. Aga jõulud möödusid, süütalastepäeval tuiskas,

ja viimaks, kui mujal maades oli juba aasta 1900, jõudis see ka siia. Ja ühes teiste inimestega astus uue sajandi läve ette ka kõige noorem noormees, kel tuli ellu minna Herman Säävli nime all.

III

Oli alguses üsna tühine kriimustus ja Jüri ei pannud seda suuremat tähele. Vähemalt ütles ta teistele, et asi on tühine, kuigi tükk nahka oli käsivarrelt maha rüüstatud. Ta pidi õnne tänama, et niigi läks, teine mees jäi arstide arvamist mööda käest ilma.

«Ei tea, kes siis tohtrekulud kannab?» küsis Eeva, kellele Jüri ka sellest asjast rääkis. «Kas vabrik või?»

Jüri kehitas õlgu. «Kui tahavad, siis maksavad ka natuke, kui ei taha, ei maksa. Ütlevad, et oli oma hooletus.»

«Taevake, inimene jääb eluaeg sandiks!»

«Eks neid ole enne jäänd ja jää veel,» ütles Jüri.

«Sa peaks ikka oma käega ka tohtre juure minema. Pärast läks musta sisse, läheb vihale . . .»

«Seesama täpe nüüd!» ütles Jüri. Eeva sidus käe puhta rätikuga kinni ja Jüri tõmbas varruka peale. Niisugusest asjast ei tee mees väljagi.

Aga juba teisel päeval andis töö juures tunda. Oli parem käsi ja seda ei saanud sugugi hoida. Pealegi oli kogu aeg jõupärast töö. Käsi hakkas valutama. Ja kui kodus lahti võeti, oli punane ja paistetanud.

«Kuule, mine nüüd tohtre juure!» ütles Eeva.

«Mis see tohter tähendab! Ei kannata tööd, veri jookseb sisse ja ajab palaviku üles.»

«Eks ole siis paar päeva kodus!»

«Või ta paari päevaga paraneb! Oleks veel nii, et läheb päevapalk üksi. Praegu kibe tööaeg — võetakse uus mees asemele, ja sina katsu, kust jälle nuki leiad.»

«Ega nad seda ometi või teha. Nende töö juures ju viga saadud.»

«Kas meiesugune läheb neile ette ütlema, et seda te võite teha ja seda mitte.»

Ja jonni pärast käis ta veel kolm päeva tööl. Aga siis oli käsi üleni paistes, ja kui ta hommikul üles tõusis, käis pea ringi.

«Kurat!» ütles Jüri ja heitis uuesti pikali.

«Vannu aga sa veel jah!» tõreles Eeva. «Jumal hoidku, kuidas nüüd küll saab! Peab ikka tohtre kutsuma.»

«Mis sa tast siis kutsud, ega ma surema hakka!» ütles Jüri. «Küll ma jõuan isigi na palju käia, ega mu jalad põle haiged. Aga sa mine vabriku ja räägi asi ära, kuda on.»

«Ehk ikka toimetavad heaste, kui paluda,» arvas Eeva.

«Paluda!» osatas Jüri. «Sa hakkad vabrikut paluma! Mis sa kivimüürist palud!»

«Kellele ma seda seals's räägin?»

«Eks räägi Salomonile, küll tema räägib, kellele tarvis.»

Eeva läks jälle Schirmer & Hochwaldi vabrikusse. Tal oli natuke piinlik minna, ta arvas, et väravavaht ikka veel tunneb ja mäletab teda. Ammugi oli kohale jõudnud ja kohale asetatud suur plekksilt firmanimega. Akna ees oli roheline seeriie, nii et punane pea ei paistnud enam välja. Aga väravavahi nägu oli niisama vingus, kui oli olnud suvel.

«Mis sa tahad?»

«Ma tahtsin härra Salomoniga rääkida — mehe pärast . . . Mehe käsi jäi haigeks . . .»

«Nojah, vana asi!» torises väravavaht. Ta ei rääkinud enam sõnagi, pööras koguni selja. Eeva ootas natuke aega ja küsis siis: «Ei tea, kas saab ikka . . .»

«Ah sa oled alles siin! Ega ta siia tule, sa pead ikka tema juure minema. Mine sealt uksest!»

Eeva astus hämarasse, unisesse ruumi. Härra Salomon näris sulepead ja mõtles, kust võtta see seitsekümmend rubla, mis naise uus mantel maksma läheb. Kui katsuks õige rääkida, et — armas Aureelia . . . «Mis te soovite?»

«Minu mees, näh — Jüri Säävel — ta käib siin tööl . . .»

«Käib küll.»

«Noh, tal oli ikka käsi haige, oli siin kriimustand ja . . .»

Härra Salomon hakkas kibedalt ja etteheitvalt naerma: «Ja ei märgand õigel ajal arstida! Nüüd muidugi kodus selja peal ja karjub appi. Ja pärast, kui käsi on otsast maha võetud, toitku vabrik naine ja lapsed!»

«Ei, mis just na hulluste läheb, aga . . . Aga ta ei saa mõni päev tööle tulla, ehk olete nii head, kulla härrad, ja ei võta uut asemele . . .»

Punapea naeris jälle. Need naised on ju nii tobedad, siin

on ometi vabrik, ja vabrikus on oma seadused. Ega niisama ei hakka keegi õppinud töölist lahti laskma.

Eeva läks rõõmsalt koju. Kui kenad inimesed olevat seal vabrikus, nii lahked ja vastutulelikud.

«Nojah, ütle aitäh ka veel!» urises Jüri. «Ime, et sa kätt musutama ei kippund!»

Kui terve inimene jääb haigeks, siis ta on muidugi väga pahas tujus, ta pole sellega harjunud, ta tunneb oma häda mitmekordselt. Käsi aga võttis aega, enne kui paranes. Ja arst võttis raha. See oli jälle hoobiks ilusatele kavatsustele. Ei maksa kunagi liiga kaugele ette mõelda, kõik läheb ikka hoopis teisiti. Näe, palju õnnelikumad olid inimesed, kes ei muretsenud homse päeva eest. Aga ometi oli mõne juures nii, et mis nad ette kavatsesid, läks ka täide. Kas ikka viimaks polnud süü inimese enese juures? Just nüüd oleks võinud tükitööga head raha teenida . . .

Jüri oli väga pahur. Ta oli ikka vahel üsna väljakannatamatu mees, eriti kui jäi kauemaks ajaks koju. Eeva oli harjunud siin kõik oma tahtmist mööda seadma, aga mees ei lasknud ennast seada, vaid lõi koguni vana seaduse segamini. Nad ei elanudki nii hästi, kui võis arvata. Aga suurt muret nad teineteisele ka ei teinud, nüüd enam mitte. Suure rõõmu ja suure mure ajad olid möödas. Neil oli nüüd ka teine poeg, ja tütart, nagu paistis, nad ei saanudki. Pärast seda, kui Laasmanni Selmaga läks asi sandisti, arvas Eeva, et küllap oli jumala tahtmine, et tuli jälle poeg. Jüri nurises küll paljude asjade üle, aga selle üle ei nurisenud temagi.

Aga igal hommikul nad tõusid ikka kella viiest, sest üks mees oli ju tööle saata. Mart ärkas küll enamasti ise, aga nii muretu oli veel lamada ja oodata ema hüüdmist. Vahel oleks hea meelega lasknud ka teist korda hüüda, aga isa püksirihma pannal hakkas siis kurjakuulutavalt kõlisema. Isa ei kannatanud, et kellegi kallal kraaksuti, aga asjaosaline ise ei teinud asjast väljagi. Nii pidi Mart ikkagi tõusma esimese hüüdmise peale.

Nüüd oli tööleminek hommikul pimedas ja kange külma käes. Mõnikord oli ka töökoda nii külm, et pidi pihku puhuma, kuigi Mart oli tugev poiss ja sooja verega. Meister Kobras ise ei tundnud külma, ta hõõgus ja punetas nagu ahi. Ka Tähve oli vahel üsna sooja olemisega. Aga Mardil lõgisesid hambad ja ta õppis tasahilju vanduma.

Ta sai nüüd meistriga pisut paremini läbi kui suvel. Õieti sai ta pikapeale harjunud läbi saama. Kui meister vahel vandus ja võttis kõige vängemadki sõnad appi, ei tulnud seda nii halvasti mõista, tal oli lihtsalt säärane kõneviis. Kui oli asjus omal pool, võis koguni vastu rääkida, meister Kobras ei rääkinud kunagi kätega. Kui mõni poiss juhtus olema liiga habemata, siis oli seal Tähve või mõni teine sell, kes tegi musta töö. Aga Tähvet Mart ei kartnud, temaga nad said turedasti läbi.

Peale ühe korra. Ja see oli väga raske ajajärk igapidi. Kodus oli murelik ja närviline õhkkond isa haiguse pärast. Ja siin töökojas rikkus Mart ise oma olemise, kuigi tahtmata.

Nad olid kord Tähvega kahekesi ja kõnelesid maailma asjadest. Aga vanemale mehele tuleb pahatihti kiusatus rääkida asjust, mis mõistlikule poisile ei meeldi. Tähve hakkas küsima, kui kaugel on siis Mardi vahekord Lottega. Ta ei küsinud seda nii tagasihoidlikul viisil, nagu seda teevad mõned veidrad tädid, kes panevad ka hällilapsed paari ja kõnelevad ainult pruutidest ja peigmeestest. Tähve esitas palju mehelikuma küsimuse. Mart ei sallinud aga Lottet silmaotsaski, juba seepärast, et see haspeldas ringi Uubergi poistega. Ta otsustas Tähvele samaga tasuda — kõneldes selle naisest. Ta küsis, kuidas Tähve õieti on saanud säärase tubli naise, kes on tast teinud mehe, nagu tema isa öelnud.

Lukusepa nägu muutus äkki tumepunaseks, ta silmisse ilmus hoopis eriline pilk.

«Mis sa räägid minu naisest? Mis asja sulle temast on räägitud?»

Mart märkas muutust ja hakkas ehmunult kogelema. Ei, ta ei olevat midagi mõelnud.

«Mis asja nad tahavad saada minu naisest?» nõudis Tähve. «Sina ise ka — nagu harakapoeg alles, aga suu põigiti nina all . . . Mis ta teile on teinud, et te kõik ta seljas tallate?»

Ta jäigi Mardiga vihaseks. Poiss ei saanud aru, miks mees oli nii vihastunud. Kas ta tõesti oli riivanud väga teise meheõhkust, et ütles, nagu oleks alles naine teinud temast mehe? Igatahes ta teadis nüüd hoiduda sellest kõneainest, kui mees sinult muutuks jälle heaks. Küllap ta oli vist joobnud, sest joobnud inimene olevat pooliti nõrga aruga, nagu ema ütles.

Parajasti siis oli tulnud uus õpipoiss, keegi Jakob Havist, väike hiirenäoga poiss, Mardist väiksem, aga vanem, ja nagu selgus, ka tugevam. Vähemalt esimesel maadlemisel ta tegi Mardi selja kohe viilipuruseks. Aga sel poisil oli teisigi mehiseid omadusi. Laupäeva õhtul ütles ta täismehe moega:

«Noh, kas teeme ka oma väiksed tripsud või?»

«Mis asja?» küsis Mart. Ei, niisuguse asjaga polnud tema harjunud.

«Noh, sa oled ju ka alles poisike,» ütles Jakob vabandades. «Aga kord tuleb see temp ikkagi teha.»

Mart arvas, et see temp võiks ka tegemata jääda. Aga Jakob ütles, et siis ta pole näinud poolt maailma, sest see on hoopis teine maailm, mida näeme siis, kui kilk peas.

Mart vaatas teise pikkust, mis oli ta enda lühidusest veelgi lühem, ja hakkas naerma:

«Kõrtsmik peab meid mustlaspoisteks ja kihutab kohe uksest välja.»

«Ega me's kõrtsi lähegi,» ütles Jakob. «Seal on vanu riiukukkesid, ja lauba õhtu võib seal löömaks minna. Mina olen ise ka purjus peaga äkiline, nii et ei tea midagi. Aga lapime rahad kokku ja mina toon pudeli välja. Ega üle selle pole tarviski.»

Mart kõhkles ikka veel. «Ma käin enne kodus ära,» ütles ta. «Eks siis näe.»

«Aga kui sa ei tule, siis oled küll mammapoeg,» ütles Jakob kurja irvitusega. «Mis sa ikka teed, kui mamma ei lase, paneb kodus pisikest titte hoidma!»

Mart armastas oma venda, ta ei sallinud, kui sellest kõneldi, pealegi titeks nimetati, sest see kõlas nagu sõimusõna. Aga ta ei tundnud praegu veel niipalju knihve, et vastast võita, seepärast ta neelas meelepaha alla. Ja otsustas minna, saagu mis saab.

Tal oli kodus õnne, ema ei hakanud pärima, mis ta välja läheb, ja siis polnud vaja valetada. Valetamine oli alati tülikas asi, ja nüüd, mil isa oli haige, oli koguni häbi valetada. Aga emal oli uhke külaline — Jaagumardi Liine, kes oli nüüd südalinnas ühes suures majas sakstele köögitüdrukuks. Sakste nimi oli nii peenike, et Liine ei osanud seda praegugi välja öelda. Isa oli ka seetõttu natuke paremas tujus, katsus koguni Liinega saksa keelt rääkida. Nüüd oli kõik korras, nüüd pol-

[illegible] südametunnistusepiina, et ta on jätnud kodused hätta ja [illegible] ise lõbutsema.

Jakob oli üksi kodus. Ta ema oli lesk ja pidi alles hilja öösi koju tulema, sest ta oli pagari juures koristamas. Vanem [illegible] oli läinud linna. «Noh, teada muidugi!» ütles Jakob ja pilgutas silma. Nemad, teada muidugi, tegid siin endile olelust mõnusamaks.

Pudelil oli juba enne pealt veidi võetud, Jakob ütles, et ta teinud natuke lootust. Viinal olevat niisugune imevõim inimesele lootust anda. Tema polevat lootnudki, et Mart, see mammapoeg, üldse tuleb. Aga niipea kui paar suutäit võtnud, kohe lootnud, et küll ta ikka tuleb.

«Mis sa's mõtled!» ütles Mart. «Kas ma ei oska elust lugu pidada või?»

«Mehesõna!» ütles Jakob. Siis ta otsis kapist klaasid välja, teine oli natuke lombakas, ja selle ta võttis suurmeelselt endale. Ta tõi ka poole heeringat lauale «sakuskaks», ja olemine võis alata.

«Noh, terviseks!»

Kelle terviseks? Vaat, kus oli küsimus! Mehed põrnitsesid teineteise otsa, klaasid kollakate ja rohekate sõrmede vahel, täismehed mis täismehed. Kumbki otsis oma tutvuskonnast inimest, kelle terviseks juua. Küllap Jakobil oli mõni, kelle tervist ta oleks soovinud, aga sellest ei kõlba lapsele rääkida.

«Vana Kobrase terviseks!»

Oigel Et kohe ei tuldud sellele mõttele! Aga nagu vana Kobras oli vänge mees, nii oli ka see suutäis vänge, isegi Jakobi-taolisele vilunud viinaviskajale, mis siis veel Mardist rääkida. Nad köhisid vastamisi, katsusid ruttu heeringat peale võtta, aga köhisid sellegi välja. Ei, vana Kobrase terviseks küll poleks maksnud juua, sel vanamehel oli enesel tervist üleliia. Pidid mõtlema kellegi teise.

Mart tundis, kuidas temas ärkas soe poolehoid Tähve vastu, kuigi see oli temaga, asja ees, teist taga, tülli läinud. Ta oli valmis sellise sõbra eest tulest ja veest läbi minema. Võis lasta käe maha raiuda, mõlemad käed. Ta toetas käed lauale, nagu isal oli mõnikord vanasti kombeks olnud. Näe, need on saka tublit lukusepakätt, need ka maksavad midagi, eks? Lukusepa amet on ikka üle kõige, eks? Ja nüüd joovad nad tema, ei, nende mõlema ühise sõbra Tähve terviseks.

«Tähve on tõepoolest tore semlak,» ütles Jakob. Ta kõrvad olid muutunud tulipunaseks, aga nägu oli veel endiselt kollakavõitu. Nad jõid Tähve terviseks. See läks natuke libedamini ja pärast ei olnud ka enam nii vastik maitse suus. Jakob muutus heldemaks ja otsis kapist vorsti, mille ema oli toonud vanema venna jaoks.

«Ja nüüd joome Tähve naise terviseks!» ütles Mart. Pagana tore poiss oli see Jakob, naljakas, aga tore. Nad on nagu loodud seltsimeesteks, tõesti õnnelik juhtumine, et nad olid sattunud ühte töökotta.

«Ahah, või kohe naine!» leidis Jakob. «Kas tal on ilus naine? Staroova eit, mis?»

«Naine nagu naine ikka,» ütles Mart. Ta katsus Tähve Annit ette kujutada ja kirjeldada, aga see ei õnnestunud hästi. Mis värvi olid ta juuksed? Ja silmad? Kurat võtku, mitte ei tea kindlasti öelda. Igatahes joodi ta terviseks ainult sellepärast, et see oli sõbra naine.

«Noh, joo siis sina teiste eitede terviseks, mina joon oma eide terviseks,» ütles Jakob. Ja jälle joodi. Ja võeti juba vorsti suupisteks kõrvale.

Nad muutusid väga usaldavaks ja sõbralikuks, rääkisid oma kõige salajasemad kavatsused teineteisele ära. Jakob tahtis ise saada töökoja omanikuks. Siis ei tarvitseks enam tööd teha. Võtaks rikka naise, aga muidugi ka hästi ilusa... Mart tahtis minna reisima. Nende vanad oleksid peaaegu saanud sõidu Venemaale, Astrahani linna. Vaat, kus oleks alles olnud sõit! Aga rumalad inimesed lasksid õnne jälle käest lahti. Tema aga läheb kunagi kindlasti. Tal on seal hea sõber ees, nimega Heinrich Reeberg. Oi, see on tore mees! Ta on seal vabrikant ja kolerikas isand. Kui ta viimati neil käis, oli tal n i i jäme kuldkett üle rinna. Nad käisid kõik tsirkuses ja istusid esimeses reas. See mees on nende kaugelt sugulane, sest miks muidu ta on neile nii hea sõber... Ja veel kaugemale läheks Mart. Vladivostokki — kas Jakob teab, kus see on? Ja sealt ta läheb Ameerikasse ja tuleb teiselt poolt jälle tagasi. Eks ole pagana tore, et maailm on ümmargune, pole kunagi igavat tagasiminekut, mine aga ikka edasi, ja jõuad niisamuti koju tagasi... Noh, elu on üürike, veel üks naps — proosit!

«Ei, sa ei tohi enam juua, sa jääd täis ja ei saa enam koju mindud! Ja kui vanaeit tuleb, saame mõlemad parkida...»

Hoo?! Mart ei olnud sugugi purjus. Ta võis veel päris sirgeli käia, vaadaku Jakob! Aga kes on nüüd mammapoeg ja kardab vitsahirmu?

Kurat! Jakob oli purjus peaga äkiline, nad olid tülli minemas. Aga siis muutus Mart alandlikuks ja palus andeks. Tal olid koguni pisarad silmas, ta langes sõbrale kaela ja nurus: «Lepime ära!» Jakob tõusis püsti, tahtis teda eemale tõugata, aga kukkus istukile maha. Nüüd nad istusid mõlemad kõrvuti maas ja naersid, ja olidki leppinud. Aga siis nad märkasid, et vorstitaldrik oli samuti maha kukkunud, ja et ta polnud nii vastupidav kui nende sõprus, oli ta läinud kildudeks. Nüüd olid mõlemad ehmunud, nad otsustasid pikema nõupidamise järel viia tükid prügikasti, ja jõudsid sinna just parajaks ajaks, kui Mart tundis, et peab jätma sinna muudki. Kuradi lugu — mees on päris kaine, aga niisuguse tüki mängib see viinalaga! See polnud ikka mõistlik kraam. Isegi Jakobil oli haib ja ta hakkas luksuma, kuigi oli vana viinavõtja. Süü oli tõesti viinal, mitte meestel, sest neile ei teeks see täpe midagi.

«Küll näed, kui esimene sant tunne on üle läinud, on palju parem,» teadis Jakob ja tahtis oma sõpra uuesti sisse viia. Aga Mart oli visa vastu panema. Ei, tema läheb nüüd koju. Jah, juba ongi hoovivärav kinni, ja nüüd ta peab üle ronima.

See ei läinud nii kergesti. Mart polnud ka muidu kuigi kange ronija, liiati veel täna õhtul. Jakob avitas küll alt, aga kahjuks polnud avitajale vajalisel määral pikkust antud. Ta kobistas saabastega vastu majaseina ja sees hakkasid juba inimesed liikuma. Siis viimaks jõudis Mart üles plangule ja kukkus sealt teisele poole maha nagu kott. Jakob kuulis, et mütsakas käis, ja ruttas siis rahuldatult tuppa. Luksumine ei tahtnud väheneda, vaid suurenes veelgi. Nüüd pidi ruttu teki alla minema, enne kui ema tuli.

Aga Mart Säävel läks koju päris halvas meeleolus. Jalad olid põlvist nii imelikult nõrgad ja süda kippus jälle pahaks minema. Ja mis ta oli lobisenud seal Jakobile — kõik oma salajasemad mõtted! Mis viga nüüd teisel homme irvitada! Ah jaa — homme on pühapäev. Aga mis siis, kui teised kodus märkavad, kuidas on temaga lugu? Aeg on ka juba hiline, hirmus hiline.

Ta korjas maja veelaualt lund ja hoidis seda suus. Vahest see kaotab selle viinalõhna. Suitsetamise puhul aitab ka puhumine kuuevarrukale. Ega nad muust küll aru ei saa kui

lõhnast, muidu ta oskab ennast hoida. Ja kui hakatakse nõudma, kus ta on nii kaua olnud, siis võib öelda, et mängisid Jakobi juures tamkat ja kell oli seisma jäänud. Või veel parem — et Jakobi ema ei tulnud koju, ja poiss oli igavuse pärast sundinud teda kauemaks jääma. See oli väiksem vale, see ei olnudki õieti enam vale, see oli ainult puudulik tõde.

Ta pidi ronima jälle üle hoovivärava. Just siis, kui ta suure vaevaga pidi saama käed üles ääre taha, küsis keegi ta selja taga vene keeles: «Kuhu ronid?» Mart kohkus ja kukkus tagasi. Ta ees seisis tüse linnavaht.

Mart võttis kokku kogu oma vene keele oskuse ja seletas, et ta elab selles majas, aga ei taha äratada kojameest. Linnavaht ütles: «Horošoo!» — ja jäi abivalmis seisma. Tema oli juba küllalt pikk, nii et poiss ilma suurema vaevata jõudis üles, ja allaminek oli lihtne nagu ikka.

Teised olid magamas, aga uks oli veel lahti. Ema käskis tule üles võtta ja süüa otsida, aga Mart ütles, et ta pea valutab, ja ronis voodisse. Ta ei võinud toidu peale mõeldagi. Oli hea, et keegi midagi küsima ei hakanud, see oli ainus hea asi täna õhtul. See siis oligi see kiidetud lõbu!

Esmaspäeva hommikul algas kohe «trevooga». Meister Kobras käis vandudes edasi-tagasi, ta vandumine muutus ikka valjemaks, kuni umbmäärane vandumine teda enam ei rahuldanud, ja ta põrutas äkki, kes kurat olevat sisse vehkinud ta viinapudeli. Tal olnud peaaegu täis viinapudel nurgakapis. Kelle nina küll võis selle üles nuhkida, ja kel oli küllalt häbematust seda ära juua?

Ta vaatas seejuures vanemate meeste otsa, poisse ei osatud kahtlustadagi. Need vaatasid kolmekesi üksteise otsa, nägid ausaid nägusid, ja siis tõmbus ring koomale poiste ümber. Äkki haaras Tähve Jakobi kraest kinni ja käratas: «Tunnista üles, kurivaim, muidu ma löön su vastu seina lõhki nagu konna!» — Ja kui Jakob nägi, et pääsemist ei olnud, tunnistas ta oma patu üles.

«Siin on ainult üks kohus,» ütles Tähve ja hakkas päästma püksirihma. Aga siis hakkas Mardil halb. Näis nii, et Jakob üksinda kannatas selle loo pärast, sest olgu poiss muidu milline väänkael tahes, teist ta ilmaaegu sisse ei mässi. Ja kuigi teisest küljest ta oli ainus süüdlane, sest Mart polnud pudeli sel teel saamisest midagi teadnud, ta oli ometi sellest osa saa-

nud ja seega kaassüüdlane. Ta läks seepärast Tähve juurde, võttis selle püksirihma otsast kinni ja ütles kole tõsiselt:

«Kuule, Tähve, mul oleks sinuga enne natuke rääkimist nelja silma all!»

Tähve laskis Jakobi lahti, pani püksirihma kinni ja läks siseruumi. Mart tuli talle järele ja ütles kohe:

«Jakob ei ole üksi süüdi, me jõime pudeli kahekesi tühjaks.»

Siis korraga tõstis Tähve oma käe ja andis Mardile niisuguse hoobi vastu pead, et see oigamata kukkus rikkalikule rauhunnikule nurgas. Kui ta jälle tõusis, seisis Tähve liikumata oma kohal ja põrnitses talle otsa niisuguse näoga, et Mardis kadus kõik mehisus, ja ta esimest korda Kobrase töökojas, aga viimast korda oma elus puhkes nutma.

«Hane tõbras!» surus Tähve läbi hammaste. «Kas sa tead ka, kurat, mis sa sellega teed, enesele ja teistele! Mis pean mina vastama, kui . . .»

Ta jättis lause pooleli, lõi käega ja läks. Jakob igatahes jäi esekord nahatäiest ilma. Ka Mart tuli tagasi värkstuppa ja tegi niisuguse näo, nagu poleks midagi juhtunud, kuigi lõug oli valus. Ta ei rääkinud selle kohta sõnagi, kuigi lõualuu seisis haige mitu päeva, ja tal oli raske avada suud niipalju, et tusikas sisse mahuks, aga kõva toitu ta ei saanud üldse närida. See oli kõik väike õnnetus võrreldes sellega, et ta oli kaotanud oma toreda sõbra, kelle terviseks oli joonud esimese klaasitäie.

See vaenulik olek kestis õhtuni, siis tuli Tähve jälle Mardi juurde ja hakkas rääkima. Tal polnudki vaja palju rääkida, Mart oli juba ise jõudnud arusaamisele, mis oli õige ja mis mitte. Igatahes sellega Tähve haavas teda, et pakkus talle viiekümmet kopikat, et Mart kodus ei räägiks sellest. «Võta see siis kingituseks,» ütles Tähve. «Osta enesele ükskõik mida.» Mart võttis viimaks raha vastu, aga talle jäi sellest kauaks ajaks halb tunne.

Nad läksid õhtul koos koju ja ajasid jälle mehejuttu. Nad olid paremad sõbrad kui iial enne. Tähve kõneles:

«Ma võisin olla vist niisamasugune marakratt kui sina praegu, kui esimest korda nina täis tõmbasin. Pärast oli küll paha ja peavalu, aga teinekord katsusin jälle õnne. Kui ma linna tulin, sain veel niisama linnalihvi. Siin tulid muud asjad juurde — kui kasvad, saad isegi aru. Kui mul oleks olnud

mõni mõistlik vanem mees, kes õigel ajal oleks püksid pal- vaks teind, ehk oleks asi läind teisiti. Aga onkel, see maale- meister, oli ise viinavõtja ja ... Noh, ja vana Kobrast sa tead isegi ... Oleks seal olnud mõni ainus tubli mees, nagu näi- seks sinu isa — temast ma olen ikka lugu pidand. Aga nihu- kest asja ei pane alguses tähelegi, enne ei märka ega hooli, kui kõik on hukas ...»

«Nagu meie isa käsi,» ütles Mart poolkogemata vahele.

«Jah, õigel ajal oleks arstima pidand, sest nüüd ma olen oma eluga igapidi rabas ... Meeste vahel räägitud, minu elu ei olegi enam elu — ülepea!»

«Ei,» ütles Mart kindlalt, «sa oled kõige tublim mees, ma ei teagi teist nii tublit meest.» Ta otsis sobivat võrdlust, aga ei leidnud. «Sa oled veel tublim kui minu isa. Ta ei ole ilmaski rabas olnud, mis viga tasase tee peal käia. Aga see on mees, kes omal jõul rabast välja tuleb.»

«Sa ajad nii tarka juttu, et ...» imestas Tähve. «Hakka päris sinu pärast kartma ...»

Nii jäi Mart Säävli elulõbude tundmaõppimine sedakorda seisma, ja ka Jakob ei teinud sellest enam juttu.

Aga vanemad inimesed võisid kõiki lõbusid maitseda. Liha- võtteks tegi Tähve Anni Säävli Eeva abiga õlut, Tähve sünnipäev oli langenud esimesele pühale. Ja siis kutsuti ka Jüri sinna. Jüri ei tahtnud alguses minna — läheb äkki humalavĭha käe sisse ja ajab vana haiguse uuesti üles. Vii- maks siiski läks.

Kui nad olid üsna kahekesi, küsis Tähve äkki ärevusest väriseva häälega:

«Kuule, Jüri, kas sa tundsid minu naist varemalt?»

«Ma olin teda paar korda näind,» ütles Jüri

«Kuule, ma vannutan sind, ütle mulle, kas ta oli ... Kas sa oled kuulnud räägitavat, et ta oli niisugune naisterahvas?... Ütle, kas sa oled kuulnud niisugust juttu?»

«Ei mina põle midagi kuuln,» ütles Jüri. «Sa ju isi tundsid teda ka varemini, ju sa isi kõige paremini tead.»

«Aga ta ei olnud, jumala eest, ei olnud! Mina ei tea sellest kõige vähematki. Kust võtavad inimesed niisuguse jutu ...? Sa ei ole siis midagi kuulnud ega märganud?... Aga mis kurat on see teiste asi, kui mina ise oma naisega läbi saan ...? Kui olekski, aga ta ei ole ju ...»

Ta oli natuke purjus, aga mitte palju. See polnud ainult sellest, et talle kippusid pisarad silma.

Jüri aga mõistis kohe, et Tähve ise teadis kõik. Kuid ta püüdis iga hinna eest panna teisi ja võib-olla ka ennast uskuma, et ta midagi ei teadnud.

Ta polnud seda alguses tähtsaks pidanud, oli kergemeelselt arvanud, et see on tühi täpe. Aga aja jooksul oli see koht muu- tunud ikka valusamaks. Hoidku taevas, kui viimaks lööb sisse põletik! Inimese hingega on see kurjem lugu kui ihuga.

IV

Mart Säävel sai leerist lahti, kui ta oli juba kaheksateist- aastane. Eelmisel aastal oli see jäänud pooliti hooletusse, aga ei olnud ka aega. Nüüd oli iseenesest tulnud niisugune vahe- aeg, sest kui kaua pidi noor inimene seal Kobrase värkstoas poisikesetööd tegema. Pealegi võttis Tähve kätte ja läks vab- rikusse lukusepaks, kui see isand Floss ostis Schirmer & Hoehwaldi vabriku ja hakkas seda laiendama. Vabrikutöölise asi oli ikka kindlam. Mardil oli koguni õnne, tema pidi saama puuvillavabrikusse masinameistri abiliseks, ta oli niisugustes asjades väga tubli ja tragi. Oli juba kord kahetsenud, et pole saanud rohkem kooliharidust, kes teab, mis tast oleks võinud saada. «Ahah, juba sa kahjatsed!» ütles ema. Siis ei rääkinud Mart sellest enam. Aga nüüd ta kasutas tekkinud töövaheaega leeriskäimiseks, sest see oli ikka ristiinimese kohus, nagu ema ütles.

Sellest eas oskab inimene juba mõelda ja mõtleb vahel pare- minigi, kui teine vanem mees, sest ta ajukäärud on alles puh- tad. Ka Mart oli hakanud mõtlema, ja nagu see täiesti loomu- lik, ikka vastupidi sellele, mis räägiti. Seda enam, et siin ta esi tuttavaks August Õispuuga, kes ütles julgelt, et tema on sotsiaaldemokraat, kes ei usu jumalat ega Kristust ega kedagi. Ainult kuradit ta uskuvat, õieti terve karja kuradeid, ja üks neist olevat kirikuhärra ise, see mustakuuemees, kes tahab neile vana orjavaimu sisse pumbata. Mart oli ikka veel kõhk- lejа, see oli juba tema loomuses, sellepärast surus Õispuu talle leerist lahtisaamise päeval kätte paar lehte ja ühe väikese punasekaanelise raamatu.

«Säh, loe ise ja anna teistele edasi!» ütles ta. «Aga ära sisse kuku!»

See viimane lause oli kõige tähtsam, see andis asjale hoopis erilise varjundi. Mart ei hoolinud palju lugemisest, isegi sõjauudiseid luges ta lehest ainult siis, kui isa või ema käskis endale ette lugeda. Aga et see oli salajane ja keelatud kirjandus, siis oli nii isevärki meeldiv ja erutav tunne seda põues kanda. Pealegi uue leeripintsaku põuetaskus, mis pidi olema niisama süütu uudismaa nagu leerilapse hingki.

«Miks sa's ülepea leeri tulid, kui see on ainult vigurdamine?» küsis Mart nüüd sõbralt.

«Vanad sundisid peale,» ütles August. Aga siis kohe saades parema mõtte ja nagu häbenedes seda ülestunnistust, ütles ta: «Ja siin on kõige parem noori inimesi valgustada, sellepärast ma ei ajanudki vastu, kuigi nad poleks mind vägisi saand sundida ühti.»

Ta valgustas teisigi peale Mardi, niipalju kui need noored mehed, kes olid valmis igasugusteks karutükkideks, üldse vajasid valgustust. Nad ei mõelnud palju ise — iga tühja asja pärast ei maksa pead vaevata — ja karjusid järele, mis kangem kõrimees ees karjus. Niisama hästi olid mehed valmis naerma ka Õispuu ja tema sotsiaaldemokraatia üle, kui paras juhus tuli. Aga Mart hoidis seda keelatud kirjandust nagu pühadust, ja mälestustäht, mille ta toppis selle kõrvale põuetaskusse, oli hoopis väiksema tähtsusega. Kuigi ei saanud salata, et ka sellel oli oma väärtus. Sest nüüd oldi juba täismees, jah, isegi naisevõtmisest võis kõnelda, kuigi see asi oli kauge ja salapärane nagu silmapiiril sinav mets. Ta oli need aastad viilinud ja puurinud metalli, ja käed olid tal omajagu kõvad küll, aga südame olid need ajad jätnud imepehmeks. Ja kui nüüd mitu nädalat ta oli ise teiste viilida ja puurida, siis polnud ime, et ta pea käis veidi ringi.

Ta oli kasvanud üsna kenaks noormeheks. Leeris oli mitu poissi, kes olid temast lühemad, hoopis rohkem oli aga neid, kes ei saanud jõu poolest tema vastu. Jakobit oli ta viimaseil aastail tuuseldanud nagu humalakotti, üsna sõbramehelikult muidugi, sest kaine peaga polnud kumbki neist äkiline. Nüüd olid tal seljas uued mustad riided, ees valge siidlips, ja et plekiliste küüntega sõrmed olid peidetud valgetesse kinnastesse, siis ta oli päris noorhärra. Natuke kohmetu oli ta küll, ta polnud harjunud olema seltskonna keskuseks, keda kõik vaatasid ja hindasid.

Ema oli ka pannud end kõige paremini riidesse, kuigi ta

millegipärast kandis ikka rätikut. Ta näis täna nii noorena ja oli ise ka erutatud. Kuidagi ta oli saanud ka isa kirikusse, aga see ei teinud sellest asjast palju väljagi — eht mehe moodi, nagu Mardile näis.

Oli nüüd tarvis teha niisugust suurt segadust, nagu nad isegi! Mart oleks tahtnud hea meelega üksi olla, oleks läinud kas või välja kõndima. Seepeale vaatamata, et hakkas vihma tibama, seda toredam oli käia, eriti videviku ajal. Aga nüüd olid kutsutud sugulased Nõmmelt, Tähve, oma naisega, isegi Laasmannide perekond. Ena mul leeripidu! Kas nad tahtsid vahest võistelda majaomanik Uubergiga, kelle poeg sai täna saiuti leerist lahti ja kellele lauldi alumisel korral: «Hoch soll er leben!» Muidugi oli Dagobert käinud saksa leeris.

Ega ei olnud ka Säävlite pool nii halvasti, isegi punast viina oli toodud. Sundisid seda jooma Martigi, et tänasel päeval on kõik lubatud, täna olgu ka temal lõbu. «Kena lõbu!» mõtles Mart. Vein oli nagu hapukas suhkruvesi ja piduvõõraste jutud veel läägemad. Sugulane Nõmmelt tuli koguni käega katsuma Mardi ülikonnariiet, kas on ikka peenike küll.

«Heldeke, nagu linnariie!» ütles ta.

«Ongi linnariie,» ütles Eeva. Ja Jüri täiendas: «Kõik on poisi enese teenitud raha, kõik — pealaest jalatallani. Ei ole mina kopikatki tema peale kulutand. Vaat, kus kange poiss mull!» Kindlasti ta oli juba natuke purjus, kaine peaga ta nii kerglast juttu ei ajanud.

Kindlasti oli isa juba veidi purjus, sest ka Tähve oli, ja viimane hoidis ennast nüüd ikka. Ei noh, täna on iseasi. Täna lõkendasid ka Anni põsed, täna ei pannud ta seda oma mehele pahaks. Aga ka Tähvega olid Mardil kõik mehejutud juba ammu aetud, nüüd oli ka tema tüütav ja igav.

«Aga ei tahtnud poiss kuriloom tulla meile Flossi juure . . . Ilmalasti tegid, kulla noorhärra! Seal oleksid võinud teenida täie mehe päevapalga.»

«Igaüks ei taha eluaeg lukusepaks jääda,» ütles Mart. Ta oli muutunud korraga palju vabamaks ja julgemaks. Võis neile öelda kõik, mida mõtles, ta oli samasugune mees kui teisedki.

«Nojah, poiss tahab masinisti-härraks saada!» ütles vana Laasmann ja naeris, endal pikad valged vurrud õllesed. Ta oli tore, tasane ja muhe vanamees, kuigi Mart teda täna ei sallinud. Veel natuke aega, veel paar kangemat suutäit, ja

vana Laasmann hakkab laulma oma harilikku laulu: «Kord elas Aadam Eevaga...» Seda enam, et piduperenaise nimi on ka Eeva.

«Mis muud, kui hoiab aga ikka tüdrukute sappa,» jätkas Tähve vana juttu. «Mis seal viga, seal ju nagu kukk kanakarja hulgas.»

«Millal see poiss siis veel peab tüdrukute hulgas mõnu tundma, kui mitte nüüd?» asus Anni Mardi poole. Laasmanni Herta ja Ilse kihistasid naerda. Nad olid üks seitsmeteistkümnene ja pika kaelaga, teine viieteistkümnene ja madalavõitu. «Just kui kurg ja part kõrvuti,» mõtles Mart. Ei olnud ühtki võõrast ta leeripeol, kes oleks rõõmustanud ka teda, kõik vanad ja liiga tuntud näod, ja nad rääkisid kõige tühisemaist asjust, sel ajal kui Mart kandis oma põues uut plahvatavat maailma.

Ta oleks tahtnud vähemalt minna korraks välja siit umbsest toast, mis oli tulvil keedetud sealiha haisu. Jumal hoidku, siin võis lausa pikali kukkuda ja mõni veresoon lõhkeda, nii tugevasti surus miski sisemuses ja otsis väljapääsu. Aga ei, nüüd tuli minna ja tänada armsaid külalisi kingituste eest, mis nad olid talle toonud.

Sugulased olid olnud suuremeelsed ja kulutanud hulga raha. Nad olid toonud Mardile lauluraamatu. Mart tänas nii rõõmsalt kui sai, sest esiteks polnud tal selle raamatuga midagi peale hakata, ja teiseks oli ta saanud oma vanematelt just niisamasuguse. Siis hakkas Tähve korraga vanduma ja ütles naisele: «See oli sinu kange tahtmine, jah, kuradi kurat!» Ja ta harutas paberist välja ilusa kuldäärtega lauluraamatu ja pani selle teiste kõrvale. «Laula nüüd, poiss, nii et silm valge!» Siis hakkas Mart naerma, sest vihastuda nii veidra asja üle ei maksnud. Laasmanni ema aga kurtis, et neil olnud nii vähe raha, ei olevat saanud midagi tuua. «Muidu oleksite ka toonud lauluraamatu,» ütles Mart. Ei tea nüüd, kuidas sellega oleks olnud, aga seks korraks olid Herta ja Ilse kahe peale tikkinud ilusa padjakatte, millel oli lind õlipuuoksaga noka vahel ja selle all kaks saksakeelset sõna: «Schöne Träume». — «No see on kogemata majakorraga eksinud,» pomises Mart, aga ikka nii, et Herta ja Ilse mõlemad kuulsid. Tüdrukud tegid magushapu näo, Herta oma venis pikaks, Ilse oma laiaks. Ei tea, mis lind see on siin õlipuuoksaga, kurg või part... Tähve aga kinnitas ikka veel,

selle lauluraamatu asemel oleks võinud kinkida kas või ruupilli, millega Mart oleks pannud kõik vabrikuplikad enese järele jooksma.

Korraga koputati uksele, ja kui kutsumise peale kedagi sisse ei tulnud, läks Eeva välja. Üks hääl ütles suudmööda: «Tere!» Eeva kauples võõraga natuke aega ukse vahel, see ei tahtnud sisse astuda, sest neil olevat siin nii palju inimesi. Lõpuks ta tuli siiski sisse — ilus kübaraga ja pitsidega kreili, teretas kõiki lahkesti käega läbi, ei osanud istuda ega astuda, nutta ega naerda, ega teadnud, kuidas selles lärmakas seltskonnas käituda. Ta kibeles ja kibeles, kuni tõmbas Eeva jakkipidi säärvandi taha ja andis talle seal pisikese karbikese. Näha kohe, mis oli saksem inimene, ta tõi leerilapsele kingiks hõbelusika. «Aga Liine, mis sa enesest kulutad!» ärjus Eeva.

«Ainult pudrumägi ja piimajõgi puuduvad, lusikas on omast käest!» urises Mart, aga nii, et Liine ei kuulnud. See oli seda kergem, et tüdruk oli natuke kõva kuulmisega. Aga muidu oli ta muutunud linnas nii ilusaks ja priskeks, et vaata veel uulitsal tagasi. Mart aga, see imelik jonnakas poiss, ei pannud ka Liinet mikski ja norutas edasi mureliku näoga, mis nii hästi sobis musta ülikonna ja valge lipsuga.

Jüri jälle tahtis Liinega saksa keelt rääkida, nüüd võis juba näha, et ta oli purjus. Kuid nüüd pani Liine oma saksa keelega tema suu lukku. Ta oli nüüd haritud inimene, ta oleks võinud kas või alla Dagobert Uubergi leeripeole minna.

Näis, nagu ootaks Eeva veel kedagi, aga et seda ei tulnud, siis hakati sööma. Tuba oli nii kuum, et tehti uks lahti. Selle koridori pealt olid ju kõik inimesed siia tulnud, ainult Laasmanni Hennu ei olnud, küllap eit oli ta koju sundinud, et siin hakkab va Tähve purjus peaga teda narrima. Sellepärast võis ukse lahti teha või mis tahes. Ainult liiga palju trampida ei tohtinud, muidu tuleb Perve eit alt üles ja nüpeldab nad kõik läbi, sellest eidest võis seda uskuda.

Kui nad nii kolistades ja juttu ajades sõid, soovis kellegi hääl ukse vahelt toidule jätku ja hammastele jõudu. See oli suur pikk mees, kübar peas, kepp käes ja krae natuke viltu kaelas. Ta võis olla juba üle kolmekümne, aga ta silmis oli üsna lapselik pilk ja näos poisilik naeratus.

«Tere, Mihkel!» hüüdis Jüri.

Nüüd tuli teretada, ja kui vaja, tutvustada. Laasmanni vanamehega nad olid juba tuttavad, käisid ju ühes vabrikus tööl, olid ühed puutöömehed mõlemad. Sedamööda oli neid ka kaks puutöölist teiste metallitööliste kamba vastu. Kuigi Tähve ei tahtnud Marti metallitööliseks tunnistada ja ütles, et tema kuulub koguni naiste kampa.

Söödi, joodi ja oldi rõõmsad, ja Mihkel oli kange laulma, küll Saaremaa, küll suuremaa laule. Kahju, et lõõtspilli kaasas ei ole! Liine, kes teenis peenemate sakste juures, sai kord isegi pahaseks ja tahtis minema hakata. Aga Eeva, kel olid jälle omad mõtted, surus ta tagasi. Ta oli päris meelega kutsunud täna siia nii Liine kui ka Mihkel Lepa. Näis aga, et sellest ei taha suuremat välja tulla. Mihkel nihkus oma tooliga küll Liinele ligemale, aga Liine nihkus jälle eest ära, ja kui poleks olnud teisi inimesi laua ääres, nad oleksid niimoodi teinud mitu ringi laua ümber.

Mart oli roninud vaheseina taha voodisse. Väikesel Hermanil oli süda pahaks läinud, ta oli ennegi ennast külmetanud ja tal oli nohu, sellepärast oli temagi siin. See oli parem veel, muidu oleks ta seal teistel jalus, oli ta ju säärane naaskel, et ei püsinud paigal pudeliski. Mart arvas, et siin ta on kaitstud piduvõõraste eest, ja katsus videviku ajal veidi lugeda. Aga juba tulid Herta ja Ilse nagu kiusajad. «Mis sa siin loed? Pruudi kirja? Näita meile ka!» Mart peitis lehe ruttu jälle taskusse, ja leeripoisi põuetasku kallale ei usaldanud tüdrukud siiski tungida. Imelik poiss, ei tee tütarlastest väljagi!

Küll on niisugused noored tüdrukud rumalad ja kohmakad! Just kui sälud kargavad ringi — eht vanatüdrukuhakatised! Muidugi oli maailmas ka teistmoodi tüdrukuid, õigemini preilisid. Aga kel oli praegu mahti nende peale mõelda, nüüdsel ajal peab iga noormees oma mõistusenatukest tähtsamate asjade jaoks hoidma. Oota, küll ta oskab neist kiusajatest lahti saada!

Ta haaras pooleldi südametäiega vanemat tüdrukut rindadest. See kiljatas ja jooksis ometi minema. Tähve hakkas hirnudes naerma, teised aitasid kaasa. Küll on meie rahvas alles toores ja harimatu, eriti töörahvas! Täna õhtul, oma mehepõlve hakul, oleks tahtnud istuda August Õispuuga ja kõnelda suurte ja tähtsate küsimuste üle: kuidas parandada seda maailma ja anda talle uus jumal, sest vana ei kõlba enam.

Siis ta kuulis, kuidas kõrval ka teiste jutt oli muutunud tõsisemaks ja mõistlikumaks. See oli Tähve, kes kõneles:

«Vene tsaarivalitsus on mäda ja mädaks ta jääb! Ametnikud aina rõhuvad rahvast, mõisnik rõhub talupoega ja kapitalist töölist... Igamees saeb oksa, mille peal ta ise istub. Sest kui ei oleks töölist, ei oleks ka kapitalisti, ja kui poleks rahvast, poleks ka ametnikku ega keisritki... Ja või seal ajaväes parem on — seal kindralid varastavad ja ohvitserid rahuvad, aga vaene soldat jooksku tormi ja surgu. Siis tulebki nii, et suur Venemaa ei saa enam väikesest Jaapanist jagu.»

«No oota ikka, sõda põle veel lõppend,» ütles Jüri. «Viimases lehes oli, et meie väed võidavad.»

«Meie väed!» osatas Tähve. «Missugused on need meie väed? Vene tsaaririigi väed on need, aga mitte meie väed. Meie väed on siinsamas, kus me isegi — sina, mina ja iga töömees. Küll tuleb kord aeg, kus me näitame, mis m e i e väed võivad.»

Nüüd löi ka Mihkel Lepp hulka. Ta polnud küll niipalju lugenud kui Tähve, aga ta oli mõndagi kuulnud. Kõnelda võis ta niisama hästi kui teine.

Pooliti oli neil õigus, pooliti mitte, selle asja ümber sai räägida. Aga Mart oli hakanud teravalt kuulama. Kust võttis see Tähve säärased jutud? Üürikese aja eest tal ei olnud neid veel, siis mitte, kui oli töötanud Kobrase juures, kus sii olnud veelgi pikem tööpäev ja palk ka mitte kõrgem. Aga ta kõneles hästi, just kui raamatust. Võib-olla olidki need mõned raamatusõnad.

Tsaaririigi kord on mäda ja jumalat pole olemas — kenad sõnad noore leerilapse kõrvadele kallil õhtul! Mis siis ime, kui inimesed lähevad hukka. Laasmanni eit oli usklik ja käis tihti siin ja seal palvetunnis. Võiksid parem inimesed sinna tulla.

«Ah soo!» ütles Tähve. «Sa oled vana inimene, eluaeg orjand, seitse last jumalasõnaga üles kasvatand — mis jumal annab sulle selle eest? Vahest saad oma elupäevad vaestemajas lõpetada, vahest ei saa sinnagi.»

«Minu lapsed mind vaestemajja küll ei saada,» oli Laasmanni eit kindel.

«Aga mis nad sulle siis annavad, kui ei ole endilgi? Kuhu nad su panevad, kui ei ole endilgi kohta-paika? Mine vaata

kord linnaääri mööda, k u s inimesed elavad ja k u i d a s nad elavad!»

«Need on inimesed, kes ei viitsi õieti tööd teha,» ütles Jüri Säävel. Ta vaatas ringi oma toas, kus leidus kõik, mis inimesele tarvis, isegi uus riidekapp, mis võttis niipalju ruumi, aga polnudki üleliigne, sest ta oli riideid täis.

«Aga kui inimesel ei ole enam tervist, millega ta tööd teeb! Kas toidab vabrikant kõik need töölised, kes oma jõu ja tervise on neile viinud . . .? Ja kui vabrikutel ei olegi inimestele tööd anda, kust need siis võtavad?»

«No kelle süü see on, et ei ole tööd anda!» ütles Jüri. «Mina olen ka mitu nädalat ilma tööta ringi käind, kedast ma sellepärast lähen süüdi mõistma.»

«Aga miks peavad töölised orjama hommikust õhtuni, kaksteist tundi järjest? Kui tööpäev lühemaks teha, saavad teisedki tööd, ja pole vaja ennast tappa ületundidega. Väljamaal igal pool on juba kaheksatunniline tööpäev, aga siin Venemaal elatakse veel nagu teoorjuse ajal.»

«Mina olen rohkem kui kaksteist tundi tööd teind, ja ei see teind mulle kedagi. Ja ei ma usu, et töö mind tapab,» rääkis Jüri. Ta rääkis seda päris tõsise moega, aga muigas vahel kõrvale, nii et ei saanud aru, kas ta vaidles tõe või niisama kiusu pärast.

Aga Tähve sai nii rääkides päris ägedaks, nagu polekski see harilik pühapäevane jutt ja vaidlus, vaid nagu võitleks ta praegu siinsamas oma õiguse ja elu eest.

Naistele läks niisugune jutt pikapeale igavaks, eriti Annile. Ta hakkas Mihkliga rääkima, kuidas see elu Venemaal ja Ukrainas oli, ja kas tal oli palju pruute. Mihkel lõi ikka vahvasti teiste jutule kaasa, aga temast jätkus igale poole. Ta võis rääkida ka oma pruutidest Venemaal ja Ukrainas, kuidas aga keegi soovis. Ta oleks võinud kõnelda kas või elevantide püüdmisest ja paremini veel kui mõni, kes tõepoolest on neid püüdmas käinud. Anni kuulas ja nihkus ikka Mihklile lähemale. Ja et Liine oli nii peru, et ei lasknud lähedalegi, siis pani Mihkel käe Anni piha ümber.

Äkki jäi Tähve poolelt sõnalt vait ja üksisilmi naise otsa vaatama. Anni liikus küll kohe Mihklist eemale, ta oli isegi natuke kohkunud, aga teised ei teadnud midagi halba arvata. Siis aga kargas Tähve püsti, tõmbas naise kättpidi enese juurde ja ütles:

«Kas sa neid vanu vigureid ikka põle unustand!» Ja seda öeldes ta lõi naisele kaks korda lapiti käega näkku. Anni jooksis Mihkli selja taha, aga see astus kõrvale, sest ei ole kunagi kohus olla abielurahva vahel. Kuid Tähve ei teinud naisele enam midagi, ütles ainult: «Kasi koju!» — ja läks ise ära. Anni läks talle norus päi järele. Teised kuulasid kõik natuke aega erutatult, kuid teispool seina jäi kõik vaikseks.

Siis pidi Eeva tegema suhkruvett, sest Liine oli koledasti kohkunud, ja tal oli nii õrn ja puhas veri, et kohe sai roosi või viili. Jumaluke küll, et ta kohe alguses polnud läinud, kui oli tahtnud minna! Isegi Eeva oli kohkunud ja kahetses, et oli teist inimest jääma sundinud.

Jutt ja olemine ei saanud enam õiget hoogu. Ainult Mihkel püüdis seda ja teist naljaks muuta, aga tema peale keegi ei vaadanudki enam, teda peeti ju peasüüdlaseks. Vana Laasmann katsus ka korra laulda: «Kord elas Aadam Eevaga . . .» Aga ta oma eit surus ta kohe vait ja ütles:

«Näete nüüd, misukeseks inimene läheb, kui ta jumalasõna üle irvitab. Kuidas võib inimese elu niimoodi hästi minna!» Ja ta arvas veel, et niisugune asi ühe noormehe leerist lahtisaamise puhul on väga kuri ega või head tähendada.

Mart oli ainsana üsna rõõmus, et see olemine nii ruttu lõppes. Ta hakkas nüüd lugema, kuid ei saanud loetavast hästi aru, sest päevased muljed kihutasid üles igasuguseid mõtteid. Siis ta ronis Hermani kõrvale asemele, aga uni tuli temale niisama vähe kui isale ja emale. See päev, mis pidi rahu tooma, oli toonud rahutuse.

V

Kuigi nüüd Mart Säävli mehekssaamise päeval oli aetud jumalavallatuid jutte ja tehtud patutegusid, ei läinud ta elu sellepärast halvasti. Ta töötas virgalt, mis tegi rõõmu ta isale ja ka ema tundis tema pärast üsna vähe muret.

Aeg oli nii imelik, kõik läks ümberpöördult, kui ta oleks pidanud minema. Laasmanni eit käis agarasti palvel, aga temal oli palju rohkem muresid. Oli tal olnud üks, Oskarist poeg, Peterburis. Võis juba arvata, et tal läheb seal hästi, sest on ikka suurem linn ja suuremad teed ees lahti. Ja nüüd äkki enne jõule ta tuli koju, pidi olema haige. Haige ta oli

tõepoolest, seda võis juba igaüks ta näost näha. Ta oli pika kasvuga, kitsaste, kõrgete õlgadega ja käis veidi küüru. Puhuti tuli talle aga köhahoog, ja siis ta tõmbus veel rohkem kõverasse. Majanaised ütlesid kõik, et kevadet ta enam ei näe, kui mitte enne, siis puude lehtemineku ajal ta läheb niikuinii.

Ema oleks tahtnud nüüd, et poeg oleks seda lühikest armuaega kasutanud oma hinge hüveks. Ta kutsus teda mitu korda palvetundi kaasa. Aga poeg raputas kurvalt pead.

«Ei ole aega enese peale mõtelda,» ütles ta. «Peab mõtlema teistele veel nii kaua, kui on antud.»

Sellest ei saanud Laasmanni eit aru, ega oleks saanud mistahes teine eit. Nemad mõtlesid teistele ainult siis, kui Jeesus käskis, see tähendab, kui oli vaja teistele mõelda, et ise paradiisi pääseda. Pealegi ei näinud eit, et poeg oleks kellelegi teinud nähtavat head. Küll aga võis tähele panna, et ta oli oma eluga hukas. Haige, nagu ta oli, ei seisnud ta ometi õhtuti ega öösiti kodus, hulkus aga väljas ja tuli koidu ajal, veel kollasem ja kahvatum kui muidu. Ema ei tundnud ta juures küll viinalehka ega muud kahtlast, aga kes võis teada.

Oli hullemaidki kohti kui patumajad. Oli inimesi, kes tahtsid tappa keisrit ja kõiki ausaid inimesi. Oli inimesi, kes ei uskunud jumalat ja käisid oma sõgeda aru järgi otse vastupidi kümnele käsule. Nad ütlesid: «Tapa, varasta ja himusta oma ligimese vara, mis ta oma virkusega mitme põlve vältel kogunud!» Need inimesed ässitasid teisigi keisri ja jumalast seatud ülemate vastu.

Laasmanni eit ei salanud kellegi ees seda, et ta poeg oli hukatuse teel. Ta ei salanud kunagi oma perekonnaasju, ja kui keegi neid otse küsima ei tulnud, siis ta läks ja rääkis ise. Siis oli südamel jälle nagu kergem.

Nii räägiti kogu majas Laasmanni perekonnast. Räägiti Selmast, kes oli olnud virk ja viisakas tütarlaps, kuni ta läks laiale teele, sai lapse ja kaotas vanemad. Teisest pojast, Ruudist, polnud palju rääkida, see oli juba naisemees, ja temast polnud midagi halba kuulda, heast on aga igav kõnelda. Kolmas poeg Heinrich ehk Henn ei valmistanud ka isale-emale palju muret, temast polnud karta, et hakkab oma õigust taga ajama ja satub õigusemõistjate kätte. Tema oli juba õnnis, sest on öeldud, et õndsad on vaimust vaesed. Kui ta vahel juhtus väljas teiste kätte, siis nad hakkasid teda narrima, aga nii rumal ta polnud ka, et oleks kurja teinud, või et ta poleks saanud tööd tehtud. Ta oli juba mitmendat aastat samas majas kingsepa juures. Ka Herta kohta ei teadnud eided kuigi palju rääkida, vahest ainult niipalju, et küllap see läheks ka lalale teele, kuid see on nii inetu, et poisid ei pea temast lugu. Aga kui see Ilse pisut suuremaks saab, siis vaadaku igaüks . . . Muidugi, vaatajaist pole puudu, kui aga midagi näha on.

Säävli Eeva elas Laasmanni eidega juba rohkem kui kümme aastat ühes majas, ja tal oli süda, milles leidus ka teise häda jaoks ruumi. Tal polnud oma kodus praegu palju muret, aga siis tuleb mure mujalt. Ja nii ta nuttis mitugi korda koos Laasmanni eidega. Kui muidu ei läinud meel haledaks, tulid meelde oma Anni ja Amanda.

Aga nüüd pani Eeva tähele, et Mart mõnikord rääkis Laasmanni Oskariga. Mõnikord nad läksid koos välja ja ühel õhtul tuli Mart koju alles keskööpaiku. Ja Eeva rääkis sellest Jürile.

«Ei sehukestest sahkerdajatest tule töörahvale head,» ütles Jüri. «Ajab meilgi mõni mees vabrikus niisugust juttu, et lööme keisri maha ja paneme teise-kolmanda asemele. Mis me siis saame? Vabaduse! Mis kurat ma selle vabadusega teen, kui kedagi süüa ei ole!»

«Katsu sina poisiga rääkida,» ütles Eeva. Ta ise oli pojast liiga kaugele jäänud, see oli nüüd leeriskäinud mees.

Jüri kõneleski. Mart vaatas isale kõige lihtsameelsema näoga otsa, ta oli täis selle ea kohta kõige haruldasemat rahu.

«Aga mis see siis teeb, kui ma kõik jutud ära kuulan? Ega see inimest roojaseks tee, mis kõrvast sisse läheb?»

«Ei maksa oma nina toppida igale poole,» ütles Jüri Säävel. «Mina olin niisama noor ja rumal, kohe kas või käsitsi sekka lööma. Oli mul tarvis Kallismaa valitseja püssiotsast kinni hakata — mind ta ju laska ei tahtn . . . Noh, ja mis ma pärast sain?» Ja ta rääkis pojale sellest, kuidas nad Laagna mõisa sõitsid ja tõotatud hea koha asemel oleksid peaaegu jäänud südatalvel lageda taeva alla.

«Heinrich Reeberg!» kordas Mart imestudes mehe nime, kellest seni oli lugu pidanud. «Te saite ju pärast nii hästi läbi.»

Nii jah, nad said hästi läbi, sest Jüri ei öelnud kunagi otse välja, mis ta mõtles. Ja nii oli ka kõige parem — võis vabrikudirektorist, mõisnikust või keisrist mõelda mis tahes, aga ega

ütlema maksnud minna. Siis võis ikka hästi elust läbi saada. Madal inimene astugu maatasa, siis ta jõuab kõige kaugemale.

«Ja poleks sa mitte Hendriku peremehele kesapõllul vastu hakanud, oleksid praegugi alles seal olnud,» ütles Mart. See oli neil mitu korda perekonnas räägitud jutt, see oli nagu «alguses lõi Jumal taeva ja maa» piibli hakatuses. Aeg, mis oli enne seda, oli kuidagi tume ja segane, sellest ei räägitud palju.

«Võib-olla oleks kah,» ütles isa.

«Ja oleks sul seal siis nüüd parem olnud?» küsis poeg.

«Parem või halvem — kes seda nüüd teab . . . Hõlbuelu põle kuskil saadud.»

«Aga ega sul ikka siin praegu hullem elu ei ole kui kuskil Metskülas?»

Jüri oli kimpus. Toredasti kimpu ajada oskas teda see poiss, juba üsna maast-madalast oli osanud. Kuluks nüüd öelda, et vaevalt ta siis oleks läinud sel õhtul Lepplaanele, kui poleks riidu läinud Hendriku Tõnisega, ja siis poleks olnud seda poissi siin kiusujuttu ajamas. Aga seda ei võinud siiski öelda, sest mida rohkem poiss teda kimpu ajas, seda soojem oli mõelda, et see noormees on ta oma poeg. Ta katsus otsesest vastamisest mööda hiilida, kuid poiss ei lasknud.

«Sul ei ole siis ikka hullem elu kui Hendrikul. Tähendab, sinule ei juhtunud midagi halba sellest, et nõudsid oma õigust. Ega siis meilegi või sündida suurt kurja sellest, kui räägime, mida mõtleme.»

«Katsu, katsu,» ütles Jüri. «Siberis on ruumi küll.»

Mart pidi peaaegu ütlema, et juba lapsepõlvest saadik ta on tahtnud niisugust pikka sõitu, aga arvas kohe, et vanainimese ees ei ole sünnis nii rääkida, sellepärast muigas üsna salapisi ja vaikis. Jüri aga nägi ära, et selle poisiga ei ole midagi rääkida. Sel on enesel mõistust küllalt, aga kui see ta hädasse jätab, siis ei aita ka keegi teine teda oma mõistusega hädast välja. Mine sa rääkima noore inimesega! Jüri Säävel oli ise noor olnud ja teadis, missugune jonnipulk ta siis oli.

Mardist ei saanud tõesti mingit mässumeest. Ta oli nüüd mitu raamatut läbi lugenud, aga neist ta kas ei saanud aru, või olid nad jälle liiga lihtsad. Ta oli alguses arvanud, et avastab jumal teab millise tõotatud maa. Kuid kõik need mässajadki olid samasugused inimesed, kahe jalaga maa küljes kinni nagu Mart ise. Ja siis ta naeratas, kehitas õlgu ja pidi ütlema nagu isagi: «Teil on ikka õigus küll, aga mis siis sellest? . . .» Tal oli

ikka see imelik mood igal pool vastupidi mõelda ja vastupidi rääkida, kuigi üsna tagasihoidlikult, sest suurem sõnamees ta polnud.

Mõnd inimest pidi tõsiselt austama, nagu oli see Laasmanni Oskar. Temal oli veel seda sisemist tuld, mis hoidis teda isegi haigena püsti. Ta ei uskunud isegi, et elab üle kevadise puude lahtimineku, aga aega, mis üle jäi, tuli kasutada.

«Ehk tuleb siis kaks kevadet korraga,» ütles ta.

See oli ilusasti öeldud, tundis Mart. Talle meeldis, kui räägiti ilusasti. Mõni teine mees ei teinud muud, kui vandus kõige hullemate sõnadega. Seda kuuldes mõtles Mart jälle peaaegu nagu isagi.

Üsna ootamatult ja äkki, vähemalt Jüri Säävlile, tuli esimene streik. Võib-olla teadis Tähve midagi ette, ta oli ju teadlik tööline, vahest uhkustas ta alles pärast sellega. Eeva igatahes ei teadnud midagi arvata, kui vabrikud äkki otse hullumeelselt hakkasid vilistama, ja Jüri jõudis koju just parajaks ajaks, et talle rääkida, mis oli juhtunud. Ta polnud streigist sugugi vaimustatud, ta ei joosnud töölisparvega kaasa, ta tuli otse koju. Kaastöölistega ei tahtnud just suisa riidu minna, muidu oleks öelnud neilegi, et: «Inimesed ei oska oma eneste elu säästa, aga kipuvad maailma värki parandama!»

Ja seda eriti seepärast, et Tähve ei elanud enam kaugeltki nii hästi, kui oli elanud varemini. Ta oli hakanud jälle jooma, aga joobnud mees on hoopis hirmsam, kui oli olnud joobnud poisike. Siis ta oli olnud igaühe hirmualune, isegi oma maja kojanaine oli tõmmanud ta nattipidi hooviväravast sisse ja lugenud salmikese ette. Aga nüüd ei julgenud ka oma naine midagi öelda. Kes teab, mis neil oli, aga Anni oli muutunud hoopis araks ja joosnud ükskord koguni Säävli tuppa pelgu. Sellepärast oleks Jüri tahtnud Tähvele öelda, et ole enne oma naise vastu inimlik ja nõua siis, et oldaks inimlik sinu vastu. Leeripeo juhtumist vaikiti küll, Tähve oli pärast seda paar korda Säävli juures kokku saanud ka Mihkel Lepaga, aga nad ajasid üsna head juttu isekeskis.

Esimesele suurele koosolekule Jüri ei läinud. Eeva oli algusest temaga nõus, aga pärast hakkas kahetsema, et oleks võinud ikka minna, oleks ka näinud, mis seal on. Nüüd tahaks kangesti teada, mis seal ka räägiti ja tehti, aga nende majast ei läinud keegi peale Tähve, ja tema oli selline saks, et vastas vahel sääraste sõnadega, mis ei kõlba kuulatagi. Vana Laas-

mann oli veel tagasihoidlikum kui Jüri, ei tema läinud niisugusesse kohta. Pealegi oli naine hakanud teda tasapisi tasasele teele juhatama, oli juba mitu õhtut järgemööda tööst väsinud vanamehe palvetundi tukkuma viinud. Uuberg oli tuline saksameelne mees, ta oli isegi selle üle vandunud, kui eestlased linnavalitsuse enda kätte võtsid. Tema juba ei hääletanud mõne sumadanimehe poolt, jäägu igaüks sellele kohale, mis talle Looja poolt määratud. Vürtspoodnik Pehap laulis sama laulu mis majaperemees ees, kuigi tagasihoidlikumalt, sest poes käis ka palju töölisi ja ega võinud pahandada neidki. Ta katsus olla rohkem erapooletu ja vaadelda kõiki asju üldinimlikult vaatekohalt. Jäi üle veel kingsepp, ja seepärast läks Eeva alla ja katsus kingsepanaisega juttu sobitada. Kingsepanaine teadis mõnikord rohkem kui teised, oli ju ta Lotte pristavi juures bonneks. Aga seekord ei teadnud kingsepanaine midagi, ta oli pahas tujus, sest oli jälle mehega tülis. Poole aruga Laasmanni Henn üksi istus seal toas, parandas saapaid ja kiitis: «Noh, nüüd läheb viin odavaks!»

Aga õhtul tuli Säävlite juurde Mihkel Lepp ja hiljemini ka Tähve. Nüüd arutati siingi läbi, mis töölistel õieti vaja oli. Martki kuulas seda pealt, ja tal oli natuke halb. Mitte vabaduse, üheõigusluse ja vaimuvalguse ümber ei keerelnud jutt, vaid selle ümber, kui palju peaks saama raha.

«Igaühel peaks olema oma praad laual ja naps kõrval,» ütles Mihkel. «Ja pühapäeval pudel peenemat. Mispärast peab tööline, kes teeb kõige raskema töö, leppima just selle kõige viletsamaga, olgu siis kõhutäide või kehakate?»

Tähve aga ütles, et kõrtsid, monopolid ja naistemajad tuleks kõigepealt maatasa teha.

«Ja kus see vaene tööline siis lõbu saab?» küsis Jüri natuke pilkavalt. Tema naergi oli viimasel ajal muutunud kuidagi pilkavaks ja nöökavaks.

«Selleks on raamatud ja teaatrimajad,» ütles Tähve.

«Ja sirkus,» lisas Mihkel ruttu juurde. «Aga mõni kõrts ja nisuke asutus peaks poissmeeste jaoks ka jääma.»

«Oled sa pailu seal teaatrimajas käind?» küsis Jüri nüüd Tähvelt. «Või hakkab tööinimene siiski seal käima, kui tal on seasingid ja moosipurgid ees. Ja ütle, mis see inimesele annabki?»

«Aga mis asi siis annab?» küsis Tähve.

«Kurat seda teab!» ütles Jüri. Oleks võinud öelda ka, et

«Tõnal seda teab!» Aga vaevalt teadsid nad kumbki. See jutt läks nende kolme töölise tarvis liiga kõrgele.

Õu oli ärev ja pime. Ainult mõned majad põlesid ja valgusid seda pimedust natuke. Mis majad, seda lastele ei öeldud. Praegune aeg polnud lastega läbiarutamiseks.

Teisel hommikul läks Jürigi koosolekule. Ta jäi natuke hiljaks, ta oli ikka nii aeglane. Siin oli mõnigi tuttav nägu, keda polnud kaua näinud. Isegi Markus, Hiiumaa mees, juhtus talle vastu. Nagu näha, oli see päris maismaa elanikuks hakanud. Jah, ta käivat ikka sadamas tööl, ikka pooliti merepoolne elu. Ta oli ju nüüd ka keskealine mees, ega viiekümnest palju puudu ei jäänudki. Aga nüüd oli temagi teadlik tööline, ta oli ju nii palju maid läbi käinud ja näinud, kuidas inimesed igal pool elasid. Ta surus korraks tugevasti Jüri kätt — nad on vanad seltsimehed ja võitlevad nüüd ühise asja eest.

«Nüüd on ikka parajad koos küll seda ilmavärki parandamas!» mõtles Jüri Säävel edasi astudes.

Enne aga, kui ta sai koosolekuplatsilt kaugele minna, juhtus talle vastu meister Stegmann ja Jüri teretas teda, sest meister tuli just rinnu vastu.

«Noh, Säävel, kas oled hakanud ka mässama?» küsis meister. «Miks sa tööle ei tule?»

«Kus ma tulen, vabrik ju seisab . . .»

«Aga kui nüüd tööle hakkab, kas siis tuled?»

«Tuleks ka, aga . . . Kas siis tõesti hakkab jälle?»

«Tule aga homme hommikul jälle tööle, vabrik läheb käima. Ja ütle teistele ka, kes töömehed on ja tööd teha tahavad. Küll edaspidi saate palkagi juurde.»

«Kui see nii edaspidiseks jääb, ei siis tea ühti . . .» kõhkles Jüri.

«No saate, kindlasti saate!» kinnitas meister.

«Küll ma siis tulen,» ütles Jüri.

Tal oli siiski millegipärast halb olla, nagu ei oleks selle tööleminekuga õige lugu, või nagu oleks tal kahju neist mõnest päevast. Ja kui ta oli pahas tujus, siis ta ei rääkinud kodus sõnagi. See segane aeg oli teinud ta pahuraks ja ajanud kõik mõtted segamini.

Ta läks hommikul tööle ja kõneles enesega, ja vahel läks mõni sõna nii valjuks, et pääses suust välja. Jah, elu oli keeruline, ega see töölise elu tõesti polnud midagi väärt. Tööd, seda võiks ju teha, seda peabki tegema, sest kuidas see ini-

mene siis elab, kui ta tööd ei tee. Aga ole alandlik ja rooma — iga näruse kopika pärast . . . Kerge oli pojale öelda, madal inimmene astugu maatasa, aga see astumine oli talle enesele hulga raskem, ta oli kaunis pika kasvuga . . . Ptüi! Mine või praegu koju tagasi ja ütle naisele: võtame koli kokku ja lähme! Kuhu? Kurat, peab ometi olema niipalju maad, et kolm inimest teisi arvestamata süüa saavad, olgu või teises maailma ääres!

Nüüd ta oli jõudnud vabrikuni. Kuigi ilm oli vaikne ja tuli vabrikuväravas ei liikunud, tal oli samasugune kõikuv tunne, nagu esimest hommikut siia tulles. Mõned hallid kogud ootasid väravas, üksikud vanemad mehed, mõni nägu oli ka hoopis uus ja võõras. Nad vaatasid talle nõrgal laternavalgel umbusklikult otsa — nagu koerad võõra kausi juures.

«Noh, kas hakkame's tööle või?»

«Ei tea, ju näeb . . . Kuidas rahvast tuleb . . .»

«Kui me juba siin oleme, mis vigurit me siis teeme,» ütles Jüri.

«Õigus,» ütles meister Stegmann, kes just siis tuli välja meeste juurde. Ta oli täna nii lahke ja sõbralik, nagu ta polnud isegi oma sünnipäeval. Ja mingi asi oli tal taskus, mille vorm oli väljastpooltki äratuntav. Noh, töölehakkamise puhul ei taha temagi mehi unustada, käsi peseb kätt. Pudel käis suult suule, isegi mõni niisugune mees, kes muidu ei võtnud viina, laskis nüüd lonksu alla. Kuidas sa lükkad tagasi, mis meister lahkest käest annab?

Üks vanamees oli siiski üsna heas tujus ja ütles Jürile:

«Nägid nüüd, ikka ei saand sellest kedagi! Ei saa ikka, kui on ka vanemaid mehi hulgas, kes ei jookse nende piimaninade kisa järgi. Kui lastakse järsku lahti, kuhu sa lähed hingega? Jah, kuhu sa lähed! Aga seda parem nüüd — kihutatakse nemad minema, aga meie saame palka juurde. Saame jah, meister ise ütles.»

«Tehku mis tahes,» ütles Jüri Säävel kärsitult. «Igaüks jõuab isi enese eest hea seista!»

Natuke halb oli see töölehakkamine siiski. Jüri oli arvanud, et tuleb rohkem inimesi, peaaegu kõik. Insener ja meister kõnelesid omavahel saksa keeles, vaatasid meeste poole ja naersid. «Just nagu oleksime viimased narrid!» mõtles Jüri. Tal polnud täna mingit töötamise mõnu. Mõnikord võib töötada ka nii, et kordagi ei vaadanud kella, et lõpuvile teda

pisse ehmatas. Ta oli teinud teinekord vabrikutööd nagu oma tood. Aga täna venisid tunnid pikkamisi. Ega see asi siin sünnipäevaki tehtud töö pärast, see oli rohkem selleks, et näidata neile mässajaile, et vabrik käib ka ilma nendeta.

Siis tuli meister Jüri juurde ja ütles, otsekui varjates seda teiste eest:

«Säävel, härra Hochwald tahab sinuga rääkida.»

«Hea küll,» ütles Jüri ja pesi käed puhtaks, sest võib-olla on tarvis nime kuhugi alla kirjutada. Siis ta läks inseneri kabinetti.

Siin oli suur laud üleni täis jooniseid, ühel nurgal natuke ruumi tehtud pudeli jaoks, mis polnud küll aastast 1860, mille sisu oli aga selle-eest tublisti kangem.

«Istu!» algas insener — ta kõneles nüüd eesti keelt juba päris vabalt. «Sina oled nüüd need kümme aastat meie faabrikus tööd teinud. Ja jaa — kümme aastat, see on pikk aeg. Aga meie oleme keik see aeg hästi läbi saanud. See on siis nüüd üks jubileum. Ja selle jubileumi puhul ma tahtsin sulle üks šnaps pakkuda . . .»

Jüri jõi napsi, see oli natuke kõrbenud maitsega, muud midagi.

«Vaata,» ütles isand Hochwald, «mul on hea meel, et sina ei tee seal väljas revolutsioon, vaid oled siin sees ja teed töö, nagu üks aus ja tubli töömees kunagi. Eesti mees on alati olnud tubli ja sanakuulelik, aga venelased ja lätlased on nad ära rikkunud. Ja nüüd on asi nii hukas, et faabrik jääb seisma ja meie keik peame jääma leivata. Ja jaa — meie keik, sest teie leib on ka meie leib ja meie teeme üks töö. Meie teeme peaga töö ja need plaanid, aga teie teete kätetöö, sest ükski inimene ei saa peatöö ja kätetöö korraga teha. Aga kui faabrik jääb seisma, mis tahate teie siis teha? Sellepärast peate teie meid aitama, sest meil on üks töö ja üks leib . . . Eks ole, Jüri, meie võtame veel üks šnaps!»

Seegi naps ei maitsenud paremini kui eelmine. Ja tugevale töömehele see ei mõjunud sugugi. Ta istus ikka endiselt kuidagi norukil, umbusklikud silmad tõstetud inseneriharra poole.

«Mina mõtlesin, et sina oled siin juba vanem tööline ja teised peavad sinust lugu. Mina pean sinust ka lugu, sest muidu ei oleks ma mitte sind kutsuda lasknud. Sina tead vahest juba nüüdki, kes on need ninamehed, kes teevad see hässitustöö.

Aga on veel parem, kui sina lähed välja ja paned tähele, kes on need mehed ja mis nemad räägivad. Ja siis tuled sina minu juure, otse minu juure, ja siis räägime meie, kaks põlist Schirmer ja ... ää ... Flossi faabriku töölist, mis ette võtta, et faabrik ei jääks mitte seisma. Aga kui on jälle rahu, siis mina annan oma käsi selle peale, et sina saad kümnikuks ja teenid palju rohkem. Ja mina luban veel, et kui on jälle rahu, siis meie tõstame ka tööliste palgad ja anname lühem tööpäev, sest meie ei ole kellegi vereimejad, aga meie ei saa midagi teha segasel ajal. Ja välja pressida ei lase meie mitte, sest mitte tööline ei pea faabrikuhärrad käskima, vaid faabrikuhärrad peavad töölised käskima, nagu pea käseb muud kehaliikmed ... Eks ole mul tõsi, Jüri Säävel? Kas sina sõovid veel üks šnaps?»

«Ei, tänan väga, härrad, ma ei või änam juua, mu tervis ei luba,» ütles Jüri ja tõusis püsti.

«Aga see ongi tervis,» ütles härra Hochwald samuti püsti tõustes ja valas ometi veel ühe klaasitäie. See hakkas juba natuke mõjuma, sest Jüri polnud hommikul söönud.

«Sellepärast võid sina nüüd kohe koju minna, ja räägi, et sina faabrikust ära tulid ja ka mässaja ja sotsiaaldemokraat oled. Aga kui sina kuuled, mis nemad räägivad, siis sa tead küll, kus vana inšener Hochwald elab. Ja pane tähele, meie päästame terve Vene riigi. Aga oma tööpäevade pärast ära muretse mitte, need saavad sinule keik välja makstud.»

«Kui ma tööd ei tee, siis ma palka ka ei taha,» ütles Jüri Säävel. Töö polnud teda veel kuigi kühma vajutanud. Kui ta enese sirgu ajas, oli ta nagu noor mees alles. Ta oli pikem kui insener, ja see pidi tema poole alt üles vaatama. «Mina olen siia tööle tuln, aga mis üle selle, siis ma palun insinäärihärrat mitte pahaks panna, ma ei ole nisukese töö mees. Jäägu igaüks oma töö juure, ja mina jään sepatöö juure, ja kui härrad sellega rahul ei ole, siis ma võin minna.»

«Kuidas ise arvad,» ütles härra Hochwald. «Mina olen sinu söber igal ajal.»

Seepeale ei öelnud Jüri midagi, vaid läks jumalaga jätmata välja. Ta pesi veel kord käsi ja lahkus siis vabrikust. Teised mehed vaatasid talle kord järele ja töötasid edasi, silmad maas. Isegi härra Hochwald vaatas teda veel aknast ja raputas pead. Üks isemeelne inimene, kellest ei saa keegi aru!

Ei saanud ka teised mehed kaua töötada, peagi saabus

vihane streikijate parv, ja varsti huilgas Flossi vabriku vile jälle rõõmsalt ja vallatult. Jüri polnud jõudnud veel kuigi kaugele minnagi, kui esimesed tulijad juhtusid talle vastu. Ja üks poisikeseohtu noormees, kes pidas end ise poliitiliseks tööliseks, tuli Jürile otse vastu. Viinalõhn käis tal suust välja ja ta ajas rinna ette.

«Ah niisugused mehed käivadki seal sees sakste ... laksumas!» ütles ta.

«Eest ära, kutsikas! Igaüks käib seal, kus tahab!» Jüri oli juba ennegi vihane.

Kuid teine ei läinud eest, ta kiskus riidu. Temal oli varemini olnud pisut jagelemist Jüriga. Ja riid tuligi. Aga noormehel läks halvasti, ta ei teadnud arvata, et ühel sakste sabas sõrkijal võivad olla nii tugevad rusikad.

«Jäta, Sarapik, kust sa tead, mis ta käib!» taltsutas keegi punetava ninaga noormeest. Ime küll, see oli ju Markus, igale poole sai temast.

«Kui tahate teada, tulen vabrikust, jah!» ütles Jüri. «Ma käin seal, kus tahan. Aga minge nüüd, sööge vabrik kõige täiega, mina oma jalga sinna enam ei vii. Kes aga nina alla tuleb, selle hambad löön kurku!»

«Postoi, külamees!» ütles Markus. «Nii ei räägita vanade sõpradega. Muidu ei jää mõnest mehest enam muud maa peale kui head hambad!»

Et nüüd kellelgi polnud aega neid tähele panna, siis ei joosnudki siia suuremat tüli kokku ja Jüri läks edasi.

«Ahah, kohe räägib mees teist juttu, kui kord kitli peale sai!» ütles noor Sarapik, kes seisis jälle kindlalt jalul.

Jüri Säävel aga läks läbi linna ja leidis, et ta on jumalaüksi nende inimhulkade seas. Ta ei teadnud enam õieti, kust ta tuli või kuhu läks, ainult südames oli ääretu tusk ja nagu idanev nukruski. Kas ei tule viimaks aeg, mil ta hakkab jälle mõtlema?

Ei, enne algas jälle töö. Üks tööline Flossi vabrikust, vana Kuutmann, tuli vaatama, mis Jüri teeb.

«Kas sa oled juba aprehnungi võtnud või? ... Või ei võtagi, tuled tagasi? Töö käib jälle ja tööpäev on nüüd ka pool tundi lühem.»

«Põle mina seda lühemat tööpäeva tahtn,» ütles Jüri vastu.

«Noh, eks ta ole parem ka — saab nagu rohkem kodust elu ja ... Ja töölised võeti ikka kõik tagasi ja treigipäevad maks-

takse välja. Näe, läks kohe palju paremini, kui võis arvata.»

Vana Kuutmann oli läbihea mees, ta tuli ainult Jüri kasu pärast, sest mis tema sellest sai, et ta tuli. Ja ega ta selle eest tänu oodanudki, ei käesurumist ega lahkeid sõnu. Jäägu need härrade asjaks, neil ei ole muud, mis omavahel seoka, kui viisakad sõnad. Nüüd ta andis aega Jürile mõelda. Aga Jüri ei mõelnud kaua, liigsest mõtlemisest polnud ta kunagi kasu saanud. Temasugune mees pidi mõtlemise asemel rehkendama. Kuidas ta läheb jälle Hochwaldi ja nende silma alla? Kahekümne aasta eest ta poleks tagasi läinud, aga neljakümneaastane mees, kelle poole vaatavad neli silma, ei saa enam olla suureline, ei saa võtta oma pampu selga ja minna seda teed, mis ette juhtub.

Jüri läks jälle Flossi vabrikusse. Aga insener Hochwald ei kõnelnud temaga enam kunagi. Kümnikuks sai teine noorem mees, ja sedamööda kolmas. Jüri Säävel jäi oma kohale ja oli unustatud, nagu unustatakse hammas, mis enam ei valuta.

Nad olid peaaegu kõik siin tagasi, isegi noor Sarapik, kel oli esialgu nagu natuke häbi Jüri ees. Aga ühel päeval, muidugi palgapäeval, ta oli võtnud natuke julgust ja tuli nüüd leppima. Ta pakkus ka Jürile viina, aga see ei võtnud vastu. Mis leppimist, kui pole olnud õiget tüligi!

Ei, tal pole vaja kellegi sõprust ega taha ta saada kellegi sõbraks. Ta oli leppimatu, ta võis olla isegi üsna väiklane nagu praegu. Aga ta pidas enesest lugu, ta tundis enese väärtust, kas üks poisinolk tuli ta nina alla rusikaga või viinaga, see oli talle ükskõik. Võib-olla oleks ta isegi meistri viina ja sõpruse tagasi lükanud.

Rahuaeg oli üürike, varsti tuli jälle streik. Sedapuhku ei sattunud raskesse seisukorda Jüri, sattus Mart. Neil tuli vabrikus koguni suur tüli selle asja pärast. Mart oli pooliti meistrimees, tema oleks pidanud kuuluma sinnapoole. Aga palju oli ka seda, mis kiskus teda teisele poole. Ta oli murelik isegi siis, kui streik jälle lõppes ja töö edasi käis. Ta oli rõõmus, et streik natukegi oli parandanud raskeid olusid, aga tal oli häbi, et oli seisnud pooliti vastasleeris.

Ema märkas imekergesti, et pojaga nagu pole kõik korras. Ta ei rääkinud küll kodus rõhujatest ega vereimejatest, ta oli vähese jutuga nagu isagi, ja sel talvel veel eriti. Muidu ta käis hoolega tööl, oli õhtuti ja öösiti ilusasti kodus ja käis ainult pühapäeviti väljas. Eeva oleks võinud oma pojaga päris rahul

olla, aga ta muidugi ei olnud. Kui ei olnud sel mingit silmapaistvat viga, siis tal pidi olema mingi silmapaistmatu. Ega lapsi mõni tüdrukuhakatis . . .

Ei, Mart ei teinud tüdrukutest, nagu need Laasmanni Herta ja Ilse, väljagi, kuigi need ta eest poleks just ära joosnud. Ta ei hoolinud ka vabrikutüdrukutest. Kui ta nendega rääkis, siis ainult poolnöökamisi. Missugused tabavad sõnad võivad teinekord olla säärasel vaiksel poisil!

Vahel harva käis teda taga otsimas August Õispuu. Nad ei rääkinud kunagi kodus, Mart ütles, et ta vanemad on säärased tagurlased.

«Aga sina ise?» küsis sõber siis. «Kas sinu kallal vähe on misjonitööd tehtud?»

«Ega ma põle ka kellegi tagurlane,» vastas Mart.

«Sa oled veel hullem! Inimene olgu kas külm või soe, aga mitte leige.»

«No mis ma oma soojusega siis ära teeksin?» küsis Mart. Ja kui teine seletas, ta kehitas õlgu. Muidugi oli hea rääkida, aga mis kasu oli sellest tegemisest.

«Siina kardad oma elunatukese pärast!» põlastas August.

Mart kartis tõesti natuke, aga seda ta ei tunnistanud. Nii lõre oli elada praegu, kui oli noorus ja tuli kevad. Oleks olnud kõige parem, kui poleks olnud mingit sotsiaaldemokraatiat ja võitlust. Kui isa oli veel noor, oli palju parem elu. Ja nüüdki ei paistnud isal olevat mingit häda, tema jäi ikka selleks, mis ta oli. Ei ta pidanud palju Tähve tarkadest juttudest — Tähve oli tööliste hulgas nüüd suur asjamees, ei ajanud üldse enam tühja lorijuttu nagu varemini, ka Mardile kippus ta kunagine sõber päris võõraks jääma. Kui tuli veel Mihkel Lepp, kel oli omamoodi arusaamine revolutsioonist ja vabadusest, ei varjanud isa mõnikord oma pilkavat tooni. Aga ei arvanud isa ka midagi sellest, kui Tähve Anni käis «meie armast kubernerihärrat» ära saatmas, ei tema laulnud kellelegi «hoosianna!» ega «poo risti!».

Ühel ööl tuldi Laasmanni Oskarit vangistama. Oskarit ei olnud kodus. Otsiti läbi ka Tähve ja Säävli toad. Nüüd sai isegi Jüri pahaseks, aga oma põhimõttele truuks jäädes ei öelnud midagi. Majaomanik Uuberg oli otsijail kaasas ja kinnitas veel:

«Vaadake, et te nisukesi pasatskisi minu majasse ei lase tulla!»

Tähve, kes oli veel vihasem kui Säävel, seisis aluspükateväel uksel, ja kui majaperemees viimasena alla läks, ta ütles:

«Kuradi nuhkide sabarakk!»

Aga Uuberg tegi, nagu ei kuuleks ta üldse. Ta oli suur mees, ja mis üks väike putukas temast arvas, polnud tähtis. Tal oli nüüd kaks maja ja kaks poega, üks koguni ülikoolis. Sellest pidi saama suur-suur mees, kui ainult need neetud nihilistid enne tervet maailma õhku ei lase. Seepärast pidi vahel maja puhastama, nagu puhastatakse teda ka lutikatest ja muudest jumala loomadest.

Säävlite perekond oli pärast seda kaua ärkvel, igaüks oma mõtetega. Isegi väike Herman mõtles omamoodi, sest ta ei saanud ikka aru kätte, mispärast kroonumehed Laasmanni Ossi otsimas käisid. Viimaks ta ütles:

«Aga kui nad ta vangi panevad, siis ta ei saagi sel kevadel surra, nagu ema ütles.»

VI

Ja läkski nii, et ei saanud Laasmanni Oss sel kevadel veel surra. Ta saadi ikka kätte, kuhu ta pidigi pääsema. Jüri Säävel ütles pojale: «Näed sa!» Ja poeg ei öelnud midagi. Nad ajasid sageli nii pikka juttu. Laasmanni eit aga laskis paluda poja hinge eest, keha eest hoolitses kroonu ise.

Nii tuligi kevad. Juba oli kuulda esimest müristamist, mis lõi pajukoore lahti. Mesipuud hakkasid sumisema, ja vabrikus sumises talvist järge edasi. Isegi Flossi vabrikus, kus oli üle saja inimese tööl ja mitu inseneri. Härra Schirmer oli välismaal tervist parandades surnud, ja härra Hochwald ei joonud enam 1860. aasta veini, ta jõi nüüd nooremat ja kangemat, ta ise oli vanem. Muidu ei pidanud ta närvid selles hädaohtlikus õhkkonnas vastu.

Isegi Jüri Säävlile polnud sõna sotsiaaldemokraatia enam tundmatu. Ta oleks kuulnud enamgi, kui ta oleks tahtnud kuulata. Aga ta ei kuulanud, teda polnud ei Lasnamäe all esimest maid vastu võtmas ega jaanipäeval Nõmmel. Ta sirutas enese vana kombe järgi voodisse, aga ei maganud, vaid vahtis lakke ja imes piipu, nii et väike poiss hakkas vingu pärast köhima.

Aga Mart oli läinud, ta käis siiski igal pool. Õhtuti ta jäi hiljemaks ja katsus ennast vabandada kord selle, kord teise

tähtsusega. Muidugi võttis aega, kui pidi esmalt minema teise linnaäärde, sest oli hea suveõhtul käia ja ajada juttu mõne tuttavaga. Ja meie ajal võib noor poiss ka noore tüdrukuga hea tuttav olla, pealegi kui see tüdruk ajab nii tarka ja mõistlikku juttu, et ei kuule säärast mõnegi mehe suust.

Tütarlapse nimi oli Hilda, tal olid kollased juuksed, kitsas nägu ja väsinud silmad. Ta oli harilik töötüdruk, kuid ta oli rahvast lugenud, nii et Mart tema kõrval päris häbenes oma teiskust . . . Juba ta isa oli olnud targem mees, oli olnud koolmeister, aga siis surnud. Et koolmeistri naisel ei kõlba hakata talutseni jaks, siis ta ema oli tulnud linna. Nad käisid mõlemad samas vabrikus tööl, aga ei seltsinud kuigi palju ega olnud nende läbisaamine vist kuigi südamlik. Kui Mart vahel ütles, et isa tahab nii ja ema räägib nii, siis ta naeratas kurvalt ja ütles: «Meil ei tohi olla praegu vanemaid ega omakseid.»

Ometi leidis Mart, et nii hea on just Hildaga käia, hoolimata alalisist mõtete lahkuminekuist. Nad mõistsid teineteist siiski paremini kui teisi samamõttelisi, vähemalt tundus see neile nii. Nad olid mitugi korda käesurumisega kinnitanud oma sõprust, mis neid ühendas, kuigi eriarvamuste järv oli nende vahel. Aga sellele lootis kumbki omal ajal silla ehitada, kui järv ei peaks aja jooksul iseenesest kuivama. Hilda juttu võis kuulata, sest ta ei hakanud kunagi vanduma, kuigi oli alati kurb. Mart püüdis vahel ka muust tühjast-tähjast juttu ajada, et näha teda vähegi rõõmsama näoga.

«Kuidas võib rääkida nii tühistest asjadest, kui suured asjad on ees,» ütles Hilda.

«Kas see on nii tühine asi, et täna on ilus õhtu? Kui oleks viimne sadand, oleks olnud paha koju minna ja mina ei oleks saand siit läbi tulla.»

«Siis oleksime rutemini koju saand, ja oleks võind midagi kasulikku teha.»

«Mis asi oleks olnud siis kasulikum sellest, et me siin saame juttu ajada?» küsis Mart.

«Sellest jutuajamisest ei ole ülepea kasu,» vastas Hilda.

«Missugusest jutuajamisest siis on kasu?» küsis Mart.

«Siis, kui ei räägita niisama nalja või kiusu pärast, vaid töe pärast,» vastas Hilda.

«Kas mina siis räägin nalja või kiusu pärast?»

«Tead ise küll, et su süda on hoopis mujal, kui sa räägid.»

«Ei,» ütles Mart päris tõsiselt, «ei ole mujal. Ta on ikka siinsamas, aga ei paista välja.»

«Mis siis on sellest kasu, kui on süda, aga seda ei näidatal» ütles Hilda.

«Ja kuidas ma peaksin seda näitama, ega seda ei saa ainult rääkimisega näidata.»

«Ei saa,» oli Hilda nõus. «Sellepärast ongi rääkimine tühi töö.»

Siis nad läksid vaikides edasi, ja ei olnudki igav, nagu Mart oli alguses kartnud. Kui nad nüüd rääkisid, siis sündis see ainult tarviduse korral.

«Tead, sa võiksid ka aidata,» ütles Hilda natukese aja pärast. «Ma ei tea küll, kas see on õige, et ma sulle kõik nii sugused asjad ära räägin, aga... Sa ütlesid, et tahaksid näidata, et sinulgi on süda... Vahest leian ka sinule midagi tegemist...»

Ta jäi poolel lausel vait, ja nad mõistsid teineteist. Mika ei, Mart võis praegu päris tõesti kõik teha, et ainult näidata, et temagi on kõige südamega töörahva poolt. Sest eks ole tema ja ta vanemad samuti töölised, need, kelle päralt on tulevik.

Kui ta oli jälle üksi, rääkis mõistuse hääl natuke teist juttu. Vahest oleks ta olnud õnnelikum, kui ta poleks olnud nii mõistlik. Ta isa oli küll olnud rõõmus selle üle, tema oma lihtsameelsuses ei võinud arvatagi, et mõni inimene just oma mõistlikkuse pärast saab õnnetuks.

Mart oli pealtnäha üsna muretu, kui ta tuli ühel suvepäeval vabrikust koju, lõpuarve taskus. Ta võis isegi naerda argade direktorite üle, kes kardavad töölisi nii, et panevad vabrikud seisma.

Laasmanni Herta tuli temaga seltsis koju, temagi oli saanud paar kuud vabrikus tööl käia. Aga tema ei naernud, temal oli peale muu veel mure oma venna pärast.

«Ootame iga päev kirja, et Oss on surnud,» rääkis ta.

«Kas ta siis nii haige on?» küsis Mart.

«Mis sa siis arvad, et ta seal terveks sai või?» küsis Herta natuke nipsakalt vastu. Ta ise oli nii kõhn ja aukus silmadega, poleks ime, kui ta ka ise läheks venna teed.

«Põle tast nüüd kaua aega kuulda olnud,»ütles Mart.

«Kust sa siis kuuled, sa hoiad ju meist nagu eemale,» nähvas Herta vastu.

«Mismoodi ma siis eemale hoian?» küsis Mart.

...ähh, käid aga peale sellega, noh... Nagu keegi ei näeks ...ru ei saaks...»

Mart läks näost üleni punaseks, ta sai aru küll, mida tüdruk ütles. Aga tal oli halb, et temast ja Hildast võidi nii igapäevast moodi mõelda. Eriti halb oli Hilda pärast, et üks suure linna plika tuli tema kohta nii rääkima, kuna Hildal ei olnudki muud meeles kui ainult kõrgemad asjad.

«Sa oled pururumal!» ütles ta äkki ootamata elavalt. «Kas praegusel ajal võib mõni mõtelda iseenesele või tühisele... kaimisele... Nüüd peab igaüks mõtlema, kuidas... kuidas tehtvale kasulik olla.»

Siis ütles Herta:

«Kas sa siis arvad, et mina ei mõtle? Ma olen Ossi raamatuid lugend...» Kui palju just, ta jättis targu ütlemata. «Ja see laul «Kauem raudu me kanda ei taha», see laul on mul ka peas.»

Ta oleks selle sealsamas uulitsal ette lugenud, kui Mart oleks tahtnud. See poiss oli ikka nii rahulik ja unise moega, et pahandas isegi Hertat. Ise tahab veel rääkida, et ta mässaja!

«Ega ma ei olegi mingi mässaja...»

«Mis sa siis oled?»

Vastuseks oli ainult õlakehitus. Kuidas seda öeldagi, kes ta oli? Mart Säävel, masinistiabiline, üks lihtsameelne noor poiss, kes ei osanud enesega midagi peale hakata sel segasel ajal. Saatus oli paisanud ta siia rataste ja keerlevate võllide vahele, õigem koht oleks olnud tal kuski maakolkas põldude ja heinamaade vahel. Nüüd ta ei pääse enam sinna, nüüd ta ise oma hinge juba neile ratastele müünud, nüüd need ei annaks talle isegi seal põldude ja heinamaade vahel rahu.

Ei, ta ei saanud elada ilma rataste huugamiseta ja masinaõli lõhnata. Inimesed olid tema jaoks siiski liiga keerulised. Ta pühendus täiesti masinatele ja hakkas õppima vene keelt, ei tea, milleks. Ta tahtvat ikka veel edasi õppida. Kas või ainult õppida, et aga millegagi summutada seda rahutust, et aga millegagi ennast nagu karistada. Ta oli küll saanud tööle raudteetehasesse, aga igasugune töö oli nüüd nagu heinategu vihmase ilmaga.

Algasid tummad, tuimad nädalad Säävlite peres. Ainult Eeva käis poes, naabrite juures ja naiste omavahelistel hoovikonverentsidel, tõi sealt uudiseid kaasa ja pakkus kodus teis-

tele. Aga ta rääkis enamasti üksi, isa ja poeg tegid ainult vahel harva: «Mh!» Hirmus, kui ühte moodi võivad vahel olla isa ja poeg! Väike Herman rääkis veel palju rohkem kui nemad.

Ah jaa — väike Herman, see linnarahva laps! Kõik kippusid teda unustama sel suurel ajal. Kõik vaatasid ülespidi ja ootasid suuri asju, allapoole keegi ei vaadanud, et oleks näinud viieaastast meest, kes oskas juba ammu rääkida ja oma tarbeks mõeldagi. Ta elas kõigega vahvalt kaasa, tema võis isegi sellega hakkama saada, et näitas kardavoile keelt. Iga üks võitles oma vabaduse eest omal kombel. Ta pidi kord selle eest suure venna käest vastu kõrvu saama — see suurekasvuline linnavaht oli Mardi hea tuttav.

Nii tark ja kaval oli see väike mees, keda teised ei pannud veel mikski. Kui kord ühel sügisepoolsel pühapäeval isa ja ema olid välja läinud, tuli Laasmanni Herta nende tuppa ja hakkas Mardiga juttu ajama.

«Niisugusel väikesel lapsel on hea elu,» ütles Herta. «Tal ei ole veel mingisugust muret.»

«Kas sinul on siis?» küsis Mart.

«Eks me pea ju mõlemad muretsema, mina muretsen Ossi pärast, sina jälle Hilda pärast.»

«Ei, mis ma muretsen!» ütles Mart.

«Aga kas sa oled teda siis näind?» küsis Herta.

Mart ei olnud ammugi enam Hildat näinud. Ta oli selle üle küll mõelnud ja muretsenud, aga milleks seda teistele rääkida.

«Ei, ma ei ole teda näind,» ütles ta. «Ei tea küll, kus ta peaks olema. Kord ta rääkis, et sõidab maale sugulaste juurde.»

«Võib-olla, et on vangis,» arvas Herta. «Kõik suured revolutsionäärid on nüüd vangis.»

«Sina ei ole ju,» ütles Mart heatahtliku pilkega.

«Mis mina nüüd — mina ei tea sellest asjast midagi.»

«Sa ikka rääkisid, et oled maailma palju lugend,» ütles Mart.

«See oli niisama — mis ma pidin's sulle rääkima ... Tead, mina hakkasin ka sinu pärast päris kartma.»

«Mis asja?» küsis Mart imestades.

«Nojah, ega see ei ole niisama ... Näe, inimesi lastakse

maha ja vigaseks ja pannakse vangi ja ... Ma ei karda ühegi teise armsa inimese pärast nii nagu sinu pärast.»

Mart ei osanud seepeale midagi öelda, piinlik oli midagi öelda. Aga mõistmatu tüdruk ei läinud ka ära, tuli koguni lossa juurde akna alla seisma ja küsis:

«Kas sul on tast väga kahju?»

«Kellest?» küsis Mart.

«No ära nüüd tee niisugust nägu! Hildast muidugi.»

«Ei, ega seda ei teagi ju veel, kus ta on ...»

«Aga kas sa teda siis ei armasta?» küsis Herta.

«Mispärast?» küsis Mart vastu, nagu oleks see sobiv vastuküsimus.

«Mina arvasin, et te armastate teineteist,» rääkis Herta edasi, «et sa sellepärast ei taha kellegi teisega käia.»

Ja nii see tuli, et Mart lubas selsamal õhtul Hertaga jalutama minna. Nüüd oli veel väljas ilus, aga varsti tuli juba sügis. «Ja siis ma ei saagi enam sel aastal jalutada,» ütles Herta.

Kui vanad koju tulid, nad nägid, et Mart oli uute riietega välja läinud. Eeva oli natuke rahutu, Laasmanni Herta oli rääkinud, et Mart käivat ühe vabrikutüdrukuga, ja päris ilmast ilma. Pealegi olevat see tüdruk niisugune revolutsionäär ja vabaarmastaja, kes ei pea tütarlapse aust ega abielust midagi. Ja kui nüüd veel Herman kinnitas, et Mart läinud olnud kallimaga trehvama, siis sai Eeva ka tema peale pahaseks, et mis laps niisugusest asjast teab.

Sel õhtul ei juhtunud midagi erilist, ja alles see, mis juhtus hiljemini, laskis paista kõike erinevas valguses. Oli harilik hilissuvine õhtu ja mõnigi paarike jalutas väljas, hoolimata suurtest sündmustest, mis kumasid taevale. Oli neid, kes ei näinud seal muud kui oma armastuse roosat toitu, olgu siis sel õhtune või hommikune.

Mart Säävel ei tundnud midagi — revolutsioon oli kaugel ja armastust ei olnudki. Ega teadnud ta ikka veel arvata, et pikk kõhn tüdruk tema kõrval võis teda armastada, sest tema arvates polnud võimalik, et armastus poeks tütarlapse südamesse üksipäinis. Ta polnud kunagi püüdnud mõistatada teiste tundeid ega eritella enda omi. Elu läks, nagu ta läks, vahel võis ju mõelda ja arutada, aga ega see kuhugi välja viinud.

«Istume!» ütles Herta. Kui kaua ta pidi jooksma poisi kõr-

val, kes ei osanud jalutadagi, vaid ikka ruttas, nagu jääks ta kuhugi hiljaks.

«Eks me siis istu,» ütles nüüd ka Mart, jäi seisma ja vaatas ringi. Lähemal pingil istusid juba kaks inimest nii lähestikku, kui viisakas komme vähegi lubas.

«Näed!» ütles Herta ja itsitas tasakesi.

«Kade oled või?» ütles Mart jämedalt. Talle ei meeldinud, kui osatati niisugust asja.

Nad leidsid vaba pingi õige pea, teiste jaoks oli aeg liiga hiline ja liiga keeruline, siin oli vähe inimesi. Nad ei istunud väga lähestikku, aga ka mitte nii kaugele kui hoopis võõrad inimesed. Puu kasvas just nende selja taga ja keegi oli üles olevas tundepalangus lõiganud puukoorde südame ja nimetähed.

«Hirmus rumal mood!» ütles Mart. «Mis see annab, et inimene paneb oma lolluse siia rahvale vaadata!»

«Kas sa ei ole siis oma nime veel kuhugi sisse lõiganud?»

«Muidugi mitte,» vastas Mart.

«Aga sa oled ometi mõnega niimoodi istunud,» jätkas Herta.

Mart ei osanud seepeale midagi öelda. Kui nüüd öelda, et ei ole, siis tüdruk kas ei usu teda, või mis veel hullem, naerab ta välja, et mis mees niisugune ka on! Ta kehitas õlgu, naeratas pahura poisi ilmega ja tagus laia saapaninaga maad.

«Vaikimine on nõusolek,» kädistas tüdruk. Ja niimoodi ta kädistas edasi. Kas Mardil on olnud juba palju pruute? Kuidas nii — ei ole? Kas ta pole kellelegi armastust avaldanud? Isegi suudelnud ei ole kedagi?

«Ei ole,» kostis Mart mõtlematult.

Siis ta ei oskagi suudelda? Seda tahab Herta kohe näha, kindlasti poiss valetab. Suudelgu Mart teda otsekohe, siis on näha, kas on esimest korda või ei ole. Siin ei ole kedagi nägemas ja Herta ei karda kedagi, ta on vabamõtteline ja revolutsionäär.

See õrritamine läks juba liiale. Nüüd jäi ainult kaks teed — kas vihastada ja minna minema või võtta väljakutse vastu. Mart valis viimase tee — mis see mehele ikka teeb?

«Noh?» küsis ta ise pärast seda. Aga Herta ei öelnud, kas Mart oli vilunud suudleja või mitte. Nüüd tal oli korraga häbi.

«Aga — kuidas sa tohtisid!» ütles ta. «Te, poisid, olete kõik niimoodi — häbematud!»

Mart oli isegi nii häbematu, et ütles seepeale: «Seda sa ju ise norisid kõik see aeg!» Siis hakkas Herta nutma ja ütles: «Ma ei saa ka naljast aru!» Ja et päike ka läks looja, siis nad läksid tusaselt ja vaikides koju.

«Kus sa nüüd jälle hulkusid?» pahandas ema kodus. «Mul pidi kõik see aeg vaevas. Ega's nüüd põle see õhtane linnaskäimine nasamma ... Mine tea, mis võib juhtuda.»

Ja ta ei jäänud veelgi rahule, ta pidi südamelt kõik ära ütlema:

«Ega's na hilja pole änam ükski õige inimene väljas, muudkui va — lipakad!»

Mart jättis järsku söömise pooleli, nuga laksatas vastu lauda natuke tugevamini kui harilikult. Ta polnud kerge pahandama, aga mõnd sõna ta ei kannatanud.

Aga juba oligi sügis, päike oli pleekinud kollaseks ja taevas linna kohal vajunud madalale. Ööd muutusid pikaks ja pimedaks, kärbsed olid tigedad, niipalju kui neid veel leidus. Pissi vabrikus läks tööline Tähve meistriga tülli ja ta kihutati minema. Ei midagi, olgu aga õnnelik, et teda trellide taha ei panda, sest Toompeal on vähe ruumi. Punase peaga Salomon oli oma pea paljaks ajanud ja vaatas kõiki umbusklikku pilguga, kas mõni ei kavatse talle pommi visata. Enda arvates oli ta ju vabrikujuhatuse ja sellega kogu riigivalitsuse eelpost oma rohelise laua taga.

Tähve oli nüüd kodus, oli vahel purjus, vahel kaine ja paukus naisega. Säävli poole ta ei tulnud, Säävel polnud kellegi edumeelne mees, ei tahtnud poliitikast teadagi. Küll aga tuli siia Saaremaa mees Mihkel Lepp. Muidugi ta oli mässumees ja punane pealaest jalatallani. Ta ajas verejanulist juttu, nii et teistel tõusid ihukarvad püsti. Inimesed, kes teda ei tundnud, oleksid võinud küll kartma hakata.

Jälle hakkasid keskpäeval vabrikuviled undama. Säävli Eeva oli parajasti poes, aga ta ruttas kohe koju, nagu ähvardaks seda mingi hädaoht. Kuid ei tulnud mingit vaenlast, tulid isa ja poeg, mõlemad peaaegu korraga.

«Jälle treik?» küsis Eeva.

«Mis sa siis arvad — et me hakkame kosja minema või?» küsis Jüri vastu.

«Taevake! Mis me selle moega viimaks sööma hakkame?»

«Eks me söö nüüd vabadust.»

Jüri Säävel ei saanud vabadust, temal olid naine ja lapsed, need ei andnud teda vabaks. Aga Mart oli noor mees, ta ütles:

«Küll te olete aga tagurlased, muust te ei räägi kui söömisest!»

«Ega me, vanad inimesed, änam armastusest ela!» ütles Jüri. Küllap oli oma meelehärmis pisut viina võtnud, et niisuguseid sõnu rääkis.

Mardil polnud rahu ei kodus ega väljas. Väljas polnud revolutsioon ka sugugi ilus. Seal tehti algust juba lõhkumisega ja purustamisega. Üle linna levis suure tulekahju kuma. Põletamise järg oli jõudnud teatrimajani, sedagi polnud vaja, seegi oli ainult sakste lõbutsemiskoht.

Aga kui tuli siia majaomanik Uuberg, läks Mart ometi välja. Seda meest ta ei suutnud kannatada. Uuberg leidis siin koha, kus võis puhtas eesti keeles punaseid vanduda. Saksa keelt ta kahjuks ei kõnelnud nii vabalt, et oleks võinud oma südant puistata sobivamas seltskonnas. Noh, Jüri Säävel oli ka tubli mees, ta oli maksnud oma üüri alati õigeaegselt, oli teinud omal kulul väikesed remondid. Temaga võis isegi majaperemees rääkida nagu mees mehega.

«Kuule nüüd, mis nad ei taha!» kõneles Uuberg. «Tööline on töötanud maailma algusest saadik. Näe, misukesed linnad on üles ehitatud, ikka vaikselt ja visalt. Kuningad ja keisrid olid need, kes sõdisid, neil polnud muud teha. Ja nüüd võtab tööline kätte, viskab tööriistad nurka ja hakkab mässama! Nagu ei jõuaks kuningad ja kindralid oma sõjaväega küll hävitada, nüüd aitab ka tööline maha kiskuda. Aga kes siis veel ehitab, kui tööline ka lõhub, siis tuleb ju maailma lõpp!... Kui alamrahvas sai elada siiamaani, kui söödi aganaleiba ja käidi kotiriides, kuidas ei saa elada nüüd enam, kui igal töölisel on ilus korter, riided seljas ja ei söö enam keegi aganaleiba. Ütle ise, kes sööb tänapäev veel aganaleiba?»

Ei, Jüri Säävel ja tema pere ei olnud söönud aganaleiba. Neil oli ilus korter, tänu majaomanik Uubergile, ja riided seljas, tänu kaupmeestele, kes müüsid neid. Töörahval ei olnud tõesti põhjust nuriseda.

«Nad tahavad vabadust,» ütles Jüri Säävel. Ei saanud aru, kas ta ütles seda pilkega või ilma.

«Mis missugust vabadust nad veel tahavad?» küsis Uuberg. «Nad võivad töötada, kus tahavad, ja kui ei taha töötada, ärgu tehku üldse, orjust enam ei ole.»

«Nad tahavad, et vangid lastaks lahti,» ütles nüüd Eeva vahele. Laasmanni Herta oli nii rääkinud, nüüd saavat ka Hendrik Oskar vabaks.

«Tohoo kurat!» hüüdis Uuberg. «Kõik vargad ja mõrtsukad lastakse lahti! Ja mis teevad siis need, kes on endile natuke vara korjanud musta päeva jaoks? Siis peaks nemad vangi luku taha pandama, et vargad ja mõrtsukad neile kallale ei pääseksi!»

Aga juba tuli Laasmanni Ilse jooksuga ja rõõmuga: «Tulevad! Tulevad!»

«Kes tulevad?»

«Vangid lastakse lahti! Nüüd tuleb vabadus!»

Majaomanik jooksis alla, vist selleks, et ennast varaste ja röövlite eest luku taha panna. Teised jälle ruttasid välja kangelasi vastu võtma. Oli siin teiste hulgas kord nähtud isegi majaomanik Uubergi vanemat poega Friedrichi, kes ei pääsenud röövleid kartvat. Eevale tuli ka kord tahtmine minna, aga Jüri hakkas keelama — mine tea, mis rahvamurrus kõik võib juhtuda.

Aga teisel päeval läks Jüri ise Lausmanni heinamaale koosolekule, mine tea, mis mõte talle äkki tuli. Vana läks, aga noor ei läinud, asi oli päris tagurpidi. Mart ei julgenud minna, ta kartis kohata mõnd tuttavat nägu. Tal oli nii palju võlga südamel. Kord oli ta võtnud enesele suuri kohustusi, oli võtnud talendi enda kätte hoida, aga oli selle maha matnud ja ära kaotanud. Üks valge nägu, mida ta eile õhtul tulevalgel kord põgusalt silmanud, ei andnud talle rahu. Ta saaks veel hakkama August Õispuuga — nad vaatavad teineteisest mööda, neil on kummalgi oma tee.

Lõuna paiku tuli vana koju ja noor läks välja. Koosolek polnud veel lõppenud, nüüd mindi Uuele turule. Aga Jüri tahtmine oli lõppenud, ta oli juba tüdinud. Kui inimene on nii tüdinud ja väsinud, siis ta läheb viimaks kas või palvemajja kuulama seda noort juuti, kes kõneleb nagu uus Kristus. Nagu Laasmanni vanad, kes olid rohkem väsinud.

Oli hiline aeg ja Jürit-Eevat valmistusid magama minema, väike Herman juba nägi und, ümises ja vehkles kätega. Siis korraga kuuldus palju samme trepil, inimeste erutatud pool-

nutuseid hääli. Naisehääl palus ja vannutas kogu aeg juma lat, teine seletas midagi ägedalt, mehehääl põrises kaas Eeva läks ja tõmbas ukse lahti. Nägi parajasti, kui Laas manni inimesed läksid oma tuppa, Tähve Anni aga jäi kori dori seisma ja nähes Eevat ütles:

«Noh, te magate kodus ja ei teagi, mis väljas tehakse? Juba aetakse soldatitega inimesi taga, kõik uulitsad surnuid täis.»

«Helde taevas!» hüüdis Eeva. «Kuidas siis see nüüd . . .»

Jürigi ilmus ukse vahele. Tema küsis:

«Kas siis on mõni pihta saand ka, või on muidu kisa?»

«Eks sa siis näe, kui surnu ära tuuakse,» ütles Anni.

«Kas siis tõesti ikka juba? . . .» Eeva muutus hoopis hirmu nuks. «Hoidku jumal, tohi mõteldagi — ega oneli Tähve? . . .»

«Mine tea, kas tedagi enam . . . Ei, Laasmannil . . .»

«Armas aeg, või Oss surnud! Seda ta sai vangist lahti — surema!»

«Ei, ega siis Oss mitte — Herta ikka . . .»

«Herta? Laasmanni Herta?»

«Herta jah! Otse minu kõrval seisis ja . . . Pea see kuul mullegi oleks võinud tulla . . .»

Ta hakkas korraga nuuksuma, ei tea, kas Herta või ise enese pärast.

«Kuidas siis lasti — ta ju laps alles?» küsis Jüri. Ta pol nud muidu kärme küsima, aga see lugu ei saanud talle sel geks.

Küsida jõuti rohkem kui vastata, aga varsti sai see asi ka Säävli rahvale selgeks. Ükskõik, kes ligi juhtus, see kuuli pihta sai. Ega neid polnud üksikud, neid oli sajad ja tuhan ded — rahvast langes kui loogu . . .

Eeva toetus uksepiidale. Jälle olid ta põlved nii nõrgad nagu siis, kui ta tuli töölt ja leidis eest poolpõlenud toa ja sureva lapse.

«Kas . . . kas meie Marti ei olnud näha?»

«Jumal, kes seal rahvasummas midagi näeb või . . .»

Siis tulid Laasmannid jälle nutuga toast välja, ema läks vaatama tütre surnukeha, keda jumal oma rohke armu ja soldatite kuulide läbi taevasse kutsunud. Läks teda ära saatma siit hädaorust — aga kus oli ta püha rõõm? Ta nuttis nagu iga teine ema, nagu oli nutnud isegi see kõige suurem

ja Säävli Marti nad polnud näinud ega võtnud nad osa Säävli pisikesest murest, mis polnudki mingi mure, sest sellesse oli lõpetud lootust.

«Ei siia, isa, pane ka riidesse ja lähme vaatama! Mu süda ei saa rahu.»

«Ka kuuli keresse saama või?»

«Kui saame, siis saame — siis sureme kõik! Aga sedasi ka ei saa änam elada!»

«Ei, sedasi änam ei saa elada!» ümises Jüri Säävel. «Kui juba huupi tapetakse . . .»

Nad läksid tuulisele, pimedale uulitsale, mida mööda hul kus hirm ja viha sel ööl. Nad läksid ja teised tulid vastu, nägudel õudustunne, viha ja meeleheide. Oli pilvine, vinge ja niiske sügisöö, uulitsad olid libedad ja mustad, nagu oleksid nad olnud üleni valatud verega.

«Mis sa siin nüüd norutad, ema! Lähme ära, näed küll, et teda siin ei ole ju.»

«Eks lähme siis,» ütles Eeva Säävel ja läks mehe järele.

Mis teie elavat surnute juurest otsite! Poeg kõigi oma ter vete ihuliikmetega oli juba kodus, istus laua ääres ja ootas neid. Ta ümmargune nägu oli ainult natuke kahvatum kui muidu. Ja Eeva unustas otsemaid kõik korjused lagedal ja katuste all.

Aga Mart Säävlil oli kahju, et ta oli juba mees ja oli viimse hetkeni mitme-mitme aasta eest nutnud.

VII

Sellest matuserongist räägiti enne ja pärast, eriti pärast, ja paljude jutud olid nüüd teissugused kui enne.

Aga Jüri Säävel ei rääkinud nüüd enam. Ta seisis uulitsa ääres, huuled natuke metsikute vurrude all kokku surutud, ta põsed olid kõhnad, kitsad silmad rahulikud, kuid läbipaistmatud. Kas oli see tulnud tänavu suvel või juba varemini, et tal olid mõned hallid karvad kõrva ääres — aga ta juuksed olid muutunud aastatega ikka tumedamaks, seepärast paistsid need nüüd lähedalseisjaile silma. Ta seisis pisut kühmas, tavaline keskealine tööline, pealtnäha oli temaga kõik kor ras.

Eeva ja Tähve Anni rääkisid selle-eest kogu aeg matuserongi ootel, ja rääkisid ka teised naised. Mis aitas see rääkimine, oli sellest kasu või kahju — selleks ju inimesele suu antud, et rääkida. Eeva rääkis sedagi, kuidas ta oli käinud oma poega otsimas, ta hakkas vist vanaks jääma, et ei saanud midagi enda teada hoida. Ega ta polnud ainus, kes omaste pärast hirmu oli tundnud. Jüri, kes kuulis ta juttu, mõtles endamisi: «No mis ta peaks nüüd . . .»

Mart ei olnud nende juures, ta oli eemal ja üksi. «Nagu Juudas!» mõtles ta endamisi, tal polnud ühtki sõpra. Ta viis mõtles vastutahtmist antud suudlusele, mille see pikk ineti tüdruk viis ehtsa pähe kaasa. Kui seal puusärgis lamaks praegu tõeliselt armastatu, vahest see polekski nii raske. Aga Mart Säävel polnud tundnud armastust, küll aga teadis ta, mis tähendab süütunne ja võlg. Ja kus ongi midagi tõelist?

Eilsed jutud olid tänaseks muutunud. Isegi majaomanik Uuberg surus end rahva vahelt läbi Jüri Säävli lähedusse ja sõnas: «Kuradi timukad!» Muidugi mõtles ta sakslasi ja kõiki sääraseid. Nad olevat muidugi kuulnud, et need polevat olnud kellegi soldatid, olnud hoopis soldatimundris junkrud. Aga see ei murdvat veel eesti meeste sirget selgroogu. Jüri ega keegi teine ei imestanud, kuuldes niisugust juttu, kõik teadsid, et Uubergi üliõpilasest poeg Friedrich oli mässaja ja oli saanud sel õhtul käest haavata. Ja seal lonkis ka Dagobert mahalöödud silmadega ega teadnud, kuhu ennast panna.

Kui matuserong jõudis Paaglandi poe kohale, oli vanamees ise väljas, tüse nagu tuhandeaastane tamm ja samuti südamehaige kui see. Aga kuigi ta oli juba halli peaga ega võinud süüa muud kui piimasuppi, ütles ta: «See meie mehi veel ei murra!» Ei murdnud tema lootusrikast meelt isegi see, et äri läks aasta-aastalt halvemini ja ta mõlemad tütred ootasid alles kosilasi. Kui ei jõua tema, küll tuleb mõni teine eesti mees ja samm-sammult rühitakse siit üles südalinna poole.

Ja veoäri omanik Haim Josselovitš oli seal ja kurtis: «Ai, missugune hirmus aeg, missugune aeg!» Kaks korda oli käidud temagi korteris läbi otsimas. Mis võis tema parata, et ta mõlemad lapsed ei tahtnud enam korjata raha ja oodata Messiast, vaid hakkasid kukutama tsaare. Ja austasid Karl Marxi, kes küll ka oli juut, kuid nii rumal juut, et kapitali kogumise asemel oli kirjutanud sellest raamatu. Seal oli paljusid oma

rõõmuga kui ka oma mõtetega, kuigi pealtnäha ei paista mitud kui üks inimene ja teine, ja kokku on hulk.

Siis tulid puusärgid ja leinajad. Mõnigi tuntud nägu oli ümaste hulgas. Laasmannide suur perekond kõigepealt — tes ja ema, kes eluaeg käinud kitsal teel ja kelle jalad olid nüüd nii väsinud; poeg, kel läks hästi, ja teine, kes ei saanud aru, et tal läks halvasti; väike Ilse, kes enam ei paistnud olevat nii lühike, sest ta kõrval polnud palju pikemat õde, oli selle asemel laiale teele läinud Selma, keda täna keegi ei lükanud eemale; ja oli isegi pikk ja lookas Oskar, näol maailmaparra märgid.

Kuid siis oli seal ju Ants Kõrge naine, see, kelle juures Jüri ja Eeva olid käinud, kui nad olid linnas esimest korda. See oli sama lahke näoga, laiade põsenukkidega naisterahvas, palju vanem küll kui sel ajal. Ei olnud näha ta meest, küll see oli vist läinud ka nende hulgas, keda ees viidi. Vana rahulik töömees, kellest poleks kunagi saanud mässajat.

«Jumal hoidku, näe!» ütles Eeva.

«Miks ma ei näe!» vastas Jüri.

Siis ta jäi jälle vait. Ei olnud hea liiga palju rääkida, eriti siis, kui pole millestki rääkida.

Päev möödus ja jäi ainult pärast mäletada. Veel oli streike ja koosolekuid, veelgi lauldi: «Kauem raudu me kanda ei taha!» Tähve oli kadunud, samuti Markus ja mõnigi teine tuntud ja tundmatu inimene. Liikus kord jutt, et nad läinud maale mõisu põletama. Saaremaa mees Mihkel Lepp käis kord Säävlite pool kahetsemas, et ta pole kaasa läinud. Oskar Laasmann ei saanud veelgi surra, ta vangistati uuesti. Ja siis tulid rahupühad ja rahu. Rahuinglid ratsutasid tänaval ja õhtuti soovitati inimestel varakult magama heita, see on tervisele kasulik, nagu arstiteaduski ütleb.

Eeva Säävel käis Laasmanni eidega ja selle jälleleitud tütre Selmaga paar korda palvetunnis. «Nõudke ainult jumalariiki ja tema õigust, siis peab teile muudki antama,» kõneles jutlustaja, näol mahe ja julgustav naeratus. Seal oli parem maailm kui siin, ja sinnapääsemiseks polnud vaja muud kui palveid ja lapsemeelt, sellega saab hakkama isegi nõrk naine.

Aga Säävli Eeva jaoks polnud ükski maailm parem kui see, milles ta elas. Ta süda oli mures, aga mitte murtud. Tema ei

saanud praegu veel tunnistada Mariat paremaks kui virka Martat. Tal oli siin maailmas niipalju toimetamist, hea, kui jumal sellegi juures teda natuke aitas. Anni ja Amanda olid ju seal, nendega oli kõik korras. Aga andku nüüd, et jääksid terveks Herman ja Mart. Kõigepealt Mart — et ta saaks tagasi oma vana rõõmsa meele, ta ümmargune nägu kippus vägisi piklikuks muutuma, ta silmad olid tuhmid ja ta oli niisama vaikiv ja tusane kui isagi.

Isegi Tähve Anni tuli kord nendega palvetundi. Ta palus ka kaua oma südames — mehe eest, kes hävitas maal saksu ja nende jumalat. Ta käis ja kõneles mõnikord oma muredest Eevale. Teinekord läks Eeva oma muredega tema juurde. Nad olid head naabrid, kuigi kord olid olnud ka inetult tülis. Aga need olid olnud nagu teised inimesed. Anni oli küll veel noorepoolne naisterahvas, priske ja kena, aga ta polnud enam kergemeelne ja keegi ei mäletanud enam õieti, mis ta kord oli olnud. Eeva oli naine, kelle enda elu hakkas juba elatud saama — ta oli ka alustanud küllalt vara —, aga ta elas nüüd oma lastes, naine ei puitu ega kivistu nii kergesti.

«Tähvet ei tule ikka veel koju,» ütles Eeva mõnikord mehele, nagu see teaks sellest midagi lähemalt.

«Mh?» tegi mees. Ei tea, kas hakkas ta kõrvakuulmine juba kannatama.

«Teab kus see Tähve peaks olema, et oma naisele ka midagi teadust ei saada.»

«Kes teab, kus juba mätta alla aetud, see käib nüüdsel ajal kergeste.»

«Sa nüüd ikka sedasi räägid! Ega's inimene põle loom, et aja auku ja koergi ei haugu takka.»

«Mis see tööinimene siis parem on!»

Kui nüüd mõni oleks tahtnud rääkida Jüri Säävliga sotsialismist ja vabadusest, vahest ta polekski põlastades käega löönud. Aga keegi ei rääkinud enam. Nad pidasid tast küll lugu kui tublist töömehest, nii ülemad kui alamad, aga ta oli selleks liiga isemeelne, et temaga pikemat juttu ajada. Isegi naine kodus ei saanud temaga enam pikemat juttu. Teda ei huvitanud naabrite elu, milles Eeva püüdis teda jõudumööda valgustada. Ainult ajalehti ta luges, aga mis ta sealt otsis või mis teda seal huvitas, kes seda teadis. Vanasti oli ka naisele ajalehest üht ja teist ette lugenud, ta tegi seda ka nüüd, kui

paluda. Aga need kauged asjad Eevat nii väga ei huvitanudki.

Kesk talvel külmal ajal oli naabrikorteris natuke rõõmu. Lõpuks ometi oli Anni saanud mehelt teate. Asi oli paremini, kui võis üldse arvata. Tähve oli põgenenud Soome, oli nüüd seal redus. Tulgu Anni ka temale järele!

«Kuhu mina lähen?» ütles Anni nõutult. «Ma ei oska keelt ega midagi. Ja mis ma seal tegema hakkan?»

«Mis sa siingi teed?» küsis Eeva.

«Eks ma lähe tööle. Ma ikka rääkisin Laasmanni eidega, ta on juba vana ja ei taha enam tööle minna. Ehk saab tema asemele villavabrikusse. Ma ei saa siis nüüd üksi oma pead toidetud! Oleks veel, et lapsed või nii . . .»

«Eks sa isi tea kõige paremini, mis sa teed,» ütles Eeva. Ega see kaugele võõrale maale minemine polnudki nii lihtne. Pealegi, kui mees on sul iga päev ja tund tagaaetav.

Juhtuski niisugune asi, et proua Anni Tähve läks tööle. Ta käis tööl päris uskumatu visadusega, kuigi ta käis sageli Eevale kaebamas, kui raske ja tappev on see töö, kuidas liikmed on haiged ja tolm rikub kopsud.

«Heldeke, Laasmanni ema ju palju vanem inimene ja ikka saab hakkama,» ütles Eeva.

«Jah, tema on tugevama loomusega,» ütles Anni. «Ta on veel vanema põlve inimene. Aga see ei ole ka kellegi aru — kaksteist tundi päevas seal tolmu sees, see on ju nagu teoorjuse aeg!»

«Mis ta nüüd ikka räägib!» ütles Eeva hiljemini Laasmanni eidele. «Ma ju isi käisin ka seal töös, ja misuke olin siis mina tema kõrval — justkui piibunõel. Ei ole ikka seda tööviitsimist inimese sees, sellepärast kipuvad hädad kallale.»

Ja mis asja oli Mihkel Lepal mitu korda nädalas Säävlite juurde? Ta tuli, oli natuke aega, ja läks jälle. Vahel nad satusid Anniga koos välja minema, vahel tulid koos. Ja vahel, kui Säävli korteris polnud kedagi kodus, ta astus kõrvalkorterisse sisse ja ootas. Või kui oligi keegi kodus, nad olid ju Anniga niipalju tuttavad küll, et ta võis minna «vaest lesknaist» vaatama.

«Kuule, see ei ole änam õige asi,» ütles Eeva oma mehele.

«Äh, mis see sinu asi on!» ütles Jüri. «Terve maailmaga on sinul tegemist!»

Aga kui Jüri Säävel ei hoolinud maailmast, siis maailm

pidas teda meeles ometi. Pross Venemaalt saatis kirja, Kiievist, mitte Astrahanist. Kiri oli kaunis pikk ja nagu võis näha, seda oli mitu õhtut kirjutatud. Pross ei olnud just suurem kirjamees, aga tema uhkus ei lubanud ka naist enese eest kirjutada lasta.

Neil minevat nüüd väga toredasti. Need kuus aastat kodumaalt eemal olevat läinud nagu unenägu. Nüüd olnud küll segased ajad, aga tema hoidunud kõigist segaseist asjust eemale. Ta olevat nüüd tööjuhataja, peaaegu nagu meister. Tal ei olevat muud teha, kui näidaku käega, või kui seda ka ei viitsi, näidaku jalaga. Teenivat hästi ja igasuguseid lisarahasid tulevat ka. Seal olevat mitu eestlast, neil kõigil minevat hästi. Aga Heinrich Reebergi ei olevat ammugi enam, ta olevat löönud revolutsionääride kilda, ja olevat nüüd kas Siberis või teises maailmas. See tulevat sellest, et inimene ei oska elada. Ja lõpuks ta soovitas ka Jürile sinna tulla, tal ju nüüd poeg juba suur, mis viga neil rännata. Väikesest poisist ei teadnud Prossid muidugi midagi.

«Või nii hästi läheb!» ütles Eeva. «Kui oleks teadnd, oleks võinud meiegi minna.» Naistel on kombeks ikka kõiki asju kaksipidi mõelda.

«Inimene saab igaspool hakkama,» ütles Jüri. Ta polnud veel lõplikult kaotanud oma usku sellesse, et inimene on ise oma õnne sepp.

«Aga ma mõtlen ikka Heinrichi,» ütles Eeva natukese aja pärast. «Sellest inimesest küll ei saa aru, mis inimene ta on. Isi ikka härrasmees, ja nüüd hakkab töölistega mässama . . .»

«Mõne mees nüüd!» ütles Jüri. See oli tema otsus kõigi meeste kohta, kellest ei saadud aru.

Mart ei olnud kodus, kui kiri tuli. Aga kiri oli laual ja muidugi võis seda lugeda, kes tahtis. Selle kirja süüks Eeva panigi, et poiss hakkas korraga rääkima äraminemisest. Tema ei kannatavat seda Tallinna elu enam välja, tema tahtvat kord ka maailma näha. Ja nagu vabandades seda kihku vanemate ees ta ütles: «Igal pool võib rohkem teenida kui siin.»

«Kus sa hull joosed!» tõreles Eeva. «Mis moodi sa võeras kohas üksi elama hakkad?»

«Ega siingi keegi teine minu eest ela,» ütles Mart. «Aga mina ei saa siin enam kuidagimoodi hakkama.»

«Mis sul on siis? Eks räägi ometi!» käis ema peale. «Oleme'e meie siin kodu sulle kuidagiviisi vastumeelt teind? Eks siis katsuks parandada.»

Ei, Mart ei saanud seda põhjust emale öelda, mis teda siit ära ajas. Ta ei saanud seda kellelegi öelda. Aga kindlasti polnud ei isa ega ema ei ka ükski teine inimene selles süüdi.

«See on mu oma süü,» ütles Mart. «Las ma käin kord ringi, vaatan ja lahutan meelt. Aga mul on praegu nii raske.»

«Räägi ometi sina temaga,» ütles Eevą nüüd Jürile. «Ta on nagu äratehtud. Kus kohta see poisike läheb!»

«Saab ikka varsti kahekümneaastaseks, mis poisike ta ikka on,» ütles Jüri. «Mina võtsin selle ajaga juba naise ja hakkasin perekonda ülal pidama.»

«Jah, sina olid juba hoopis täiem mees, sul oli ikka mehejõud käes ja mehetarkus peas,» ütles Eeva.

Oleti ei olnud see meeltmööda ka Jürile. Mine tea, mis poisile järsku võib meelde tulla, ja seal ei näe ega kuule keegi. Ja miks ta ei ütle, mis tal siin viga on?

«Võib ju võtta suurema kortre,» ütles ta. «Kui sa tahad omaette tuba, sa võid ju selle saada.»

«Ei, mis ma teen omaette toaga!» ütles Mart. «Ega ma ei taha teie juurest ära minna, ma tahan siit linnast ära. Kui kuna ma seal ikka õpipoisi eest olen, seal ei jõua ju kuskile edasi.» Vahest aitab see vanemaid nõusse võita.

«Sa teenid ju praegu üsna hästi, isa ei teenigi nii pailu,» ütles Eeva. «Ja mõtle, kui raske töö tal on!»

«Ega ma siis raskust ei karda,» ütles Mart.

«Las ta minna,» lõi Jüri käega. «Saab näha, kus see paradiis on!»

«Ei ma lähe mingisugust paradiisi otsima,» rääkis poeg tõsiselt. «Võib-olla tulen jälle varsti tagasi.»

Ja Jüri ütles:

«Siia tagasi võid tulla igal ajal, see uks on sinu ees ikka lahti.»

Eeva hakkas jälle riideid kohendama, Jüri arutas pojaga, kuhu see läheb ja mis ta ette võtab.

«Me läheme ikka kahe mehega,» kõneles Mart. «Pidime kõigepealt Peterburi poole minema, tal seal juba onu ees. Võib-olla saab sealt ka edasi. Kui muud ei saa, maailma saab näha ikka. Kui inimesel on amet, ega ta siis nälga ei jää.»

«Jah, ametit ei saa ära juua, nagu Hiiumaa mees Markus

ütles. Aga ometi ei tea, kus ta mehikese kondid nüüd puhkavad — või rassib seal Siberis Baikali taga. See koht oli tal veel käimata,» rääkis Jüri. Ei saanud hästi aru, kas ta pilkas poega või mitte. Või mõtles koguni, et mingu poiss pealegi, eluaeg on pikk, jõuab mööda maailma lennata, jõuab ka palgal olla. Mis viga inimesel käia, kui ei ole muud kui kaks kätt kanda. Tema ei olnud nii rumal, et muretses kohe koorma selga, nüüdse aja noored mehed ei ole nii rumalad. Neil oli kõigil nüüd suur õppetund selja taga.

Eeva oli natuke hädas niidi nõela taha ajamisega. Ei tea, kas hakkasid silmad juba viletsaks jääma — nende suguselt sis olid mitmel viletsad silmad.

«Eks sa siis ikka kirjuta ka tihemini,» ütles ta pojale. «Ära nii kuieaastasi vahesid tee!»

«Küll ma kirjutan ka,» lubas Mart nagu inimene, kelle käes see kirjutamine just hästi ei edene.

Sedamööda tuli ka lahkumispäev. Rautatud puukohver oli kraami täis, mis võeti kaasa, üsna raske oli vedada. Oleks võinud jaamaminekuks võtta ka voorimehe, sest teine teeline tuli voorimehega. Pealegi oli Mardil häbi, et isa kandis tema kohvrit, aga isa ei andnud mingi hinna eest seda enda käest.

«Ma olen sinu koormat küll üsna vähe kand, las ma siis täna kannan veel viimast korda.»

Isegi ema tahtis kord natuke maad kohvrit kanda, et kas see on ikka raske küll.

«Seda on palju rohkem, kui minul siis oli, kui ma naise võtsin,» ütles Jüri. Ja pojale ütles ta:

«Kui sa seal naise võtad, siis kutsu meid oma pulma ka. Meie põle nüüd hulgal aal änam raudteesõitu saand.»

Aga Mart, kes küll varsti sai kahekümneaastaseks, läks selle jutu peale koguni näost punaseks, nagu oleks tal väga paha. Ta oli siiski üsna poisike alles!

Nüüd kõlas vile, vahetati viimased sõnad ja rong hakkas liikuma. «Ptüh! Ikka käib mul kehast läbi!» ütles Eeva. Mis siin nüüd kurvastada oligi! Peterburi polnud ju kuski teises maailma ääres. Rongiga jõuti sinna kiiremini ja kergemini kui näiteks siit Metskülasse. Isegi Kiievist tuleb kiri siia mõne päevaga, kuigi pole seda nime varemini kuulnud, inimesed elavad seal nagu igal pool. Ei, see asi ei olnud nutu-

väärt, ja ärgu nutku ka Herman, sest tema on ometi mees. Siin on pealegi niipalju võõraid inimesi.

Ei või usaldada oma südamevalu võõrastele inimestele. Ei või üldse usaldada neile midagi. Nad pöörasid alati tõe pahupidi, otsisid igalt poolt halba. Kui Eeva läks teisel päeval poodi, oli seal parajasti jutt käimas.

«... Päris riius jah!» kinnitas kingsepanaine. «Eile õhtu siit olnud veel kange riid, poiss nõudnud vanamehe käest oma raha. Ja selle riiuga nad lahku läksidki. Poiss ei saanud enam kodu õigeks.»

«Pealtnäha ikka vaiksed inimesed,» ütles kaupmees.

«Ei selle Säävli eidega saa keegi kurat õigeks,» ütles Perve eit. «Isegi oma lihane laps ei saa õigeks.»

«Jätku ja jõudu!» ütles Eeva seepeale. Ja kaupmees ütles:

«Ah, tere Säävli proua! Nüüd siis minu poest üks sööja jälle vähem.»

«Eks ta ole,» ütles Eeva. Ja pöördus siis lahke küsimusega kingsepanaise poole: «Noh, kas siis Lotte-preili on Riiast kirjutand ka, kuidas ta härral seal uue koha peal läheb?» Ta rõhutas meelega «härrat», kuigi Lotte oli laste juures. Kes mõistlik oli, mõistis isegi. Oi seda Eevat, küll tema oskas isinekord peenelt öelda!

«Mis Lotte härra asjadest teab!» ütles kingsepaemand. «Eks temal ole noorehärrad, mis ta vanast enam vaatab.»

«Need olid tal ju siin majas juba,» ütles Eeva. Kingsepaemand ja kõik teadsid, et ta seega osatas vana ja väga rumalat kuulujuttu. Ta läks viha pärast valgeks, aga avalikus kohas laasa riidu ta ei läinud, ta oli pärit heast perekonnast.

«Aga mis nüüd Mardi noorikud ütlevad?» küsis Perve eit. «Kelle käest sa hakkad raha nõudma, kui asjad hulluste on!»

«Eks üks Vene riik ole kõik,» ütles Eeva. «Ja seesama Vene raha ka, mis kõik kinni maksab, toasooja ja küljesooja.»

Teistel naistel oli päris lõbu kuulata ja nad andsid Eevale õiguse. Kui toredasti ta oskas vastata Perve eidele, kelle pärast igaüks oli puukuurile uue luku muretsenud.

«Ah jah, veerand naela keesi ka!» ütles Eeva enne äraminekut, kuigi seda pärast Mardi äraminekut keegi peale väikese Hermani ei söönud. Nähku nüüd need, kes räägivad, et Sääv-

lid ei raatsi ihnuse pärast midagi süüa ja võtavad ka pojal viimse endateenitud kopika ära, nii et see ei saa enam vanematega ühes linnas elada!

Aga alles oma toas ta jäi mõttes seisma. Pakkimise järel oli siin kõik segamini, palju kraami oli Mardil maha jäänud, sest ega ta igaveseks läinud, ja kõike poleks maksnud siiski kaasa võtta. Siin vedeles kõige peal ta vana Jakobsoni kooli-lugemik, kaanteta juba. Ühest kaanest oli Herman lõiganud maja, teisest laeva, mõlema eest kokku ähvardas isa tal püksid maha ajada. Eeva polnud enam kaua ilmlikku raamatut kätte saanud, aga nüüd ta võttis selle ja hakkas lugema. Ta luges elevandist ja rätsepast, kes tegi elevandile paha nalja ja sai selle eest londitäie vett kaela. Ta nuttis ja naeris segamini — vaata, mis kõik raamatusse pannakse! Ja seda peab koolis õppima. Oli see siis ime, et Mart kooliskäimisest lugu ei pidanud. Jah, see Mart, ta oli ikka nagu uksest tulemas iga silmapilk. Kui ta nüüd sattus jutule Laasmanni eidega, oli temagi jaoks selgema tähenduse saanud see pikk, pikk rong ühel ilusal sügispäeval.

Nüüd oli nende toas veel vaiksem kui enne. Mardil polnud küll ka palju juttu, aga alles nüüd, kui Jüri oli üksi, selgus, kui palju ta siiski oli rääkinud. Nüüd vadistas ainult väike Herman, aga see oli lapsejutt ja seda nagu ei kuulnudki. Mart oli olnud mõnikord juba mõistlikum ja arukam kui teine täismees.

Sest mõne täismehe arukuse juures võis väga kahelda. Nagu see Mihkel Lepp praegu, kes oli oma aastatele ja pikkusele vaatamata päris Miku. Nüüd ta elas teise mehe naisega, päris nii avalikult, et kõik seda teadsid. See oli ainult viimane samm, et ta kolis oma kraamiga Tähve Anni juurde allüürnikuks. Majaelanikud nurisesid isegi Uubergi üle, et see niisugust asja lubas. Aga polnud enam endine aeg, mil see oli olnud viisakas maja. Nüüd oli ka viisakus teissugune.

Säävli Eevale ei andnud rahu ka ligimeste asjad. Kui elad inimestega kaua külg külje kõrval, siis oled nendega viimaks lähem kui sugulane. Ta võttis ühel päeval kätte ja läks Annit noomima. Oli kella kümne aeg, kuid see oli alles kodus, istus voodiserval, ainult pooleldi riides, ja lõikas varbaküüsi.

«Noh, sa põlegi tööl?» küsis Eeva.

«Ei minu tervis sellele vastu pane,» vastas Anni.

Aga nüüd ütles Eeva:

«Oh sa igavene soolikas! Kas sul häbi ei ole, isi juba vanem inimene, ligi kümme aastat paaris eland, ja nüüd hakkad mehe selja taga sedasi elama! Oleks ta veel surnud või... Mis sa teed, kui ta järsku koju tuleb?»

«Mis see teiste asi on!» vastas Anni. «Mina põle teiste käest midagi saamas käind. Igaühel on oma käes, olgu rahul.»

Nii see hästimõeldud manitsemine muutus koguni riiuks. Ja selle tagatipuks läks Mihkel ühel õhtul poolnokastanult käsipidi Jüri nina alla.

«Kuule, sa seo oma naise suuauk kinni, et ta enam teiste meeste naisi ei lähe haugutama!»

Jüri polnudki nii kerge käega, aga seekord ta rusikas liikus kord kiiresti ja Mihkel prantsatas vastu uksepiita. Ta lõusis sealt üsna segasena ja lausus päris kurvalt ja etteheitvalt:

«Jüri, sa löid mind! Jüri, sa löid m i n d!»

«Jah, ja kui tuled naakuma, saad veel!» vastas Jüri. Ja suur mees läks ära nagu koer, kes on saanud haukumise eest pererahva käest riielda.

Oma toas aga ütles Jüri naisele:

«Sa ää topi oma lõugu igale poole vahele! Nüüd on uus aeg ja uied kombed, mis sina ka sellest tead!»

Taevake, kas ta tõesti oli nii vana, et hakkas juba ajast maha jääma?!

VIII

Eeva Säävel oli pannud pesu kuivama, oli hea pesukuivatamise ilm, soe ja tuuline, kevad tuli sel aastal vara. Ta silus paar korda käega abaluid — Hellrothi sakstel oli ikka nii suur pesu. Aga nüüd pidi koju ruttama, et saaks supi selleks ajaks valmis, kui Jüri tuleb.

Aga näe, ei saanud veel nii ruttu koju. Üks tuttava moega vanaeit kohmitses seal prügikasti juures. Ja kui see ümber pöördus, oli asi kindel, et see oli Puraski vanaeit. No kuidas tema vanad kondid siia juhtusid?

«Sa helde kallis aeg, saab sind ka ometi näha! Mina juba mõtlesin, et kus need Säävlid, kas läksid juba maale või, oli ju nisuke jutt seal...»

«Ei, kus nüüd ... Ei ole ka juhtund varem nägema. Kas sa nüüd siin elad siis või?»

«Eks pea kuskil ikka elama ... Peab ikka liikuma ja kopsa dama, pea tahab püsti hoida, ega enne ei pääse ... No teis ikka korjasite raha, tahtsite maale kohta osta ja ...»

«Mis nüüd osta — arm hoidku! Kust see raha välja võe takse, siis peaks ju miljunäär olema! Eks ta oli alguses nisuke mõte küll, aga põle sinna ligemale saand ühti. Muudkui käid ikka neidsamu kiva mööda, juba pool eluaega linnas ela tud ...»

«Jah, eks ta ole! Eks me seda oma õndsa vanamehegagi rääkind, et ... Ta õnnis ju mul ka juba kaheksa aastat sur nud, jah ... Ma rääkisin temaga ikka, et mis tuleb, see läheb. Näe, teistel jääb ikka järele ja ... Säävli noorpaar siin kõr val korjab raha ja ... Aga ei meie vanamees, ei tema õnnis jah, saand enne surma kaugemale ühti. Ja mis minulgi enam, kui surnuaia väravassegi jõuab ...»

«Sa ikka üsna vana ka juba? ... Nii halliks jäänd, et ...»

«Eks ikka kõveramaks tõmba iga päevaga. Mul ka ju kuus kümmend viis seljataga ... Jah, ju sa isegi, olid ikka siin suur noorik, kangesti ilus ja ...»

«Jah, nüüd va äraaetud naine, põle änam kedagi! Jüri veel, ta kasvatas habeme ette, siis ei paista kortsud väljagi. Nojah, poeg ikka juba täisinimene ...»

«Tõsiõige jah, teil oli ju poeg ka ... No mis see nüüd teeb? Kustas, või mis ta nimi oli?»

«Mart oli ikka ...»

«Nojah, Mart jah, mul läks selle teise rahvaga segamini, kes enne teid oli. Mart jah. See ju nüüd täismees muidugi. Kus ta siis töös käib ka? See oli ju ikka suur hea peaga poiss.»

«Ega teda siin linnas põlegi. Nüüd saab rohkem kui aasta, kui ää Venemaale läks. Pidi nüüd Moskvas olema.»

«Mis ta's seal, soldatiks või?»

«Ei, ta ikka tööl seal. Ikka töömees, meister või mis ta on ...»

«Või meister koguni! Noh, vana Jüri oli ju ise ka kange meistermees, kus siis poeg enamgi ... Jajah, mis silm kõik ei näe! Teil oli ju ikka tütar ka, nüüd tuleb meele ...»

«Oli nimepoolest ikka kaks tütart, Rahumäel mõlemad.»

«Ka taevaarm, või Rahumäel mõlemad! Nagu mul meelgi ... Nüüd nad seal kõik ees ootamas.»

«Üks poeg on siis veel — see on alles noor, seitsmeaastane.»

«Või seitsmeaastane alles! Millal sellest siis saab, te jääte ju enne vanaks, kui sellest inimene saab.»

«Eks siis vend kasvata venda.»

«Vend nüüd! Taha ütelda mitte ... Eks mul ole ka vend, majaperemees ja kõik. Olen ma sealt tera saand, ta ei anna kivi ka pead peksa! Vaatan ikka, peaks seeki saama, põleks peavarju muret enam ...»

«Jah, ma pean aga jälle minema, näe, supp tahab keema panna, mees tuleb töölt koju. Eks sa ela siis hästi, kui ikka siin majas oled, ehk juhtume veelgi nägema.»

«Eks tule mind mõnikord seeki vaatama, kes mind vana-inimest enam vaatab või ...»

«Eks ma tule jah. Head tervist siis!»

«Head tervist jah! Palju tervisi vanale Jürile ka!»

«Aitäh, ole terve saatmast!»

Raske on see ilmaelu, mõtles Eeva Säävel koju minnes, nii raske, et inimene viimaks vaatab rõõmuga surnuaiavärava poole. Ja tema oli peaaegu unustanud oma mõlemad lapsed seal, oli seal ainult kombe pärast käinud ja haudu kohenda-nud. Oli olnud ka põlvili, kuid pisarad ei tulnud, nagu oleks ta süda kõvaks paatunud. Võib-olla tuleb isegi aeg, kus ta unustab poja, kes on praegu Moskvas suur asjamees.

Kodus oli uks lukus, üks sinine kiri oli torgatud ukse vahele. Või oli jalamati all. Kus see poiss siis jälle oli? Ei tea, mis kiri see peaks olema? ... Ta pani kirja tuppa lauale ja läks poissi otsima.

Tähve korteriuks oli ka lukus, Mihkel oli muidugi tööl, mine tea, kus oli Anni. Laasmannide asemel oli nüüd uus rahvas, üks noor abielupaar, teise toa olid nad edasi üürinud kahele noormehele. Kannelaua noorik — neil oli niisugune imelik nimi — tuli ukse vahele, laps süles. Ei tema polnud Hermanit kuski näinud.

«Kui ta sul praegu juba käest kadund on, mis veel siis, kui ta suureks saab!» ütles ta etteheitvalt.

Seda ei teadnud Eeva isegi. Mart oli olnud nii hea ja vagune laps. Aga mida rohkem ta Marti Hermanile eeskujuks sea-

dis, seda vähem mõju see avaldas. Kes jõuab nüüd seitsme aastasel poisil igal pool sabas olla! Võta veel lapsehoidja!

Ta küsis kojanaise käest hoovil, kas see on poissi näinud.

«Ei tea, kus nad said, siin nad olid kõik — Perve lapsed ja venelase omad ja ... Mängisid ikka suurt kirikut siin, laulatasid või ristisid, või mis nad tegid.»

Eeva läks tahapoole, kuuri ja aia vahele, kus oli väike nurk ja kus lapsed tihti mängisid. Aga vist oli neid ka liiga tihti siit otsitud, siin neid nüüd ei olnud. Aia värav oli lahti ja Eeva läks edasi, sest ega lastel ole aru, lähevad kas või majaperemehe aeda.

Ja siin nad olidki kõik — natuke kohkunud nägudega, Herman kõige enam. Ta oli olnud õpetaja — vanema venna leerikingiks saadud kuldäärtega lauluraamat käes, ema uus linnavillane palitu seljas, selle alumine serv jooksis lohinal üle liiva nagu kuninga kroonimismantlil. Isegi valge lipsu oli ta ette sidunud, see oli puhtast siidist ja muidugi ka venna oma.

Aga ema ei hoolinud ametipühadusest, tõmbas tal musta mantli üle pea ära, nii et poiss pidi peaaegu käed ära väänama, ja siis võeti ta käekõrvale ning viidi tuppa. Isegi venelaste näod kiskusid seda revisjoni nähes kahjurõõmsale naerule.

See polnud esimene kord, kus ema pidi tarvitama kodukari õigust. Ta oli ühe lapse vitsata üles kasvatanud, sellest ta rääkis sageli, aga nüüd ei saanud enam. Enne seda pidi aga poiss nurgas seisma, kuni ema vaatas, kellelt on kiri.

Aadress oli venekeelne, seda ta ei osanud lugeda, isegi mitte niipalju, et aru saada, kas kiri oli temale või ta mehele. Aga ta ei murdnud pead selle üle. Kumbki neist polnud saanud kirja, mida oleks pidanud varjama teise eest. Ta lõikas ümbriku ettevaatlikult kääridega lahti ja tõmbas kirja välja. See oli tuttav käekiri, ja seda nähes senine laupäevaõhtune magus aimus muutus pühapäevaseks rõõmuks. Ta istus lugema — isegi supikeetmine võis hilineda ja mees selle üle toriseda, see polnud nüüd tähtis. Neid päevi aastas oli vähe, kirjade vahed polnud küll kuus aastat pikad, aga ligi kuus kuud ometi.

«Armsad vanemad,» luges ta, «ma tulen teid teretama oma kirja ridadega viimast korda (Eeva kohkus pisut). Mina olen

[illegible] siinset elu ka näinud ja mõnda head asja õppinud, misjärast ma olen enemini raha kulutand kui juure teenind aga siin olen mina näinud et siin ei ole elu suguki parem kui meie armsal Eesti maal sellepärast mõttlesin mina ükskõik kus inimene elab aga parem tema elab ikka seal kus talle armsa emakeel kõrvu kosdab kus ta võib oma südame järele juttu ajada ja kus temale tutavad ja armsad inimesed elavad. Mina ei ole siit mitte suurd õnne otsima tulnud aga mis mina otsisin seda olen ma leidnud ja nooruse rumalused ei vaeva mind enam sest mina tegin enesele mured asjadest mida pole olemaski. Siin on ikka igav olla aga Talinas on minul iga uulits ja iga nurkake tuntud ja seal ei ole inimene nõsi päini ka nii üksi kui siin omast elust räägin siis pikemalt kui ise tulen küll aga võikside uue ja suurema korteri võtta aga enne ei maksa kui ma tulen. Ma jõuan 25dama aprill õhtuks Tallinna aga kella aega ei tea ja muud mull tuua ei ole kui see sama sumatan mis ma viisin, palju tervisi siis teile kõikile seal teid peagi näha lootes teie poeg

Mart Säävel.»

Oli võtnud tükk aega, kuni ta oli jõudnud kirjaga lõpule, ja teine tükk aega ta istus, käed kirjaga süles, ega osanud midagi mõelda, tundis ainult midagi kerget, otse hõljuvat enese ja enese ümber. Siis ta ehmus äkki.

Jumal hoidku, Jüri juba veerand tunni pärast kodus! Ja ta hakkas nii kiiresti ja kärmesti tuld tegema, nagu oleks ta alles noorik.

Väike Herman aga, nähes, et tänane nahatäis jääb kingituseks, tuli jälle lähemale ja hakkas hoolega küsima, mis oli olnud, ja arutama, mis edasi saab.

Nüüd, mil ta suur vend tuleb jälle koju, algab temal tore päev. «Ma ütlen oma suurele vennale» — see oli nõiasõna, mis alati aitas. Suur vend oli midagi hoopis muud kui harilik vanem vend. Suur vend oli alati väikese nõus, ei hakanud kunagi kiusama ega olnud uhke oma eesõigustele noorema ees. Suur vend oli alati andja, lihtsalt vanem vend aga pahatihti võtja.

Muidugi ei jõudnud perenaine suppi selleks ajaks valmis, kui peremees töölt tuli. Aga täna polnud sellepärast mingit häda. Jüri võttis pesukausiga toaleiget vett — see polnud jõudnud veel soojaks minna — ja läks õlla hoovi ennast pesema.

Mis see natuke vilu õhk tähendas, oli ju ammugi kevadine aeg! Aga enne pidi enese puhtaks pesema, kui hakkas lugema poja kirja. Kuigi Eeva olulise kirjasisu ühe hingetõmbega ära rääkis, tuli seda veel oma silmaga üle lugeda.

Jah, see oli nii — poiss tuleb koju. «No mis ta nüüd siia otsib!» ütles Jüri.

«Hull pimevaim!» ütles Eeva. «Sa nagu ei tahakski, et ta tuleb!»

«Mis siin paremat on kui kuskil mujal? ... Oma rahvas ... Hullemat änam põlegi, kui see oma rahvas. Oli vene meister, oli hoopis teine mees, ladna mees kohe. Aga nüüd eestlane, näe, nina püsti peas ... Ei, töölise jäuks on kõik maailma linnad ühesugused head, kus aga tööd ja leiba on.»

Ta polnud naisele kunagi nii pikka klassiteadlikku kõnet pidanud kui täna. Ikka selle poisi pärast, kes nüüd, asja ees ja teist taga, jätab seal hea koha maha ja tuleb siia.

«Teab nüüd, kui hea see oli,» ütles Eeva.

«Ju ta ikka enese toidetud sai, muidu oleks varsti nutukiri siin olnd, et saatke aga raha.»

«Ei see poiss kurtma hakka,» ütles Eeva. «Olgu tal küll viimne häda käe, ei tema sellest kellelegi räägi. Kas ta siin Kobrase juures vähe valupäivi nägi! Tähve pärast rääkis mulle enesele. Aga poiss isi kiitis ikka.»

«No mis ta nüüd siin peale hakkab?» küsis Jüri. Ja katsus ise samale küsimusele vastata, kus ta poeg võiks teenistust leida ja kui palju teenida. Ja hakka nüüd selle poisi pärast teise korterisse kolima, kui siin on viisteist aastat palgal oldud! Seal Herne uulitsas on küll üks kahetoaline korter saada, aga see on ehk liiga kaugel. Keldrikorterist ärgu Eeva parem rääkigu, tema elusalt poolde mulda ei lähe. Jah, kolm kolimist on niisama hea kui üks tulekahju! Mine tea küll, kuhu poiss tööle saab. Aga kui saaks nende vabrikusse ... Võiks meistriga rääkida, tema teab ehk lähemalt, sel ju ka eesti keel suus, saab teisega üht ja teist juttu ajada.

Ta kõneles sel õhtul rohkem kui tervel eelnenud nädalal kokku, ikka hullust poisist, kes tuleb jälle siia vanemate kaela. Näha, et võõras leib ei ole nii hea kui see, mis oma ema lauale paneb. Nurisegu siin veel söögi kohta!

«Ega tema ei ole ju nurisend,» ütles Eeva. «Kui sa isi ka nii vähe nuriseks kui tema!»

«Mine, mis asja mina olen nurisend! Aga tema ikka, et ei

... nii ulema moodu järgi ... Jah, saab kuulda-näha, mis [illegible] nüüd räägib. Kiri oli ka nii lühike. Peaks jaama vaatama minema, millal see Peterburi rong sisse sõidab ... Teeks natja ja läheks talle kohe voorimehega vasta, et ega meiegi siin viletsamini ela kui Moskva saksad ...»

Ja Jüri Säävel naeris enda ette, otse habemesse. Ei tea, kas poiss teda selle habemega enam tunnebki. Kui paneks õige krae kaela ...

«No mis ta peaks nüüd! ...» mõtles Eeva nõusid pestes. See poisikratt lõhkus mitu taldrikut ära, nüüd peaks mõned hurde muretsema, muidu jääb napiks.

«Ei tea, kui ostaks terve reservi,» ütles ta järsku valjusti.

«Mis reservi?» küsis mees.

«Toidunõude reservi või — kuidas seda hüütakse ... Tosin või pool tosinat. Vahest tuleb võeraid ka ja ... läheb ikka tarvis.»

«Mis sa veel ei taha!» ütles Jüri. Natukese aja pärast aga ütles ta: «Kuluks ikka üht ja teist osta. Sa isi kõige paremini tead, mis tarvis läheb, ja sul on aega ka. Kui sellest rahast välja ei tule, mis kodu on, võiks rentereist natuke võtta. Küll poiss maksab tagasi, kui tööle hakkab.»

«Selle natukese küllest ei olegi midagi võtta,» ütles Eeva. «Mis raha siin nii läheb, ega me kuninga pulmi hakka tegema.»

«Mine tea, ehk ongi poisil pruut kaasas ja pulmad ukse ees,» ütles Jüri.

Ja siis tulid ettevalmistuspäevad, mille jooksul kogu Hubergi maja sai teada, et Säävli Mart tuleb koju. On seal Venemaal saanud meistriks või inseneriks ja siin muudkui läheb ise vabriku lahti. See oli muidugi pilkejutt, mida moorid söörutasid. Selle aastaga nüüd midagi — inimene näeb ainult maailma. Eeva ise rääkis sellest asjast üsna vähe.

Hoovi taganurgas aga seletas väike Herman, et ta vend on jõumees, kes võib terve hobuseraua pooleks murda. Need lapsed, kes enne olid Marti näinud, hakkasid naerma. Aga nodaku, kuni suur vend tuleb!

Suur vend tuli! Aga see oli ju päris härrasmees. Kübar veidi viltu tumedatel juustel — ta lapsepõline valge pea oli läinud pärast imekombel mustaks — kõrge krae kaelas, selles uued riided, palitu, kamassid, isegi kepp. Aga kohver oli vana ja terve ta olek oli vana — mõnusalt ja rahulikult mui-

gav, et ega see ilmaelu polegi nii hull. Kuigi ta ümmargune nägu oli muutunud pisut kandilisemaks, ta näoilme seega mehisemaks, ja ülahuulele oli tärganud must oras, ta oli ikka seesama suur vend ja väike poeg.

«Sehuke saks nüüd kõlbab kuhugi töömeheks!» ütles Jüri halvustavalt. Ta nagu meelega ei näinud poja suuri krobelisi töömehekäsi. «Sehukest untantsakast ei lasta vabrikuväravast sissegi.»

«Kes sinna vabrikusse on kippund!» ütles Mart. «Hei, voorimees!»

«Mis sa nüüd!» tõrjusid isa ja ema.

«Ah, te tahate jälle mu summadani vedama hakata? Ei, seda ei saa! Noh, istuge aga peale — poiss jõuab ka jala joosta!»

Nad istusid peale, Herman ronis voorimehe juurde pukki ja oli õnnelikum kui teised.

«Jälle kodus!» ütles Mart ja ohkas kord sügavalt, ohkas kõik oma senised ohkamised välja. See kõik oli olnud kergem, kui võis arvatagi. Ühtki neist varjudest, mis olid teda siit ära ajanud, polnud enam. Kas neid oli üldse kunagi olnud? Linnas kasvanud inimesel on ikka nõrgemad närvid, seda oli üks ta venelasest tuttav rääkinud. Kuidas oleks tema võinud pöörata Hilda saatust? Mis võis ta parata Herta kurbmängus? Nad olid möödunud temast ja kogemata natuke riivanud teda, mitte tema neid . . . Näe, kui ilus on kevad ja elu! Ja on nii' lõpmata palju inimesi veel elus, nende hulgas isegi neid, kes armastavad teda.

«Tea, mis kell peaks olema juba?» ütles ta nagu endamisi ja tõmbas taskust välja ilusa uue hõbeuuri.

Aga Jüri muigas ja ütles:

«Kas hakkame vahetama või?» Ja võttis taskust ka oma kella, aga see oli kuld. «Taeva-jessuke!» kiljatas Eeva. Mis sel mehel ometi arus oli, et sääraseid tükke tegi! Seni korjas iga kopikat, nüüd aina raiskas. Aga mees ainult muheles, pani uuri tasku ega rääkinud midagi. Ta oli nii vana mees küll, et teadis ise, mis tegi.

Mardil oli paha, et oli oma hõbedasega vanade ees natuke kelkida tahtnud. Ja ta oli ikka veel nii noor, et kui tal oli piinlik, siis ta punastus.

«Vaata poissi, sa oled mul suitsetama hakand seal väljamaal! Kas sa sellepärast jooksidki kottu minema?»

Vaene Mart, ta oli jälle veidi kohmetu, kui pakkus isale suitsu. Jah, niisugused kombed tulevad iseenesest.

«Oleks võind ikka naisevõtmiseni oodata! Isa oli juba vana naisemees ja ei suitsetand veel.»

«Ehk siis jõuab varemini lõpule, kui varemini hakata,» ütles Mart. «Ega naisevõtmisest saa asja enne neljakümmet.»

«Mine hull! Vanad poisid lähvad kõik peast segaseks. Va Saaremaa Mihkel on seal, põle aru ega otsa! Nüüd elabki Tähve naise juures.»

«Noh, kui Tähve ise koju tuleb, siis tuleb draama,» ütles Mart. Talle olid seal väljas mõned võõrad sõnad külge hakanud.

Aga muidu oli talle sealt üsna vähe külge jäänud. Natuke julgem ja mehisem ta oli, natuke eneses kindlam. Ka natuke jonnakamaks oli ta muutunud — nagu isagi. Mis tal oleks viga olnud vaadata kohta mõnda vabrikusse, selle asemel ta läks raudteele. Kõige mustemasse ametisse — vedurikütjaks.

«Jah, ma olen juba kord raudtee-mees,» vabandas ta ennast.

Isa oli päris pahane. Ta oli ikka lootnud, et kord tal avaneb võimalus näha oma poega vabrikus mõnel paremal kohal. Et oleks ikka näha, et poeg on isast kaugemale jõudnud. Aga see häda on nende lastega, et kunagi nad ei lähe seda teed, mis neile määrad, kas või oma kõige tagasihoidlikumas mõttes.

Ka Eeva oli pojale pahane, oli pahasemgi kui isa. Oli seda teiste naèru nüüd vaja — tuli Venemaalt meister ja masinist ja läks siin mustatööliseks.

«Ega see nii must töö ei olegi,» ütles Mart. «Ma võin ju veel vedurijuhiks saada.»

«Nojah, oota seni!» Et terve rong ühes masina ja inimestega usaldataks tema poja, selle poisi kätte, see oli ju omajagu ahvatlev mõte, aga väheusutav.

Eeva pahameel kadus peagi. Poiss pani mundri selga ja oli nagu härra. Ta oli noor, ja kuigi ta polnud just pikk, tal olid mehised laiad õlad ja meeldiv nägu. Niisugune poiss võis meeldida teistelegi naistele peale ema.

Nii tuli kevad. Õunapuud aias hakkasid õitsema, seda mööda kastanid ja nende kaudu jõudis õitseaeg sirelitesse. Inimestel oli aga kogu aeg kevad.

Ja nii sageli tuli siia Liine-preili, kes oli jõudnud juba toatüdruku seisuseni. Tal oli niipalju jutuajamist Eevaga, ta oli nii lahke ja sõbralik Hermani vastu, alati ta tõi midagi kaasa. Aga kui Mart oli kodus, muutus ta jälle kohmetuks ja segaseks, ei osanud istuda ega astuda ja kohendas aina oma riideid, kuigi tal olid ilusad riided ja need seisid ilusasti seljas. Ta oli priske ja täidlane ja kippus kergesti higistama, aga Säävlite tuba läks nüüd kevadel vastu päikest nii palavaks. Ta jäi vahel hiljaks ega julgenud enam üksi koju minna. Mart läks teda saatma ja nad rääkisid teel ilmast, mis eile oli ja mis homme tuleb. Mart, ära ole ometi puust, kas sa siis midagi ei märka!

Eeva süda hakkas jälle valutama. Nad elasid nüüd ühes hoovipealses majas, neil oli nüüd tuba ja köök eraldi. Mõnikord ta oli näinud, et Mart seisatab enne tuppatulekut hoovil, vahib kuurikatusele ja suitsetab terve paberossi, vahel poolteist ja rohkem. Aga tuppa ei tule, toas olevat umbne ja lämmatav. Kas talle jälle see linn muutub kitsaks?

Ei, äraminekust polnud juttu. Üldse polnud palju juttu. Esiteks Venemaalt tulles ta oli olnud jutukam, ta oli ju seal nii kaua vaikima pidanud. Nüüd oli ta jälle nii endamisi, ja kui Liine tuli, siis ta kas pööras selja väljapoole ja magas, või oli tal kiiresti tarvis kodust välja minna. Kui ta aga läks pühapäeviti välja, siis ta kraapis ja küüris ja viilis ennast, et ime näha. Tal oli pealael üks juuksetutt, mis kuidagi ei seisnud maas, isa andis nõu tarvitada puuliimi. Jüri Säävel tegi vahel ka nalja, eriti oma poja Mardiga.

Aga siis tulid Liinelt ärevad sõnumid. Mart olevat sattunud ühe kergemeelse tüdrukulipaka võrku. Kraffti-sakste toatüdruk Adeele pidi olema see inimene, üsna noor tüdruk alles, näo poolest ka mitte väga viga, aga teod — ui jumaluke! Sel olevat neid peigmehi olnud ja olevat praegu, see võtvat kõik vastu. Noh, ega seda ei või pahaks panna, noor mees tahab ka lõbutseda. Eks ta käi natuke aega selle plikaga ja jäta ta siis jälle, nii on teinud teisedki. Ei, poisile ei või süüd mõista, kui tüdruk ise on nii häbitundmatu.

Eeva mõistis ometi ka pojale süüd. Ei kõlba tema pojal isegi mööda minnes ja nalja pärast käia niisugusega, see on

üks väga segane asi. Või niisuguseid kombeid käis ta seal Venemaal õppimas! Ei saanud kuidagi leppida mõttega, et temagi poeg on nagu teised noored mehed.

Hakata pojaga rääkima — ei! See noormees, kes istus ta sõnglaua taga, oli jäänud nii võõraks, eriti võõraks pärast Liine jutte. Ajuti tundus ta Eeva Säävlile nagu päris võõras mees, kellest võis uskuda ei tea mida. Pidi hakkama aegamööda harjuma mõttega, et ta võib oma poja kaotada, et mõni naine selle siiski võtab, nagu tema võttis Jüri — pärisselt endale. Enne neljakümmet aastat ei maksvat naist võtta, oli poeg öelnud. Aga ei võta temalt poega ainult see naine, kelle ta kosib, võtavad need teisedki. Ja näib nii, et see Kraffti-sakste toatüdruk on juba õige palju võtnud.

Ja jälle käis ta pesemas ja tundis, et siia ja sinna ilmusid hädad. Ta oli juba lahkunud oma noorusest, aegamööda tuli lahkuda paljustki. Aga ta ei suutnud lahkuda rahulikult alistudes, loomusunniliselt miski protestis temas. Võib-olla ei pannud ta ise tähelegi, kuidas ta oli muutunud. Ta nuttis nüüd ühti oma surnud kui ka elavaid lapsi, aga oli, nagu nutaks ta iseennast.

IX

Mart Säävel kirjutas oma esimest armastuskirja. See oli ta elu raskeim töö. Ja ikka see tuli välja kuidagi kohmakalt ja labaselt. Ta oli just sõidust tulnud, magamata, aga uni ei tulnud enne, kui oli selle asja õiendanud. Ta teadis nüüd selle neiu aadressi, ta aimas ka, et see ei olnud nii eemaletõrjuv, kui oli olnud sel esimesel õhtul. Aga ometi olenes sellest kirjast kõik.

Ta viskas pooliku kirja pliidi alla ja jooksis välja. Raamatukaupluses pidi olema sääraseid raamatuid, kus on õpetus sees. Aga kuidas seda küsida — müüja vaatab sulle otsa ja muigab: kas muidu ei oska? Mis parata, kõik mehed ei ole kirjamehed.

Onneks müüdi turu ääres raamatuid lahtiselt laualt, siin võis oma käega võtta, ei tarvitsenud küsida.

«Kui palju see raamat maksab?»

«Kolmkümmend kopikat.»

Nii odav — ja terve maailm on siin sees, paljude inimeste saatus ja õnn! Nüüd ruttu koju ja kirjutama.

Kui kiri oli valmis ja posti viidud, haaras uni teda otse maid. Nüüd ainult magada, magada — kui ta ärkab, on vastus tagasi.

Aga ei olnud veel vastust, tuli tööle minna ilma vastuseta. Kui hea, et inimesel on töö, mis ei lase liiga palju mõelda.

Rong kihutas läbi varasuvise looduse, puistas oma tahma värskele rohelisele, heitis oma tolmu ootavaile lilledele. Aga sellest ei siginenud elu, sellest sigis surm. Sest see masin oli inimese, mitte jumala loodud. Kui hea, et Mardil ei ole palju mahti mõelda. Tal on kühvel, kruvivõti ja määrdekann, ja peale selle on tal südames mõni väike õrnroosa nahaga Adeele, miks peaks ta mõtlema veel muudest asjadest.

Ja kui ta pikast tüütavast sõidust väsinult koju jõudis, ootas ees väike helesinine ümbrik, täpselt samasugune, nagu neid tarvitas proua Krafft, isegi sama maikellukeste lõhn oli juures. See lõhn sobiski rohkem toatüdrukule kui juba valminud prouale, kes oli mitu aastat seisnud kolmekümnene.

See kiri! See oli just säärane, nagu ta oli oodanud. Jah, kohati isegi sõna-sõnalt. Koguni tuttav tundus see kiri mõnest kohast, nagu oleks ta seda enne lugenud. Ega ta ometi olnud unes näinud?

Hirmuga otsis ta raamatu kohvrist, kuhu oli peitnud selle, et mõni vanem inimene ei näeks ega naeraks. Jah, siin oli terve see kiri, nuta või naera, algusest lõpuni. «Neiu vastus noorele mehele». Muidugi oli Adeele kohe leidnud, kust tema kiri oli pärit. Ja nüüd läkitas talle paraja põõna tagasi. Võibolla pidas Adeele seda otse narrimiseks.

Ei, ei, see tuli siiski selgitada. Kuidagi pidi saama neiuga kokku, pidi saama sõnul seletada seda, mida käsi ei oska kirjutada. Ta saatis sedapuhku üsna lühikese ja saamatu kirja, palus kokkusaamist.

Ta ootas, ootas. Hea oli, et oli ostnud selle taskukella Venemaal, nüüd võis seda ajaviiteks iga kolme minuti tagant vaadata. Pool tundi, nelikümmend minutit, kolmveerand tundi... Juba muutus punetav õhtu halliks. Siis korraga teretas üks pisut värisev hääl.

«Ma... ma ei saanud varem tulla... oli palju tegemist. Proual olid külalised. Tiina... Tiina oli ka ära läinud, tal oli vaba õhtu. Ma... ma salaja tulin... Ega te... kaua ei oodanud?»

Ta vaeseke hingeldas ju, oli nii kiiresti joosnud. Ei, Mart ei olnud kuigi kaua oodanud, ta oli rõõmus, et Adeele siiski ilmaks tuli.

See oli siis Adeele Kormik, Kraffti-sakste teenija. Mis nüüd Liine — et ta näol pole viga... Ta on ju väga ilus noor neiu, mõni päev veel üheksateistkümnest aastast puudu. Ilma korsetita ei olnud ta küll nii peenike kui korsetiga, aga tal oli väike kasv, väikesed jalad ja õrn jume. Ta teadis ise väga hästi, et ta oli ilus, mõnigi mees oli talle seda öelnud, ja ta ei pannud seda pahaks. Ta oli aga niisama tark kui ilus ja oskas oma ilu eest hoolitseda. Tal olid osavad käed ja proua vanadest kleitidest oskas ta kõige moodsamad valmis meisterdada. Ta oskas isegi saksa keelt, proua kõneles temaga saksa keelt, kui Köögi-Tiina ei pidanud aru saama. Seepärast Köögi-Tiina ei sallinud teda ja tegi tema kohta tühje jutte.

Aga mis jutt see oli nüüd ühest raamatust? Adeele oli korraga ehmunud — noormees oli aru saanud, et tema vastus oli raamatust kirjutatud. Kui viimaks kõik need poisid, kellele ta umbes samase kirja saatnud, aru said, et see oli raamatust?

«Ma tõeste ei saa teinekord kirjutamisega hästi hakkama, mõtted on kõik segamini — ja ei kõlba ju teisele oma segaseid mõtteid kirjutada... See oli muidugi tühi edevus, ja kui te mulle samast raamatust vastuse kirjutasite, siis ma mõtlesin, et olete mulle pahane.»

«Kuidas nii — teie kirjutasite mulle ka raamatust?» küsis Adeele. Oh seda tütarlapse edevat suud, see küsimus oleks võinud jääda küsimata! Seda oli Mart ju kogu aeg rääkinud, sellepärast ta oligi nii hirmul. Kui ta nüüd aru sai, et Adeele polnud seda varemini teadnudki, sest tema raamatus puudusid eesmised lehed? Ei, õnneks on poisid, kui nad on veel natuke armunud, üsna pimedad ja vähese arusaamisega. Mart ajas oma patukahetsuse juttu edasi.

«Aga mis siis sellest on, selle jaoks need raamatud ongi,» ütles Adeele.

«Ma arvasin, et teie ehk pahandasite?»

«Mispärast ma siis pidin pahandama?»

«Või naersite mind?»

«Mispärast ma pidin siis naerma?»

Muidugi oli ta alguses pisut naernud selle kohmaka poisi üle, ja naerma ajas ta praegugi. Aga ei saanud salata, et see poiss talle meeldis. Tal olid suured tugevad käed ja ausad

silmad. Temaga polnud sugugi erutav nii hilisel ajal käia, aga oli selle-eest hea ja kodune. Miks ei pidanud Adeele käima tubli noormehega, kes tundis ka peenemat lukusepatööd ja tahtis nüüd saada vedurijuhiks. Neiud armastavad ka musta meest, oleneb ainult mehest.

Et Adeele polnud tõesti pahane ega naernud Marti, seda ta näitas sellega, et lubas temaga välja tulla edaspidigi. Mitte, et Adeelel poleks olnud, kellega minna, aga palju kavalere on noore tütarlapse au. Ja seda poissi ei maksnud ka karta, see oli isegi naeruväärselt tagasihoidlik. Adeele oleks hea meelega tahtnud vahel natuke karta.

Ühel õhtul lõikas Mart nende mõlema nimetähed Kadrioru kõrvalisemas nurgas puutüvesse. See oli küll juba selge avaldus, aga paari päeva pärast tuli veel selgem. Mart ei langenud küll põlvili, kuid ta küsis neiu käest tõsidusest väriseva häälega, kas see tuleb talle naiseks.

«Sa... pilkad mind?» ütles Adeele segaselt. Ta ei osanud midagi vastata, ta polnud niisugust asja veel oodanud. Enne aetakse ometi veel teissugust juttu, võetakse poolvägisi üks musugi, kui mitte rohkem. Ainult vana seitsme lapsega lesk küsib peremamsli käest kohe, et kas ta tuleb naiseks või mitte. Peremamsel muidugi ütleb jah, sest teist korda enam ei küsita. Aga mis peab tegema noor ilus tütarlaps, sest tema on kindel, et küsitakse veel ja küsivad teisedki mehed.

«Ei, nii tõesti, kui ma siin seisan,» ütles Mart ja oma sõnade kinnituseks tõusis pingilt püsti.

«Ma ei tea veel, anna mulle ometi mõtlemise aega!» palus Adeele.

«Kas ma ei või siis... vähegi lootust saada?» anus noormees. Müsteerium, mille lähenemist ta oli arvanud tundvat, hõljus jälle kole kaugele.

Adeele andis talle pisut lootust, ühe üsna väikese suudluse. See ei maksnud ju midagi ja jättis kõik teed lahti. Aga mis sai väikesest suudlusest nii suurele mehele — seda nagu polnudki.

Tõesti raske oli otsustada noorel ilusal tüdrukul, kas võtta vastu see veider ettepanek või mitte. Kui Mart oleks talle vähem meeldinud, kui ta poleks lootnud saada vedurijuhiks, siis oleks see raske otsustamine ära langenud. Teisest küljest, kui kullasepp Gustav Schlichtil oleksid olnud nii mehised

käed ja lapsemeelsed silmad, oleks otsustamine olnud kergem. Või kui Jaan Odrasel oleks olnud niisugune kindel amet ja ta oleks teinud ettepaneku abielluda, selle asemel et kippuda ikka kätega rääkima, siis... Adeele otsustas oma teised kavalerid proovile panna, see poiss siin ei jookse ju ära, raudteerongid käivad edasi-tagasi.

Tal oli praegu hea koht — kui proua oli heas tujus. Aga kui proua Krafft oli vihane, siis oli ta tõesti kui katus, mis järjest läbi tilgub. Adeelel oli õnneks hea kannatus, Köögi-Tiina keeli paks nahk, ta ei võtnud iga sõna nii kergesti südamesse, või kui võttiski ja nuttis vahel, siis tuli keset nuttu naer peale, kui mõtles pereproua torisemise toonile, mis oli vaheldusrikas nagu ööbikulaul. Ta oskas seda toredasti järele teha ja ajas isegi kibestunud Köögi-Tiina naerma. Adeele Kormik oli sündinud pühapäeval ja ta läks elust läbi lillelisel teel, kui ei puistanud talle lilli teised, siis ta tegi seda ise. Ta võis oma rasket küsimust, mis teistelt oleks nõudnud palju uneta öid, arutada lauldes ja trallitades tolmupühkimise juures. Tal polnud enam ammugi ema, ja isa, kes oli abiellunud uuesti, ei hoolinud temast. Ta oli selle üle ise mõnikord nutnud — ta nuttis kergesti, nagu noored tütarlapsed ikka, mõne ilusa raamatu juures näiteks. Aga ta polnud neile ammugi enam mõelnud, ta pidi mõtlema niipalju tänastele asjadele, et homsed ja eilsed ei pääsenud ette.

Päevad läksid. Mart Säävel ootas lõpuotsust. Mis teha siis, kui Adeele ütleb ei? Maksis siis üldse veel midagi püüda, maksis siis üldse enam elada? Et maailmas on ka teisi tüdrukuid peale Adeele, sellele ei võinud praegu mõeldagi. Kas ta tulebki enam Mardile vastust tooma?

Adeele tuli siiski. Ta oli tõsisem kui muidu, ta oli ka vist nutnud. Lõpuotsus oli säärane, et pani iga noore tütarlapse nutma. Ta otsustas lahkuda oma vabast ilusast neiupõlve seisusest, siduda oma elulõng Mardi oma külge. Kullasepp Gustav Schlicht oli soovinud talle õnne, kui Adeele oli öelnud, et üks noormees palus ta kätt. Näis, et see ei teinud talle suuremat südamevalu. Jaan Odras arvas, et selle poolest võiksid nad edaspidigi kokku saada — kui mees on sõidus, on ta otsekohe valmis teda asendama. Ei, niisugust häbematust ta polnud oodanud, ta häbenes, et oli niisuguse poisiga üldse rääkinud. Aga Jaan Odrase taoline jõumehelik enesekindel noormees oli tütarlaste hulgas ikka hinnatud, ja isegi kahju oli

lõpuks lahkuda lootusest — võib-olla saab selle poisi päriselt enesele.

«Kui kaua sa tahad mind piinata?» küsis Mart, kui Adeele nüüdki vastusega kõhkles. Kuidas võis see tühine sõna piinata noort tugevat meest? Adeele pidi naerma oma suure võimu üle. Kas poisid tüdrukuid vähe piinavad? Olgu see siis nüüd tasumiseks suguõdede eest.

Ta ei piinanud Marti siiski liiga kaua. Südasuvi oli möödas, ilm muutus varsti pimedaks ja viluks. Ta andis oma jahsõna ja siis olid osad korrapealt vahetatud, Adeele oli kurb ja Mart rõõmus. Sel õhtul ta sai oma pruudilt teise suudluse ja otsustas: «See oli minu elu kõige ilusam kevade.»

Nüüd puudus veel ainult vanemate õnnistus. Ta alustas maakuulamisega ema pool, see tee oli vanasti ikka olnud kergem. Ta oli aga seekord eksinud, nagu eksivad pojad enamasti ikka. Ja veel üllatunum oli ta, et ema tundis ta pruuti, teadis temast rohkem kui Mart ise, muidugi ainult halba.

«No mis sa ajad lapsejuttu!» ütles ema kohe, kui Mart sai oma jutu ära rääkinud. «Mis sa praegu selle naisega teed?»

Seda ei saanud Mart muidugi seletada. Ta ütles ainult:

«Kõik inimesed hakkavad kord omaette elama.»

«Küll sa saad omaette elada ka,» ütles Eeva. «Ega see aeg põle mööda läind. Mis sa sellega na ruttad!»

«Aga . . .» algas Mart, ei leidnud parajaid sõnu ja jäi vait.

«Oota ikka enne, kui meel ja mõistus pähe tuleb,» jätkas Eeva. «Et oskad inimest vaadata, kedast sünnib võtta ja kedast mitte.»

«Sa ei tunnegi ju Adeelet,» ütles Mart. «Kus sa siis tead, et ta ei sünni võtta.»

«Ah ei tea või!» ütles Eeva. «Ega's ta põle Peterburist, ei ei tea. Sehuksed inimesed on üle linna kuulsad.»

Mart hakkas aegamisi taipama. Liine teenis ju härraste juures kõrvalmajas. Ta oli umbes samas eas kui Köögi-Tiina, pidas aga ennast küll palju nooremaks. Kui Köögi-Tiina rääkis sõna halba Adeele kohta, pani Liine kaks juurde ja rääkis Eevale edasi. Teda oli viimasel ajal siin üsna sagedasti nähtud.

«Mis tal siis sinu arvates viga on?» küsis Mart.

Vigu oli palju, aga missugune neist sündis pojale rääkida.

Peamine viga oli muidugi see, et ta oli kergemeelne ja mehetidas paljude meestega. Mine tea, mis niisugune juba on läbi teinud. Siis ta oli pillaja, raiskas terve oma raha riiete peale — jah, ta isegi värvivat ja puuderdavat end ja ajavat lõnguseid haisuõlisid selga. Peale selle ei oska ta midagi teha, isegi mehele süüa ta ei oska teha, mine tea, kas saab nõbigi ette aetud, rääkimata pesulappimisest. On üks niisugune, nagu oli Anni seal Uubergi majas. Ja mees on sageli joodus, mine tea, kuidas ta siis elab.

Oli veel paljugi kurje kahtlusi, aga kuidas neid kõiki pojale seletada. Peab ütlema, et see nõu ei kõlba, peab seisma rauda vastu, küll pärast läheb see tuhin isegi üle. Ega see asi nii hull ei ole, et hakkab poiss lausa vanemate tahtmise vastu naist võtma.

Selles asjas peaks Jürigi poisile paar tõsist sõna ütlema. Aga Jürist ei saanud suuremat ütlejat. Ta ütles hoopis:

«Kui ta nii kangeste tahab, eks võtku. Saab varemini omaette elama, jõuab kaugemale.»

«No sa oled küll kaugele jõudnud, et noorelt hakkasid!»

«Kas ma üksi oleksin niigi kaugele jõudnud . . . Kaugel see Mihkel siis on?»

«No Mihkel!» ütles Eeva. «Mart oli ikka siiamaani üsna targa mõistusega, enne kui see tüdrukureo ta ää tegi. Nagu mõistus kinni pandud, ei oska änam paremaid inimesi näha.»

«Eks ta endale võta, ega sina temaga elama hakka.»

«Ei, seda ma ütlen küll, seda naist ta üle selle läve ei too! Jumaluke küll, selle jaoks kasvata last! . . .»

Ta hakkas nutma, kuid isegi nutmine ei aidanud. Jüri kehitas ainult õlgu. Poleks uskunud, et ta on nii pehme mees ega pane oma isasõna maksma. Neil oli kohe nagu vandenõu Eeva vastu, tema polnud neile enam küllalt hea. Nüüd olid kõik inimesed nii peenikesed, aeti igal pool peenikest värki taga. Mis tema, lihtne taluteenija, enam . . .

Kuid ei, nii kergesti ei anna alla temagi. Kas ainult selleks tuli poeg kaugelt maalt, et üks kergemeelne tüdrukulipakas selle talt võtaks — ja ei anna enam kunagi tagasi, sest abielu, olgu ta õnnelik või õnnetu, on ikkagi igavene. Tüli vindus majas nagu tuli toores puus — ta ei pahvatanud lausa leekima, aga kibedat vingu tundus kõikjal ja alati. Pereisa

halba tuju on kergem kannatada kui pereema pahameelt.

Mart oli aga paindumatu. Tuleb päev, mil mees jätab oma isa kui ka ema maha. Oleks ju kõige ilusam, kui nad elaksid edasi leplikult, nagu üks perekond. Aga kui vanemad tõukavad ta kodust, siis ta ka läheb. Pole vaja mingit riidu ja ägedaid sõnu, võib minna ka üsna rahulikult ja siiski teha tähelik lõpp.

«Peab siis kohe nii halvasti olema?» küsis Jüri. «Eks me ole inimesed kõik. Võib ju alguses vaadata, mis sest asjast tuleb.»

«Vaadata, vaadata!» osatas Eeva. «Ega naine põle hobusesälg, et vaatad, kas võtab vedu, ja kui ei võta, siis viid sügisel jälle laadale.» Kui Eeva oli pahane, ta leidis väga teravaid sõnu, ei saanud keegi tema vastu.

«Sa põle ju teda näindki,» ütles Mart juba mitmendat korda. «See vanatüdruk ajab sulle muidu kiusujuttu. Las ma kutsun ta kord siia.»

See oli nüüd üsna tõsi ja seepärast sai Eeva veel ägedamaks.

«Kui see inimene on nii häbemata, et tuleb poisi sabas siia tuppa, siis ma annan talle tuletangidega nina pihta. Küll see tal jahukorra näu pealt ää võtab!»

«Ei ole tal mingisugust jahukorda kuskil,» ütles Mart. «Ja välja ei aja teda siit korterist keegi, see on ka minu korter.»

«Tohoo sõge! Ta ju siis viimane Viru oma, kui läheb poisiga päise päeva ajal selle kortresse!» ütles Eeva.

Niisugused sõnad ajasid Mardi jälle kodust välja ja tegid meele nii haigeks, et ei tundnud rõõmu enam millestki. Miks ei oleks need kaks naist võinud hästi läbi saada, ainult need kaks. Mis oli emal ometi Adeele vastu? Ta oli ise katsunud oma pruuti hoolsamalt tähele panna, aga ei leidnud midagi laitusevääriliist. Ei olnud tal mingit jahukorda näol, mingit võltsi puna põskedel. Ja tagasihoidlik ja karske tütarlaps oli ta ka, oli olnud juba nende esimesel kokkusaamisel Harjuvärava mäel, kui Mart ei teadnud veel ta nimegi ja Adeele pidas Marti venelaseks. Ei, see oli kõik selle Liine süü, see inimene oli päris vana madu. Tea, kas ta ootas õige ise Marti kosja või?

Teisel päeval oli Eeva natuke järeleandlikum. Ta nägi, et

[illegible] asi siiski ei aidanud. Võtku siis poeg naiseks, keda tahab, [illegible] poeg ta enam ei ole. Seda võis ju arvata, et sellest lapsest midagi head ei tule. Tema ei ütle nüüd enam ei ega jah, [illegible] tema sõnu ei panda niikuinii mikski.

Mart nägi ema järeleandmist ja tõi pühapäeval Adeele vanematele näha. Adeele oli natuke pahane, tema ei võinud [illegible]remini arvatagi, et poisi vanemad võiksid vastu olla. Ta oli alguses olnud üsna pahane, aga aja jooksul natuke tagasi andnud — ta andis nii ruttu tagasi. Õige ju on, et vanemad pole teda veel näinud. Ja mine tea, mis Köögi-Tiina ja Liine [illegible] kõik valmis rääkinud.

«Sa oled täna nii ilus, et hammusta kohe,» ütles Mart, kui talle pühapäeval vastu läks. Adeele tegi pisut hapu näo, et teisel ei tuleks tahtmist tõesti hammustama hakata. Ta oli end muidugi igati üles löönud, kui need vanad ei taha miniaks niisugust preilit, ei tea, keda nad siis tahavad.

«Ah see ongi siis minu mini!» ütles Eeva kohe pärast tere-tüst. Ta ei saanud kätt anda, see oli toidutegemisega märg ja tahmane.

«Mis nüüd sellepärast mini kohe!» ütles Adeele. See külaskäik oli väga piinlik. Mis vaeva peab nägema üks tüdruk mehele minnes!

«Noh, siiamaani põle talle veel ükski tüdrik na kaugele järele tulnd — ju siis ikka peab suurem tõsi taga olema,» ütles Eeva. Ta hääl oli ikka veel terav ja ta silm ei vaadanud just hea pilguga.

«Olge head, astuge sinna tahapoole — siin toiduving ja...» ütles Jüri. Temagi ei julgenud õieti Adeele peenikest valget kätt vastu võtta, tal olid mustad, koredad töömehekäed.

Nad läksid tagatuppa, istusid sohvale ja vaatasid albumist pilte. Album oli uus ja peaaegu tühi. Siin oli nende perekonnapilt, kui nad alles linna tulid ja Mart oli alles väike. Jüril polnud veel habet ja Eeva nägu oli priskem ja pehmem, kuigi ta oli juba siis uhke ja kalgi olemisega. Ja siin oli väike Anni — üsna pisikese lapsena. See mälestus oli Mardil täna jälle valus. Siis ta oli olnud süüdi ja oli saanud andeks, täna ta ei olnud milleski süüdi, aga andeksandmist ja leplikku meelt ei olnud... Selle järel tulid Prossid — need olid nüüd Venemaal, Kiievis vist, ja olid jõudnud heale järjele. See rõõmsa näoga tüdruk oli Laasmanni Selma, ja see teine kübaraga daame oli proua Anni Tähve. Seda leeripoissi pidi

Adeele muidugi tundma, aga see teine oli August Õispuu, kes ka oli nüüd kuski Venemaal.

«Su pruutide pilta ei olegi siin sees?» küsis Adeele. Ta muutus jälle rõõmsaks ja naljatavaks, oli juba unustanud okkalise vastuvõtu.

«Ega mul neid põle olnudki,» ütles Mart natuke häbenedes.

«Aga see uhke preili — Margareete, või mis ta nimi on?» küsis Adeele ja näitas kuldäärtega pildile. Ta ümises endamisi: «Margareete on kui tuike vaga . . .»

«Ah, see on ju tante Liine,» ütles Mart ja hakkas naerma. Nad naersid mõlemad, ja siis nad kutsuti sööma.

Eeva oli võtnud kokku kõik oma kokakunsti-oskuse. Jutuajamise eest hoolitses Jüri, ja oli arusaadav, et tema polnud õige mees selle jaoks. Ta küsis pojalt, mis just meelde tuli, ja esitas vahel mõne küsimuse ka Adeelele. Vahel ta ütles mõne naljaka sõna ja kõnekäänu ja siis nad naersid kolmekesi. Eeva tõmbas aga ainult pisut mokad vingu. Jüri kõneles, et nüüd nad minevat varsti maale mõne mehega, jälle üht viinavabrikut sisse seadma. Tema olevat niisuguse tööga juba vanast ajast harjunud. Ja siis räägiti vanadest aegadest, mil need, kes tahtsid nüüd saada inimesteks, olid alles lapsed.

«Jajah, inimene mõtleb, jumal juhib,» ütles Eeva targalt ja vagalt.

Kui nooremad olid jälle läinud, ütles Jüri:

«Ega sel inimesel näu ja moodu poolest põle viga midagi. Muudkui linnarahva laps, ikka õrnema kondiga.»

«Käed ikka nagu linnu jalad, mis niisugune ka teeb!» ütles Eeva. «Või oleks tal varandustki natuke, — kaks paljast inimest, neil põle sängigi, teab kudas tekiga on . . .»

Aga temagi hakkas järele andma, kui Adeele ikka jäi lahkeks ja aupaklikuks vanemate inimeste vastu. Ta rääkis teinekord juba rohkem ja ainult seljataga näitas natuke vingus nägu. See tüdruk oli ju päris laps alles ja ajas üsna lapselikku juttu. Ega niisuguse peale ei saanud pahane olla. Et ta oleks Mardi kuidagi ülekohtusel teel ära meelitanud, seda Eeva ei uskunud enam. Ja väga hukkaläinud ta ka ei võinud olla, küll seal oli Liine kade keel mõndagi asja juurde lisanud.

Linna pulmad — neist nagu ei saanud arugi, kuigi peigmees kandis valget lipsu — mitte seda, mis väikevend vahepeal tarvitanud, vaid päris uut, ja pruut valget kleiti. Pruudi lagu oli ka nii kahvatu. «Ega ta ramp ennast jälle puuderdand?» mõtles Eeva.

Pulmapäeval ta tõmbas Adeele oma rinna vastu ja hakkas nutma. Nüüdsest peale oli see tema tütar. Võib-olla jäi südamepõhja veel midagi, või oli ta muidu natuke kibestunud elust ja muust, nii et alati polnud nõnda, kui olema pidi. Peeg läks nüüd omaette elama, vanad aga jäid, olles lahedama ruumiga harjunud, vanasse korterisse. Oli neil ju üks peeg veel kasvamas ja see tarvitas ka ruumi.

Ohtul pärast seda oli vanema Säävli korteris vaikne. «Nagu matus!» ütles Eeva. «Mis sa nüüd!» ütles Jüri. «Oli neil nüüd tarvis sinna omaette korterisse minna,» jätkas Eeva, «muidu noorte inimeste jonn!»

Adeele istus voodiserval ja nuttis. «Mis meist küll saab?» ohkas ta. Nüüd oli tal mees käes ja pidi jääma sellega rahule. Kuhu jäid nüüd kõik kuldsed noorpõlve-unistused?

Nädala paari pärast ta ei kahetsenud enam neid unistusi taga. Oli midagi paremat kui unistused. Ta oli õppinud oma meest tundma ja armastama.

Ja nüüd on jälle vaikne, selge kevadeõhtu. Vedur jaama ees aurab ja ootab ohates ärasõitu. See on lihtne kaubarong ja praegu ei veeta sellega teab-mis kallist kaupa, seda ei maksaks vaadatagi. Aga ees veduril istub Mart Säävel ja suitsetab viimast paberossi — saab näha, kas jõuab enne lõpule, kui tuleb ärasõit.

«Noh, kuidas tuju on?» küsib lõbus vanem ametivend.

«Pole viga,» vastab Mart. «Mis seal enam — vana õpitud amet. See mul juba kolmas sõit.»

Kolmas sõit vedurijuhina. Ta viskab paberossiotsa rööbaste vahele ja sülgab takkapeale. Müts veidi viltu parema kulmu peal, kahekümne kolme aastane poisinägu nii mehelik-tõsine kui iganes võimalik, ta alustab ärasõitu. Masin turtsub, ähvardab, kuid peab hakkama vedama, kuhu ta pääseb. Kütja, noor laiaõlaline venelane, naerab veel praegu, mõeldes tüdrukuile, kes jäid siia maha, ja teistele, kes ootavad ees. Ei tea, kellele mõtleb noor vedurijuht . . .? Kolmandal sõidul ei lenda mõtted veel masinast väga kaugele.

Milleks mõeldagi? Ta on nüüd lõppjaamas, on saanud selle, mida igatses. Raske see ju oli — kui rumal on noor inimene, et ei viitsi õigel ajal õppida. Aga nüüd on ta vedurijuht, ja maha jäi kõik parimas korras. Inimesed, kes talle armsad, on kokku leppinud ja elavad koos. Neil on nüüd kahe pere konna peale suur korter. Ema ise oli tulnud neid kutsuma — kui oli teada saanud minia seisukorrast. Nii noor inimene, linnalaps pealegi, ei ole see kellegi lapsekasvataja. Nüüd on siis Ilmar vanaema hoole all.

Nad panid talle ristimisel nimeks Ilmar. Mart tühjendas oma lapsepõlve korjanduskarbi, mis oli sattunud koli hulka, seal oli koguni üks viiekümnekopikane hõbe sees. Vanaema oli maainimene, ta pidas kuntsi — raha pandi ristimisvette ja visati pärast kõrgele vastu taevast. Mis tühja rahast, peaasi, et poiss lendaks kõrgele.

Juba kuus kuud on vedurijuht Mart Säävel — aga siis ta veel polnudki vedurijuht — teinud oma viimase sammu mehepõlve poole. Ta on nüüd isa. Aga kuidagi imelik tunne on praegu, nagu poleks ikka veel lapsepõlvest välja jõudnud — sest kus on see piir? Mis jääb talle siis veel üle — ainult üks jaamavahe on veel elus sõita, ja see ei lähe enam nii kiiresti. Või siiski — nüüd on aastad kiired kaduma, poolteist aastat naisemehe põlve on kadunud nii, et ei saa arugi.

Ššš! . . . Juba ongi jaamavahe läbi. Hämarus muutub pimeduseks. Linnas ja maal kogunevad inimesed lampide ümber. Sinna üles liivasele künkale jäävad need, kes enam lampi ei tarvita. Imelik, miks nad tulevad ikka meelde — just nagu kipuksid nad unustuspimedusest mälestuse lambivalgesse. Ta väikesed õed, üks neist on pooliti tema süü. Herta Laasmann, kellele andis kord juudasuudluse ja pärast vaevas end kahetsusega kahtepidi — et oli teda sellega petnud, ja teistpidi, et polnud varalahkunu vastu parem. Nüüd kipub siia lambivalgesse ka väike Hilda . . . ja need keerulised eluküsimused. Elu oli ometi jumala lihtne — töö, naine ja laps, see oligi saladuslik kolmainus.

Aga jumal, sotsialism ja elumõte . . .? Nagu see mõtlemine ja puurimine kedagi aitaks! Tuhanded ja miljonid elasid ilma selle üle arutamata ja elasid hästi. Mõned hakkasid mõtlema ja neil läks halvasti. Mine tea, kus on Markuse haud, kes ei leppinud äkki enam pussi ja lõõtspilliga üksi . . . Mine tea,

kus on Tähve, kuna ta naine kodus . . . Parem sellele mitte mõelda, kord oli Tähve olnud ta parim sõber . . . Mine tea, kus hulgub Heinrich Reeberg, see imelik mees, kellest keegi aru ei saa . . . August Õispuu viskas oma raamatud ja lendlehed tulle ja läks Venemaale — «ise elama», nagu ta ise ütles. Ja tema isa, Jüri Säävel, käib päev päeva kõrval endises Schirmer & Hochwaldi vabrikus, aga ei paista välja, nagu mõtleks ta palju, ja mis on ta elul viga . . .

Ka Mart Säävel ei taha enam mõelda; ta tahab elada. Ta on nüüd valitseja, ja tore on valitseda uhket terasloomа. Inimene on selle masina loonud, ta on selle jumal, ja masin ei pääse ta käest kuhugi, selleks on ta ju varemini targu rööpad ette seadnud. Miks peab noor jumal, kes tunneb rõõmu oma noortest vurrudest ja tärniga mütsist, veel mõtlema?

Kui aga vahel on südame ümber raske, kui on nagu kitsas ja ei jõua küllalt kiiresti edasi, mis peab siis tegema? Vilistama! Ja vedurijuht Mart Säävel vilistab omaette oma viisi. Rattad kordavad väsimatult: «Kõik läheb hästi! Kõik läheb hästi!» Jaam jaama järel ilmub ööst. Jumal kihutab oma loodu turjal läbi öö ja vilistab.

Siis tuksatab masina metalne keha, raud, mida inimene nii kaua tagunud ja orjastanud, on hakanud mässama. Ja välja raudseilt ettemääramise rööbastelt tormab loodu, lömastab inimese — oma looja ja juhtija. Elu, mis ootamatult tärganud kord vaiksel soojal suveööl, kaob siin niisama seletamatult ja äkki. Tee kulgeb pimedusest valgusse ja tagasi pimedusse.

Kolmas jagu

I

Adeele Säävel oli laulnud lapse magama. Raske oli küll laulda, kui pisarad ikka kippusid silma. Kui aga laps magas, algas veel halvem aeg. Korter oli korraga tühi ja vaikne, magajast ja surnust ei ole ju seltsi.

Eeva oli läinud turule — elavad tahavad süüa. Ja Jüri oli läinud tööle, Herman aga kooli. Kõik olid läinud ja Adeele oli üksi ja mahajäetud. Mis hakkab ta nüüd veel peale?

Mis mõtles noor lesk, kui ta vaatas kord hälli, kord puusärgi peale. Kas ta mõtles niisama inimese algusest ja lõpust, või olid tal halvad mõtted?

Ta tõusis äkki, vaatas veel kord last, vaatas veel kord pruunikat tammekirjaga puusärki ja läks siis välja. Koridor oli vaikne. Ta läks trepist üles teisele korrale. Kustki kuuldus sumedat mehehäält, see pani ta võpatama. Siin oli ka elavaid mehi, terve maailm oli täis elavaid mehi, ja just seda üht ei olnud enam.

Ikka ülespoole nagu unes. Nüüd oli ta juba pööningul. Siin ta langes äkki põlvili ja hakkas palvetama. Aga on ka hirmsaid palveid, mida vastu ei võeta. Ja need ei kergenda südant.

Ta võttis pesunööri, ilusa peene pesunööri, mille ta ise oli toonud, kui nad veel omaette elasid. Mart oli kahelnud, kas see ka kannab. «Sellega tõmba või ennast rippu,» oli ta vastanud.

Ämblikuvõrgud langesid ta näole ja kätele, pööningul käidi harva. Üks suur lopsakas pikakoivaline ämblik ronis ta juustel, ta kiljatas. Paistis, nagu oleksid ämblikul olnud suured silmad, suuremad kui ta ise, ja nendega ta nagu oleks vaadanud Adeele otsa.

Ta püüdis ulatuda konksuni penni küljes, kuid ei saanud. Siin oli väike kastike, paras jalgade alla võtta. Kuid väike kast oli ootamatult raske — mis oli siis siin sees? Hinged olid katki ja kaas kukkus tõstes pealt ära. Kastis olid raamatud. Kõige peal Jakobsoni lugemisraamat kassipildiga. Otse selle all oli kaks ühtemoodi raamatut, ainult et ühel puudusid eesmised lehed ja ta oli kulunud. Keegi oli need raamatud kokku sidunud, keegi, kel olid natuke määrdinud, kuid osavad käed. Aga selle all oli väike raamatuke nii helepunaste kaantega, et Adeele pidi seda lähemalt vaatama. Niisugust raamatut ei olnud ta siin varemini näinud. Ta istus kastikaanele ja jäi seda lugema, raamat ühes, segaminiläinud nöör teises käes. Ta istus ja luges ja luges, nagu oleks imeline võim olnud selles väikeses raamatus, mis püüdis selgitada rõhutud tööliskonnale, et pole mingit jumalat, taevast ega põrgut.

Nii ta ei märganudki, et keegi tuli pööningule. Ta kohkus kangesti, kui kuulis äkki Eeva häält:

«Jumal hoidku, mis sa siin teed? Laps nutab all üksipäini.»

Adeele vaatas ämma, nagu oleks see vaim. Ämm omakord seisis pööninguluugi juures ehmunud näoga ja surus käega südame kohta. Nad vaatasid teineteise otsa sügavasti kohkudes, sest nad mõistsid rohkem kui nägid.

«Kuidas ta seal all siis üksi on, ta ju seal isaga,» ütles Adeele võõra häälega.

Aga nüüd oli Eeva tulnud üsna tema juurde, ta sirutas kord isegi käe välja, aga tõmbas selle kohe tagasi, nagu ei julgeks ta miniat puudutada.

«Halasta ja heida armu!» ütles ta siis. «Mis sa ometi teed siin? Mis sa selle nööriga pidid tegema?»

«Mis ma taga ikka teen — jäi kätte,» ütles Adeele ja peitis punase raamatu nii, et Eeva ei näinud pealkirja.

«Tule aga kohe alla, ega nüüd põle aega änam siin nutta! Mis see aitabki kõik . . .»

«Ega ma ei nutagi ju,» ütles Adeele.

«Jumaluke, mul käis kehast läbi, nii et tule maik tuli suhu,» räägis Eeva pärast. «Kui sa seal selle nööriga . . . Jumal hoidku, kui Jüri oleks seda täädа saand! . . . Kuidas sa ometi võisid sehukest mõtet mõelda!»

«Ega ma enam ei mõtle,» ütles Adeele.

«Mismoodi me sedasi seltsis elame, ma ei julge kottu välja minnagi!»

«Ega siis nüüd enam — ega ei olnudki mõtet ega midagi muudkui tuli nisuke kole tunne, nagu oleks terve maailm tühi . . . Kullapai ema, ära sellest kellegile räägi.»

«Hoidku-keelgu!» ütles Eeva. «Kellele ma seda julgengi rääkima minna. Selle peale ei tohi isi ka änam mõelda.»

Adeele kiigutas jälle last ja vaatas omaette tühja kohta nurgas. Eeva hakkas süüa tegema. Väike Herman tuli kooslist, viskas raamatukoti voodisse, aga ehmus siis natuke, nagu oleks tal meelest ära läinud, et suur vend toas oli. Keegi ei rääkinud ja Herman läks välja, tal oli igav.

«Kus sa nüüd lähed, varsti saab süüa!» ütles ema.

«Ma olen siinsamas hoovi peal,» vastas Herman.

«Kas sul õppida ei ole?»

«Mis asja seal õppida, seal kõik niisugused titad koos,» ütles Herman. Tal ei olnud tõesti midagi õppida, ta oskas juba selgesti lugeda, kirjutamises ja rehkendamises oli ta teistest ees. Ainult vene keelega oli natuke tegemist, aga selle jõudis homme hommikulgi üle vaadata — tal oli hea pea.

Jüri tuli töölt koju. Ta astus pikkamisi ja vaatas natuke rohkem allapoole kui muidu. Kui ta kõneles, oli ta hääl natuke sumedam ja sõnad nagu ei tahtnud hästi välja tulla.

«Ma ütlesin seal ka, et ma homme tööle ei lähe,» ütles ta.

«Jumal hoidku, see päev veel ees!» ohkas Eeva. «Oleks see ometi kord juba mööda!»

«Kas need matuselised siis pärast ka siia tulevad?» küsis Jüri nüüd.

«Kelle käest sa seda küsid,» vastas Eeva. «Kes neid kutsund on?»

Aga nüüd tõstis Adeele häält ja ütles:

«Mina käskisin mõnda inimest tulla. See ka ei lähe ikka, et inimene pannakse nagu koer auku ja pärast ei ole midagi. Teised tema kaasteenijad ja kõik . . .»

Paistis, nagu oleks Jüri natuke pahane selle üle, nagu ei tahaks ta koos võõraste inimestega oma poega leinata. Ta ei öelnud küll midagi eriti halvasti, aga Adeele luges sellestki halba välja, hakkas nutma ja ütles:

«Oh jumal, jumal küll! Kuidas selle eluga nüüd saab!»

«Mis siis ikka teha — küll edasi saab ka, kui on nii kaugele läand,» ütles Jüri natuke pehmemalt. «Olete siin ilusti edasi, ina te saate ju kroonu poolt ka abi. Ja kui teisiti ei saa, eks ma jõuan isegi oma pojapoja veel meheks kasvatada.»

«Aga see hirmus lugu ei lähe kohe meelest! Oleks vähemalt ta nägugi terveks jäänd, et oleks saand veel vaadata . .»

«Mis see änam aitab, kui põle hinge sees. Mis sest asjast ühise mõelda, kes seda õigeks mõelda jõuab, miks see just edasi minema pidi.»

Nad istusid lauda ja sõid, niipalju kui kellelgi alla läks. Herman tuli hoovist üles otsida ja poolvägisi sööma tuua. Ta oli all jutustanud teistele lastele, kuidas vend surma sai, ta tegi seda nii hästi ja piltlikult, nagu oleks ta ise seal juures olnud.

«Ja nüüd hakkab ta meil kodu käima,» ütles ta. «Pange tähele, nüüd ei saa see maja enam ööseti rahu.»

Ta ei söönud peaaegu midagi ega tahtnud toas olla. Ta kartsat surnut.

«Tohoo hull!» ütles ema. «Sa kardad oma venda!»

Jah, teised poisid olid kartnud oma vanemaid vendi, kui need elasid, tema siis ei kartnud. Aga nüüdki ei saanud teised aru, kas see oli tema juures tõsi või nali. Hermaniga võis juhtuda nii, et ta ajas mõnd juttu nalja pärast, aga pärast oli tõsi taga eneselgi.

Siis tuli matusepäev ja nagu kiuste hakkas vihma sadama. Eeva meelest oli see jälle halb märk. Kuidagi oli pahandatud jumalat, et see tema poega nii nuhtles. See ei võinud ometi olla selle vana patu pärast. Oli olnud kord aeg, mil ta soovis kõigest hingest, et seda inimest poleks tulemas. Vastu tahtmist ta siia maailma tuli ja vastu tahtmist ta võeti jälle — kas vahest siiski mitte seepärast? Mõnikord läksid niisugused kergemeelsed kurjad soovid täide ka siis, kui seda ei tahtnudki, nagu seekordki, kui ta soovis, et Sepp-Kustas kaoks. Aga õnne sellest ei tulnud. Kas ta siis küllalt polnud maksnud oma noorusepattude eest? Maksti siis nüüd vanale inimesele veel selle eest, et noor naine oli kord võõra mehega ühes paadis sõitnud, mehega, kes oli siit maailmast niisama hästi kui kadunud? . . . Siis ei saanudki muud, kui ole alati valmis kaotusteks, alati peod valmis andmiseks . . . Nüüd ta ei saanud isegi viimsele teekonnale kaasa minna oma peotäit mulda viskama, ta pidi koju jääma väikese Ilmari juurde.

Väike elav oli tähtsam kui suur surnu. Kasvata seda — kellele?

Jüri Säävel oli rääkinud oma jutud õpetajaga ja maksnud raha, rääkigu või tehku see mis tahes, see oli nüüd tema asi. Ta ei kuulnudki, mis õpetaja rääkis leinavast lesest, nutvast lapsest ja murest murtud vanemaist, isegi kurba vennakest polnud õpetaja unustanud. Jüri ei kuulanud, sest on loomulik, et inimene ikka midagi peab rääkima, kui ta on raha vastu võtnud. Ta püüdis mõelda oma mõtteid, aga ta polnud seda tööd kaua aega teinud, mõtted väsisid varsti ära ja tulid siiasamasse tagasi nagu vettinud tiibadega linnud. Siin on nüüd ta poeg — ootamatult tulnud, ootamatult läinud. Imelik hull maailm! Just nagu vabrik, kus alati lõhutakse, alati ehitatakse, ja mis iga paari aasta tagant vahetab omanikku, kes seab jälle kõik omamoodi. Kui on jumalat, siis on neidki vist mitu ja üks ei tea enam, mis teine tahtis teha, ning pekšab alustatud töö puruks . . .

Vaene naine! Ta oli nii väike ja õrn oma mustas kleidis, sügavalt mustas tihedas looris, nii et vaevalt nägi, kuhu astuda. See oli kõik maksnud tüki raha, aga leinariie pidi olema ka midagi väärt, ta mees oli seda väärinud. Pealegi ostetakse seda ainult kord elus ja kantakse . . . Ta tahab kanda seda eluaeg! Kui mitte nii pikka ja tihedat loori, siis vähemalt musta kleiti alati. Ta nuttis palju, siis oli kergem, ja kõik ütlesid pealegi nii ilusaid sõnu. Õpetaja oli pöördunud otsekui tema poole, oli valanud tema südamevalu sõnadesse. Nagu ilma tüürita laev mässaval merel, see oli ta praegu. Taevaski nuttis kaasa. Ja Mardi kaasteenijad olid nii tähelepanelikud ja õrnatundelised leinava lese vastu. Jaamaülem oli hoidnud kaua ta kätt ja soovitanud ennast kui ustavat sõpra lese üksildasel eluteel.

Väikeste hauaküngaste kõrval oli suur haud, suur vend läks oma väikeste õdede juurde. Seda oli Herman mitu korda kuulnud, tal hakkas igav. Ta viskas ruttu oma peotäied mulda, et talitust kiirendada. Ta oleks tahtnud isegi nutta venna haual, tal oli tõepoolest kahju, aga need võõrad mundris mehed segasid teda. Vennanaine samuti — ta polnud kunagi hästi sallinud seda naist, vend oli teinud sellest nii suure saladuse tema ees, nagu oleks see sündmus ehitanud nende vahele tulemüüri. Ta oleks tahtnud olla kahekesi isaga, kes seisis seal üksi natuke lookas hoogliku läänetuule käes, mis

pühis talle peent vihma vastu nägu ja habemesse. Ta ei pannud tähelegi neid viisakaid kaasatundjaid, kes ikka ei suutnud unustada oma kohusetruud ja head ametivenda.

Koduteel tuli Adeelele meelde — kui Mart oleks olnud pritsimees, ta oleks maetud orkestriga. Tal oli sellest korraga nii kahju — üksainus kord elus maetakse inimest, ja ei ole orkestrit. Ta oli näinud leinavaid naisi leinamarsi helide saatel käivat, see oli südantlõhestav, aga ilus. Adeele ei hoolinud enam oma südamest, peaasi, et oleks ilus.

Matuselised sõid, jõid ja kõnelesid kaua kadunust, kuni nad pidi veendunud, et kõik pudelid on tühjad. Nad laulsid kadunu mälestuseks vene laule ja Adeele katsus läbi pisarate kaasa laulda. Eeva istus ja ohkas, alguses oli temagi rääkinud kadunust, aga pikapeale muutus see pidu talle vastumeelseks. Jüri istus ja vaatas aknast välja, ta nägi ainult mööda ruutu allanõrguvat vihma. Talle oli see ükskõik, tehagu täna mis tahes, homme on neist kõigist lahti, homme on jälle tööpäev ja siis ei saa nagu arugi. Vabrikus on kõik nagu ennegi. Oli isegi hea, et poeg ei töötanud samas vabrikus, siis oleks see tühi koht sealgi silma ees.

»Muudkui peab aga jälle ühe risti tooma,» ütles ta siis, et ka midagi öelda, et ei arvataks, nagu ei oskaks peremees üldse rääkida.

»Ei, niisugust malmimürakat sinna haua peale küll ei taha,» ütles Adeele lõkendavate põskedega. «Mart rääkis elusja, et kivist rist on ilusam.»

»Eks too siis kivist,» andis Jüri lühidalt järele.

Adeele hakkas nutma. Jumal küll, missuguseks kujuneb tema elu siin üksipäini võõraste inimeste hulgas. Laiaõlgne kütja, Mardi surmasõidu kaaslane, kes oli pääsenud lahasesse pandud käega, patsutas talle terveksjäänud käega õlale. Ei, ei, noorik ei tohi meelt heita! Ega ta ei ole üksi maailmas, vaadaku ümberringi, kui palju häid inimesi, kõik armastavad teda, kõik on valmis tema heaks tegema, mis ta aga tahab. Nii ilus noor lesk ei tohi meelt heita.

Adeele lohutus veidi, oli veel tõesti häid inimesi. Kui võiks nutta mõne rinnal — jumal hoidku, muidugi mitte mõne mehe rinnal! — vaid ema või ämma rinnal! Aga ema ei olnud ja ämm istus kangelt nagu puust. Ei olnud see tahtnud poega talle anda, ei olnud sel ka kahju, et poeg ta käest jälle võeti.

Nüüd lahkusid võõrad, sõitsid voorimeestel minema, ja mõni mees kippus laulma. Adeele läks oma tühja tuppa, nüüd polnud siin isegi surnut enam. Oli küll väeti ja hoopis mõistmatu laps, kellele oleks ammugi olnud tarvis rinda anda. Noh, nüüd, väike Ilmar, joo! Ilmar jõi ja jäi hästi magama, emapiim uinutas sel õhtul rohkem kui muidu.

Mis nüüd veel rääkida? Ei, ainult mitte enam rääkida! Ehk kuigi rääkida, siis ainult üsna igapäevaseist asjust. Rääkida sellest, et vabrikusse oli jälle töölisi vaja. On kuulda, et ka palgad tõusevad pisut. Nii et elu läheb päev-päevalt ikka paremaks. Kes teab, kui hea on siis, kui Herman kord inimeseks saab ja meistriks ... Vähemalt meistriks, sest ta on nupukas poiss.

Tulid hallid argipäevad ja varsti polnud enam vaja rääkimist karta. Ka suured koormad saavad viimaks kantuks. Võis juba rääkida üsna tühjadest ja tähtsuseta asjadest, võis mõnikord naerdagi, kui ette juhtus. Miks ei pidanud siis naerma, kui Tähve Anni jäi jälle mehest ilma, Saaremaa Mihkel putkas minema. Tuli ühel päeval Jürile Mere puiesteel vastu, köieotsaga kinniseotud kast seljas.

«Tere, Jürka!»

«Tere, Miku! Kus sa siis nüüd minemas oled?»

«Nagu näed, kuspoole nina näitab. Ikka mere poole. Ei ole see maaelu pooltkid seda mis merel. Kui korra on meki suhu saand . . .»

«Räägib justament kui Markus omal ajal,» mõtles Jüri. Habemega oli hea, ei saanud keegi aru, kas ta muigas või mitte.

«Noh, sa seal merel just kaua aega põlndki.»

«Ikka hea metu aastat kohe, kui kõik kokku arvata. See ju lapsest saadik vere sees — saareinimene ja . . .»

«Ja nüüd vanas eas, kondid juba kanged, kus sa änam ns kergeste masti otsa saad?»

«Ei, kesse vana on? Pole veel neljakümmetki täis. Poissmees seisab kaua noor.»

«Kus sa n'd änam poissmees oled, elasid ju nagu abielus kohe.»

«Mis see — teise mehe naine ... Tuleb mees koju, saa veel tappa!»

«Kas siis oli kuulda, et tuleb?»

«Oli kirjutand neh.»

«Ja sina, jüsku jänes, kohe kui krabinat kuuled, paned putked mängima.»

«Mis ma nüüd tühjast kardan — nälgind punane! Aga mul jäsuke äkiline meel, mine tea, mis teen. Ja ega meie, saareinimesed, palja peoga löö, ikka kohe terariistaga. Mine veel sindri pärast Siberisse!»

«Jah, siis on ikka parem merele minna kui Siberisse,» ütles Jüri.

«Vii siis oma eidele ka palju tervit, ta oli ikka va kena inimene! Ja poisile — mis ta nimi oligid ... Ei mul pole enam seda ühtit.»

Vinnas kasti õlale ja astus sadama poole, käis kangelt nagu harkudel, ei ta andnud eest ega tagant õige meremehe plaani välja.

«Mh-h!» tegi Jüri Säävel. Maailm ei olnud ainult imelik, ta oli isegi naljakas. Kuidas need inimesed sibavad, ikka siiapoole ja sinnapoole, nii et kunagi ei või midagi ette arvata.

Nüüd oli Anni Tähve jälle lesk, ja nüüd ta otsis ka Säävli Eeva üles. Nad olid palvemajas kokku saanud. Eeva juhtus sinna kord üle hulga aja, aga Anni käis seal sageli. Laasmanni ema oli ka seal, isa oli juba surnud. Ta oli nüüd Selmast-tütre juures. Poeg, kel läks hästi, ei saanud ema enda juurde võtta, neil oli väike korter. Nad rääkisid pärast kolmekesi, kõige rohkem Anni, sest tal oli kõige rohkem südamel. Ta olevat saatnud Mihkli minema, sest inimesed hakanud nende kohta hulle jutte rääkima. Raske on üksiku naisterahva elu! Aga nüüd ta loodab, et Tähve tuleb tagasi. Asi ei olevat nii hull, kui ta saab mõne kuu või aasta vangistust, rohkem ikka ei saa. Siis läheb kõik hästi ja nemad võivad veel viimaks toredasti elada ja kõigile eeskujuks olla. Ehk jumal aitab!

Ta tuli sageli Säävlite juurde, ta ei leidnud alati tööd. Nüüd vuolas linna niipalju inimesi kokku, kuidas võis naisterahvas nüüd veel tööd saada. Ta sai varsti heaks sõbraks Adeelega. Ta oli ju ka inimene, kes tundis elu, kes oli ise palju kurba ja rasket läbi elanud. Nad olid mõlemad elutargad naised, ja kui nad juttu ajasid, siis oli sel jutuajamisel sügavam mõte.

Nagu head sõbratarid kunagi, nad rääkisid ka teineteisi tagaselja. Adeele kõneles varsti, et Anni tegevat sehvti ühe lihakaupmehega. Kord tänaval see tulnud neile vastu ja hakanud kohe Anniga väga koduselt juttu ajama. Annil olnud tema ees väga paha. See polnud ime, selle üle Eeva ei põlastanudki. Kuidas niisugune naisterahvas muidu läbi saabki, tööd ta ka ei viitsi teha.

Palju halvem oli see, kui Anni tuli Eeva juurde jutuga. Adeele amiseerivat ühe noorhärraga.

«Mine metsa oma jutuga!» ütles Eeva. «Teisel alles leinaaeg.»

«Mis sest, et leinaaeg, eks see aita trööstida,» vastas Anni.

«Ei mina usu! Teine oli ikka nii sisse võetud — tohi mitte rääkidagi!»

«Mis mina sest valetan, ega mina sealt keetu ega poolt saa! Eks sa pane oma silm valvama.»

Eeva ei pidanud niisugust juttu omateada, ta rääkis Adeelele ette.

«Oh jumal, küll võib üks inimeseloom valetada!» hädaldas Adeele. «Ei tea, kas ta unes nägi või... Ma ei või meesterahva varjugi näha, liiati veel... Hauaküngas pole mu pisaratest saanud kuivadagi.»

Nüüd ei kahelnud ka Eeva, et Anni on halb inimene. Nad olid seni miniaga ikka hästi läbi saanud, paremini kui enne pulmi. Kui vahel oli midagi ütlemist — vanemal inimesel tuleb noorele ikka üht-teist öelda — ega sellepärast mindud külast kohut saama. Adeelel oli hea süda, ta oli kerge unustama. Ta ei saanudki tõsiselt pahaseks, kui selja pöörasid, laulis jälle. Eeva ka ei olnud pika vihaga, kui ta kord oli välja öelnud, siis see asi oli temast väljas. Ta ütles ikka, kui ta mees oleks selles asjas temasugune, siis ta oleks hea inimene.

Aga kes võis halba mõelda proua Anni Tähvest, kes käis virgalt palvemajas ja oli hakanud nüüd isegi töötama? Säävli Eeva käis enamasti kirikus, ja sealgi mitte väga sageli. Isegi mehe vedas ta kord aastas jälle lauakirikusse. «Muidu ei maeta sind mahagi,» ütles ta. «Mis jäetakse siis maa peale ometi!» urises Jüri.

Aga läks nagu ikka, ta ei teadnud isegi, miks ta läks. Ta polnud ometi naise käsu all, seda mitte. Ta oli ikka peremees majas ja rahakott oli tema käes. Aga vahel tuleb ette, ei

maksa tühjast asjast teha tüliküsimust. Vahel tuli ka ette, et Jüri tuli koju pisut purjus, rääkis siis rohkem kui eelmisel kolmel nädalal kokku ega pannud naise hurjutamist mikski. Aga kui ta pärast seda pool aastat viina ei võtnud, ega siis ometi mitte seepärast, et ta naist oleks kartnud.

Siiski vanade elu oli tasakaalus ja läks kindlalt ning ühetaoliselt edasi. Noortega on aga häda. Nagu oli Adeelegi siin, mingit tegemist tal ei olnud, oli ainult lapse jaoks. Vedas ka tuttavate käest raamatuid ja katsus lugeda, aga kui kaua see täiskasvanud inimene ikka loeb, kui tal mingit mõistlikku tööd ei ole.

Eeva vaatas ja vaatas, ta süda polnud siiski rahule jäänud. Adeele oli hakanud nii tihti väljas käima. Ütles, et läheb Mardi hauale, aga ega ta ainult seal ei käinud.

«Kuule, Adeele, ma kuulsin päris tõeste sehukest juttu, et sul pidi olema üks kavaler,» ütles Eeva viimaks, kui juba oma maja inimesed ka hakkasid rääkima.

«Küll kiusavad ja valetavad!» kaebas Adeele. «Jumal on mu tunnistaja, minul ei ole kedagi! Aga ma tean küll, see on va Liine jutt, tema ei võind mind silma otsas kannatada, ta tahtis ise Marti saada.»

«Kus see Liine siin rääkimas on, teda ju põlegi änam siin linnas,» vastas Eeva. Liine oli mehele läinud — ühele keerulise vene nimega narvakale. Ei tea, miks see oli tulnud Tallinnast naist viima, kas olid Narva naised tõesti nii vähe väärt või oli see kogukas ja püüdlik tüdruk talle kogemata külge jäänud.

Adeele ajas ikka tagasi, kuni veebruarikuuni. Siis juhtus nii, et ta ei saanud enam tagasi ajada.

Talle oli tulnud kiri ja Eeva oli kogemata võtnud kirja lahti. Ta ei vaadanud nime, ja neil polnud ka perekonnas tikateise ees saladusi. Aga kui ta oli esimesed sõnad üles veerinud, seda uuema aja kirja on ju nii raske lugeda, siis ta sai aru küll, mis kiri see oli. Siis ta luges selle ikka läbi, aga ise oli hirmul, et ei tea, mis Adeele ütleb.

Adeele ei saanud pahaseks, tal oli nii häbi. Ta hakkas jälle nutma.

«Visake mind kividega surnuks, aga mina ei saa sinna midagi parata!» ütles ta. «Mis ma võin sinna parata, kui ta nii mulle järele jookseb!»

«Kas ta tahab siis päris ää võtta või?» küsis Eeva.

«No muidugi. Ajab juba ammu peale. Ise nisuke kena mees ja. Meister ja kõik . . . Mis ma niimoodigi virelen — see ei ole elu ega surm. Kuidas ma siin üksipäini elan . . .»

«Üksipäini . . .? Sul ju laps.»

«Mis see mõistmata laps, sellega ei saa rääkidagi . . . Mis sul viga rääkida, sul mees ja kõik elamine-olemine käes. Kui sa oleksid minu asemel, küll sa siis räägiksid teist juttu . . . Tehke mis tahes, minule on ta nii armas, et mina ei saa enam ilma temata elada.»

«Mis siis teha!» ohkas Eeva. Ikka vastupidi — ei olnud ta tahtnud, et see naine sai ta poja, aga oli jälle vastumeelne, et see nüüd ta poja nii ruttu jättis ja unustas. «Tea, mis Jüri küll ütleb!»

Jüril ei olnud midagi öelda, see oli igaühe enese asi. Kui meister Loorentson tahab naist võtta, siis ei ole üks lihttööline kellegi keelaja. Aga tal polnud oma miniaga enam midagi rääkimist, kuigi ennemalt oli olnud.

Adeele Säävel andis lapsele suud ja ütles: «Pole viga, varsti saad uue isa!» Laps raputas uniselt pead.

II

Oli vaikne märtsiõhtu. Esimesed kevadvihmad olid juba viinud lume uulitsatelt, aga öösiti oli veel külm, seepärast tuli kõnniteedele liiva riputada. Karjuse maja kojanaine Eeva Säävel seisis parajasti liivakühviga hooviväravas, kui ta mees töölt tuli. Ta oli näinud meest eemalt ja jäi seepärast ootama, kuigi tal muidu polnud kombeks teiste kojanaiste viisi hooviväravas seista ja kõike vahtida, et pärast oleks hea rääkida. Ta rääkis sestsaadik palju vähem, kui Kiinemanni Paula oli ta kohtusse tunnistajaks andnud — ühe väga rumala laimujutu pärast. Eeval oli sellest nii häbi, nagu oleks ta ise olnud süüpingis. Sest ta oli ikka öelnud, et kohtust ja tohtrist peab inimene katsuma eemale hoida nagu tulest. Nüüdki ta ootas oma meest ainult selleks, et öelda: «Noh, sa juba õhtal!» Ja mees vastas: «Sedakorda jah.» Seda nad ütlesid igal õhtul teretuse asemel. Samuti kui ütles Eeva hommikul: «Noh, nüüd sa lähed siis jälle . . .» Ja Jüri vastas: «Ju peab minema.» Neil ei olnud seda linna moodi, et oleksid teineteist teretanud. Kes seda enne kuulnud, et mees ja naine teineteist teretavad!

«Kus poiss on?» küsis Jüri nüüd. Kui on üksainus poiss, siis pole vaja nimetadagi, pealegi niisugust saksa nime, mis vastu isa tahtmist poisile antud.

«Oli ikka natukese aja eest siin,» ütles Eeva ja vaatas ringi, aga poissi ei olnud. «Olid ikka siin Tõugami Värdiga — teab, kus need hullud jälle jooksid! Läksid viimati kinosse!»

«Las joosta!» ütles Jüri. «Ega homme põle koolimineku.»

«Ega muud, kui raiskab kohe ää, mis kopika saab — viimati hakkab isigi võtma. Ei ole seda märku peas, mis vanemal vennal oli.»

Seegi oli üsna vana jutt, vähemalt laupäevaõhtuti. Hermaniga ei saadud alati hästi hakkama. Ta oli saanud ema käest mitu korda sugeda, aga sellest mõikas ainult selleks korraks. Võib-olla tuli see sellest, et isa ikka kippus hellitama, ei tea, mis tema arust sest poisist viimaks pidi saama.

Nüüd nad läksid tuppa, Jüri natuke maad ees, Eeva sammus kõrval ja järel. Nad elasid nüüd väikeses hoovimajas, mille teises otsas olid üürnikkude kuurid. Aga muidu oli korter ilus — väike ja soe — tuba ja köök ikka nime poolest. Polnud üüri maksmist, see oli hea, elu läks ju kallimaks iga päevaga.

Köök oli juba valmis, Eeva oli jätnud ta muidu pliidile hauduma. Tangupuder pidi ikka hauduma, siis ta oli hea, nii oli juba Lepplaanel keedetud. Ja laupäevaõhtul pidi olema puder, muidu ei olnud kellegi laupäeva õhtu — puder võisilmaga ja paks hapupiim. Isegi pütid oli ta selleks muretsenud, et saaks hapupiima, sest ainult puunõus hapnes piim hästi.

«Ei tea, kui sööks enne ja peseks pärast . . .» ütles Eeva.

«Ega's ta nüüd keenud peast änam ää joose,» arvas Jüri. Ei kõlba ometi laupäevaõhtul nii mustalt lauda istuda. Saunas ei saanud tööinimene igal nädalal ometi käia, aga kodus vannis pesemisele ei vaadanud majaperemees hea pilguga, see pidi korteri niiskeks tegema.

Kui Jüri oli parajasti vannis, põrutas keegi ukse taga. Eeva arvas, et see on poiss, hüüdis seepärast läbi ukse: «No nüüd leidis paraja aja! Ei märka õigel aal koju tulla!» Tegi ukse lahti, aga kiljatas äkki ehmunult. Eeva polnud muidu sugugi nii kergemeelne, et, asja ees, teist taga, pistis kiljuma, aga seekord käis äkki kehast läbi. Ta oli oodanud ikka väikest poissi, aga selle asemel seisis ukse taga suur võõras

mees, kaabu peas. Uks oli pisut madalavõitu ja seepärast paistis mees nagu pikem.

«Tere õhtust, Säävli-proua!» ütles mees. «Noh, kas ei taha enam tundagi või?»

«Tere!» ütles Eeva arglikult. Nii pimedas tõesti ei võinud arvata, kes see oli. «Eks astuge siis valgesse, ehk jälle tunneme ka. Ärge pange pahaks, mu mees tuli alles töölt ja võtab tahma maha.»

Aga Jüri oli nii kohe, kui kuulis võõrast häält, jätnud pesemise pooleli, tõmmanud lina ümber ja joosnud tagatuppa. Nüüd tundus võõra mehe hääl talle tuttav ja ta pistis pea ukse vahelt kööki.

Jah, nüüd valges tundis ka Eeva võõra, kuigi põles hädine lamp ja väljast tulnud külma tõttu oli väike köök maani täis halli auru. Ja kuigi mees oli nagu endise inimese vari, kahvatuhalli näoga, silmad aukus, aga sätendavad nagu haigel, seljas kroonuhall kuub ja jalas paigatud püksid, kaelas oli tal määrdinud punasekirju rätt, ja kübar, mis alguses oli andnud talle härrasmehe välimuse, oli samuti vana ja luitunud.

«Jah, vaatad, aga ei tunne,» ütles mees naerdes ja istus laua äärde.

«Miks ma nüüd ei tunne!» ütles Eeva. «Kuule, vanamees, tule nüüd ka siia, see ju Tähve.»

Jüri tuligi juba, püksid jalas, ainult rihm tahtis veidi kinnitada, ja viis külalisele tere.

«Hirmutasid kohe küürimise keskelt pooleks!» siunas ta. «Kõrvaaugud jäid päris seepi täis.»

«Eks sa siis lõpeta nüüd,» ütles Eeva.

«Olgu pealegi, ma kuulen praegugi parajat juttu üsna hästi,» ütles Jüri. Ja siis ta kõneles juba Tähvega. «Kuidas siis sina ka siiamaale juhtusid?»

«Pikapeale ikka leiab, kuigi olete selle aja sees mitu kohta läbi joosnud,» vastas Tähve.

«Ja kuidas sa siis elasid need aastad? ... Näe, seal ei jõua kohe küsidagi ... Ema ae, kas ma puhta särgi ka saan?»

«Eks särk oli sealsamas, kus aluspüksid,» ütles Eeva. «Kuidas, jah, see elu ... eks see ole üsna imevärki lugu ...»

«Ei ma põle aluspüksa näindki,» ütles Jüri. «Tõmbasin pealmised sealt suure rutuga ... Seda, jah, ei teadnud oodatagi.»

ei mind oota enam keegi — nii pika aja järel,» ütles Tähve iseist pesujutu vahele.

Nüüd läks Eeva ise ja andis mehele särgi kätte, sest ega see ise midagi saa. Jüri ajas särgi selga ja tundis ennast alles nüüd hästi, ta oli natuke häbelikuvõitu, kuigi tal poleks tarvitsenud oma natuke kõhna, aga musklikat ja tugevat keha kellegi ees häbeneda. Aga kui inimene on juba noorest peast harjunud niisugune variser olema, kes teatavaist asjust ainult purjus peaga räägib või jälle üsna suure südametäiega nimetab, siis ei saa sellest vanaduseski lahti.

Ta istus nüüd ka väikese köögilaua juurde, mille värvikorra hoolas perenaine juba ammu oli maha pesnud. Eeva tõi toidu lauale ja kutsus ka kauge külalise leiba võtma. Tähve tänas ja võttis kutse vastu, aga sellest, mis ta sõi, oleks jätkunud kanale. Ja pikemalt rääkida nad ei saanud, ikka tuli midagi ette. Nüüd oli see jälle Herman, kes tuli ja kes sai ema käest võtta sellele vaatamata, et külaline oli toas. Herman ei tundnud Tähvet, aga teadis küll, ta sai jutust varsti aru.

Tähve ei rääkinudki pikalt ega laialt. Ta oli tulnud üsna lühikest juttu ajama. Aga ei saanud heade inimeste juurest minema, midagi nagu köitis teda siia. See oli küll teine korter, aga õhk oli sama ja see oli vanast ajast nii tuttav. Inimesedki polnud palju muutunud, habe ei muutnud Jüri Säävliit kuigi tunduvalt. Korraga mõjus see kõik, ka laupäevaõhtune pesuvee ja tangupudru lõhn, nii rammestavalt, et oleks tahtnud kõik unustada, jätta ja heita puhkama — pikaks, rahulikuks ööks vastu pühapäeva.

Kuid nüüd ei võinud see enam edasi minna. Ta oli tulnud küsima seda, mis küsis nüüd:

«Kas te teate mulle öelda, kus mu naine on?»

«Kas ta siis änam seal Uubergi majas ei ole?» küsis Eeva.

Tähve raputas pead.

«Siis ma küll ei tea. Ta käis ennemalt mõnikord siin, aga nüüd on juba varsti pool aastat mööda.»

Külaline oli jäänud jälle omaette põrnitsema nagu paar korda varemini. Eeva vaatas teda ikka kasvava rahutusega.

«Ma pean ta täna öösel leidma. Ja siis ma ta tapan!»

«Nonoh!» ütles Jüri. «Miks siis kohe nii kangeste?»

«Kas ta siis ei kirjutand, kus ta elab?» küsis Eeva.

«Kirjutas . . .? Valetas, saatananahk! Puha vale!»

Jüri püüdis omalt poolt seletada, et asi pole nii halb. Kindlasti võtab naine ta kahel käel vastu ja see on nende teine pulmaöö. Kui mõelda, kui kaua nad on teineteisest eemal olnud!

Äkki hüppas Tähve püsti ja otse karjus moondunud näol oma naise kohta nime, millest halvemat enam ei tunta. Eeva püüdis rahulikuks jääda, kuid ta käed ja isegi pea hakkasid tasakesi värisema. Jüri tõusis püsti ja ütles üsna valjult ja isalikult:

«Nii sa ei tohi rääkida, enne kui oled teda näind! Mis kohtumõistja oled sina — sa läksid minema ja jätsid ta siia, elagu või surgu!»

«Kaitse aga teda jah, seda ma tunnen!» Ning siis ta kinnitas ma hõõguva pilgu otse Jüri näkku. «Sinu kuradi süü on see kõik! Sina teadsid, kes ta oli, sina teadsid kõik! Aga minule sa ei öelnud midagi, mitte midagi . . . Ma olin rumal poisike, mis asja teadsin mina! Keegi ei hoiatanud mind, keegi ei öelnud, et see on . . .»

Siis ta murdus äkki, langes toolile, ta pea vajus kätele ja ta hakkas nuuksuma.

«Mis teadsin siis minagi, ja kui palju ma olin sinust vanem,» ütles Jüri. «Sa isi tundsid teda varemini, arvasin, et teadsid sedagi . . . Alguses see asi oligi mulle vastumeelne ja ma pidin juba kord rääkima, aga ma arvasin, et . . . Ja te elasite ju üsna hästi niikaua, kui . . .»

«Üsna hästi!» osatas Tähve. «Ela üsna hästi, kui sul on uss põues ja sa ei tohi kellelegi näidata, et ta hammustab, et sul on valus . . . Miks ei olnud kedagi, kes oleks mu nagu poisikese kinni võtnud ja läbi peksnud . . .!»

«Me peame andeks andma,» ütles Eeva. «Siis antakse ka meile andeks.»

«Ei ilmaski! Seda ei saa andeks anda!» ütles Tähve. «Seda ei unusta ka siis, kui ma oma nime unustan!»

«Mis sa tast siis änam otsid?» küsis Jüri. «Las ta olla kus tahes, ütle, et on lõpp, ja ela oma elu edasi.»

Tähve jäi natuke mõttesse, ta pingul liikmed lõtvusid, ta silmad muutusid ajutiselt tuhmiks ja vajusid veel rohkem auku. Siis ta tõusis äkki uuesti.

«Ei, vähemalt üks kord ma pean teda veel nägema!

Vahest . . . vahest saab seal veel midagi parandada . . . Ta on mulle ka palju-palju head teinud.»

«No näed,» ütles Jüri. «Kui sa isi pikemalt järele mõtled, saad kohe aru. Mine aga, otsi ta üles ja puhka hästi. Kõigepealt pead nüüd palju kosuma.»

«Hea küll,» ütles Tähve leplikult. «Ma siis lähen. Ega te lõpoolest ei tea, kus ta elab?»

Nad ei teadnud küll, aga Eeva arvas, et vahest teab Laasmanni eit või meister Loorentsoni naine, ta andis mõlemad aadressid. Mingu meistri juurde enne, vahest saksad panevad pahaks, kui nii laupäeva öösel hilja segatakse.

«Noh, siis jumalaga jälle!» ütles Tähve. Ta jättis kõik kättpidi jumalaga, ka väikese Hermani, kes oli vahepeal joosnud kohkunult tagatuppa. Esmakordselt ta nimetas nüüd ka Marti:

«Oma kanget ametivenda ma ei leidnud siis enam eest . . . Noh, ta ju polekski enam olnud mu ametivend. Aga kord me elime ikka head sõbrad küll . . .»

Ta läks jälle välja. Õhtu oli selge, külm, kuusirp lõikas õhukesi pilveräbalaid. Tähve läks pisut lohisevate sammudega südalinna poole, kõik sammud olid sel õhtul imeselgesti kuulda. Eeva seisatas jälle hooviväravas, ta värises ikka veel, aga nüüd see võis olla ka külmast. Jüri ütles: «Ma toon võtme, paneme hooviväravа lukku. Kell on ka juba üheksa läbi.»

«Ei, olgu peale,» ütles Eeva. «Täna õhta inimesed kõik väljas, siis mujudkui tulevad ja kõlistavad jälle. Ja uni ei tule praegu niikuinii.»

«Mis sa nüüd tühja pärast!» ütles Jüri. «Oli vist natuke nõkastand.»

«Ei olnd,» ütles Eeva. «Päris tõeste ei olnd. Aga ega ta mõistus ikka änam päris see põle, mis minnes oli.»

«Või ta minneski änam päris kodu oli,» lausus Jüri.

Kui nad tuppa läksid, ütles Eeva:

«Selle segadusega jäi sul tänaõhtane kõhurohigi võtmata!»

Igal laupäevaõhtul sai mees ta käest ikka keskmise klaasitäie kõhurohtu, see oli juba sellest saadik kombeks, kui Jüri kõht oli tõesti haige. Aga ega see nüüdki kurja teinud.

Eeva oli iga kord ise ainult huultega rohtu puudutanud, aga täna õhtul võttis ta ära terve klaasitäie. Ja Jürigi sai

esmakordselt hakkama niisuguse tükiga, et ulatas klaasikese Eevale tagasi: «Ei tea, kui sa annaks õige ühe täie veel.»

Eeva valaski veel ühe täie musta ja mõrudat, mis kõhus magusaks sai. Siis ta saatis mehe magama, ise aga istus laua juurde ootama, kuni kell sai kümme. Ta võttis lauluraamatu kätte ja tahtis otsida üht laulu. Aga raamat oli väike, lehed õhukesed ja ääred kullaga koos, mitte ei leidnud seda, mida otsis. See oli sama raamat, mille Tähve Mardile leeripäevaks kinkinud. Teised kaks lauluraamatut oli Adeele ühes viinud, ühe enese, teise Ilmari jaoks.

Ta istus ja mõtles, aga mõtted läksid nii imelikku rada, et ei saanud arugi, kuidas jõudis ühe asja juurest teise juurde. Oli alguses mõelnud, et kus see Anni siis peaks olema, ja siis korraga tuli meelde oma surnud poeg ja selle naine, ja niisugune veider mõte, nagu oleks Mart tagasi tulnud ja otsiks Adeelet. Ta nägi päris selgesti poega siin toas — kahvatu, sisselangenud põskedega, seljas see vana ja väikeseks jäänud pluus, mis tal oli viimati seljas lukusepa juures. Ajas taga oma leeriülikonda, ja kui Eeva ei lubanud, sai kurjaks. Ta polnud kunagi näinud poega nii kurjana. «No mis sest kasu on, et ikka tagasi tulid,» mõtles ta, «oleksid võinud parem surnuks jääda!» Siis ta kuulis äkki, kui Jüri teda hõikas. «Sa mitte kuulegi, mis ma räägin, magad või?» küsis mees. «Kell on vist kümme läbi ka juba.»

«Kus ma's magan!» ütles Eeva. «Ma niisama loen ja mõtlen.»

«Ma ikka rääkisin pika jutu maha, uni ei tule peale, ei tea, mis see on . . . Aga ei sina rääkind vasta kedagi.»

«Mis ma sulle siis ühtehinge siin räägin!» ütles Eeva, tõusis üles, võttis suurrätiku ümber ja läks pani hooviväravа kinni.

Kui ta tagasi tuli ja voodisse heitis, oli temagi uni läinud. Ta ajas siis süü mehe peale.

«Sa ei tee muud kui pöörad ja põtkud jalgadega, sedasi ei saagi magada.»

«Eks sa mine siis sängi alla, kui sängis magada ei saa,» ütles Jüri.

Eevale paistis see tüli naljakana ja ta ütles:

«Sa jüsku siil — lase sind oma asemele, ajad peremehe välja.»

«Ei tea, kumb kummagi asemele ronis,» vastas Jüri.

«Eks sina ikka ronisid minu asemele enne.»

«Mis sa räägid, s e e ju minu ase.»

«Sinu pole siit muud kui paljas puust säng.»

«No oleks ma enne teadnud, et sa na kanget õigust täis sisi, ma poleks sind võtnudki.»

«Pärast ikka kahetsus lahti — no mis te's enne aate sedasi tagal Nagu see siit läkski . . .»

Kuid just siis, kui jutt oli otsa lõppemas, helises kell — nii kaua ja tugevasti, nagu oleks keegi viimses hingehädas kellanööri rebinud.

«Ma ütlen küll — va poisikesed kolistavad lauba öösi ringi, ei märka võtit juure võtta!» pahandas Eeva. Ta pidi ronima üle mehe ja otsis tükk aega tikutoosi, sest õhtuses ärevuses polnud tähelegi pannud, kuhu see tule surnukspuhumisel jäi. Enne kui ta sai enesele natuke varju ümber võtta, helises kell uuesti, ja ikka nii pikalt ja hädaliselt. Ta lükkas veel paljad jalad mehe saabastesse, mis läksid hõlpsasti jalga, ja läks siis, valmis vallatuile noorhärradele leevitit tegema.

«Kes seal hulgub jälle?» hüüdis ta värava juures.

«Oh jumal, jumal, Eeva, lase ruttu sisse!» palus hädaline naisehääl.

Eeva tegi värava lahti — oligi Tähve naine.

«Pane ruttu värav kinni!» palus see. «Keera lukku! Ta tuleb järele! Ta tapab mu!»

Eeva viivitas siiski.

«Ah su oma mees või? Mis sa, hull, tast kardad? Mis ta sust tapab!»

«Kulla pai Eeva, keera värav lukku, ära lase teda sisse!» palus Anni. «Ei tema kuula, tema tapab kõik maha!»

Eeva keeras küll hooviväravа lukku, aga ütles siis:

«No kui kaua sa sedasi ta eest joosed? Ja kui ta siia tuleb, ei mina tohi keelda, ma pean ikka lahti tegema.»

«Ei, ei, võtke mind oma juure niikauaks! Selleks öökski! Siia ta ei julge ikka tapma tulla. Kulla pai Eeva, ära saada mind tagasi!»

Ja ta langes äkki sealsamas põlvili Eeva jalgade ette ja tõstis käed vannutades ta poole üles. Nüüd nägi Eeva, et Annil oli ainult palitu aluskuue peal ja kingad paljalt jalas.

«Tõuse üles, mis sa siin tembutad!» ütles Eeva. «Mõni juh-

tub viimaks nägema ka. Eks tule tuppa, külm võtab su ju siin ää!»

«Ole sa igavesti tänatud selle eest!» ütles Anni.

«No teie mõlemad olete tõeste nagu hullud täna öösi!» lausus Eeva. «Mine tea, mis vana Jüri ütleb, kui jälle viin ühe . . .»

«Kas t e m a ka käis siin?» küsis Anni. «Kas teie juhatasi tegi ta minu juure?»

«Kust meie teadsime juhatada, ega meie teadnud, kus sa elad,» vastas Eeva. «Mis sa joosid sealt ää, sellepärast ta sedasi maruma hakkaski.»

«Kui ma oleksin vanas kohas elanud, siis ma oleksin nüüd surnud,» ütles Anni. «See olekski kõige parem. Las ta tuleb peale ja tapab mu, ärge varjake mind ühti!»

«Hull mis hull!» ütles Eeva. «No mine nüüd ikka sisse, külm võtab juba minugi ää!»

Sees nägi Eeva, et Anni nägu oli verine. Alguses ehmatab niisugune asi ikka kangesti, kuigi verd polnud palju.

«Kas ta lõi sind?» küsis ta.

«Ei, selle ma lõin vist ise pimedas joostes,» ütles Anni. «Ma ei pannud seda tähelegi. Ei ta löönud mind ühti, ta tahtis kohe lasta. Laskiski . . .»

«Aga pihta ei saand?»

«Ei . . . ei tea . . . Ta ei lasknudki mind . . . Oleks mu maha lasknud küll, aga ma olin juba toast väljas.»

«Siis ta ongi ikka päris hull,» ütles Eeva ja tundis, kuidas ihu hakkas jälle värisema. «Ei sa siis või siia jääda, ta laseb meid kõiki maha või pistab maja põlema.»

«Ei, ei, siia ta ei tule!» ütles Anni. «Ei, ärge ajage mind välja — kus kohta ma niimoodi lähen, mul ei ole ju riideidki seljas!»

«Sa siis jooksid päris une pealt minema?» küsis Eeva, kuigi see asi oli küsimatagi selge.

«Nojah,» ütles Anni ja hakkas nutma.

«Ei ma tea siis kedagi teha, ta on ju päris hull,» ütles Eeva. «Ma ajan vana Jüri üles, kuuleb, mis tema ütleb . . .»

Jüri ei maganudki, oli juba riides ja tuli tagatoast Tähve noorikut teretama.

«Noh, teie oma pulmaööl ette lendus!» ütles ta.

«Sa räägid veel sedasi — teised inimesed elu ja surma peal

väljas!» hurjutas Eeva. «Oli ikka päris tõeste tahtnud ää tappa. Püssiga tahtnud maha laska.»

«Mis sa räägid — kust ta selle püssi võttis?»

«Ei revolbriga ikka,» täiendas Anni. Siis ta jooksis korraga, nagu ta oli, alusseeliku väel ja palituhõlmad eest lahti, Jüri juurde, hakkas selle käest tugevasti kinni ja palus: «Ära lase teda siia tulla, Jüri! Aita mind, kallis Jüri, ära lase mind ära tappa!»

«Jumal hoidku, kui tuleb siia ja tapab meid kõiki!» hädaldas jälle Eeva.

Jüri tõmbas oma käe natuke kärsitult tagasi, ta rääkis ikka pooliti naljatoonil, aga ta silmis oli hoopis teine pilk.

«Te ajate päris naeru peale oma jutuga! Kus ta siis siia tapma pääseb, ju on ka põletsei ja kardavoi. Ega see põle nagamma, et tuleb ja laseb, ega ta põle nõid.» Ja et parandada enese ja teiste tuju, ta lisas: «Noorik põle änam mitmel aastal meesterahvast näind, sellepärast ta kardabki na kangeste. Tea, kas tahtis tappa ühti, tea, mis ta võis tahta!»

«Ää aa sehukest nokastand juttu!» pahandas Eeva.

Aga juba algas Annil uus mure.

«Ei ole teda näha-kuulda jah — ega ta enam elagi. Ta ikka tappis enese ka, nagu lubas.»

«Mis me täna muretseme, eks homme päe näita,» ütles Jüri. Ta ei vaadanud Anni poole, kui ütles: «Tee talle ase siia kööki, siin on hea soe, ta sai nüüd muidugi külmetada!»

Anni aga ütles:

«Ei mina küll ei saa magada . . . Oleks ma ometi politseisse läind või kuskile . . . Mine tea, mis nüüd viimaks tuleb ja mis mu'ga tehakse!»

«Mis sulle ikka tehakse, eks ma toon voorimehe ja saadan su voorimehega koju jälle,» ütles Jüri.

Ja siis hakkas Anni äkki naerma, otsekui oleks ta mõistus segane. Jüri ja Eeva vaatasid mõlemad teda kohkunult.

«Koju! . . . Koju! . . .» naeris ja luksus Anni ikka. «Kus mul see kodu enam ongi! Kus kohta ma lähen? . . . Oh jumal, jumal küll, oleks ta parem võind mu tappa!»

«Oot, oot, ää nüüd räägi enam midagi!» rahustas Eeva. «Ma teen sulle kohe suhkruvett. See on ikka ehmatuse vastu. Natuke püssirohtu oleks veel kõige parem . . .»

«Suhkruvett!» hakkas Anni jälle naerma. «Sa teed mulle

suhkruvett! Kuule imet! Ei, kuule, Jüri, mehejutt, kas sul ei ole vähemalt kärakas viina selle ehmatuse peale?»

«Ei mul küll sehukest asja ei ole,» ütles Jüri. «Aga mu eidel ehk on . . .»

«Jah, jah,» oli Eeva ruttu hakkamas, sest inimene võis ju enese hulluks ehmatada. Ta otsis ruttu kõhurohu-pudeli ja valas sealt Annile ärevuses pool teeklaasi. Naine võttis selle, neelas korraga alla ja kiitis: «Küll oli mehine!»

Siis ta vaatas rahunedes pisut võõra ilmega ringi. «Ah jah, ma ajan vist päris segase inimese juttu. Te hakkate mind viimaks kartma. Teil ju väike laps majas ja . . .»

«See on juba ammu täismees,» ütles Jüri. «Ei, ole aga üsna rahulik, küll see läheb mööda!»

Näis, nagu erutäksid Jüri hääl ja sõnad naisterahvast eriti, ta hakkas võõra häälega jälle segasevõitu juttu ajama.

«Ei, see ei lähe enam mööda! Tänane öö ei lähe enam mööda! Mis sest kasu ongi, kui täna veel kuidagi mööda läheb, aga homme tuleb ikka . . . Kas ta tappis enese või võeti kinni, ja siis ta läheb tapmise pärast niikuinii Siberisse . . .»

«Mis sa nüüd räägid!» ütles Eeva. «Kedast ta siis tappis, kui sa ää joosid?»

«Selle mehe — ta laskis, ja mees kukkus kohe . . . Ma nägin veel . . .»

«Missuguse mehe?»

«Kust mina tean, mis ta nimi on, ega ta mulle oma nime ütelnud!»

«Helde taevas, kust kohast sa siis tuled?»

«Sa küsid veel! Nüüd sa tead, mispärast ta mind tappa tahtis. Ta ei olnud hull, iga mees tapaks oma naise, kui ta selle niimoodi kätte saaks . . .»

Siis ütles Jüri Säävel äkki:

«Misjaoks raibet tappa, see on ju ammu surnud . . . Ei, õige mees ei hakkaks änam oma kätt reostama!»

Ja ust kõmahtades kinni lüües läks ta tagatuppa.

Kaks naist istusid teine teisel pool lauda ja vaikus oli nende vahel, kuigi nad olid mõlemad naised. Viimaks ütles Anni nagu rohkem iseenesele:

«Niisugust meest olen ma kord armastand — tal pôle südant ega verd, ta on nagu kivist pakk . . . Niisuguse mehe pärast sa jooksid mulle korra silmi kinni, Eeva! . . . Ilmaaegu, kulla Eeva, päris ilmaaegu! Teda ei saa teised ega sa ise. Ja

halastamatu on ta, halastamatu nagu kõik inimesed, kes peavad ennast õigeks. Sellepärast, et patt nende tuima, kivist ihu ja hinge ei taha! Kümme, sada, tuhat korda enam on nisuke mees nagu Tähve, ja tapku ta mind tuhat korda!»

«Ole vakka!» ütles Eeva. «Sa oled segaseks läind selle . . . Mõtle parem, inimene, mis edasi saab!»

«Midagi ei saa,» ütles Anni. «Mind pannakse pokri, kui ma päevavalges ilma riieteta uulitsale lähen. Sellepärast lase mind nüüd minema!»

«Helde taevas, kus kohta sa siis nüüd lähed?»

«Sinna, kust ma tulin . . . Olin hull, et ma siia jooksin, aga ma mõtlesin — nojah, ma ei mõelnud üldse, see'p häda sügi . . . Elage hästi nüüd! Ei, ära karda, surema ma ei lähe, selged ei sure enam! Ma ei taha isegi oma kätt enese kallal reostada!»

Eeva ei keelanud enam, tal oli nii võigas tunne, kui see inimene oli temaga ühes toas. Ja Anni Tähve läks jälle linna poole, palitu õhukese alusseeliku peal, kingad paljalt jalas, juuksed lahti. Sammud olid kaua imeselgesti kuulda.

Aga Jüri Säävel ja tema naine ei maganud sel ööl silmatäitki. Eeva jalg hakkas juba järgmisel päeval valutama, otse jalasäärde oli löönud roos, ja ta ei saanud tükil ajal toast välja. Kui teised majaelanikud lugesid ajalehest, et üks mees oli tapnud oma naise armukese ja iseenese pärast seda, siis nad ei rääkinud, et nad teavad sellest asjast rohkem. Vahel on hea elada nii üksikus omaette korteris.

III

Ikka ühesugused hallid päevad, ikka õhtul ja hommikul sama tee, sest kõik päevad on võrdsed jumala ees. Pole ime, et ei tea vahel nädalapäeva, ei tea kuupäeva, ei tea aastatki.

Jüri Säävel käis edasi Flossi vabrikus, mida ta vahel nimetas ka Schirmer & Hochwaldi vabrikuks ja muigas ise habemesse. Närviline härra Hochwald oli läinud oma isade juurde, oli jälle ühinenud oma kompanjoniga, kes teab, mis vabrik neil seal võis olla. Nüüd oli siin palju uusi inimesi, ja vanu, kellega Jüri vahel kõneles, oli üsna vähe. Tööline on ikka säärane, kes käib läbi kõik maad ja maitseb kõik marjad. Nende noorematega Jüri palju ei rääkinud, aga kuulas nende

juttu küll. Ta oleks nüüd võinud ajada üsna uueaegset ja tarka juttu, aga millegipärast ta ei teinud seda. Ega ta veel aastate poolest vana polnudki, ta oli veel kõige paremas meheeas ja kondi- ja ristluuvalu ta ei kaevanud rohkem kui mõnikord ainult moe pärast.

Ei võinudki veel lugeda ennast vanade meeste kilda, kui tal oli niisugune noor poeg kasvatada. Mis rääkida ainult Hermanist, see oli juba suur mees, kuigi tegi vahel ka üsna väikelapse tempe. Aga seal oli ka väike Ilmar, kellele Jüri mõnikord naljatoonil vaatas kui oma pojale, ja pea ei või naljast tõde saada.

Meister Loorentson oli muidugi suur mees, ta teenis hästi ja elas hästi. Ta oli ise pikk ja ilus mees, mitte enam väga noor, aga tal oli seda noorem ja ilusam naine, ja nad mõlemad armastasid seltskonda. Loorentson oli rahvamees, ta ei pidanud ennast uhkeks. Iga kord, kui ta nägi uulitsal Jüri Säävlit, ütles ta: «Tere, äiataat!» Kuigi sel olid vahel ainult mustad tööriided seljas. Ta armastas ka naise väikest poega ja lubas alati kasvatada temast suure mehe.

«Jäta see asi minu mureks ja ma teen sinust inseneri,» ütles ta.

Ometi oli Adeelel, kui ta vahel tõi lapse ajutiselt vanaema juurde, nii tõsine ja peaaegu kurb nägu. Ta ei rääkinud küll midagi halba — ta oli elus palju näinud ja palju kannatanud naine, ta oskas kannatada vaikselt. Aga ta vaikimine rääkis rohkem kui jutt, sest seda viimast poleks Eeva ehk oma südamekõvaduses uskunud.

Ja siis ütles Jüri ise:

«Oodake, las kasvab alles mu kõige noorem poeg, sellest tuleb päris insinäär!»

«Oijah, mis sul viga tast insinääri teha!» ohkas kade naaber. «Sul hea kokkuhoidlik naine!»

Aga Jüril oli töö juures liha kaasas, naabril tulisoolane tursakala.

Jah, vahel sai ka nalja, vahel sai vihastada — nii need poolpilves päevad möödusid.

Eeval oli jälle omajagu tegemist, juba nende lastega. Ilmarist oli küll sageli rahu, see oli ikka pool aega ema juures. Aga siis polnud Eeva sellega jälle rahul, siis oli midagi puudu. Ei olnud kedagi keelata, ei olnud kellegagi kurjustada, ei olnud ka kedagi hellitada. Herman oli juba suur

poisivolask, kasvas teine kole kiiresti, mis sa niisugusele enam teed! Tegi vahel niisugust pahandust, et pahanda enesele roos või vill, aga oli valmis kohe andeks paluma ja teinekord nii tuline hea laps, et paremat ei võinud tahtagi. Niisugust tükk aega omaette jõmmimist, nagu see oli olnud Mardiga, tema juures ei olnud. Ega ta ei teinud kurjagi halva pärast, tal olid ikka kõige paremad plaanid, aga enamasti see kukkus halvasti välja. Ja üks suur viga oli tal — ta kippus juba välja ema valitsuspiirkonnast.

Seda tühja kohta toa ja läve ümbruses pidi Ilmar täitma. Ta oli ka niisugune mõnus poiss, päris Mardi moodi. Aga Ilmar oli ikka ajutine elanik. Käis siin kord jälle üks uhke proua, kes nimetas end Ilmari mammaks, ja läinud ta oligi. Ainult kahtlaselt magusat haisu oli veel terake toas, aga see oli mammast, mitte Ilmarist.

Siis võttis Eeva kätte ja muretses kassi. Kass oli hall, ainult valge joon ümber kaela, sellepärast pandi kassile koera nimi: Krants. Kass tegi oma nimele au, ta oli igal pool perenaise kannul ja, pidades oma ülesandeks perenaist kaitseda, peksis läbi kõik naabrikassid ja majaperemehe koeragi. Hermanile meeldis Krants kui loodusteaduslik katseloom, aga nende sümpaatiad polnud vastastikused, sest Krantsi ei huvitanud kasvava mehehakatise hingeelu.

Seda rohkem tõmbas Krants siia Ilmarit. Ta oli esimene, kellele noormees andis aunime «minu sõber». Krants tasus seda sõpruseavaldust sellega, et jättis sõbra peenele madrusepluusile mälestusi oma kuuest ja tõmbas vahel sabaga poisi nina alt läbi, kui see ise oli unustanud vastava liigutuse õigel ajal tegemata. Seda unustavad isegi niisugused saksalapsed nagu Ilmar, kel oli peenest riidest pluus ja püksid ja kuldtähtedega müts.

Lahkumine sõprade vahel oli pisararohke. Nuttis küll ainult Ilmar, Krants häbenes teha seda teiste nähes. Siis võttis väike ema suure mehe käe kõrvale ja nad läksid. Kui Ilmar oli üsna väike, võttis ema ta vahel sülle, vahel nad sõitsid jälle voorimehega. Voorimehega oli siiski toredam sõita, hobusekabjad tegid nii naljakat häält, seda oli kunsttükk keelega järele teha. Ema ei saanudki sellega hakkama, sellepärast ta keelas ka Ilmaril hobusekabjadega võistlemise.

Ema oli üldse imelik inimene. Isegi väike Ilmar leidis juba, et emast on palju raskem aru saada kui näiteks vanaemast.

Vanaema töö ja tegevus oli Ilmaril kõik teada — millal ta pühkis, millal uulitsat kastis, millal vanaisale süüa keetis ja millal hooviväravа lukku keeras. Isegi see, et vanaema käis äripäeviti poes ja pühapäeviti kirikus, oli arusaadav. Aga kus käis ema ja mis ta tegi, see jäi Ilmarile tihti segaseks. Ema ei rääkinud talle kunagi, kus ta oli käinud, ütles ainult, et lapsel polevat vaja seda teada. Vanaema aga arutas temaga läbi isegi seda, mis töö ette võtta, mis poest tuua ja mida vanaisale õhtuks keeta. Kui ta tegi toidu Ilmari nõuande järgi, ei nurisenud vanaisa kunagi.

Vahel oli ema kurb, vahel rõõmus, aga põhjust polnud kuski näha. Kui Ilmar küsis põhjust, hakkas ema teda suudlema ja muutus veel rõõmsamaks või veel kurvemaks. Vanaema rääkis aga kõik oma mured Ilmarile. Nad siunasid koos Alapärtide sugulasi maalt, kes käisid hobusega hoovis ja ajasid heinu ja veel hullematki maha. Nad siunasid ka poemeest, kes pani piimasse vett, nii et püti peal ei olnud koort, vaid ainult õhuke kile, ja siis ei saanud vanaema Ilmarile head pudi teha.

Proua Adeele Loorentson oli tõesti imelik inimene — ta oleks pidanud nüüd õnnelik olema, aga ta oli tihti kurb. Mõnele ta ütles, oma esimest meest ta ei saavat iialgi unustada. Teistele ta ütles, alles nüüd ta teadvat, mis tähendab õige armastus. Eeva ees ta lubas, et teeb ise kevadel Mardi haua üles. Aga kui see saatis Hermani vaatama, tuli poiss tagasi ja rääkis, polevat sinna keegi jalaga saanud. Kiviristist aga, millest alguses oli niipalju juttu, polnud enam midagi kuulda, ja Jüri tõi jälle malmist müraka oma poja hauale. Aga olgu nüüd surnutega kuidas tahes, ka elavad leidsid, et Adeele meel on väga muutlik.

Tema mees oli seda märganud kõigepealt. Alguses oli Adeele vaadanud ainult teda, nad olid olnud otsekui üks hing. Aga nüüd juhtus mitu korda, et naine unustas mehe enese kõrval hoopis ja vaatas teisi. Harilik mees poleks seda tähele pannud, aga meister Loorentson oli juba natuke vanem mees ja pani niisuguseid asju teraselt tähele.

Nad käisid pühapäeval sadamas võõraid laevu vaatamas, ka väike Ilmar, madrusemüts peas.

«Näe, kui tore poiss on see noor ohvitser seal — justkui valatud kuju!» ütles Adeele, kellele äkki oli hakanud meeldima kõik metalne ja hiilgav.

Härra Loorentson oli haritud inimene, aga ta väljendas end teinekord väga jõhkralt. Ta ütles jämedalt välja oma arvamuse, miks see mustajuukseline kõrend ta naisele meeldib.

«Häbematu!» ütles Adeele. «Mina mõtlesin, kas Ilmarist ka saab kord niisugune tore mees.»

«Vaevalt!» ütles härra Loorentson. «Ta isa oli ju nagu noor gorilla.»

Väike Ilmar ei teadnud veel, mis see sõna tähendas, aga ta tundis, et see, mis võõrasisa ta papa kohta ütles, oli alati halb. Ta ütles sellepärast: «Ise oled ko-illa!»

«Näe nüüd, niimoodi sa kasvatad last!» alustas Loorentson oma harilikke etteheiteid. «Seda sa õpetad talle seal kodus!»

Ja nad hakkasid vaidlema lapse pärast, kuigi kumbki seejuures ei mõelnud lapsele. Mingi viisakas riiuasi pidi inimestel ometi olema.

Teinekord nad sõitsid rongiga välja, härra Loorentsonil oli Aegviidus sugulasi. Kui Ilmarit ei viidud vanaema juurde, siis ta võeti kaasa.

«Näe, see on paravoss,» näitas Adeele. «Sinu isa oli seal peal masinist.»

«Ja sõitis kraavi,» lisas härra Loorentson võidurõõmsalt. «Seal peal peab ikka mees olema.»

Adeele soovis sel hetkel, et see oleks olnud Loorentson, kes sõitis kraavi, aga ta oli tark ja kannatlik naine, ta vaikis seltsist soovist. Ilmar võib-olla poleks vaikinud, aga ta ei osanud oma kurje mõtteid veel selgesti väljendada.

Mis teha, inimese saatus on ju kõik ette määratud, ja kui see on nii, et pead elama kahe mehega, siis pead kuulma mõndagi. Aga inimene ei saa siin ise midagi muuta, seepärast ei maksa palju muretseda. Kui kurvastus on välja nutetud, siis näed, et maailm on ometi ilus, et siin paistab päike, kõnnivad kaunid noored mehed ja naised, ja neil viimastel on nii ilusad riided. Need riided jah — teinekord ei olegi halb olla meistriproua. Mõni Köögi-Tiina võib kadedusest lõhki minna, kui juhtub vastu tulema. Meistriproua ei tarvitse isegi mõne proua Kraffti ees taganeda, sest ta on noorem ja ilusam. Ilus on olla noor — kuidas tahaks olla vahel noor tütarlaps! Kui tuleb vastu mõni selline särav noormees, ohvitser või muu, kuidas tahaks siis olla neitsi, punastada ja lüüa

silmad maha, tunda esimese armastuse tuikamist. Sest alles nüüd oskaks seda õieti tunda ja maitseda. Rumal on inimene vahel — ilma mingi suurema armastuseta läheb mehele mustale masinistile. Ja teist korda mehele minnes ta valib vananeva, naeruväärselt armukadeda ja iriseja mehe. Kuid — kõik on ette määratud, peab katsuma selles raamis õnnelik olla.

Siis tuli see väike poiss, kes ootas juba viiendat sünnipäeva, ja kilkas: «Mamma! Mamma!» Mamma aga on vana ja inetu naine, kurvastamisest ja kurjustamisest kortsud näos, mõni esimene hammas puudu ja käed punased. Noorproua Loorentson ei olnud vahel rahul sellega, et ta oli mamma.

Veel vähem oli härra Loorentson õnnelik oma võõrasisa osas. Talle meeldis küll oma lastearmastust tihti toonitada. Tema arvates oli see olnud suur kangelastegu, kui ta oli kosinud lapsega lese, ja mõni inimene võis hakata arvama, et ta tegi seda rohkem lapse kui naise pärast. Et vaeslaps saaks ometi isa ja ta tulevik oleks kindlustatud. Mis see väike tühine pension — sellega ei kasva ükski noor inimene üles. Eelkõige on talle ikka tarvis vanemate kasvatust. Naisterahva kasvatus on aga igal pool näha — kust need vargad ja röövlid kõik tulevad, ikka isata lapsed, kes pole meesterahva karmi ja õiglase käe all kasvanud. Nii kõneles härra Loorentson teiste ees, aga seesmiselt ta siunas ometi. Tänamatu amet — kasvata võõrast last nagu oma, aga igaüks vahib su peale viltu, igaüks arvab, et teed lapsele ülekohut. Üks laidab, et hellitad, teine ütleb, et oled vali. Kuradi loll on vanapoiss, kui ta satub vaimustusse naise seelikust, nii et ei märkagi, kes seeliku küljes ripub!

Kui õhk kodus läks liiga raskeks, võttis Adeele lapse ja viis ta vanaisa ja vanaema juurde. Olgu vanemate inimestega kuidas tahes, väikese Ilmari jaoks oli siin alati palju rohkem päikest. Kuigi maja oli madal ja ümberringi kõrged hooned, nii et toas valitses alaline hämarus. Siin oli vanaisa, kes muutus äkki imejutukaks, kui väike insener siia ilmus. Ja kui vanaisa ka ei rääkinud, siis oli tal ometi alati säärane mõnus muie habeme all. Ja siin oli vanaema, kes vahel küll kurjustas, nii et pidi vanaisa habeme juurest varju otsima. Aga vanaema juures oli siiski nii hea ja kodune, kuna oma ema Ilmar nagu võõrastas pisut. Siis olid siin veel kass Krants ja onu Herman, keda keegi ei hüüdnud onuks, sest ta oli alles

noor poiss. Ilmar hüüdis teda lihtsalt oma «suureks vennaks», Herman ise oli nii käskinud. Herman oli lõpmata tore poiss, tal oli igaks korraks ise vigur tagavaraks ja ta ei hakanud kunagi Ilmarit noomima ega keelama, vaid aitas veel ise kaasa.

Nii see kestis, kuni härra Loorentson hakkas nurisema:

«Mis inimesed niimoodi mõtlevad, kui su laps on kogu aeg võõraste juures? Meie sööme lapse raha, aga laps on ise kogu aeg teiste kaelas söömas!»

«Nad ise kangesti tahavad, ja poiss ise tahab ka seal olla,» vabandas Adeele. Ja ta ise oli tundnud end neil päevil nii vabana ja noorena.

«Mis jutt see on? Kus sa ise oled, seal olgu ka su laps!»

Nad läksid naisega kahekesi ja tõid lapse jälle ära. See ei läinud päriselt ilma nutu ja tülita. Aga heategijal ei tohi olla haledat südant.

Nüüd oli Karjuse maja kojamehekorter jälle hämar, päike ei paistnud siia peaaegu kunagi sisse. Vana puuhobune vedeles paar päeva jalus, siis viis Herman ta pärast kolmandat käsku kuuri. Kass Krants sai rohkem riielda kui muidu. Ja Jüri Säävel tuli töölt ning ainult nohises nagu vareminigi. Ainult «suur vend» ei pannud kaotust palju tähele, tema peamine huvipiirkond asus väljaspool seda maja.

Ilmar istus oma ilusas korteris, uuemad riided seljas ja uued mänguasjad ees. Siia paistis päike alati, oli ju korter vastu päikest ja teisel korral. Siin oli kaks tuba, pehme sohva, kuhu võis alati peale minna ja kas või hüpata. Siin oli ka saladuslik mamma, kel olid ilusad riided, noor nägu ja magus lõhn. Aga seda õiget rõõmu ei olnud siin.

Ilmar hakkas juba arvama, et kõige selle põhjuseks on võõrasisa. Ta oli alati nii tõsine, alati oli tal midagi öelda. Ta oli ju meister ja harjunud käsutama ja nurisema. Ja siis veel see külm võõrastav «poiss», nagu ta nimetas Ilmarit. Nii hüüdis kojamees uulitsapoisse, kes ronisid üle plangu. Keegi muu ei nimetanud teda säärases toonis «poisiks».

Aga Ilmar oli juba suur mees, ta sai sügisel viieaastaseks ja ta teadis ise, kui vana ta oli. Teised pidasid teda muidugi lapseks ja ajasid tema kuuldes igasuguseid jutte, sest ega laps ei saa aru.

Nii see tuligi, mille kohta Adeele oleks pidanud ütlema, et see oli saatuse poolt ette määratud. Sel päeval oli olnud palju

pahandusi. Härra Loorentson tuli juba koju halvas tujus, vist oli vabrikus mingi asi teda vihastanud. Võib-olla oli vihastamine alanud juba kõrgemal pool, et ilus tellimine, mida nad olid peaaegu omaks pidanud, oli viimasel hetkel läinud Flossi vabrikule. Nüüd oli Adeele ostnud uue kleidi, aga mehel ei olnud raha ega tahtmist selle eest maksta.

«Eks siis pea lapse pensionist võtma,» ütles Adeele.

«Ah soo, siis väeti lapse käest pean mina kerjama minema» ütles Loorentson.

«Ega siis sina — see ju minu kleit,» vastas Adeele.

«Ma jõuan sulle ise küll niipalju riideid selga osta, kui tarvis läheb.»

«Näha on, et ei jõua.»

Siis tä enam vastu ei rääkinud, sest mees sai päris vihaseks ja lõi teda. Niisugust asja ei juhtu ainult lihttöölise juures, seda tuleb ette ka meistri perekonnas. Ja nüüd jooksis väike Ilmar emale appi. Ta tagus võõrasisa jalgu rusikatega, kuid nii kange süda oli tal, et nutma ei hakanud.

«Nisuke rajakas tuleb vette visata — nagu kassipoeg!» vandus Loorentson. «See on nüüd tänu kasvatuse eet! Nisukest kuradit pean mina oma toas pidama! Ei julge enam ööseti magada ka — tuleb lõikab kõri läbi... Nagu kass!»

«Mis ma oskan teha!» nuttis Adeele. «Kui ta on seal, siis sa ei kannata seda, kui ta on siin...»

«Kõige parem, kui teda põleks olnudki!» ütles mees.

«Kõige parem oleks olnud jah!» ohkas Adeele. «Aga see oli saatuse tahtmine...»

Väike Ilmar kuulas ja katsus mõelda. Ta hakkas sellega varakult peale, võib-olla läheb siis ka elus edaspidi kergemini. Ema ei tulnud õhtul tema juurde head ööd soovima. Keegi ei teinud temast välja. «Nad tahavad, et ma oleksin surnud,» mõtles Ilmar. «Külma liiva all... isa kõrval...» Tal polnud isast mingit mälestust ja ta ei tahtnud isa juurde minna. Ta mõtles hoopis teist kohta, kus ta õhtuti katsus kassi salamahti enda juurde magama võtta. Aga ikka see leiti üles ja aeti välja. See oli alati huvitav võistlus, nii peitja kui ka otsijad olid leidlikud. Sellele mõeldes ta hakkas tasakesi nutma ja nuttis enese magama.

Järgmisel hommikul ta ärkas kohe, kui ema oli turule läinud. Proua Loorentson ei läinud kunagi liiga vara turule, ega ta pole mõni Köögi-Tiina, kes peab hommikul vara

[illegible] Ilmar magas mõnikord seni, kui ema tuli tagasi. Teinekord ta tõusis ise ja pani enese riidesse, sest ka vanaema juures ei aidanud keegi. Nööpidega oli vahel häda, aga hea tahtmise juures võis mees ka püksinööbid ise kinni panna.

Täna tal jätkus seda tahtmist ja kannatust. Kui ta end pingutas, siis ta surus ülemised hambad alumisele huulele, nagu Mart Sääwel oli teinud, kui jõudis töö juures otsustava silmapilguni. Ta oli varsti riides ja ronis akna alla toolile vaatama, milline on ilm. Oli ilus sügisepoolne ilm, tõusvad vihmapilved ei paistnud veel majade tagant. Igaks puhuks pani ta siiski palitu selga ja pistis ka kindad tasku.

«Ei tea, kas vanarahvas peaks mu vastu võtma?» arutas ta. «Vanarahva» all mõtles ta vanaisa, vanaema, «suurt venda» ja Krantsi. «Aga ma võin ju ka teenida. Ma olen mitu korda vanaemaga aias rohimas käinud. Ja ega ma liiga palju saa.»

Ja nii ta asus teele. Ta oli mitu korda käinud «vanarahva» juures, ta teadis teed hästi. Ei võta kuigi kaua aega, kui ta on juba seal.

Aga ta polnud arvestanud seda, et uulitsal on palju huvitavat, mis meelitab mehe õigelt teelt kõrvale. Sedakorda oli see automobiil, mida tuli lähema uulitsanurgani vaatama jooksta. Ta läks nüüd ikka seda teed, mida mööda läks kõige rohkem inimesi, aga inimesed kadusid vähehaaval, ja viimaks oli neid üsna vähe. Nende käest Ilmar ei julgenud küsida ka, sest ema oli öelnud, et uulitsal võõra inimesega rääkima hakata ei ole viisakas. Ja kui üks uudishimulik hakkas küsima, kuhu Ilmar läheb, ta vastas lühidalt: «Vanaema juurde.» — «Kas sa siis oskad üksi minna?» küsis rumal uudishimulik inimene. «Muidugi oskan,» vastas Ilmar.

Ilmar läks veelgi edasi, aga vanarahva maja ei tulnud. Ja siis ta seisis korraga raudtee ääres ja linn oli otsas. Parajasti sõitis rong mööda, ees niisugune «paravoss», mille peal ta isa oli olnud masinist.

Ei, niisugust asja ei olnud tema teel ette nähtud, ta oli vist tulnud vale teed. Ja nüüd ei aidanud mingi asi, ta pidi jälle tagasi minema. See ebaviisakas uudishimulik inimene oli jälle teel ees ja küsis: «Noh, kas juba vanaema juures käidud? Kuule, sa oled vist eksinud?»

«Ei ole,» vastas Ilmar jonnakalt.

«Mis su nimi on?» küsis see täitmatu, kuid Ilmar ei pannud seda enam tähele, vaid läks jõmmides edasi.

Nüüd ta hakkas juba väsima. Ta polnud harjunud nii pikka teed korraga käima, ja pealegi oli ta alguses auto järele jooksnud. Imelik, tõesti ei jõudnud kuski õige tee otsale. Kuid küsida ta kellegi käest ei julgenud, need hakkavad kohe nõudma, mis su nimi ja muud hullematki.

Siis korraga tuli sadu. Ta ei osanud alguses kuhugi varju minna, kuigi olid majad mõlemal pool tänavat. Viimaks, kui ta sinine palitu oli vihmast päris must, ta jõudis ühele trepile, millel oli katus peal. Siin oleks muidu olnud päris hea, aga tal hakkas külm. Nüüd oli asi nii hull, et hakka või nutma. Siis tuli ta kõrvale üks paksuvõitu vanem härra, kes hakkas jälle küsima, mis mehel viga. Sel mehel oli punane nägu, sinakas nina ja kortsunud hallid riided. Ta äratas kohe usaldust.

«Oh, minu asi on nüüd hoopis hull!» ütles Ilmar.

«Kuidas nii?» küsis härra.

«Ma pidin vanaisa ja vanaema juurde minema, aga tee kadus käest ära,» kurtis Ilmar. «Ma arvan, nad ei elagi vist enam seal.»

«Kas sa aadressi tead?» küsis härra.

Ilmar teadis küll oma ilusa korteri aadressi, aga «vanarahva» aadressi ei teadnud.

«Mis su vanaisa ja vanaema siis teevad?» küsis härra edasi.

«Oh, vanaisa käib vabrikus tööl — L-lossi vabrikus,» ütles Ilmar.

«Mis sinuga siis teha? Kas sa tead, kas vanaisa on praegu tööl?»

«Muidugi on,» vastas Ilmar.

«Siis ei aita muu asi, ma viin su sinna,» rääkis võõras härra. Kas sa jõuad jala käia, või pean ma voorimehe võtma?»

«Ei, olgu peale, mul ei ole raha,» ütles Ilmar. Punase näoga härra katsus oma taskud läbi, raputas kurvalt pead ja ütles: «Minul ka ei ole! Peame jala minema.»

Aga see oli pikk tee! Ilmar poleks kunagi uskunud, et vanaisa käib nii kaugel tööl. Ta tuli ometi nii ruttu koju. Vaevalt nad kuulsid kodus vilet, kui vanaema ütles: «Nüüd peab ruttu tegema, nüüd ta on varsti kodu.» Ja oligi.

Nüüd siis astus kõige noorem Säävel Flossi vabriku väravast sisse. Ega ta polnud veel kuigi pikk, aga väravavahil polnud tarvitsenud siiski nii ülevalt alla vaadata.

«Mis sa siit otsid, poiss?»

«Minu vanaisa on siin,» vastas Ilmar.

«Kes su vanaisa on?» küsis väravavaht veidi kõhklema jäädes.

«Jü-ri Säävel,» ütles Ilmar. «Minu nimi on Ilmar.»

«Vana Säävel!» ütles väravavaht põlastades. «Mis sa tast tahad siis? Kas kottu saadeti?»

«Ei, ma ise tulin,» ütles Ilmar.

«Ja mis sa siis tulid?»

«Muidu tulin,» ütles poiss.

«Kae kurja, või muidu niisama? Et sa kohe koju tagasi lähed!»

«Kas ma vanaisa juure ei saagi?»

Väravavahil polnud tahtmist ajada nii rumalat juttu. Ta oli vana töömees, ta oleks parema meelega käed tööle pannud. Aga Ilmar hoidus ettevaatlikult eemale. Näis nii, et ta ei pääse vabrikusse vanaisa juurde. Ta istus siis vabrikuväravasse maha, kuigi hakkas jälle vihma tibama. Aga just siis tuli üks noor vene insener ja märkas poissi. Ja nüüd läks Ilmaril nii hästi, nagu ta polnud kunagi võinud arvata. Insener võttis ta kaasa ja käis temaga terve vabriku läbi. Ei, see polnud mingi väike töökoda enam, sellele poleks keegi keelanud enam vabriku nime.

Mis jäi siit lapsele meelde peale mingi segase üldmulje! Aga see jäi sügavale mällu ja hinge, nagu oleks ta sinna tulise rauaga põletatud. Ja kõige rohkem jäi meelde vanaisa, see must habemik hiiglane, sõnatu töömasin — see oli hoopis teine vanaisa kui kodus. See siin võis otse hirmu peale ajada, see nagu polnudki inimene. Jah, kui poleks olnud siin ta vanaisa, ta oleks hakanud kahtlema, kas need teised üldse olid inimesed. Ta silmad hakkasid virvendama ja kõrvad läksid lukku.

«Kes see on — su oma poeg või?» küsisid töökaaslased.

«Oma muidugi,» vastas Jüri ja muigas. «Ega mul neid poegi nii vähe olegi.» Tal oli üsna uhke ja rõõmus nägu, aga ta oli ometi rahutu. Mis oli selle poisi siia ajanud? Ilmar ei osanud seda isegi seletada, ta ainult palus, et vanaisa ei viiks teda mamma koju tagasi. Ja sellest mamma kodust oli Jüril ennegi oma arvamine, tema habeme varjus oli Ilmar sellest küljest

kõige julgem. Oli julge sellele vaatamata, et ta muidu kartis vabrikut ja töölisi.

Siis lõppes töö ja nad läksid vanaisaga koos koju. Teised olid juba kõik kohad läbi otsinud. Mamma oli koju tulles kangesti ehmunud, nuusutas kölnivett ja tinkpiiritust ja jooksis siis Säävlite poole. Eeva tegi talle kui ka enesele suhkruvett, ja siis nad jooksid mõlemad poissi otsima. Isegi Herman oli käinud otsimas.

Ja nüüd järgnes pikem ja valjem seletamine, kui Adele ja ta mees tahtsid poissi tagasi koju viia.

«Mine tea, kus kraavis ta selle moega hukka saab!» ütles Jüri. «Mina oma lapselast niimoodi majast välja ei anna. Iseasi, kui ta ise tahaks minna.»

Laps aga ei tahtnud. Õnnetu ema nuttis, ta oli elus nii palju kannatanud, nüüd ta pidi nägema isegi seda, et ta oma lapse tema ära salgas. Aga ta oli harjunud oma risti kangelaslikult taluma. Nad läksid tagasi lapseta.

Ja jälle läksid poolpilvised päevad edasi, nii ruttu ja märkamatult, nagu tahaks keegi neist ruttu üle ilusamateni jõuda.

IV

Kevad tuli nagu kevad ikka, puudes hakkas mahl liikuma ja noortes meestes ärkas kustumatu iha kaugete randade ja kangete tegude järele. Kaugeteks randadeks olid sadam, linnatagused heinamaad ja liivaluited. Mida soovid — mereröövli, rohtlaratsaniku või kõrveröövli aupaistust? Või läheme metsa ja mängime punanahku või tarbe korral inimesesööjaid? Näiteks saaks toreda söömaaja matemaatikaõpetaja Rõbovist — orgi otsas küpsetatult. Ei oleks viga ka ajalooõpetaja Duminil, ainult siis pole enam seda, kellega saab niipalju võllanalja.

Need linnakooli poisid kolmeteistkümneaastasest poisikesest viieteistkümneaastase vanameheni olid kõigeks valmis. Ja milleks olid valmis teised, sellest ei kartnud osa võtta ka Herman Säävel. Ta oli esimestel aastatel olnud teistele peksupoisiks, nüüd ta oskas sellisest saatusest hoiduda. Ta polnud nii nigel poiss, kui pealtnäha paistis, ta oli küll kitsaõlaline, aga sale ja sitke. Nüüd ta oleks võinud väiksematele kõik tasuda, mis ta oli pidanud kannatama, kuid ta oli suure-

mõõne. Ta võis hakkama saada kõige hullemate tükkidega, sest tal oli hea süda, põhjuseta ta ei teinud kellelegi kurja. Isegi siis, kui poisid armetult kiusasid ajalooõpetajat Duminit, oli tal natuke paha kaasa lüüa, sest vana Dumin ei teinud kellelegi kurja.

Aga matemaatikaõpetaja Rõboviga oli teine lugu. Temaga oli Hermanil olnud tihti ebameeldivaid sõnavahetusi. Õieti ründaja ainult Rõbov, Herman ütles ainult vahel tema kohta haruldase kindlameelsusega: «Ei tea!» Kord kauges kuldses minevikus oli matemaatika olnud ta mängumaa. Aga ta oli sinna ainunud, kui teised olid edasi läinud. Nüüd ta oli üksipäini pimedas metsas ja lõi käega — ei maksnudki enam teed otsida, sellest metsast ta ei pääse. Aga ta vihkas õpetajat, kes ei lasknud teda rahul olla, aina torkis ja hurjutas. Ta vihkas seda meest samuti kui teisedki.

Õieti oleks pidanud vihkama ka vene keele õpetajat Korenevi, aga sellega ei saanud hästi hakkama. Ta oli säärane tore mees, kuigi ta pani sulle number ühe ja ütles: «Istu! Sa ei teadnud midagi, sa ei tea midagi, sa ei saa midagi teadma!» Herman teadis, et ta ei saa vene keelega hakkama. Ja õpetaja teadis, et las ta praegu istub, küll ta kord hädaga õppima hakkab, sest kuhu ta läheb ilma selle keeleta isakese tsaari riigis.

Kunagist oma klassi esirinnas sammujat ähvardas häbistav mahajäämine. Aeg oleks nüüd end kokku võtta ja näidata, mis ta õieti võib, kui viitsib õppida. Aga kevad, ikka see vana kevad tuli nüüd ja hakkas takistama. Raske oli istuda kodus poolhämaras toas ja tuupida rumalaid, mõtteta lauseid, lugeda korduvalt tükki, mille sisu oli ammu teada ja mis oli seetõttu igav nagu jumalateenistus. Kõik teised võisid väljas olla, isegi väike Ilmar võis väljas hoovis juhtida jõgesid, ühendada neid kanalitega, kuivatada ja uputada maad, nagu nõudsid sõjaplaanid.

Ja nii ta pidi viskama raamatu käest ja välja minema, et otsida mõni poiss kambast ja minna vaatama, kus pool maa lahti on.

Kui see alguses juhtus nii pealelõunasel vabal ajal, siis tuli kiusaja viimaks ka hommikusel tunnil ahvatlema. Oli päevi, mil päike tõusis otse mängides, linn oli täis heledat valgust, mürinat, suminat, isegi muda rentslis helkis nagu kuld. Muidugi oli jälle mõni laev sadamas, mida võiks vaadata enne

koolimine kut. Või oli koolis midagi ebameeldivat, ja seepärast tahtsid hingata võimalikult kaua värsket õhku. Kui siis juhtus silma puutuma mõne kella numbrilaud, oli alguses ehmatus üsna tõeline: taevake, hiljaks jäänud! Aga nüüd oli õige mehe mood sellest ehmatusest üle saada naeruga. Mis asja selleks ju välja tuldigi, et mitte kooli minna! Mänge oli mitmesuguseid, mis aitasid aega lõbusalt mööda saata, ja lõuna tuli kiiremini kui koolis.

Ei kestnud aga kaua — juba teisel-kolmandal sellisel poolkogemata hiljaksjäämisel tuli sekeldus. Alguses oli kõik olnud väga ilus. Kaupmehepoeg Petšorin, ametnikupoeg Kuldver, töölisepoeg Säävel ja veel paar mitmesuguste ametimeeste nooremat võsu olid õnnekombel kokku sattunud. Oli seę neil kokku räägitud või ainult juhuslik, seda püüdsid tagantjärele paljud asjata selgitada. Kui nad olid käinud turul ja oma igapäevastel mängu- ja võitlusväljadel, mindi läbi Petšorini juurest, kes näppas salamahti paar karpi paberosse, ühe saia ja tüki jämedat vorsti. Siis mindi linna äärde suvitama. Kaupmehepoja auks peab tunnistama, et ta laskis kõik endale ausasti kinni maksta, ta ei raisanud oma vanemate varandust väärituile sõpradele.

Teisel päeval seisid kõik viis inspektori ees. Inspektor Võssokov ei armastanud palju sõnu, ta kõneles rohkem sümbolite kaudu. Milleks pidada jutlust nii suurtele meestele, need jäävad seda kuuldes magama. Isegi kõige vängem vene sõlm jookseb sääraste sulipoiste nahka mööda alla nagu vesi hane seljast. Ta kutsus nad ainult selleks, et kuulutada otsus: kuus päeva tund aega nurgas seista, ja seitsmendal päeval, mis on teistele ja olgu ka neile hingamispäevaks, kaks tundi.

Kuidas võis säärane asi juhtuda? Kes oli äraandja? See oli olnud süütu salajane lõbu, mille all ei kannatanud keegi, ainult kõige väiksemal poisil oli läinud süda suitsetamisest pahaks.

Mitte asjata polnud Herman uurinud Scherlok Holmesi ja Nat Pinkertoni lugusid. Tal oli neid kodus mitu tükki, mõnd oli isagi lugenud ja kiitnud: ikka hea pea, kes kõik välja mõtles! Ja nii oli tema see mees, kes peagi äraandja üles nuhkis. See polnud keegi muu kui noor Dumin, härrapoeg, kes oli omal ajal olnud kambaliige, ja nüüd oli kodus haiguse pärast. Poiss oli juba paranemas, ja eile, kui nad metsa läksid, nad olid möödunud Dumini majast. Poiss oli olnud aknal ja oleks

isegi heameelega kaasa tulnud, kui ta poleks kartnud mammat.

Kui noorhärra Dumin ilmus kooli, oli teistel karistus juba kantud. Kõik näis olevat unustatud ja kõik olid haigevoodist tulnud noormehe vastu sõbralikud. Et talle tagaselja langes mõnigi kiskja hundi pilk, seda ta ei märganud. Kamp oli jälle ühel meelel koos. Nad pidasid nüüd plaani, kuidas minna terveks ööks ja päevaks metsa. See oleks tõeline punanahkade elu. Muidugi tuleb Dumin kaasa . . . Ah ei, ta on ju mammapoeg ja koolmeistri poeg, kus tema nüüd võib tulla!

Dumin oli otsekohe nõus minema. Ta ei julgenudki ära öelda, kui ka oleks tahtnud. Ei julgenud isegi ennast vabandada sellega, et oli veel haiglane. Muidu hakatakse teda kahtlustama äraandmises, ta südametunnistus polnud päris puhas. Ta ei pannud tähelegi, et teistel oli kaasa võetud niipalju tugevat nööri — Säävli Eeva hea pesunöör. Ta ei märganud midagi kahtlast enne, kui ta oli äkki pikali, kaks poissi istus ta peal ja teised sidusid kinni ta käed-jalad.

«Mis me nüüd teeme äraandjaga?»

«Piinatulba külge, muud midagi!»

Ja noorhärra Dumin seoti puu külge.

«Säävel, loe ette süüdistusakt!» käsutas Kuldver, kes oli ise kohtunik.

Säävel rääkis, kuidas ta oli leidnud äraandja ja pealekaebaja. See oli väga keeruline ja üllatav lugu, mis oli kaua aega võinud, et seda kõike välja mõelda.

«See pole tõsi! See on vale!» karjus vang. «Ma ei ole midagi teinud! Laske mind lahti!»

Kuid kohus on vali ja kaebealuse sõnu ei panda tähele. Kas süüdlane või mitte, peaasi ta v õ i b o l l a süüdlane, ja ennem saagu sada süütut surma, kui et üks süüdlane pääseb.

Aga läbipõetud haigusest veel nõrk, hirmunud ja peaaegu päev läbi söömata — poisi pea langes äkki jõuetult rinnale. Ta oli kaotanud meelemärkuse. Kui ta jälle ärkas, ta leidis end raudtee ääres maas, ja linn, mis paistis, polnud kindlasti mitte taevane Jeruusalemm, sest seal ei ole nii vähe tulesid ja seal lauldakse. Siin oli aga öö ja oli külm. Ta katsus tõusta, tulestas meelde, mis oli juhtunud, ja hakkas lisaks külmale ka hirmu pärast värisema. Kuid ta polnud enam seotud. Liik-

med olid pisut kanged, ta astus esimesed sammud taarudes, aga üsna varsti ta võis juba joosta.

Kooli teda ei tulnud ei järgneval päeval ega edaspidi. Ses oli väga halb märk.

Aga nüüd tuli uus kohus — kohtumõistjate üle. Peasüüdlaseks ei olnud siin aga kohtunik, peasüüdlaseks oli kohtuuurija ja prokurör Herman Säävel.

Siis tuli vanal Jüri Säävlil minna inspektori jutule. Ta pidi raiskama tööpäeva, sest inspektori kõnetund oli päeval kahe teistkümnest poole üheni. Ta seisis siin veidi kohmetult, mütspeos, ta kuju oli isegi pisut alandlik. Kabinet oli nii tore, et ei julgenud hästi astuda oma naelutatud saapaga. Inspektori härra oli haruldaselt lahke, ta tundis otse isiklikku huvi selle mehe vastu.

«Kas teie nimi on Säävel — Jüri Säävel?» — ta luges seda nime muidugi vene moodi.

«On küll,» vastas Jüri, kes oli harjunud oma nime niimoodi väänatult kuulma.

«Kas teil käib üks poeg siin koolis — Herman Säävel?»

«Käib küll.»

«Ja kas teie olete tema isa?»

«Jah, härra.»

Inspektor oleks võinud jälle otsast peale küsida, Jüri oleks ühtviisi vastanud ja poleks üldse imestanud, sest niisuguses kohas ei tule lihtsamal inimesel imestada, vaid ainult vastata.

«Ahah!» Inspektor otsis paberitest, nagu ei teaks ta seda lugu peast. Siis ta kõneles, kuidas see poiss on saanud hakkama niisuguse hirmsa tükiga, mille eest ta tuleb koolist välja heita.

«Poiss isi rääkis seda asja kodu teistmoodi,» ütles Jüri. «Nad olid mängind ja sidund mängu sees selle poisi kinni . . .»

«Kust teie poeg on niisugused mängud õppinud?» küsis inspektor.

«Teiste käest või . . . raamatutest või . . . ta käib ju koolis . . .»

«Koolis ei õpetata niisuguseid asju!» ütles inspektor. «Koolis on enamjagu lapsi paarematest perekondadest kui tema, ja need ei õpeta teda hukka. Kas te saate ka aru, mis see tähendab? Laps oli just haigevoodist tõusnud, ta oleks võinud sealsamas surra, ta on praegugi kodus suremas haige.»

«Aga poiss rääkis, et . . .»

«Teie usute lapse valet rohkem kui tema kooliõpetajaid? Jäta küll, sellest asjast ei ole tarvis enam rääkida. Ta on otsustatud koolist välja heita. Aga ma tahaksin siiski teada, mis te temaga edaspidi mõtlete teha?»

«Ma ei või teda tappa ega vigaseks lüüa, siis ma lähen kohtu alla. Aga niipalju kui ta välja kannatab, niipalju ta peab saama!»

«Ilmaaegu, armas mees!» ütles inspektor. «Hiljaks olete jäänud. Kuulge, see on teie oma süü! Mis amet teil on?»

«Tööline . . . Rauatööline . . .»

«Tööline? Mispärast te oma poega siis koolitate?»

«Ega ma teda nüüd änam ei saagi koolitada, kui ta on koolist välja visatud.»

«Ma tahaksin siiski vastust oma küsimuse peale. Mis sinnimeest te tahate temast teha?»

«Kuidas ma seda võin praegu teada . . .»

«Noh, näete, teie isegi ei tea, mis teie pojast peab saama! Aga teie kulutate oma vaevaga teenitud raha kõik selle peale. Kas te lähete ja ostate mõne asja, ja ei tea, mis te sellega pärast tegema hakkate?»

«Ei seda . . . Ainult — töölise elu on ikka raske, seda ma ise isi kõige paremini . . . Ja tema kont ei talu seda . . .»

«Ta on tugev poiss,» ütles inspektor. «Aga ta ei ole tööd teinud. Pange ta tööle, pange ta mõne käsitöölise juurde, kus teie ise teate ja iga päev näete, mis temast saab! Pange ta sinna, kus tal ei ole mahti logelemiseks, ja temast saab tubli mees.»

«Ju ma siis nüüd pean panema. Poiss isi ei taha küll õpipoisiks minna . . . Iga inimene tahab ikka paremat . . .»

«Ma rääkisin seda hea mehe poolest,» ütles inspektor ja tõusis jälle püsti. «Asi on nii, et meie ei taha teda avalikult välja heita, lihtsalt tema kasu pärast ei taha.» Ta jättis targu ütlemata, et teisi ei taheta välja heita, sest nende hulgas on mõned heade tuttavate lapsed ja teised muidu head õppijad. Ja imelik on üht, kes pole suurem süüdlane kui teised, välja heita. «Meie ei heida teda välja, aga teie ise võtate ta koolist ära. Niikuinii ei saa ta sel aastal oma klassi läbi, mis te ilmaaegu oma raha kulutate. Miks ei või õppida ka töölise poeg, aga siis peab sel olema väga hea pea.»

«Tal on hea pea,» ütles Jüri, «aga ta on siin laisklema

õppind. Tõsi küll, ta on töölise poeg ja laisklemine ajab ta hukka, tema veri ei ole sellega harjund.»

«Näete, mul on õigus,» ütles inspektor. «Tema koht on alasi või treipingi ääres, mitte siin.» Ta oskas väga hästi piilikult kõnelda, ta oli noores põlves isegi luuletusi teinud. Ta oli õnnelik, et see lihtne töömees oli nii taiplik, et ta sai aru, kui tark ja inimesetundja on inspektor.

Jüri Säävel lahkus sellest majast, ta käis siin nüüd viimast korda. Ega tule siia keegi tema väikesest suguvõsast. Naerma ajab! Kui selgeks oli see härra teinud ta unistuse rumalusest. Koolitab poega, ja ei tea isegi, mis peab tast saama. Juba on tast saanud valelik ja suli, mis oleks tast võinud saada edaspidi? Üks neist meestest, kes kihutavad töörahvast mässama, viskavad keisrile ja kõrgetele ülemustele pomme ja elavad redus, kuni saadakse kätte ja lastakse maha või puuakse üles... Või midagi veel halvemat... Tal oli praegu tunne, nagu tuleks ta rongi saatmast, mis viis ta poja Siberisse.

Kuid siiski ei saa nii kergesti lahti unistustest, kui neil ka pole olnud õiget sisu, kui nad tagantjärele tunduvad endalegi rumalatena. Ta oli ometi ohverdanud sellele teise unistuse — kohake maal ja punasekirju lehm. Ka Eeva ei rääkinud sellest enam sõnagi, temagi unistas koolitatud pojast. Oli see ju nüüd nende ainuke, pojapoeg oli ikka teise inimese laps.

Ja kodus tuli viimane kohtumõistmine. Püksirihm pidi ajama Hermanist välja viimsed koolimälestused. Isale aga tundus, nagu peksaks ta iseenesest välja oma rumalat auahnust. See oli visa minema, ta sõdis vastu, pidas küünte ja hammastega kinni. Miks oleks tema pojast pidanud saama just koolitatud kaabakas? Oli paljugi vaeste inimeste lapsi saanud tublideks, isegi kuulsateks meesteks. See võrukael siin oli aga petnud teda, oli valetanud talle näkku kuud ja aastad, oli raisanud ta higi, vaeva ja alandust, mida ta oli kannatanud. See jõmpsikas oli raisanud ta elumõtte, ja nüüd ta võis ulguda ja paluda, karistaja oli halastamatu.

Eeva pidi viimaks vahele astuma. «Kui sa põle mõistnud teda õigel ajal karistada, siis ää teda nüüd tapa!» ütles ta. Siis tõukas isa poja uksest välja ja keeras ukse lukku.

«Las õpib tundma, mis see tähendas, et võis igal aal laua ääre istuda ja kõhu täis süüa,» ütles ta.

«Jumal hoidku, ei tea, kus viimaks läheb!» ehmus Eeva.

Ta tahtis minna ukse taga paluvat poega sisse laskma, kuid Jüri astus talle vastu ja haaras ta käest kinni.

«Kuskile ta ei lähe! Või mingugi! Oleks võind minna ummugi, siis ma oleks sellest häbist ilma olnd! Oleksid võind surra kõik, oleks olnud üks tee!»

«Sa näed viimaks seda aega, et sul ei ole änam ühtegi,» ütles Eeva ja rabeles enese lahti. Poiss oli ukse tagant ära läinud. Nüüd ei saanud Jüri naist enam pidada, ta tõukas mehele rusikaga vastu rindu ja jooksis uksest välja.

Poissi ei olnud enam hoovis. Eeva jooksis tänavale, hüüdes kogu aeg Hermani nime. Mis sellest, et majaelanikud tulid imestades vaatama! Mis sellest, et teisel päeval oli juttu täis terve maja. Praegu ei olnud maailmas teisi inimesi peale ta poja ja tema. Ta jooksis tänavale ja hüüdis siingi.

Herman oli juba tükk maad eemal. Ema pidi natuke aega jooksma, enne kui jõudis poisini. Ta palus, et poiss tuleks tagasi, et ta jääks vähemalt seisma, ta meelitas ja tõotas. Aga poiss ei teinud sellest väljagi, hea oli mõnikord lasta ka tänast paluda. Nüüd aga, kui ta sai poja kätte, oli kõigil headel sõnadel lõpp.

«Kas sa saad koju, häbemata koer!» ütles ta.

Herman ei rääkinud midagi. Kõige hullemaski olukorras oli teda lohutanud mõte, et see läheb üle. Mis siis saab, kui see on mööda läinud, sellele ta ei mõelnud. Kui ta mõtleski vahel kaugemale ette, siis ainult ilusaid õhulosse ehitades.

Nüüd oli aga väljavaade üsna tume. Kord lubas isa ta maale karja saata, kord korstnapühkija, kord rätsepa juurde viia. Muud paremat poisist ei võinud saada, tal polnud seda käteosavustki, mis oli olnud ta kadunud vennal.

«Ei see surnu ka kord päriselt ei surnud! Ikka ta kummitas siin majas. Selles oli Hermanil küll tookord olnud õigus, et vend ei kao, vaid hakkab kodus käima. Ikka oli tema see hea eeskuju, kelleni Herman kunagi ja üheski asjas ei küündinud. Pealegi oli siin see väike Ilmar, keda Herman praegusel korral ainsana julges vabalt vihata. Kui nad jäid kahekesi tagatuppa, ta tõmbas mängiva lapse käest suurtüki:

«Too siia, see on minu suurtükk!»

Ilmar ei heitunud sugugi, ta oskas kohe vastata:

«Ei ole, see on minu isa suurtükk!»

«Siis mingu ta su isa juure!» ütles Herman ja viskas suure tüki aknast välja.

Ilmar oli imelik laps — ta ei hakanud nutma, ei kaevanud vanadele, istus ainult nurgas ja põrnitses omaette. Nüüd ta tõi Hermani ette lakata ja sabata kiikhobuse ja ütles: «Viska see ka!»

Aga hobune poleks mahtunud õhuaknast välja ja tervel akent Herman sellepärast lahti tegema ei hakanud. Ta hakkas selle asemel naerma. No oli see küll poiss!

Mitte ainult siin ei tülitsenud vennad suurtükkide juures, nad tegid seda ka suures maailmas. Aga seal oli igal mehel oma suurtükk ja oma hobune, ja seal ei visatud relvi mõtlematult aknast välja.

Jüri Säävel käis edasi tuntud teed. Eeva pühkis uulitsat, käis mõni päev heinatöölgi, tülitses vahel natuke lastega, omadega rohkem, võõrastega vähem, veel vähem vanadega. Kass Krants käis oma teed ja sõbrustas endiselt Ilmariga. Ilmar ise aga sõitis lakata ja sabata hobusel ja laskis akna tagant äratoodud suurtükiga liivast linnu maatasa. Ainult Herman oli rahutu ega osanud ennast kuhugi mahutada sellest masinavärgis. Ta katsus siin ja seal natuke kaasa joosta, aga tal hakkas varsti igav. Ta tundis end võõrana kodus ja üksildasena väljas. Kamp oli lagunenud laiali. Aga üksiolekut ei suutnud Herman Säävel kaua taluda. Isa ja ema olid tema pärast tihti sõnavahetuses, mis ikka lõppes sellega, et Jüri viimaks lõi käega — tee siis, mis tahad, pole enam minu asi! Millised nukrad, rasked päevad! Ilmgi oli vajunud nagu mõttesse.

Keegi ei imestanud selle üle, et kirjutati juba aasta 1914. Oli neid aastaid ju ikka nähtud üksteise kannul veeremas. Üks aasta oli soojem, teine vihmasem, üks parem, teine halvem.

Siis algas see äikesekõmin alguses kaugel. Sellest kõneldi ka Flossi vabrikus, aga ainult saksa keeles. Kuni ühel päeval hõiskas nagu trompet üle linna: «Sõda!»

Jüri Säävel tuli töölt koju ja ütles:

«Kuradi sakslased! Noh, nüüd nad ükskord saavad!»

Isegi temasse oli hakanud see vaimustus, mis lippusid lehvitades ja trumme tagudes marssis uulitsail. Salajamas südamesopis miilinud vaen, juba esivanematelt verega koos

päritud, pahvatas järsku välja. Saavad nüüd, kuradi sakslased!

Flossi vabrikus ei räägitud enam sõjast saksa keeles. Enamik meistreid olid nüüd venelased. Venemeelsed olid nad kõik. Nad olid valmis laulma keisrilaulu hommikust õhtuni, et ainult keegi ei peaks neid saksameelseteks.

Eeva ohkas tasakesi. Ta nägi asja teist külge — noored mehed lahutatakse omastest ja vanematest, ja ei tea, kas tulevad enam tagasi. Juba oli Alapärdi eit käinud nutmas oma poega, kes ikka pidi minema. Eeval polnud küll enesel kedagi saata, aga tal oli kaastundlik süda.

Juba olid Hermanil suus soldatilaulud — eesti ja vene keeles, kumba soovite. Nüüd oli ometi jälle midagi näha ja kuulda, see tappev igavusesuvi oli möödas.

Ah, miks pole mees veel nii vana, et võiks minna sõtta ja pääseda sellest väiklasest irisemisest iga suutäie juures, mis ta sõi. Kangelased lahkusid pasunahelide saatel sellest unisest linnast, aga tema pidi siia maha jääma. Seal kaugel väljas tehti ajalugu, aga enne, kui tema saab käed külge panna, on nad kõik teinud. Õnnelik oli see Ilmar siin, kes oli veel mõlema jalaga oma mängumaal ja võis sõdida kassiga, kiikhobusega ja puust suurtükiga! Õnnelikud on lapsed isegi suurtel ja rasketel aegadel!

Arutati päris tõsiselt, Hermani kuuldes ja ilma temata, mis ette võtta. Ka Herman ise tegi mõnikord tõsise näo ja mõtles, mis temast peaks saama. Lukusepp, plekisepp või tisler . . .? Ei, see polnud ikka see õige amet. Tal oli juba vene keele ots ja paar sõna saksa keelt suus, ta oskas kirjutada ja rehkendada. Ta oleks koolis võinud väga hästi edasi jõuda, kui koolmeistrid poleks hakanud teda kiusama.

«Mina arvan, kõige parem oleks kaupmeheks hakata,» ütles Herman. Tal oli tõesti hea suuvärk, valetada oskas ta nii häda kui ka nalja pärast, temast võiks saada kaupmees.

Eeva Säävel pani enese ilusasti riidesse, tõmbas poja pintsakult harjaga tolmu vähemaks, manitses teda veel viimast korda, mõtles ise: «Aitaks jumal!» — ja läks temaga Paaglandi poodi.

Vana Paagland — ta oli juba üle seitsmekümne ja kaalus üle seitsme puuda, tuli neile vastu agara kaupmehe moodi.

Aga ta naeratus kadus ja isegi valgest juuksepärjast ümbritsetud roosa pealagi muutus tumedamaks, kui Eeva avaldas oma seekordse külaskäigu põhjuse.

«Jah, kui kahju, kui kahju! Kümme aastat tagasi see oleks võimalik olnud. Miks sa ei toonud oma teist poega, siin oleks ta praegugi elanud . . .!? Aga vana Paagland ei loe enam seesama mis vanasti. Näe, minu maja vajub madalamaks, aga teiste omad kerkivad kõrgemaks. Mul oli kümme teenijat, aga nüüd on ainult kaks . . . Jah, ma näen, ta on tubli poiss, ta on ilus poiss ja temast saaks tore kaupmees . . . Aga ei ole midagi teha . . . Ei ole midagi teha!»

Kaupmees Paagland seletas veel pikalt ja laialt, kuidas ta äri läheb halvasti ja miks ta läheb halvasti. Ta viis Säävlid tagatuppa, siin nad istusid, ja ta võis oma juttu jätkata. Hea oli rääkida üle hulga aja niisuguse arusaaja inimesega, nagu oli Eeva. Äri läheb halvasti, sest aeg on inimesed ära rikkunud. Keegi ei aja enam ausat äri, aus kaupmees on kadunud. Ja inimesed ei saa aru, kuidas neid petetakse. Tema on alati müünud head kaupa, aga nüüd müüvad teised prahti — kopik odavamalt. Inimesed ei hooli sellest, et see, mis nad ostavad, peab vähem vastu. Inimesed on muutunud ühepäevaliblikateks, just kui see mees, kes tegi õlesidemetega aeda — minu elupäevad see igab ikka! Vana Paagland oli ikka see, mis ta oli olnud, tema ei joosnud ajaga kaasa. Tema oli vana tõsine eesti mees, ja need vanad, tublid taadid, kes tulid tema juurde ostma ega joosnud mõne saksiku poisikese juurde, need olid ka veel sellest vanast tammisest tõust. Aga see nüüdne põlv, see nagu teadis ette oma lõppu. Ja näe, lõpp oligi käega katsuda! Juba ongi sõda, ja varsti on ahervaremed ja tuhahunnikud igal pool. Muidugi, tema on selleks ajaks õnnelikult hauas. Kui ainult ta vaesed lapsed ei jääks siia maha!

Eeva võis isegi näha, et siin ei läinud enam nii hästi kui varemini. Kaupa oli jäänud vähemaks, madal poolpime ruum oli õudselt tühi. Mõlemad preilid olid juba neljakümnendais aastais, haruldaselt kõhnad oma tüseda isa kõrval. Nad olid olnud ilusad inimesed ja siiski jäänud vanatüdrukuks. Unisus valitses igal pool ja harva ilmus siia mõni ostja, kes ostis puuda soola või vitsrauda.

«Aga mul on veel ärisõpru linnas ja ma võin teie poissi neile soovitada,» ütles härra Paagland sõbralikult. Ta istus maha ja kirjutas kirja, tal oli veel peenike ja ilus käekiri ja

ta ei tarvitanud prille. Mingu selle kirjaga Hansteni juurde, nad on vanad sõbrad, ehk leidub temal midagi.

Eeva kahetses ja palus andeks tülitamise pärast. Herman aga ütles ukse taga põlglikult: «Niisugusesse matsipoodi ma küll ei oleks jäänud!» Ta oli oma aja laps, võib-olla isegi vana Paagland poleks pannud pahaks neid sõnu.

Hansteni juures ei olnud matsipood. See polnud küll ka peen äri — klaas- ja kivinõude kauplus ei ole eriti peen neljateistaastase poisi jaoks, sest siit käivad ostmas peamiselt pereprouad suurel ja köögitüdrukud väikesel arvul. Aga kohti polnud praegu valida ja Herman võis õnnelik olla, et teda siia ametisse võeti. Igal juhul ta oli nüüd kaupmees, ja sel teel võib inimene väga kõrgele jõuda.

Mõni päev hiljem ei kõnelnud ta kodus üldse muust kui klaas- ja kivinõudest. Ja pidi kurbusega märkama, kui vähe ta isa ja ema tundsid seda asja. On ikka tumedaid inimesi maailmas küll. Mõeldagu ainult — ema ütles ikka serviisi asemel reserv!

Mõne nädala pärast ei võinud Herman kannatada, kui mõni rääkis klaas- ja kivinõudest, ta ei varjanud kunagi oma pettumusi. Aga ta surus hambad risti ja pidas vastu, sest pääsemist polnud. Kui ta oli omajao vingunud ja vandunud, oli jälle nagu kergemgi. Nüüd peab igas inimeses olema omajagu kangelasmeelt, sest nüüd on kangelaste aeg.

V

Jüri pidi tooma vabrikust uue paja ja nüüd läks Eeva talle vastu. Ega või ometi sellepärast voorimeest võtta, kui nad kahekesi võivad selle kerge vaevaga ära tuua.

Oli veel natuke aega ja vaksaliesisel platsil palju rahvast. Saadeti jälle soldateid. Korraks võib ometi vaadata, ehk trehvab ka mõnd tuttavat nägema. Oligi nii, et juhtus kokku Laasmanni eidega, kes oli tulnud oma poega saatma.

«Missugust poega?» küsis Eeva.

«Eks Hennu ikka,» vastas eit.

«See ju poolmutsakas, kas sehukesi ka võetakse,» pidi Eeva ütlema, aga sai parajal ajal pidama. Nii ei või emale ta poja kohta ometi öelda.

«Kui esimene kord käis kommesjonis, siis ikka jäi tagasi,» rääkis eit. «Aga ei nüüd enam jäetud!»

«Ei nüüd jäeta — ime küll!» ohkas Eeva. «Üksikuid poegi ka ei jäeta. Olgu perekonna toitja või kes tahes... Meil majas jäi noorik kahe lapsega maha.»

Siin oli mitugi lapsega noorikut meest saatmas. Oli vanu ja halle inimesi, kes nagu ei osanud kuhugi minna enam. Oli nooremaid mehi ja naisi, kes tulid vahvaid sõjamehi saatma, muusikat kuulama ja keisrilaulu laulma. Minge ja andke kuradi sakslastele! Oli poisse ja plikasid, kellele terve see asi paistis naljakas, aga tore. Isegi Herman Säävel oli siin, pakk käe otsas. Ta oli pidanud minema Tartu maanteele, aga ta oli varastanud veidi aega ja teinud väikese ringi siia. See oli pilt, mida maksis vaadata. Kui uhke oli see kuldpagunitega ohvitser, kes kärkis ja kamandas seal soldatimeestega! Ja see poisikeseohtu lipnik ei paistnud olevat sugugi vanem kui Herman. Tema aga, õnnetu kausikaupmees, pidi vedama siin prouadele vana Hansteni kaupa kätte.

«Pidi ikka aasta pärast lõppema, aga ei ole veel midagi kuulda,» rääkis vanem mees Eeva kõrval.

«Ei see nii ruttu lõpe,» rääkis Laasmanni eit. «Põle ikka õiget sõjaviletsust tunnudki veel... Aga kirjas seisab, et...»

«Mis jutlust sa siin pead, vanaeit, hoia parem eest ära!» ütles priske näoga soldatimundris mees enesele teed tehes. Eit pidi hakkama tänitama, kuid siis ta nägi, et mees käis karkudega — tal oli ainult üks jalg.

«Võtaks su kinni ja saadaks korra tuleliinile, kaitsekraavi, kas veel ütled, et põle õiget sõjaviletsust tundagi! Näe, siin ma olen — ja täna läheb noorem vend...»

Ta läks edasi. Aga vanem mees rääkis:

«Ega siin muud viga põle, aga kõik asi kipub kalliks minema. Ei tea, kus see kõik saab...»

«Puha kaupmeeste tegu,» kõneles teine mees iseteadvalt. «Sahkerdavad, kuradid, püsti jalu lähevad rikkaks!»

«Kui need palgad ka nii tõuseks!... Nüüd küll igal pool inimeste puudus, paremas eas mehed lähevad liinile...»

«Juba neist puudus on jah! Maalt vajub matse sisse nagu merd. Ja igasugu valgepassimehi ja poolsante — kel sõrm maha lõigatud, kel käivad soolikad kubemesse... Ptüi, raisad!»

Ja iseteadev, sapine mees surus end küünarnukkide varal lähemale.

«Ei tea, kus meie Henn?... Saaks teda veel enne kord näha!» hädaldas Laasmanni eit.

Aga mis Hennul viga! Mis oli viga neil noortel kangelastel! Kõigest saab kergesti üle, kui minna lippude lehvides, muusika saatel. Ja otse peavaenlasele kallale! Naised ja noorikud jäävad küll praegu nuttes maha, aga kui kaua nemadki nutavad. Küll nemadki leiavad varsti uued inimesed, kes nende pisarad pühivad. Pühitakse kõik, mis vana ja ajast ning arust, millest mõned rumalad inimesed praegu veel lugu peavad. Kui on pühkimine ja tuulutamine, siis tuleb seda teha põhjalikult.

Nüüd aga pidi Eeva minema. Tööpäev polnud veel lõppenud, ta sai rohkem kui pool tundi vabrikuväravas oodata. Siin oli teisigi ootajaid, täna oli ju palgapäev. Ja salakõrtsidel oli lõikus, sest kroonu ei võistelnud.

Jälle oli väljas kuulutus, et on vaja töölisi. Paar habetunud ahvinäoga meest uurisidki seda ja kaalusid, kas minna sisse või mitte. Küllap olid tulnud maalt linna suurt raha teenima. Millegipärast olid need inimesed Eevale kohe vastumeelsed, nagu oleksid nad tulnud teenima tema kulul.

Siis kõlas vabrikuvile — see oli mehine ja jõuline, kunagine karjasepasun oli ammugi puhkusele läinud. Ja nüüd hakkas tulema neid mehi väravast, tahm habemetüükas ja väsimustina liikmeis. Ja mingi rahutus silmis, mis lõõris siiapoole ja sinnapoole, sest ajad olid imelikud.

Jüri tuli pajaga. Teised mehed naersid ja pilkasid: «Noh, hakkad nüüd õlut vaaritama, nii et saab juua ja müüa...» — «Müüa ikka, müüa! Temasugune pursui täib nüüd ise juua!»

Jüri heitis mõne naljasõna vastu, tal olid teinekord head sõnad, seda pidid töökaaslased tunnistama. Aga üks mees tuli ja pakkus õla kandma. «Mis sa nüüd naisest, vanast inimesest, vaevad — mul seesama tee!» Ja Eeva pidigi käima kõrval, kaks kätt tühjad, kuna mehed kandsid. Hea oli käia, kui leidus nii häid inimesi. Ega see poleks olnud temalegi raske, aga see oli ilus tegu. Mehed olid töötanud kaua ühes vabrikus, olid naabrimehed, nagu on naabrid maalgi, kes aitavad vahel üksteist. Kord oli linnaelu paistnud nii erinev maa-

elust, aga nüüd oli ta nii sarnane, et polnud ammugi enam imelik rääkida kojuminekust, nagu oli olnud alguses.

Herman oli juba kodus ja tal oli külaline. See oli suur pikk mees, ulatus laeni, ja ta jutt kuuldus kaugele hoovi, kuigi uks oli kinni.

«Tere, ma tulin kat teid vaesid vaatama!»

«Tere, Miku!» ütles Jüri.

Ikka veel Miku, sest poissmees seisab kaua noor. Tema juuksed polnud veel halliga rikutud, tal polnud vimmas turja ega naksunud ta liikmed. Ta oli küll kõigi tuultega ja kõigi vetega ristitud, aga ikka noor.

«Kus kohtas sul see sadam siis paergu on, kus sa oma kraami, jätsid?» küsis Jüri.

«Mitu sadamat mul tarvis — kus istmik ankrus, seal ihu sadamas!»

«Noh, siis jääd täna öösiks meile,» ütles Jüri. «Räägid ka võeramaa juttu. Tõime suure paja, ju sellega ikka jõuab perele suppi keeta.»

«Ei teie pere kasva ega vähene,» ütles Mihkel. «Ikka teil kaks vana ja kaks noort.»

«Nagu sinugi pere,» ütles Jüri.

«Aga sellest poisist saab sul tubli meremees,» ütles Mihkel, näidates Hermanile.

«Ää aa poisile pulki pähe, viimaks hakkabki kippuma!» ütles Eeva.

Nüüd ütles Herman:

«Mis tema jutust — see mõte oli mul enesel ammugi juba.»

Polnud tõesti võimalik kindlaks teha, kas Hermani meresse vaimustus oli pärit jutuajamisest Mihkel Lepaga, või oli see alanud varemini. Küll vist siiski varemini, siis juba, kui üks valgete pükstega ja valge mütsiga meremees käis neil kaupluses oma naisega kohviserviisi ostmas. Naine muidugi valis, kauples ja ostis, mees aga maksis raha. Muidu seisis ta kogu aeg osavõtmatult eemal, külm sinihall pilk juhitud kaugusse — nagu uhke üksik puri kaugel merel.

«Vaat niisugune härra olla, see juba maksaks midagi!» oli üks sell öelnud.

«Mis ta ikka on!» ütles teine. «Tühine kaugesõidutüürmann. Ma tunnen teda muidugi küll, aga ega tema mind tunne ega teegi tuntavaks. Aga see naine tal . . .»

Nad läksid oma jutuga edasi, aga Herman hakkas sealkohal

mõtlema. Mis saab siis temast selle moega? Ainult poesell — lihtne viksitud juustega ja koltunud näoga poesell, keda iga turunaimmi võib käsutada.

Nüüd ta oli ajanud pikka juttu meremehega, kes kõikides meredes ristelnud. Oli küsinud sellelt nõu ja Mihkel Lepp võis anda head nõu igaühele. Nupukal, tragil poisil on merel kergé asi varsti kapteniastmeni välja jõuda. Natuke aega sõita, siis vahelduseks natuke koolipinki nühkida ja jälle sõita. Toredad võõrad maad — Aafrika, Hiina, Ameerika . . . Ja ilusad tõmmud naised, ainult lillepärjad katteks . . . Vahel mõnel pimedal ööl tuli ka lööminguid neegritega, see oli natuke tähar, sest need sindrid ei paista välja, ei tea, kuhu lüüa . . . Muidugi, mõnikord tormi ajal putkesta nii, et kas mu meie! Aga kapten, mis temal viga — muudkui karjub, kui muidu ei jõua, võtab suure plekktoru appi . . . Mihkel kõneles küll ilusasti, aga see jutt oleks vaevalt tõsiselt mõtleva poisi merele viinud, kui see vili poleks temas juba varemini salaja valminud.

«Noh, sinust saab siis isale järeletuleja ja insinäär,» ütles Mihkel Ilmarile, et lohutada vana ja noort mõlemat.

«Ei taha,» ütles Ilmar. Ta kartis koguni vabrikut. Esimesest vabrikuskäigust saadik ta ei saanud lahti sellest unenäolisest muljest. Jah, kui võiks ehitada vabriku, suure ja valge nagu kiriku, kus inimesed võiksid lauldes töötada . . .

Jüri Säävel näris piipu, näis, nagu mõtleks ta.

«Aga isa,» kõneles Herman mitmendat korda, iga kord ikka veenvamalt, «nii nagu ma praegu olen, ei saa minust mitte kui midagi. Minust ei saa kaupmeest, mul ei ole selleks annet ja see amet on mulle vastumeelt. Aga kui ma pääsen merele, on mu tulevik kindel. Ja sinule ei lähe see midagi maksma, ma teenin enesele merel ise kooliraha. Aga on ikka tore kah, kui mul on kord oma laev ja sina ja ema saate seal kajuti ja võite sõita kas või maailma otsa.»

«Ehk ma suren siinsamaski ära, pean ma just maailma otsa minema,» rääkis Eeva. Tema ikka kõneles vastu, sest ta ei uskunud, et ta poeg tuleb tervelt tagasi.

«Loll inimene!» ütles poeg avameelselt. «Siin maal ma just võin surma saada. Kas tuleb sakslane sepeliiniga pommitama või võetakse soldatiks . . .»

«Ää aa naerma! Kes sind, last, võtab! Enne ikka sõda lõpeb, kui sina kasvad.»

«Ei sõda niipea lõpe. Küsi Mihkli käest — tema tuleb väljamaalt, tema teab, kuidas seal on ja mis seal arvatakse.»

Mihkel teadis rääkida otse imesid. Missugused jõud olevat Saksamaal, missugused Prantsusel ja Inglismaal, missugused uued sõjamasinad olevat välja mõeldud. Ta kirjeldas neid nii täpselt, et võttis ihu külmaks. Ei see sõda niipea lõpe, sest mõlemad pooled on kanged ja jõudu on neil veel küllalt. Ainuke võimalus poega sõjahirmust päästa on lasta ta merele minna.

Viimaks hakkas Jüri naerma:

«Mis te ilmaaegu suud kulutate! Kes teda keelab, aga kus kohta sehuke naakman läheb! Sehukest põle üheski laevas tarvis.»

«Küll nüüd taryis on!» ütles Mihkel. «Ega nüüd ole mehi maast võtta. Kedast kätte saadakse, kohe kinni nabitakse — ja kohe soldatimunder selga. Meil seal veel käptin oma küla mees, kui ma paar hääd söna lausun, siis läheb kut niginal!»

Eeva tõrjus ikka veel tagasi, aga temagi hoog hakkas raugema. Temagi hakkas juba lootma, et ehk poeg leiab viimaks oma õige tee, ja võib-olla saab temast kapten ja suur mees. Tohtis nüüd tema poega enese pärast siin hoida! Ei pääsenud nad ju siingi, üsna tema hõlma all, selle käest, mis saatus tõi. Mis aga Jüri mõtles ja kas tema ka midagi lootis, seda ta kellelegi ei öelnud. Iga sõna, mis ta lausus, tuli nii iseäralikult, kuidagi nagu nöökamisi.

Sel ööl ei saanud Herman Säävel hästi magada. Tuba oli soe ja ase halb. Kitsas, ikka nii kitsas! Mis saab homme? Kas pääseb neist klaas- ja kivinõudest või mitte?

Hommikul tuli veel tööle minna, alles pärast lõunat lubas Mihkel viia ta «Helga» peale. Seal ta saab siis otsuse — muidugi, kui kapten on seal ja mitte mõnes patuurkas... Veel päev läbi vedada taldrikuid, kausse ja tasse, ikka hirmul, et mõni kukub ja puruneb. Kui oleks raha, võtaks kord kätte ja peksaks terve vana Hansteni poe segamini!

Mihkel Lepp aga istus Säävlite korteris ja puhus mõnusat juttu. «Kas sa Annist ka midagi tead?» küsis Eeva. «Missugusest Annist?» küsis Mihkel vastu. Viimaks tuli talle meelde ja ta ütles: «Ei mina tea. Ju tal nüüd oma mees jälle käes on.» Eeva rääkis, mis oli juhtunud, ta jutust kõlas nagu etteheide Mihklile. Aga see ise jäi üsna rahulikuks. «Seda võis arvata.

Ega võinudki teiseti minna! Eks igaühele leigata ta tegusid mõõdal.» See jutt oli Eevale natuke vastumeelt. Ja Mihkelgi oli vastumeelt, aga võib-olla ka seepärast, et see mees tahtis viia ta poega. Aga Mihkel polnud eluajal õieti muretsenud enese pärast, pidi ta siis seda tegema teiste pärast.

Õhtul läksid nad Hermaniga «Helgale». Laev polnud nii ilus, nagu Herman oli unistanud, aga ta oli selle-eest natuke vanale mereröövlite laeva moodi. Kahest mastist oli võib-olla kangelastegudeks vähe, aga laevapoisile ronimiseks küllalt. Halvem oli see, et kaptenit ei olnud laevas.

«Ei aita, peame minema otsima,» ütles Mihkel Lepp.

Herman tundis imelikku erutust kogu kehas. Millises patuurkas võis küll olla kapten Tuisk? Mihkel pilgutas poisile silma, see ei saanud küll aru, kuid tegi siiski arusaaja näo. Ta süda lõi ometi natuke araks, ja ta oli üsna rõõmus, kui Mihkel arvas, et võiksid kord kapteni kodust läbi minna. Kuigi peaks olema erakordne juhus, et merikaru on oma korteris. Pealegi vana Tuisk — oi kuram, see mees on nagu ta nimigi!

Nad käisid, ja Hermani jalad, mis päev läbi liikunud, hakkasid juba väsima. Tuul läks vastu õhtut vingeks ja kiskus niiskeid pilvi üle halli, pisut lehkava sadamalinnaosa. Siin oligi see ühekordne kivimaja, milles see vahva kapten Tuisk oli vahel ankrus.

Koputamist ei kuulnud keegi, sees oli hirmus sõjakisa. Viimaks, kui Mihkel tahtis tagasi minna, kiskus üks kärnase ninaga poiss ukse lahti ja võõrad astusid sisse. Hämmastus oli mõlemapoolne. Läbi vaheukse võis näha tagatoas metsikut merikaru kapten Tuisku neljakäpuli põrandal, tema seljas istus vahva viieaastane ulaan ja vibutas piiki. Teisi lapsi, kolm või neli, kargles ümberringi niisuguse hooga, et neid polnud saanudki lugeda.

Nüüd pühkis kapten imekähku ratsaniku oma seljast ja tuli eestuppa. Ta oli väikest kasvu mees, juba hallika ümmarguse ratashabemega ja tulipunase näoga.

«Mis... mis te tahate?» küsis ta teretusele vastamata.

«Jah, härra käptin, see noormees siin tahtis...» algas Mihkel Lepp erakordselt tagasihoidlikult ja kogeldes.

«Ma näen küll, et see on noormees, tal ju püksid jalas,» ütles kapten. «Mis see noormees siis tahab?»

«Ma tulin vaatama, kas saate võtta mind oma laevale,» ütles Herman vahvalt, nähes, et Mihklist ei ole asja.

Nüüd võis kapten, kes teadis, et teised kogu aeg siseme selt teda naeravad, päris avalikult teisi naerda.

«Või laevameheks tahad kohe saada?... Noh, kas minu laev kõige rohkem meeldis? Kas seal ei olnud mõni tore dam?»

«Ma pole varem merel olnud ja auriku peal ei saa mere mehe ametit selgeks,» ütles Herman.

«Ah siis minu laeva peale tahad õpipoisiks tulla?» küsis kapten Tuisk kriipsuvõrra heatahtlikumalt. «Mis su nimi on?»

«Herman Säävel.»

«Kui vana sa oled?»

«Peaaegu kuueteist-aastane.»

Kapten raputas pead: «Liiga suure kasvuga! Suure koera seltsi, säärased on unised. Mis sa siiamaale tegid?»

«Käisin koolis ja...» parem oli vaikida kivinõudest.

«Ja nüüd tahad kodust vehkat teha? Mis mamma ütleb?»

«Kodused teavad väga hästi. Mu isa tahab ammugi minust meremeest teha.»

Ei võinud salata, mees esines hästi ja oli päris aruka näoga ning nobedate liigutustega. «Jeevel!» ütles vana Tuisk endamisi.

«Siis tule homme oma isaga seltsis siia, mitte selle — kõle punujaga seal! Kutpai!»

Mihkel Lepp oli natuke norus, aga Herman ise oli tuliselt rõõmus, et niigi läks. Kui juba isaga seltsis — küll isa oskab niisuguste meestega rääkida. Herman polnud veel kuusteist aastat vana, tal oli usku oma isasse.

Teisel päeval oli ka kapten hoopis tõsisem. Ta ei naernud merel kunagi, isegi siis mitte, kui laev oli sadamas. Aga talle meeldis siiski, kui teised tema naljade peale naerma hakkasid.

«Ma katsun siis, mis ma temast teha saan,» ütles ta viimaks. «Temast saab kas tubli meremees või ei saa üldse.»

«Seda arvan minagi, et saagu siis tubli meremees või ärgu saagu üldse,» ütles Jüri. «Ärge ta peale armu heitke, hellitatud on teda juba küll! See oli ta oma tahtmine, seisku nüüd ise selle eest hea.»

Ema tõi pööningult alla Mardi rautatud kohvri. Ilus see

[illegible] ei olnud, aga mereleminekuks just paras. Ta pani salajahti isegi lauluraamatu siia sisse, aga lauluraamatu vahele viierublase, et jumalakartlik meel ei jääks tasumata ja et see rasmat hädaajal võiks tõesti aidata.

Siis hiivas «Helga» ankru ja läks välja vastu selget sügisepoolset õhtut. Isa, ema ja Ilmar olid teda ära saatmas, väikevend lehvitas koguni taskurätti ja pillas selle kogemata merre, nii sai taskurätt hoopis märjaks.

«Raudteesõit viis ühe, laev teise...» ohkas Eeva.

«Eks kolmas läheb lennumasinaga,» arvas Jüri. Nüüd pidi rääkima nii, ega nüüd võinud naiste kombel haliseda.

Laev kadus Paljassaare taha ja see päev kadus teiste varju. Sügis koristas lehed puudelt, Eeval oli jälle rohkem tegemist ega saanud kodust välja natuke kõrvalt teenima minna. Nüüd pidi hoolega korjama, kõik asi läks ju kallimaks. Jüri raiskas ikka raha ja luges õhtuti ajalehte, aga ei need kirjutanud midagi sõja lõpust. Jälle olid olnud lahingud, saanud surma ja haavata nii ja nii palju inimesi, «meie võidukad väed» taganesid jälle. Aga olid olnud ka tormid merel ja üks laev hukkunud. Meekonnast puudusid teated.

Eeva ei saanud magada, ta vähkres asemel, ei andnud Jürilegi unerahu. See pidi viimaks tõrelema:

«Ega see ei võind ometi olla see laev, see sõitis ju siit Soome, see ei jõudnudki nii kaugele.»

«Kui ka ei olnud see — sealgi olid inimesed peal, ka emade pojad,» vabandas Eeva oma muretsemist. Aga süda jäi tõesti palju rahulikumaks, kui selgus, et ei olnud seal tema poega.

Nüüd nad jäid sageli kahekesi, sest Ilmari võõrasisa oli saadetud Riiga ja nüüd käis Ilmar tihti ema vaatamas, jäi vahel mitmeks nädalaks ema juurde. Nägid jälle kord, et lapselaps polnud sama mis oma laps, kuigi võis olla niisama armas. Ikka oli siin üks võõras inimene vahel.

Esimese lume aegu tuli Eevale niisugune tahtmine, et tegi õlut. «Siis on pärast hea taari juua, suhkur muidugi kole kallis,» ütles ta. Aga tal oli ikka oma tagamõte, ega ta muidu poleks hakanud ühel päeval toitu tegema, nagu oleksid pulmad tulemas. Ta viis riidedki välja tuulduma ja pesi toad hoolega puhtaks.

Pühapäeva hommikul ta ütles Jürile:

«Eks lähme täna ka kiriku... Täna ju kolmkümmend aastat tagasi, kui me kahekesi altari ees olime.»

«Pimevaim, kust sa seda na heaste tead!» imestas Jüri.

Küll Eeva teadis, ta oli kalendris ammu selle päeva ära märkinud. «Meitel jäi ju hõbepulm pidamata,» rääkis ta natuke häbelikult. «Sellepärast võiks nüüd meelde tuletada... Ega me just väga sandiste põle eland,» lisas ta.

«Ei, mis nüüd seda... Mis hõbedat selle töörahva abielus ikka on! Eks me tee siis korraga kuldpulmad.»

Aga kirikusse läks temagi, sest kuidas sa hakkad niisugusel juubelihommikul naisele vastu ajama. Ei, halvasti nad pole elanud, ja praegu ei oska Jüri milleski naise üle nuriseda. See naine pole enam noor, aga ilus on ta praegugi, hoolimata hallist peast ja kortsulisest näost. See naine pole kartnud rõõmu ega muret, et need teinekord jätavad jäljed ta näole, ta ei varja midagi. Jüri aitab talle palitu selga, Eeva seob rätiku pähe, selles asjas ta peab kõvasti maa pruugist kinni, isegi tanu peab olema, teisiti ei saa. Siis ta äigab mõned prügid mehe seljalt ja toriseb natuke: «Oota n'd, kus sa kipud! Näe, misuke sa takka oled!» Ei, sellel seljal, mis kolmkümmend aastat koormat kandnud, pole veel midagi viga!

Nad pühitsesid oma aupäeva kahekesi. Jüri ütles küll: «Eks kutsund ka mõni tuttav, mismoodi me siin kahekesi oleme!» Ilmar oli jälle ema juures.

«Põle kedagi kutsuda,» ütles Eeva. «Kõik nii laiali pillatud, kes tuttavad olidki.» Sugulased olid juba ammu maal talu ostnud, Laasmanni ja Tähve perekonnad olid purunenud. Liine oma mehega, selle narvakaga, oli küll olnud lühemat aega siin, aga nüüd sõitnud Venemaale — «Velotkusse,» nagu Liine ütles... «Ja põle südatki kedagi kutsuda — oma tühja tuba vaatama...»

«No mis sa nüüd!...» ütles Jüri etteheitvalt. Sellest pidi ju saama rõõmupäev. Kui võiks veel kordki olla nii rõõmus, kui oldi aastate eest! Võis seada nii ja teisiti, aga kollane sügisene nukrus ja lumivalge lein tungisid sisse uksest ja aknast. Võib-olla oleks siin rõõmsam, kui mõni noor hääl hõiskaks — võib-olla siiski ainult temal enesel.

Jah, vanadus!

Töö juures veel ei tunne, jonni pärast ei anna kellelegi alla. Aga puhkuse juures annab tunda.

Siis kargas Jüri püsti ja läks välja. Ta ei öelnud, kuhu ta läheb, aga poole tunni pärast ta tuli tagasi töökaaslasega, kes oli kord aidanud pada kanda. Eeva ei olnud kodu, ta tuli alles kolmveerand tunni pärast proua Adeele Loorentsoniga ja Ilmariga. Nad istusid koos ja rääkisid minevikust. Õnnelikud inimesed, kel pole veel minevikku! Ilmaril oli nende jutt igav, ta oli leidnud Jakobsoni koolilugemiku ja uuris seda, ta oli õppinud vara lugema.

Kui nad olid jälle läinud, istus Eeva ja luges vana piiblit. Ta luges Tobia raamatut, see oli ilus, nagu mõni jutt. Kuidas pärast jumala abiga kõik ometi nii hästi läks! Jüri oli juba telili asemel, aga ta silmad olid lahti.

«Ei meitest ikka talupidajaid vist änam saa,» ütles ta korraga.

«Hoidku-keelgu, kus nüüd seda!» ütles Eeva. «Seda mõtet pole änam julgend mõeldagi. Oli muidu nooruse rumalus.»

«Aga oma maja peaks kord ikka saama, olgu ta siis kui suur tahes!»

«Kas sedagi saab...»

«No mis me siis siit saama tulime?»

Kas linnast või maailmast üldse? Eeva ei teadnud midagi vastata. Suur hall raamat ta ees oli lahti, aga see oli niisama hästi kui kinni.

«Tarvis magama heita... Mu pea on täna nii väsind,» ütles ta.

VI

Päevad ja nädalad tulid ja läksid.

Juba paisusid kastanite pungad ja turul müüdi sinililli. Lilli osteti, et kinnitada kangelaste rinda. Aga leiba oli ikka vähem ja vähem. Üsna noored mehed läksid, nagu läks ka majaomanik Karjuse noorem poeg, maja noorhärra, kes alati oli olnud nii lahke Eeva vastu ja ikka teretas esimesena. Ta oli olnud päris laps alles, kui nad tulid siia majja.

«Mis sa temast nutad!» ütles Jüri. «Kui läheb isegi leskmaise viimne lootus...»

«Ei tea, kas see sõda änam lõpebki!» ohkas Eeva.

«Vana Salomoni poeg olla ka sõjas, langenud sakslaste kätte vangi,» rääkis Jüri. «Kirjutand, et ega Saksamaa jäta.

Küllap läks meelega — sehuke poluvärnik! Või need mis mõisnikudki muudkui aga piiluvad Saksamaa poole!»

«Eks ta ole ikka oma rahvas,» vabandas Eeva neidki.

Mõnikord, kui süda üle ajas, ütles Jüri ka mõne kibeda sõna ülemate kohta, kes priiskavad ja prassivad, kuna vaene soldat mingu surma nagu koer. Võib-olla tuli see sellest, et vahel käis siin ka Sarapik, kes polnud küll ammugi enam poisike, aga ikka kandis samu mõtteid peas. Ta oli selles nii sama kangekaelne nagu vana Säävelgi, ja seepärast nad ei hakanudki enam vaidlema. Oli teisi asju, milles nad olid ka ühel nõul.

Kevad aga tuli ja ühel kevadpäeval tuli kiri. Oli Soomes posti pandud, küllap oli Hermanilt. Ilmar oli kohe agar mees kirja lahti kiskuma ja luges ka teistele ette. Herman tulevat varsti koju ja jäävatki koju. Ta olevat merel haigeks jäänud, tema tervis ei taluvat seda. Kiri oli üsna lühike, tähed nurgelised, nagu poleks kirjutaja käega kõik korras.

«Jumal teab, kas ongi tast änam elulooma!» ohkas Eeva.

«Mis sa nüüd sellepärast — ei kannata merd välja, noh. Ta on sellest tükist minu moodi.»

Ja Jüri kõneles, et pole siin midagi viga. Aga ta kõneles üsna vähe, ja kui ta vaikis, oli ta kulmude vahel korts, mida seal polnud, kui tuli oma esimeselt lennult vanem poeg. Võib-olla tuli see sellest, et ta oli vanem... Aga kui ta oli üsna üksi ja avalik enese ees, ta pidi tunnistama, et ta polnud pojaga rahul. Ei saa ju keegi haiguse vastu, aga... Ei mahtunud siiski hinge mõte, et just see poeg, kellele ta oli pannud kõik oma lootused, oli säärane, kellest midagi ei saanud. Jüri kõneles tihti vastupidi sellele, mida mõtles. Aja jooksul siiski murdus sisemine kibedus läbi.

«Eks ta lähe nüüd rätsepa juurde, see amet tal veel proovimata,» ütles ta naisele, kui see ikka muretses, mis peaks pojaga peale hakkama. Oli hoopis teine tunne seista nüüd sadamas ja oodata laeva, kui oli olnud kord raudteejaamas.

«Helga» saabus, natuke sünge ja määrdinud purjekas. Herman tuli maale, rautatud kohver vasakus käes. See näis olevat kaunis raske, kes teab, mis tal oli seal sees, pill või midagi muud... Mihkel Lepp ei näidanud nägugi. Et vanemad kohe pärast teretust ei tahtnud rääkida oma asjust, nad küsisid

teisi. Mihkel ei olevatki laevas, ta olevat Soomes jalga lasknud. Kartnud, et siin temagi viimaks aetakse sõtta.

«Minust nad küll enam sõjameest ei saa, minu elulugu on läbi,» ütles poiss nukra naeratusega. Ta näis olevat ka veidi vanavanud, või oli ta muidu vanemaks muutunud. Ta nägu oli küll pruun, aga see oli kõhn, ja ta hoidis end kuidagi iseäralikult.

«Mis haigus sul siis ometi on?» ei saanud ema jätta küsimata.

«Kopsus,» vastas Herman kiiresti, nagu oleks tal vastus pähe õpitud. «Kops on haige — ja süda samuti. See on külmetusest, mis muud. Aga tohtrid ütlesid, et kui batsillused pääsevad sisse, siis olen surnud mees.»

«Ehk paraneb ikka,» lootis ema.

«Ehk paraneb,» ütles Herman nukra naeratusega, nagu poleks see paranemine talle enam tähtiski.

Isa võttis kohvri ja poeg ei keelanud teda, kohver polnud kuigi raske. Juba käimisest hakkas tal nii palav, et pidi mitu korda higi pühkima.

Kodus istuti vaikselt sööma. Kogu maja, kogu linn kuuldus olevat haruldaselt vaikne. «Nagu oleks juba praegu surnu majas,» ütles Herman. Ta võis kõige selle juures veel naljatada.

«Noh, isa, mis ma nüüd peale hakkan?» küsis ta pärast sööki.

«Mis muud kui magama,» arvas see.

«Ei, aga homme, edaspidi?»

«Noh, pidid ju surema hakkama?»

«Aga Jüri, mis sa nüüd sedasi!» tõreles Eeva.

«Oleks kõige parem,» ütles Herman. «Aga vahest siiski surm ei tule — minu ja teie kiuste.»

«Ehk saad rätsepa juure,» arvas Jüri. «Muud ametit ma änam ei tea.»

«Eks ma siis lähen rätsepa juure,» ütles Herman allaheitlikult.

Kui aga Eeva hakkas rääkima, et peaks tegema vanne, sest need on ikka head ja on mitu inimest terveks teinud, ta hakkas ootamatu ägedusega vastu. Ei, seda ei tohi, vannid olevat arst kõvasti ära keelanud. Ta ei kannatavat üldse niiskust.

«Kas on valus ka?» küsis väike Ilmar.

«On ikka ka,» vastas Herman. Ta oli vanasti olnud väga õrn, oli hädaldanud juba kõige tühisemate valude puhul.

Teisel päeval tulid majaelanikud uudishimulikkude küsimustega. Herman istus kuuri juures päikese käes ja selgitas kõigile pikalt ja laialt oma haigusest. Ometi olid inimesed umbusklikud. Mida nad otse oma silmaga ei näinud, selle kohta oli neil kohe oma arvamine. Isegi see, et Herman sageli köhis, ei hajutanud päriselt nende kahtlust. Eided vangutasid pead ja kõnelesid omavahel, selle Säävli poisi haigusega ei olevat õige lugu. Oleks parem, kui saaks lapsed tast eemale hoida. Nüüd sõja ajal olid eided hakanud igasuguseid haigusi kartma.

Herman sai aga lastega toredasti läbi. Ta rääkis neile päraselt huvitavaid juhtumusi oma mereteekonnalt. Vahel said isegi lapsed aru, et ta luiskas, aga ometi oli hea kuulata. Kuid siis ta märkas, et lapsed ei tulnud enam tema juurde, ja kui mõni ta lähedale sattus, ilmus kohe naine, kes käreda sõnaga ajas lapse tuppa. Ta ei saanud sellest alguses aru. Ta ei saanud enne aru, kui jutud olid emani jõudnud ja see hakkas küsima:

«Kas see sinu haigus külge ka hakkab? Viimati on sedasi, et teise laps siin ja . . .»

«Ei, ema, külge hakkamas ei ole midagi,» ütles Herman. Aga kes võis tema juttu uskuda, ta rääkis kõike nii süütu näoga.

Kuid siis tuli mõne päeva pärast, kui Eeva ja Ilmar olid kahekesi, jutu sees välja, et Herman oli keelanud poissi midagi rääkida. Küll Eeva uuris, mis see võiks olla, aga Ilmar ei öelnud. Tema oli aumees ja pidas oma sõna. Pealegi ei osanud Eeva kuidagi seda lapse käest küsida.

Aga nüüd ühel hommikul, kui tuba oli kangesti soe, juhtus, et Herman oli ajanud pealt ära kõik riided ja ka särk oli tõusnud üles kaenlaaukudeni. Siis märkas Eeva korraga pikka punast armi poja seljal abaluude vahel. Ta ehmus sellest praegugi veel, kuigi see oli ainult haavaarm. Kui ta eemaldas särgi veel enam, siis ta nägi sinakaid ja kollakaid laike poja kehal. Mõnes kohas oli veri valgunud naha alla ja paremas õlas oli teine suur haavaarm, millel oli veel kärngi peal.

Nüüd ta ei saanud enam kahtegi lugeda. Siis seda oli poiss nii kangesti varjanud, ja see oligi ta saladuslik haigus! Nii

väga oli ta häbenenud seda, et laskis enese kohta kes teab mis rääkida, ennem kui näitas kellelegi oma haavaarme. Oli pinud aeg, mil seesama poeg oli joosnud ema juurde kaebama, et teised poisid hoovis teevad talle haiget. Siis oli ema ta häbistades minema saatnud, talle ei meeldinud laste alatine kaebamine. Suur poiss, hoidku ise ennast! Nüüd siis ei tulnud ta enam kaebama, aga hoida ta ei osanud ennast nagu ennegi.

Et poeg seda nii varjas, siis ei rääkinud ema seda kellelegi. Ta ei rääkinud ka pojale, et ta selle saladust teadis. Nii elasid nad igaüks oma saladusega üksteise kõrval.

Pikkamisi paranes Herman siiski ja hakkas jälle rääkima tööotsimisest. «Mis töötegija sa praegu oled?» ütles ema. Isa arvas sedasama, kuid lisas: «Kui sa arvad, siis ma räägin Leemetsale, ta ükskord juba pooltehti lubas.»

«Sa siis ikka arvad, et minust peab rätsep saama?» küsis Herman.

«Kui sa kingissepa ametit paremaks pead . . .» ütles isa. «Teist-kolmat korda ma sinuga änam mässama ei hakka. Aeg on ka juba elama hakata. Su vend teenis selle ajaga juba rohkem kui oma leiva.»

«Tee siis, kuidas tahad,» ütles Herman. «Ega mul oma teha ei ole enam midagi.»

Jüri rääkis rätsep Leemetsaga, kes oli Laagna poolt mees ja oli siiamaani teinud temale kõik riided. Ta polnud just kõige peenem ja kõige kuulsam rätsep, aga kust see kõige parem alati võetakse. Pealegi oli Herman oma kõige paremad juba kätte saanud.

«Olgu peale,» ütles ta emale, kes soovitas ikka veel kuhugi poodi minna. «Ükskõik, mis tööga ma need mõned päevad mööda saadan, ega mul elu niikuinii enam pikalt ei ole.»

«Tohi sedasi rääkida!» ütles ema. «Tead ju, et meitel peale sinu änam lapsi ei ole.»

«Nüüdsel ajal surevad lapsed kõik enne vanemaid,» vastas Herman.

«Aga mis siis sedamoodi viimaks saab?» muretses ema.

«Võib-olla jumal tahab inimesesugu maa pealt ära kaotada, ehk tahab ise siia alla elama tulla ja teeb ruumi,» vastas Herman. Ta ise naeris seepeale väsinult, aga ema hakkas tõrelema.

Herman Säävlile oli elu ükskõik. Muidugi oli rätsep Lee-

metsa juures viimne vahejaam, sealt allapoole polnud enam teed, oli ainult tühjus. Aga pikad murelikud haiguspäevad olid lasknud tal kõik lõpuni mõelda, ta oli kuueteistaastane ja leidis, et maailm on hall ja õudne ja et mingi asi ei väärt enam püüdmist.

Rätsep Leemets oli kannatlik, veidi aeglane mees. Ta ei hakanud kärkima noore õpipoisiga, kelle käes kõik läks kaunis viletsasti. Õmble ja haruta ja õpi kannatama, et sa kaua elaksid! Tal oli kaks abilist, need polnud kumbki nii lõpmata kannatlikud, aga nad polnud ka nii igavad, kui oli rätsepmeister ise. Leemets rääkis ainult kolme juttu, igaüht iga päeval, aga vahel läks tal segamini ja ta rääkis üht juttu kaks korda päevas. Herman naeris alguses ta jutte, pärast aga, nagu teisedki, rätsepmeistrit ennast. Seegi oli omast kohast kannatusproov.

Härrad Sibul ja Hakkaja olid hoopis kärsituma loomuga, aga ka huvitavamad töökaaslased. Herman oli neid alguses pidanud kaksikvendadeks, pärast selgus, et nad polnud sugulasedki. Oli ime, kuidas kaks võõrast inimest võisid olla nii sarnased. Nad kandsid ühtmoodi riideid, sama mustriga kaelasidemeid, sugesid juuksed ühele poole, tarvitasid mõlemad rohkesti juuksevõiet ega kandnud kumbki vurrusid, nagu oli uus inglise mood. Herman hakkas kartma, et temagi pikapeale muutub samasuguseks, kui on need kaks, ja siis on neid kolm venda. Juba ta sugeski juuksed samale poole, ja et ta juuksed kippusid püsti tõusma, pidi ta neid rohkesti õlitama.

Mõlemad noorhärrad harjusid aja jooksul Hermaniga. Alguses olid nad teda natuke kohtlaseks pidanud — nagu Herman neidki. Aegamisi jõudsid nad üksteisele lähemale. Herman polnud küll osav töös, aga ta oli muidu tubli seltsimees. Kuigi alles noor, ta oli mõndagi näinud, ta polnud sugugi kodus mamma selja taga kasvanud tibuke. Ta oli täismees nagu need teisedki, kes mingil salapärasel põhjusel ei viibinud praegu kaitsekraavides, vaid nägid siin kurja vaeva tulise pressrauaga. Herman oli juba täitsamees, kes pani suitsu näkku nagu teisedki ja tundis laupäeva õhtul huvi selle vastu, kust võiks saada samagonni. See oli ainus, mis tegi elu veel elamisväärseks.

Inimene pidigi «noor olema rutuga», nagu nad vahel kolmekesi laulsid. Sõda ei lubanud lõppeda ja Herman ütles,

et aga see enne ei lõpe, kui tema läheb ja lõpetab. Praegu tal jäänud veel selleks mahti, praegu ta pidi asendama mehi, kes olid läinud sõjaväljale. Neid pidi ometi liikuma uulitsal, naabu silmil, viimane mood seljas ja viimased moesõnad suus. Oli vaja noormehi, kes mängiksid kitarri, laulaksid sõjalaule ja naljataksid tütarlastega. Mõnele tingimusele Herman vastas, teistele veel mitte, aga omal kohal oli ta väga tarvilik.

«Jumal küll — mis sest poisist niimoodi saab!» ohkas Eeva.

Jüri kehitas õlgu või lõi käega. Mis sa neist nüüdisaja noortest meestest? Mida tublim poiss, seda suurem kahju oli anda teda tappa või vigaseks lasta. Ja mingugi ta siit puhta ja ilma veata noormehena, tagasi tulles on ta ikka rikutud. Ei, see asi ei väärinud enam haletsemist. Kui saaks ainult teenida veel niipalju, et saaks kuski oma hüti, siis võiks oodata vanadust omal jõul, sest teistele loota praegusel ajal ei maksa.

Eevagi ei jõudnud küllalt põlastada. Kuidas need inimesed nüüd ometi elasid! Siinsamas majas oli noor naine, mees läks sõjaväljale, üsna sõja alguses juba. Naine ootas aasta, aga teist enam ei oodanud, hakkas siin kokku elama ühe vanapoisiga ja oli nüüd õnnistatud seisukorras, kuigi mees polnud vahepeal kodus käinud. Nüüd aga, mõne päeva eest, oli mees tulnud koju. Majaelanikud olid täis hirmu ja ärevust, et küll nüüd tuleb verelaskmistki. Aga ei, selle asemel olid ja pidutsesid kolmekesi koos, magasid ühes toas, mõni ütles, et ühes voodiski. Ja siis läks mees jälle tagasi, naine käis teise mehega teda veel saatmas. Üks eit omast majast ei saanud muidu rahu, kui rääkis sõjamehele, mis vahepeal juhtunud. Ja mees oli öelnud: «Kahju oli või, et ise ei saanud?» Ei olnud enam häbi naistel ega meestel!

Eeva rääkis seda mehele nagu suurt uudist. Ise toimetas pliidi juures. Kui ta aga ümber pöördus, polnudki meest enam toas, oli läinud kuuri puid lõhkuma ja Eeva jutu viimased sõnad olid tuulde räägitud. Ei huvitanud niisugused jutud enam kedagi. Oh seda elu küll!

Kui Eeva Säävel leidis, et elu siin majas ja selles uulitsas on mäda, siis leidsid teised, et mäda on terve tsaaririigi kord. Säärast juttu kuulis Jüri vabrikus. Ega see polnud uus jutt,

rohkem kui kümme aastat tagasi oli Tähve rääkinud seda sama. Aga enne oli tulnud lõpp temale kui tsaaririigile.

Nüüd kõneles Sarapik sedasama, aga ta oli juba tõsisem ja teadlikum mees kui Tähve. «Pange tähele, sel asjal tuleb kord lühike ja lai lõpp.»

«Kes selle lõpu teevad, sina või mina?» küsis Jüri. «Mis teevad paljaste kätega inimesed?»

«Et sinust tegija saab, seda ei usu keegi,» lausus Sarapik. «Mine tea, kas saab minustki. Aga küll tuleb aeg . . .»

«Ajage jah, nisukest juttu!» hirmutas kolmas mees. «Kui mõni sellest hingab, lüüakse mõni mees mättasse.»

«Mõni mees kardab, mõni mees ei karda,» vastas Sarapik.

Paar päeva hiljem läks Sarapik, aga ei mättasse ega ka Siberisse. Tuli minna soldatiks, kaitsema sama tsaari, keda ta kogu aeg oli siunanud.

Jälle tulid sügis ja talv. Inimesed ei rääkinud enam, et pole sõjaviletsust tunda saanudki. Viletsus roomas juba varjust välja, ilmus päise päeva ajal uulitsale. Linn aga kasvas nagu haige paistetanud kehaosa ja oli inimesigi, kes kasvasid tüseduses. Isegi vürtspoodnik Pehap Uubergi majast oli kolinud ära — oma majja. Vanamehel oli jäme kuldkett rinnal ja ta ei rääkinud enam nii, nagu igaühele meeldis. Ja kaupmees Paagland suri äkki leti taga — võistleja Jäärmann naeris, ta olevat kohkunud sellest, et talle tulnud üks ostja. Nii halvasti Paaglandi äri siiski ei läinud, tal olid veel majad ja oli raha. Ja matus oli tore, Eeva Säävel käis Ilmariga vaatamas. Jüri pilkas pärast, miks ta pole krantsi viinud.

«Nii kitsas puusärk oli — kuidas ta sinna mahtus!» imestas Ilmar. Tõepoolest polnud ta puusärk pealtnäha sugugi suurem hariliku inimese omast.

Paagland suri, aga mõnigi maalt tulnud paljasjalgne poiss, kes oli omal ajal aukartusega vaadanud ta suure sildi poole, oli läinud temast mööda kesklinna.

«Küll on nüüd hull!» ütles Jüri Säävel, kui viimaks see asi südamesse ei mahtunud. «Kogu aeg teeni ja teeni veel heaste, aga ikka kipub puudus majasse!»

Ega see asi nii hull olnud, ainult süüa ei saanud enam nii hästi, kui olid söönud varemini. Hea oli, et Eeva nii hoolitses riidematerjali eest, nüüd polnud riidepuudust karta muudel kui Hermanil üksipäini. Tal ei kõlvanud ometi kanda odavat jämedat maariiet, kui nägi ise iga päev valmistatavat

riidgid härradele. Noor mees tahtis vahel ka välja minna rahvasuguste hulka. Ja Eeva, kes mõtles poja siniseplekilisele seljale, mida see nii vapralt varjanud, andis järele, ei rääkinud mehele midagi ja hoidis raha kokku, et Herman saaks rahvasuguse ilusa ülikonna, nagu on Sibulal ja Hakkajal.

Kui mõelda, et neil läks palju paremini kui paljudel teistel Laasmanni eit, juba üsna kõver tudi, käis turul männikesi ja vorstirohtu müümas. Ta oli ikka Selma juures, aga see ei jõudnud ka niipalju teenida. Poeg, kel läks hästi, olevat saanud kindlustustöödele, nii et tal läks praegugi hästi. Ja Henn olevat ikka sõjas, aga ei kirjutavat kuigi tihti, ta olevat ju ka suurem kirjamees. Ilse aga — see olevat hoopis hukka läinud. Mingu ometi Eeva ja manitsegu tüdrukut, sest kuhu see niimoodi jõuda mõtleb. Elab ühe venelasega ilma laulatamata ja häbenemata.

Ei, mis manitseja või kohtumõistja oli Eeva. Ta oli oma nutud tütarde pärast nutnud. Nüüd pani ta Rahumäel kaks käit kokku ja tänas. Nii oli ikka kõige parem, nagu oli, aga kust võib inimene midagi ette teada.

Siis tuli päev, mil Jüri võis Eevale kinnitada: «Jah, keisert ei ole meitel änam!»

«Jumal hoidku, kuidas siis sedasi saab?» kohkus Eeva. «Kes meid siis kaitseb? Siis põle ju änam kohust ja õigust maailmas!»

«Kohus ja õigus jäävad ikka,» seletas Jüri. «Kes meid siiamaanigi kaitsend on, kui mitte meie isi? Meie oleme need, kes keisert kaitsevad, aga mitte tema meid.»

Eevale ei saanud see asi selgeks. Tema pidas ikka keisri puudumist selle põhjuseks, et rahaväärtus langes ja toidukraami hinnad kerkisid.

«Oli keiser ja oli kõik, aga nüüd on varsti nälg varaks,» ütles ta.

«Ei tea, jah, mis sest elust välja tuleb,» ütles Jürigi. Nüüd olid vabrikus kõik jälle kanged mässumehed, isegi need, kes siiamaani arglikult iga nurga taha vaatasid, kui mõni revolutsiooni nimetas. Nüüd tahtis iga mees olla kõige enam mässaja ja sellepärast olid kõik enamlased. Jüri Säävel ei saanud nii peeni vahesid teha, temale oli terve sotsialism natuke tumedaks jäänud, ja kui mingi asi talle tumedaks jäi, siis ta sellest asjast ei rääkinud. Ta käis endist viisi natuke kühmas, ei tõstnud peadki sellepärast kõrgemale, et nüüd oli

tööline hoopis tähtsam mees. Ta käis alguses ka koosolekuil ja nad tegid niisuguse narritembu läbi, et valisid vana Säävli komiteesse. Muidugi oli ka töölisi, keda sõimati vähemlasteks või koguni kodanlasteks. Viimaste, kõige hullemate hulka loeti ka Jüri Säävlit.

«Eks me ole nüüd ühesugused kodanikud kõik,» ütles Jüri. «Mis kodanlane ma rohkem olen?»

«Pursui!» täiendas siis teine mees, otsekui süljates sõna suust välja.

«Mis asjast ma rohkem pursui olen — mis mul rohkem on kui sinul?» küsis Jüri.

«Sul on habe,» ütles seepeale üks noormees. Selle üle naersid kõik erakonnad üksmeelselt, hea nali seob kõiki klasse.

Kuid polnud veel kaugeltki tööliste ja talupoegade vabariik, nagu vabrikus ikka tihedamini kõneldi. Ei, see oli päris kodanlaste vabariik alles, ja ka Kerenski polnud midagi muud, kui ainult natuke punaseks võõbatud kodanlane.

Vool vedas Jüri endaga kaasa. Ta kuulas koosolekul, kuidas kõneles tõeline tööliste juht. «Mis ametmees ta on?» küsis ta enda kõrval seisvalt väga käremeelselt vanamehelt, kes kord oli Sarapikku mättasse minekuga hirmutanud. «Kõnemees, tööliste eest võitleja,» vastas see. «Ta siis kuskil vabrikus tööl ei käi?» — «Ei, kus ta seda saab, tal suuremad asjad teha.» — «Siis on tema ka pursui,» ütles Jüri. Peaaegu oleks tal halvasti läinud.

Ei, niisugune mees ei kõlba kuhugi tööliste esindajaks. Milleks meile tagasikiskujaid? Milleks inimesi, kes ka kõige targemale ettepanekule vastavad eitavalt!

Asi oli nüüd hoopis hullem kui 1905. aastal. Sellest asjast oli Jüri tagantjärele hakanud pikkamisi aru saama. Aga nüüd läks kõik kole kiiresti, kõik kõnelesid nii palju. Ja elu oli räbal, turg toiduainetest tühi, muust kraamist rääkimata. Sõda nihkus aina lähemale, juba olid sakslased jõudnud Saaremaale.

«Oli ikka suur Eesti polk, kas see ei pidand neid kinni?» ütles Jüri. Mõte, et tulevad veel sakslased, oli kõige vastumeelsem.

«Viime vabriku eest ära — Venemaale,» oli tarkadel meestel kohe hea nõu teada. Venemaa on nii suur, seda pole keegi veel jõudnud ära võita, ei jõua sinna järele ka sakslane.

Jüri Säävel ei uskunud alguses seda juttu. Kuidas nad viia terve vabriku? Kes neid lubab? Kes lubab viia Venemaale vabriku, mille härrad Schirmer ja Hochwald olid rohkem kui kahekümne aasta eest siia istutanud, ja mis oli kasvanud nii lopsakalt, nagu nõuaks selline vabrik eriti niiskest, madalat maad.

Aga oli jagu saadud keisrist, oli saadud jagu isegi jumalast, ei saadud nüüd jagu tühipaljast vabrikust! Päev tuli, mil masinad üksteise järel asusid teele Venemaa poole. Jüri Säävel jäi maha, müts peos, nagu saadaks ta leivaisa aupaklikult minema. Ei, ta juuksed olid viimasel ajal palju kasvanud ja müts pigistas. Ei julge lasta juukseid lõigata, uued juuksed on jälle hulga hallimad.

«Noh, Nõmtak, mis me nüüd teeme?» küsis ta.

Mees, kes kord oma õla oli pannud ta koorma alla, ei teadnud palju rääkida, ta oli vähese jutuga nagu Jürigi.

«Eks lähme ka kõnesid pidama, ehk saame selle eest süüa,» jätkas Jüri. Siis ütles Nõmtak:

«Tea, kui oleks ka õige läind kaasa . . .»

Jah, miks ei läinud Jüri Säävel kaasa? Seda ta õieti kellelegi ei rääkinud, keegi ei küsinud ka palju, sest kel on aega niisugusel ajal teise asju pärida.

Kolm päeva oli Jüri tööta, siis läks Eeva salaja Adeele juurde ja rääkis temale. Veel samal õhtul tuli härra Loorentson ja lausus:

«Pole viga, äiapapa, küll ma kannan hoolt, et saate meile. Meie juba nii nalja pärast jalga ei lase.»

Oli natuke vastumeelt sinna minna, aga pidi ikka minema. Kas või juba sellepärast, et Ilmari ülalpidamine oli langenud täiesti tema mureks. Polnud enam pool aastat segaste aegade tõttu pensioni kätte saanud. Poiss aga käis juba koolis ja tema eest pidi hoolitsema rohkemgi kui oma lapse eest.

Jah, tee tööd ja vaiki, ja ära mõtlegi, sest kui mõeldes saab süda täis, kipub muist suust välja. Vea edasi oma koormat, ka siis, kui pole enam teed ees, kuhugi sa ikka jõuad, aga paigale jääda ei või, sest õhtu on ligidal!

Ei, Eeva Säävel ei saanud vaikida. Ta rääkis rõõmsa lesega samast majast, kes oli saanud võõra mehega lapse ja teenis talle leiba jumal-teab kuidas. «Kas sa jumalat ei karda?» küsis ta.

«Mis asi see niisugune on?» küsis lesk. «Kus ta kasvab,

puis või mais?» Ja ta püüdis valgustada vaest vana naist, et kõik on tühi lori, et pole mingit jumalat ega kuradit.

«Teadus on selle ammu kindlaks teinud,» ütles Herman kodus, kui ema sellest rääkis. Ka see veel! Nüüd olid ka inimesed tapnud oma jumalad, näis, kuidas nad muidu läbi said . . .

Oh, üsna toredasti! Herman Säävel näiteks oli oma elutahte jälle tagasi saanud. Ta oli omad hädad ja haigused seda puhku läbi põdenud. Kui ta nüüd ühel päeval ringi vaatas, ta nägi, et maailm polnudki nii hull ega hall, nagu ta oli alguses paistnud. Rätsepatöö polnudki kõige halvem käsitöö, igatahes häbeneda seda ei maksnud. Meister Leemets oli pikapeale jäänud temaga üsna rahule ja Sibul ühes Hakkajaga olid toredad sõbrad. Aga kõige rohkem oli ikka see suur vabadusejoovastus, mis mõjus. Ja see, et ta end ikka rohkem tundis mehena. Kui igavavõitu ja tüütav tööpäev oli möödas, algas elu kirev eeskava. Ja kui leiba oli sel ajal napivõitu, siis lõbu oli seda rohkem. Herman Säävel hakkas enesest uuesti lugu pidama, veel enamgi — nii teadlik enese väärtuses polnud ta veel kunagi olnud. Ta oli küll alles seitsmeteistkümneaastane, kuid vara kasvanud ja vara küpsenud. Ta oli juba üle jõudnud poisikeseeast, mille ta vend oli ületanud alleş naisemehena. Ta oli nägus poiss, ja neiud, kelle kasvule polnud sõja ega revolutsiooni tuuled hävitavalt mõjunud, pidasid temast lugu.

Polnud praegu aeg kurbmängudeks, praegu sobis ainult komöödia, kuigi verine jant, irvitus viltukistud näol, mis polnud enam võimeline nutmiseks.

VII

Ühel ähmasel küünlakuu hommikul oli Jüri Säävel näinud küll kollakat «Manifesti» mitmel pool tee ääres, aga igasuguseid teadaandeid ja üleskutseid oli nii palju, et neid ei jõudnud lugeda ega tahtnudki lugeda. Näis, et paljud alul isegi tulised enamlased hakkasid aja jooksul tüdima. Kui tuleks ainult rahu!

Alles vabrikus kuulis Jüri, et Eesti on kuulutatud iseseisvaks riigiks. Alguses oli see asi üsna tume ja segane. Mis siis sellega jälle saada taheti? See kubermang ja — omaette riik . . . See oli ju naeruväärt!

Mõni mees teadis seletada, siis ei tohtivat sakslane sisse tulla. «Kes teda keelab?» — «Niisugune on säädus.» — «Kelle säädus? Kes selle sääduse maksma paneb?»

Eeva teadis kodus sedagi uudist. Sõnumi oli toonud Mihkel Lepp. Siin ta oli jälle tervelt, nägu naeru täis. Ta oli tulnud juba ammu, aga ta polnud seni aega saanud sõpru üles otsida, ta oli teinud revolutsiooni. Oli teinud Peterburis ja tulnud sealt siia. Temasugune mees oli ju ikka igal pool kõige sees.

Tal näis olevat midagi südamel, sest ikka ta otsis juttu ja naeris vahel päris põhjuseta. Viimaks ta vaatas kord vilksamisi Ilmari poole ja ütles: «Noh, nüüd te olete siin kolmekesi . . .»

«Ei tea, kus Herman täna nii kauaks jääb,» ütles Eeva.

«Ah Herman ikka elab alles?» ütles Mihkel pooltahtmatult. Siis ta tegi ruttu teist juttu. Ja kui Herman koju tuli, ta läks ilma teretamata Mihklist mööda tagatuppa ega tulnud sealt enam välja. Mihkel hakkas varsti minema.

Järgmisel päeval tulid sakslased. Jüri Säävel ei rääkinud sel päeval ühegi inimesega. «See tuleb sellest, et ei ole änam keisert,» ütles Eeva. «Küll me nendel sakslastel elu kibedaks teeme!» ütles Herman.

Aga kibe tuli kätte teistele. Suvel oli asi niikaugel, et Eeva läks kakskümmend versta jala — sugulaste poole, kes olid ostnud talu. Sugulased olid õnnetu ja hädise näoga vastas: oi, ajad on halvad, nii halvad, et ei ole enestelgi midagi!

«Ega ma muidu taha — raha eest . . .» ütles Eeva.

Peremees vaatas raha nagu kass suhkrutükki. «Mis ma selle rahaga teen, ega see sünni endal süüa ega lehmale anda! Mis me, kaks vana inimest, siin änam teha või saada jõuame . . .»

«Ma tulen appi rukist lõikama,» pakkus Eeva.

«Millal sa viimati rukist lõikasid — kas sa änam oskadki!» ütles perenaine peene häälega. «Linna inimene, kont nõrk, hakkad nüüd ennast ilmaaegu tapma . . .»

Suure nurumise peale ta sai siis natuke korvi sisse — võid, mune, isegi liha ja tangu. Raha ei võetud, anti niisuguse näoga, nagu antaks armuandi, — kus sa pääsed, pead sugulastele ikka andma, võõrale saadaks koera kallale.

Esimene see kord oli ja viimaseks jäi. Eeva maksis ennemini rohkem ja ostis võõra käest, kui osta sai. Käis rukist

lõikamas ja tõuvilja koristamas, ja ei paistnudki välja, et tal oli linnainimese nõrk kont. Ta oleks võinud veel teha maatööd kui palju, oleks perenaise ametit pidada jõudnud küll. Tal olid head jalad ja hea õnn, kuigi valve oli vali, tema pääses ikka läbi, ja tema pere laud polnud nii kehv, kui oleks võinud olla.

Pidi ennast igati aitama. Vabrikust olid nad saanud ka tüki peenramaad, ise tuli see küll üles harida, aga maa oli hea, sügisel sai siit mitugi käru- ja seljatäit koju vedada. Ja pärast tööd tuli ka Jüri siia, see värske «pluht» oli koguni terviseks. Üks lohutus pidi inimestel, kes end pärast päikeseloodet kangejalu kodu poole vedasid, ometi olema.

Oli muret homse eest, aga homme sai eilseks, oldi jälle tükk maad edasi. Nii tuli sügis, ja näe — nad olid kõik elus ja terved.

Sakslased läksid. Ja Jüri Säävel küsis: «Mis nüüd?»

«Mis nüüd viga, nüüd on Eesti vabariik,» ütles Ilmar. «Kes veel tuleb, sellele anname vastu vahtimist,» lisas Herman.

Jüri naeris. See oli muidugi lastejutuks hea küll. Lastele see ainult sobiski.

«Ei tea, kedast te keisriks panete?» küsis ta.

Vabariigi keisriks! See jutt sobis muidugi ainult säärasele vanamehele. Poleks uskunud, et Jüri Säävel on juba nii vana.

Taas üheĺ õhtul istusid Jüri Säävel ja ta naine vilkuva lambi juures ja sõid õhtust. Nad olid kahekesi, Ilmar oli jälle läinud ema vaatama, aga Hermanit polnud laupäevaõhtul oodatagi. Nad istusid ja kõnelesid vaenlasest, kes lähenes Tallinnale.

Vaenlastest? Oli see töörahva vaenlane? Vabrikus ootasid mitmed nagu päästjat — oodatagu ainult, küll enamlased on varsti siin ja siis kääname kaela! Kellel? Kodanlastel. Keegi oli öelnud, et ka Jüri Säävel on kodanlane, siis tuleks ka tema kael käänamisele. Ei, seda Jüri ei kartnud, tema kael polnud küll eriti jäme, aga oli kogu aeg oma pead ausalt kandnud, kes selle kallale ikka kipub. Ei, tema ei teadnud õieti, oli see vaenlane, kes lähenes, või mitte.

Küll aga teadis ta, et noor vabariik tegi viimseid jõupingutusi, et saata võitlejaid vaenlasele vastu. Jah, leidus inimesi, kes läksid isegi vabatahtlikult — noored rumalad koolipoisid ja . . . Küllap oli täismehigi, kes olid nii harjunud sõjakäraga, et teisiti ei saanud. Mis mõelda neist meestest? Suure Venemaaga sõdima minna — mõttetus! Aga ometi — kui see peaks tõeks saama, kui tuleks rahu ja rahuline olemine nagu vanasti . . . Oma maja, oma maalapike, seda ei olevat enamlaste riigis. Ja kas seda saab üheski teises riigis, kui kogu aeg segadus järgneb teisele, ja ei tea, kas on homme elugi, rääkimata tööst ja leivast . . .

«Peaks ikka tsaariaeg tagasi tulema!» ohkas Eeva.

Ei, isegi tsaariaega ei taha Jüri Säävel. Imelik inimene, mis ta siis ometi tahab . . .? Kas te siis ei mõista, et ta on vana mees, natuke isemeelne vana mees, kes ei taha muud kui rahus käia oma teed. Mingu ja sõdigu — mis see tema asi on! Mingu ja löögu vaenlane tagasi, kihutagu venelased maalt välja — mis siis! Siis jagatakse mõisad ja . . . Jagagu, Jüri Säävel sealt saama ei lähe, sest tema pole midagi teinud. Aga need, kes on nooremad, mingu ja ajagu vaenlane tagasi . . . Nii, et ikkagi on vaenlane?

«Muidugi vaenlane!» ütles Eeva. «Tapsid keisri ja jumala!»

«Ah, sind oma keisri ja jumalaga!» Töörahval ei ole keisrit ega jumalat. Aga kui isegi Sarapik, see vana punane, võitleb nüüd enamlaste vastu, siis . . .

Ei aita isegi see, et heidad voodisse ja kustutad tule. Nagu kostaks kauget kahurimürinat . . . Ei, see ei või olla, ega nad kuradid . . . Jah, Jüri Säävel, sa ei saa kuhugi põgeneda, sa pead otsustama — poolt või vastu, olla või mitte olla . . . Nad ütlevad kõik, et sa oled leige, et sa mõtled ainult enesele, sest sa ei räägi kunagi . . . Ära räägi, kui sa ei taha, aga öösi oma voodis pead sa mõtlema ja otsustama!

Kell oli kolm läbi, kui abielupaar Säävlite noorem võsu nagu lastud lind kohmitses hoovivärava taga ja laulis: «Elu, elu, miks mind vaevad!» Ta talus vaikselt ema etteheited ja vopsud ja puges pooleldi riietes voodisse. Ema tõstis voodi seest mahakukkunud pildi, millele oli kirjutatud: «Igavesti sinu Inge». Ei olnud näha, kas tüdruk oli ilus või mitte, sest poiss oli porise saapaga astunud talle näkku.

See oli Herman Säävel, kangelane. See oli noormees, kes oli otsustanud vabatahtlikult astuda kodumaakaitsejate ridadesse. Miks ei pidanud minema tema, kes juba ammu oli ihaldanud suuri tegusid, kui läksid mammapojad-koolipoi-

sid, kui läks kunagine koolivend Kuldver ja isegi ta isa tuntava Nõmtaki vanem poeg, kes oli Hermanist vaid pool aastat vanem. Ta oli otsustanud, liisk oli langenud, sellest see öögi oli läinud nii metsikult. Sõjamees võib enesele mõndagi lubada.

Hommikul kuulis Herman, mis ta vanemad sellest sõjast arvasid. Õieti kuulis ta ainult ema arvamist, Jüri ei öelnud midagi otsekohe välja. Neil keerulistel aegadel oli ta õppinud keeruliselt kõnelema, nii et sellest võis välja lugeda üht ja teist.

«Jah, ei mina põle keelaja,» ütles ta. «Mina olen püüdnud sind juhtida sedasi ja teistmoodi, heaga ja kurjaga, aga ei sellest tulnd välja kedagi. Nüüd sul on juba mehepikkus käes, ehk saad seal mehemõistuse ka. Ja kui peakski enne surm tulema, ehk on veel parem, et inimene sureb, kui et ta mõistuseta elab.»

«Mis sa oma[illegible]sedasi räägid!» manitses Eeva. «Kui sina ka inimese moodi räägiksid, ehk ta siis jääks minemata.»

«Mis ta siin paremat teeb? Sa saad vist küll palju head meelt! Siis ei ole vähemalt silma all.»

«Sa jüstku vihkad oma lapsi!» ütles Eeva.

«Eks vihaku nemad mind ka,» ütles Jüri. «Ega ma kellegi armastust põle palumas käind.»

Kuid Herman ei lahkunud kodust vihaga. Ta silm muutus isegi vesiseks, kui jättis emaga jumalaga. Ema andis talle kaasa hästi soojad villased kindad ja sokid — neid pakse kindaid ja sokke polnud poeg kunagi varemini tahtnud. «Küll ma toon nad sulle nõeluda, kui katki lähevad!» ütles ta emale. Ta andis isale lahkumisel kätt ja seegi ei keelanud oma. Korraks oli Jüril nii imelik tunne, kui märkas, et selle poja käsi on väike ja pehme, nagu oli kord aastate eest mõelnud. Noh, vahest ta siiski tuleb tagasi, sest kes teab, kuidas see asi lõpeb . . .

Mis lootis Eeva? Siis sedagi teed tuli poega saata. Näib nüüd, et see sõda ei lõpe enam iialgi. See on nagu unenägu. Nad läksid koju ja vaatasid mõlemad omaette maha. Jüri ei ostnud isegi ajalehte enam.

Nüüd ostis Eeva ise ajalehte. Ta luges vahel ka ise, aga see nüüdne trükk oli nii vilets ja segane, ja siis hakkasid ka juba silmad vanaks jääma. Ilmar oli nüüd vanaemale silmaks. Ei olnud siin küll sõnagi Hermanist otsekohe, aga oli üldist juttu,

siis rõõmustas noormeest ja osalt eitegi. Vaenlased taganesid, taganesid, ja maa vabanes neist nagu põld kevadel lumest.

Siis tuli kiri Hermanilt. See oli kiri täis isamaalist vaimustust. See poiss oskas hästi kirjutada, kui ta ainult viitsis. Ta kirjutas ka mõne pisiasja oma elust, heitis naljagi. Ei, mis sõjamehe elul viga! Ilmar hakkas kahetsema, et ta oli nii noor ja pidi jõlkuma koolivahet. Herman ei kirjutanud rasketest ega kibedustest, neist ei rääkinud ta enam ammugi teistele. Ta oli vaikiv kangelane. Külmast, näljast ja surmast pelnud kirjades sõnagi. Ei olnud seal midagi sellest ööst, mil ta oli värisenud, kiristanud hambaid, rebinud küüntega külmunud maad ja palunud jumalat, kelle olemasolu ta ei uskunud, ja ainult hirm ei lasknud teda oma postilt ära joosta. Ei olnud neis kirjades midagi päevadest, mille jooksul ta iska rohkem ja rohkem oli harjunud selle eluga, harjunud surmaga silma ees ja selja taga. Ta oli kirjutanud võidukast heitlusest välise vaenlasega, aga vaikis võitlusest iseenesega, mis polnud vähem kangelaslik ja võidukas.

Ühel kevadõhtul külastas Säävlite perekonda noor lipnik, kes läks rindele ja küsis, kas neil on vahest midagi saata oma pojale. Ta tutvustas end Leo Kuldveri nime all, ütles enese olevat Hermani sõbra. Jüri, kes muidu palju ei rääkinud võõrastega, ajas temaga tükk aega juttu. Lipnik Kuldver rääkis ta pojast ainult head, seepärast ta ei uskunudki kõike. Aga kui Eeva oli otsinud kokku üht ja teist ja valmistanud paki, kui võõras oli läinud, istus Jüri tükk aega laua taga ja kordas endamisi: «Imelik! Ei tea, mis veel viimaks näha saab!»

Ja siis ta tuli jälle koju ajalehega. Eeva oli ka ostnud ajalehe, nii oli neil ühe päevaga kaks ajalehte ja Ilmar pidi teise ära peitma, et muidu vanaisa hakkab riidlema. Vanaisa ei pannud tähele, ta oli nagu rõõmus täna, just kui oleks juhtunud midagi head. Juhtunud oli aga hoopis halba — noor vabariik oli saanud veel teise ja tugeva vaenlase.

«Oleks mul nüüd teinegi poeg veel elus!» ütles ta mitu korda.

Aga nüüd oli kord vabrikuski üksmeel, ja oli ka uulitsanurkadel ja hooviväravais. Just nagu oleks see lisavaenlane olnud noore riigi iseseisvuse kindlustajaks, nii rääkis nüüd

mõnigi mees oma riigist ja oma rahvast, kuigi varemini oli ainult õlgu kehitanud. «Jah, ime see oli, aga tõeks läheb!»

Jaanipäeva paiku tuli kiri ka Hermanilt, ta oli nüüd tükk aega vaikinud. Tema võitles ikka venelaste vastu ja nüüd oli tähelepanu nendelt natukeseks ajaks kõrvale nihkunud. Hermanil oli rõõmustav uudis, ta olevat juba noorem-allohvitser. «Viimaks teebki see sõda tast mehe,» ütles Jüri. «Annaks jumal, et ikka tervelt tagasi tuleks!» ütles Eeva. Aga Ilmar küsis: «Kuulge, kas Herman ohvitseriks saada ei või?»

Nii möödus suvi, mille jooksul Herman Säävel oli oma elus esmakordselt kangelane. Ta oli ju siit nii kaugel ja polnud veel kordagi kodus käinud. Nad olid temast kuulnud vahel teiste kaudu, aga rinne oli pikk ja mehi palju, kes neid kõiki teadis. Üsna suve lõpul, mõni päev enne mihklipäeva, tuli kangelane äkki koju.

Paistis, nagu oleks ta veelgi kasvanud, ta nägu oli muutunud hulga mehisemaks ja isegi priskemaks. Selle kohta ei saanud isa mõnd naljasõna ütlemata jätta. Aga see polnud ju ka kellegi elu, mis ta siin enne sõda oli elanud.

«Noh, nüüd räägi sõjajuttu!» ütles Ilmar koolist tulles. «Mis kangelastegusid sa siis siiamaale oled teind? Mis eest sind allohvitseriks ülendati?»

«Tapmise eest,» vastas Herman natuke üleõla. Aga samas ta andis poisile kõige südamlikumat nõu: «Ära sa viska oma raamatukotti niisama voodinupu otsa nagu mina. Parem näe praegu natuke vaeva, siis on pärast hoopis teine asi.»

«Täna on ometi suur püha,» ütles Ilmar. «Ma ootasin sind juba ammu. Igaühele koolis rääkisin, missugune suur kangelane mu suur vend sõjas on.»

«Kangelane on see, kes ei olegi sõjas,» ütles Herman. Ja nii ta ajas edasi vastuoksa juttu. Tõesti, sisemiselt ei paistnud temaga olevat kõik nii korras, kui oli väliselt. Ilmar leidis viimaks, et onu ajab päris punast juttu. Aga isegi seejuures jäid Hermani silmad halliks ja ilmetuks, ta ei olnud südamega millegi küljes.

Siis ta rääkis ära oma plaanid. Ta ei mõtlevatki enam sõtta minna. Tal olevat üks tuttav kapten, kes viivat ta laevaga välismaale. Miks pidi ta minema veel tapma vendi või laskma ennast tappa, kui laias maailmas ootasid vabadus, rikkus, õnn!

«Ega ma hull ei ole, et usun, et see kämblasuurune maa-

lapp siin püsima jääb! Siin sea ennast nagu teiste kuulipildujate ette vaateaknale.»

Jüri Säävel oli kuulanud seni vaikides. Siis, ilma et oleks sõnakohe vastanud poja jutule, hakkas rääkima meestest, kes olid läinud siit suure õhinaga Venemaale — ikka sõja eest ära. Olid tulnud jälle tagasi üsna norus päi, nagu Liinegi oma mehega. Ega siinsamas paigas pole mingi paradiis, aga siin on vanemad siiamaani elanud, eks elatakse edaspidigi.

«Vanemad kündsid puuadraga ja sõid aganaleiba — kas meie peame sedasama tegema?» küsis poeg.

«Ja mis ülemus selle kohta ütleb, kui nüüd ära jooksed?»

«Mis neil ütelda! Kuulutavad väejooksikuks, see on kõik.»

«Ja kui sind kätte saadakse?»

«Ei juba saada. Enne kui keegi teabki otsima hakata, oleme meie juba mere taga.»

«Kes need meie on?»

Nüüd ehmus poeg, et oli natuke palju rääkinud. Ta hakkas ruttu vabandama, et ei olevat kedagi muud peale tema, ta mõelnud laevamehi ja ennast.

«No misuke laevakapten võtab su oma laeva õnnetuseks?» küsis isa.

«Eks raha tee kõik,» vastas poeg.

«Ja kus sul see raha on siis?»

«Ma pidin just paluma, et sa annaksid — laenaksid selleks korraks veel ... See on viimane kord, kus ma su käest midagi palun, enam ma su silma alla ei tule.»

«Minu silma alla sul põle küll änam tarvis tulla, aga raha mul selle jäuks ei ole,» rääkis Jüri äkki ootamata valjult. «Kui ka oleks, ma ei annaks. Ma ei julge oma silmi änam kuski näidata, kui üteldakse: näe, selle poeg on väejooksik! Kes käskis sind alguses sinna kippuda? Joosnud siis, lõigand kas või sõrmed maha või suitsetand siidi, kui oleks tahetud ajada, ma põleks sõnagi rääkind. Aga kui sa nüüd ää joosed, siis ma — jah, siis ma ei tea änam mitte, mis ma sinu kohta ütlema pean!»

«Aga isa, sa ei teagi, mis sa räägid! Mu südametunnistus ei luba mind enam sõjas olla ...»

«Eks ma siis pea isi su püssi ja mundri võtma ja sinu asemel minema,» ütles Jüri.

«Kui sa ise oleksid seal lähedalgi olnud, siis sa ajaksid teist juttu,» ütles poeg. «Ise oled veel tööline!»

Jüri hakkas naerma, nagu ta vahel pahameelega naeris:

«Seda juttu ma olen nii palju kuulnud, et sellega sa mind küll ei pööra. Olen sõimata saand küll, aga läksin ikka õma teed. Ja need, kes laulsid ikka sealtpoolt, kust tuul, põle sellega suuremat au ja rikkust teenind ühti.»

«Sa loodad vist auraha saada oma... oma küürutamise eest!»

«Mina ei taha midagi rohkem, kui oma kahe käega teha jõuan. Ei ole kellegi käest tahtmas käind ega lähe ka. Mina võin igaühele julgelt silma vaadata. Ja see tuba, mis mina ja su ema oleme vaevaga puhta hoidnud, jäta puhtaks! Kui tahad minna, mine — uks on seal... Seda ust põle sul tarvis änam otsida, ja mind, vana rumalat töölooma ja küürutajat, pole sul tarvis tundagi!»

Herman tõusis püsti ja läks jumalaga jätmata välja. Kui ta oli läinud, hakkas ema nutma ja Jüri kallal tänitama, kuni see äkki püsti kargas ja kähvatas: «Kas pead ükskord oma lõuad!» Siis nägi Eeva, et mees oli tõesti vihane, ega rääkinud enam.

Herman aga käis linnas ringi, nägi paari tuttavat, teretasid ja tal oli halb. Kõik vaatasid — niisugune tore noor sõjamees, isamaa poeg... Kus mul õige isamaa! Tulid meelde sõbrad rindel, kes olid jäänud maha süütu aimuseta. Siis ta oli mõelnud, et on tore, kui teda oodatakse ja oodatakse asjata. Kuidas rooduülem muutub vihast siniseks ja pistab ropult vanduma, aga see on juba hilja, tema laev on läinud. «Ei oleks seda uskunud!» ütlevad tuttavad ja sõbrad. Sõbrad? Tuleb välja, et need ikka ei ole ta sõbrad. Kes on siis ta sõbrad? Kas on seda Alfred Laasmann, tema valgustaja ja õigele teele juhtija? Ei, lõpuks tuleb välja, et tal ei olegi sõpru, et ta on niisama üksi kui see vanamees, kes ta vandudes uksest välja ajas. Mis pagana viga on Herman Säävlil, et tal ei ole tõelisi sõpru?

Siis tuli meelde Mihkel ehk Mihhail Lepp, see kartmatu meremees ja sõbramees. Kes teab, kus ta nüüd hulgub, ta on vist küll juba vana mees, oma viiskümmend aastat täis. Nad olid olnud sõbrad kuni selle õhtuni, mil ta jättis Hermani poolsurnult maha ja jooksis minema. Kuigi oli ise tüli välja

kutsunud. Nüüd ei andnud Herman enam kätt Mihkel Lepale. Aga kui tema on Ameerikas, vaevalt ta kohtab seal kedagi neist, kes temale kätt ei anna.

Ta käis ikka edasi ja edasi. Juba saabus pimedik. Ta oli jõudnud Lasnamäele, kus vingus tuul nagu metsaline. Kes teab, kui kaua peab niisugust tormi ja millal laev välja sõita saab? Ja kust võtta nüüd raha? Mõni maha lüüa ja paljaks riisuda, niisugust nõu annaks vist küll Alfred Laasmann, 1905. aasta mässumehe Oskar Laasmanni õepoeg. Kui teaks, kus on vanemate raha, läheks homme päeval, kui isa on tööl. Kas salaja, heaga või kurjaga pressiks selle ema käest välja... Nad teenivad jälle, vanamees käib tööl, ta on küll juba vana ja kondid on tal kanged, aga tööd rühmata ta jõuab. Ja vanaeit kühveldab lund või käib peenramaalt kapsaid ja kaalikaid tassimas, peenike keha mitmetpidi kõveras raskete kandamite all. Tema «sõbrad» aga kükitavad seal kaevikutes, lasevad püssi ja hoolitsevad selle eest, et keegi ei pääseks seda vanapaari raha tagasiteenimisel takistama. Mõni loll sureb vahel, mõni piimahabe tuleb juurde, mõni säärane nagu Ilmar, niisama lapsik patrioot, kuigi ehk natuke vanem.

Ta tuli linna. Imelikul kombel ei väsinud jalad, vaid oleks tahtnud veelgi käia. Kuhu minnagi? Talle tuli meelde üks aadress. Ta läks sinna, kuid uks oli kinni, koputamisele ei vastatud. Lukuaugu katmiseks oli seespool käepidemele riputatud sõdurimüts, mis kukkus nüüd kopsatades alla. Herman sülgas ja tuli tulema. Milleks segada — vahest ollakse seal seas parajasti sentimentaalsed, kirjutatakse pildile «Igavesti sinu Inge» ja antakse see talisman mõnele surmaminejale, kes enne seda püüab veel külvata, et lõikaja vikat ei jääks roostetama. Missugune mõttetus on küll see elu!

Ja Herman Säävel käis edasi elumõtet otsides nagu suretamatu juut. Hommikuks ta jõudis jälle koju. Ta ootas nurga varjus, kuni isa läks jälle tööle. Ta suur raskelt astuv kogu kadus peagi mustjashalli pimedusse, ta tööriided olid täpselt sedasama värvi. Kunagi olid nad vahest teist värvi, iga ilmkond isesugune, aga lõpuks nad olid kõik ühte värvi. See oli rauatöö värv, sel hommikul see tundus Hermanile nagu vaeva värv. Ja seda pimedat orja, kes käis nagu Simson Kaatsa veskis, ei päästnud keegi... sest ta ise ei tahtnud pääseda, ei tahtnud saada nägijaks... Herman oli katsunud

vaadata, aga ei näinud maailmas midagi peale inetuse ja mõtetuse. Mõnikord oli kõige targem üldse mitte näha.

Nüüd ta läks tuppa. Ema hakkas kohe jälle nutma, aga Herman ei öelnud talle ainustki head sõna. Ta teadis, kui ta ainult avab suu, on kõigel lõpp, kõik ta mehisus variseb pihuks ja põrmuks ja ta hakkab nuuksuma nagu laps. Ema aga ei saanud vaikida, kuigi nägi, et poeg nagu ei kuulnudki, mis ta rääkis. Ta oli harjunud sellega, et mehed ei kuula üldse, mis naised räägivad, ja nad ei räägigi selleks, et neid kuuldaks, nad räägivad rohkem iseenesele. Ainult siis ei ole rumal rääkida, kui teine inimene on toas.

«Isa ütles hommiku, et kui muu asi ei aita, ta läheb isi ja annab su üles,» rääkis ema.

«Mingu!» ütles Herman. «Üks surm on sama hea kui teine.» Siis ta hakkas naerma. «Tal pole midagi üles anda, mul on praegu ametlik puhkus. Ja mis ma mõtlen, seda ei tea keegi.»

«Kust sa selle raha võtadki, meitel küll ei ole,» jätkas Eeva. «Mis mõni kopikas korjatud oligi, see läks ju Venemaale, ega seda põlnd ka teab kui palju. Tea kas on praegu niigi palju, et saab matuseraha, kui peaks tarvis minema . . .»

Aga ta otsis siiski ja tuli pärast seda, kui Ilmar kooli läinud, tasakesi voodi ette, milles Herman lamas.

«See on kõik raha, mis meil hinge taga,» ütles ta. «Võta see jumala nimel ja mine!»

«Mis siis isa ütleb?»

«Ütelgu mis tahes, ma ütlen, et mina andsin . . .»

Eeva taganes äkki kohkudes, sest poeg kargas üles, nagu oleks teda uss nõelanud, tõmbas sineli ja mütsi ning otse jooksis välja.

Eeva luges raha värisevi käsi uuesti üle, — ei sellega saanud sõita kuhugi, jah. Ei olnud inimesel pääsemist neilt röövbastelt, mis kõrgem võim ette seadnud . . . Ta läks jälle välja hoovi koperdama, aga ei teadnud isegi, mis ta tegi või mis oli tarvis teha. Jalad viisid teda siia ja sinna, tal olid, jumal tänatud, ikka head jalad.

Sel õhtul lõppes Hermani puhkus. Ilm oli jäänud vaikseks, sadamas oli mitu suurt laeva sõiduvalmis. Üks mees oli käinud siin juba mitu korda. Nüüd ta sattus Hermanile otse vastu ja teretas tuttavliku irvitusega. Keskmist kasvu, alla

kahekümne, kuid veidi vana näoga, heledate juuste ja tumedate silmadega — säärane mees oli Alfred Laasmann.

«Tere, Alfred!» ütles Herman. «Noh, kas lähme?»

«Sul alles need riided seljas? Kas raha said?»

«Raha? Milleks raha? Ideaalses maailmas pole raha vaja!»

«Ära jampsi! Kas vanamees ei andnud või? Kurat, sinust ei ole ka meest!»

«Ei ole raha vaja!» ütles Herman ja naeris jälle. Siis äkki ta muutus tõsiseks. «Nüüd on naljal lõpp! Reamees Laasmann — marss jaama!»

«Ära, kurat . . .» algas teine. Kuid nähes äkki midagi, ta silmed lõtvusid ja viha lainetas näkku. «Provokaator!» urises ta.

«Tuleb päev, mil sa tänad mind selle eest,» ütles Herman Säävel. «Kui sa mulle kord rohkem ei võlgne, siis vähemalt surma.»

Ja nad läksid. Vaguniratastе raudne rütm harjutas neid veel kuulipilduja kiirema taktiga. Alfred Laasmann välgutas veel silmavalgeid, kuid nüüd polnud enam midagi teha. Herman Säävel oli lõtvunud, kössi vajunud ja vaatas välja õhe, kus vilkus harva mõni tuli. Maal oli rahu, inimesed koristasid päeval põllusaaki ja magasid öösi oma väsimust.

Sõbrad tulid Hermanile vastu, nad olid iga puhkuselt tulijaga sõbrad. Ei, Herman ei toonud neile midagi. «No kuule, missugune sa oled!» hurjutas Nõmtak. «Nagu surmakutsar! Liiga oled teinud enesele, — ei sina oska kuldset keskteed käia!»

«Ei oska jah,» ohkas Herman Säävel. «Keskteed käivad inimesed rahuajal.»

VIII

«Kas sa oma pojast ka oled kuulnud?»

Jüri Säävel ei kuulnudki. Ta kuulmine hakkas tõesti raskemaks muutuma, ja kui ta oli veel omaette mõttes, ta ei kuulnud tasasemat küsimust. Aga võib-olla ta ei tahtnudki kuulda, sest et ei vastanud ka siis, kui teine küsimust valjemini kordas.

«Mis sul on?» küsis nüüd töökaaslane Nõmtak. «Sa mitte ei võta enam jutulegi! On su poeg seal nii suureks isandaks saanud või?»

«Mis kuradi poeg?» urises Jüri. «Palju mul neid poegi ikka peab olema?»

«Ega ta sul ometi siis pole surma saand?»

Teine mees oli päris murelise moega. Tal oli ju ka endal poeg. Ja ta toetas alati heal meelel õla kaaslase koorma alla, olgu see ka murekoorem.

Aga ei, Jüri Säävli allohvitserist poeg polnud siiski surma saanud, vähemalt Jüri seda ei kinnitanud. Tõepoolest ta ei teadnud isegi, kuidas pojaga lugu oli. Eeva ei teadnud pojast rohkem, kui et see oli kodust välja joosnud nagu poolemeelne.

Isegi väike Ilmar venitas põlglikult suud, kui tuli jutt «suurest vennast». Ta oli praegu kõige kangelasmeelsemas elueas, luges «Tasujat» ja «Villu võitlusi» ja laulis sõdurilaule. Tal oli terve vihk neid täis kirjutatud, isegi sääraseid, mis polnud kuigi viisakad. Kord oli vanaisa selle kätte saanud ja siis oli pärast pahandust. Vanaisa oli nüüd kole kerge pahandama.

Aga ikka tuli meelde ja mõttesse kadunud poeg ja kippus sealt kõnessegi. Isegi vana Jüri jäi ühel laupäevaõhtul pärast sööki laua ääres mõttesse ja ütles äkki: «Kes teab, kus pool siin ilmas õigus on ja kus mitte.»

«Mispeale sa seda ütlesid?» küsis Eeva.

«Ma mõtlesin, et ehk oli poisil ka omajagu õigust — miks peab tema seal elu ja surma peal väljas olema, kui siin seljataga igasugu tõusikud ja söödikud rasva lähevad. Niimoodi jooksu panna põle küll kellegi mehetöö, aga — oli mul sellepärast tarvis nii valjusti rääkida . . .»

«Nüüd sa alles saad aru!» ütles Eeva. «Kas teda änam elus ongi!»

Järgmisel päeval tuli pojalt kiri. Herman oli haigemajas.

«Taevake, nüüd on surnud!» hädaldas Eeva.

Ilmar hakkas naerma.

«Kuidas ta siis surnud on, kui kirjutab! Ainult jala on need kuradid tal vigaseks lasknud!»

«Kudas sa vannud, isi laps alles!» tõreles Eeva. Ikka hullemaks see noorem sugu läks. «No nüüd on sant valmis! Ja sinule on see veel nagu rõõmusõnum!»

Ilmarile see oli tõesti nagu rõõmusõnum, kuigi «suur vend» oli sant. Talle paistis koguni, nagu oleks see vanaemalegi

rõõmusõnumiks. Vana Jüri ei öelnud muud kui: «Mhmh!» Aga aja jooksul ütles ta ühe ja teise lause. Eeva jutu sekka, hõigu seepeale, mis see vaene poeg nüüd peale hakkab: «Eks lõpsepad ole kõik jalust vigased!»

Herman oli kirjutanud pikalt ja laialt, tal oli nüüd aega ja käsi terve. Ometi kord oli tal viga, millest võis varjamatult kurta, millele võis isegi natuke uhke olla. Ta kahetses kirjas, et ta pole surnud, siis oleks ta vanematele Vabadusrist koju kätte saadetud, siis nad oleksid talle andeks andnud ja leppinud. Ta oskas nii ilusasti kirjutada, ta pani nutma needki inimesed, kes teda tundsid. Õieti oli Herman alati ihanud teiste kaastunnet, ta polnud seda kunagi häbenenud nagu vanem vend.

Aga juba jõulupühadeks tuli Herman koju, jalad veel mõlemad all. Ta käis küll kepiga, lonkas tugevasti, aga ta kuulus ja kangelaslik parem jalg oli lihast ja luust, mitte puust või kummist, nagu Ilmar kohe kindlaks tegi. Ainult natuke pettunud oli poiss, et «suurel vennal» polnud ühtki risti ega raha rinnas. Võib-olla oleks Herman isegi soovinud tulla suurema kangelasena. Nüüdki käisid kõik majaelanikud teda vaatamas ja majaperemehe juures ta käis ise ennast näitamas. Majaomanik, kelle poja oli võtnud Maailmasõda, oli väga suuremeelne ja ütles: «Sinu vanemad elavad minu majas surmani, ka siis, kui nad ei jõua enam tööd teha!»

«Küll Eesti hoolitseb oma poegade eest ise,» ütles Herman uhkelt. Hea oli nimetada midagi omaks ja suruda igaühe kätt häbenemata.

«Ega sa ometi nüüd änam tagasi lähe!» oli ema ikka hirmul.

«Ei tea,» ütles Herman. «Kas nad saavad sõda ilma minuta lõpetatud . . .»

Said siiski lõpetada ilma temata, viimse paugu laskmise sust jäi ta ilma. Rahu tuli enne, kui ta jalg jõudis paraneda. Osna täiesti ta ei paranenudki, natuke jäi mees ikka lonkama. Aga selle üle noormees palju ei kurtnud, seda oli parajasti nii palju, kui oli vaja kangelase aupaiste saamiseks. Isegi tantsimist see ei seganud, neid moodsaid tantse võis tantsida ka mõlemast jalast lombakas inimene. Pealegi oli see ta elukutse juurde sobiv viga, muidu oleks hakatud viga mujalt otsima. Vabadussõja invaliid oli ju päris aunimi.

Ükskõik järel ilmusid kangelased tagasi oma igapäevase

töö juurde ja mitte igaüht ei käinud terve majarahvas vaatamas. Ühel päeval oli noorem Nõmtak jälle töös ja teisel päeval oli seal ka Sarapik. Tuli teine ja kolmas, nagu poleks nad õieti ära olnudki. Ja mõni ei tulnud, ning oli, nagu poleks neid kunagi siin olnud. Ja oli rahu, ning varsti tundus, nagu poleks see kunagi teisiti olnud.

Aga Eesti pidas meeles oma vahvat poega. Herman oli juba alguses rääkinud vanadele mõisade jagamisest ja maade saamisest. Vanamees polnud uskunud, ta ei uskunud midagi, mida ei näinud oma silmaga. Tuli päev, mil ta pidi seda ka nägema. Herman oli agar noormees, ta ei pugenud kuski teiste selja taha, ta oli igal pool esirinnas. Ta ei lasknudki ennast unustada. Ta oli ohverdanud oma tervise ja pidi ju selle eest midagi saama. Vanemad olid eluaeg unistanud kohast maal, oma hobusest ja lehmast. Nüüd võis poeg, kellest nad kõige vähem lootnud, selle unistuse täita.

«Mis te arvate, kui võtaks õige koha Kallismaa mõisast?» küsis ta kord söögilauas, kus kõik tähtsamad jutud aeti. Ta elas ikka kodus vanemate juures, sest see väike teenistus kulub noorel inimesel niisamuti ära.

«Sul nüüd midagi oma käega võtta!» ütles Jüri.

Eeva oli igas suhtes palju usklikum, ta uskus isegi oma poega.

«Ei tea, kui ikka räägiks...» ütles ta. «Seal jõe ääres olid ju kangesti head maad.»

«Minu poolest võib võtta kust tahtes,» ütles Jüri.

«Siis ma annan palvekirja sisse, et saaks ikka Kallismaalt,» otsustas Herman. «Siis teil ka uhkem tagasi minna — las näevad oma ääre inimesed, kui kaugele te olete jõudnud.»

«Ei seal tunne meid änam keegi,» ütles Eeva. «Mõni vanem inimene vahest kuulu järgi mäletab. Aga eks maakohad ole ikka veel needsamad.»

«Mis siis mina seal nii kaugel peale hakkan?» küsis korraga Ilmar vahele. Ta oli juba küllalt vana, et tunda meelekibedust enda perekonnast väljalülitamise puhul.

«Eks sinust saab noorperemees,» ütles Jüri. «Ega siis rätsepast ikka enam põllumeest saa. Ta teeb enesele häärberi üles ja hakkab saksa mängima.»

«Ei mina taha mullamutiks saada,» ütles Ilmar seepeale.

«Siia jää ema ja võõrasisa juure, need teevad sinust professori,» ütles Herman.

«Ei, sinna ma ka ei lähe,» ütles Ilmar. «Parem hakkan täiskasvanud saapapaelu müüma.»

«Tead, kui sa kaupmeheks tahad hakata,» andis Herman head nõu, «mine kosi Paaglandi preilid ära!»

«Misjaoks mina pean sinu vanu pruute koristama?» küsis Ilmar vastu. Ei, selle poisi peale ei hakanud hammas nii kergesti!

Aga siiski ei otsustatud asja nii, nagu Ilmar oleks soovinud, sest vanemad inimesed ei või oma elu lapse jonni järgi seada. Pealegi oli see Hermani asi, tema nüüd käis ja sõitis, jättis endale isegi jalgratta, sest maal ei saavat ju muidu läbi. Ta oli vahel mitu päeva, isegi nädal otsa kadunud, aga kõik sõidud polnud ka asjaajamise sõidud.

See oli 1922. aasta kevade poole talve, kui Herman oli jälle kodust kadunud. Nad arvasid, et see on tema, kes koputab, aga teinud väljagi. Oli juba üsna hiline õhtu, natuke aega enne hoovivärava sulgemist. Siis koputati jälle uuesti ja nüüd läks Ilmar vaatama.

«Tere õhtust! Kas siin elavad Säävli-nimelised inimesed?»

«Elavad küll,» ütles Ilmar. Päris võõrad inimesed, vanapoolne mees ja naine, seisid ukse taga.

«Jumalale tänu!» ütles naine. «Seda imet mitte ei uskunudki, et nad ikka vanas kohas... Mõtle, see oli juba enne sõda...»

Nüüd aga tuli Eeva ja kutsus nad sisse. Inimesed olid üsna väsinult riides, neil polnud midagi kaasas peale paari kompsu. Nad teretasid ja palusid öömaja.

«Ega te vist tunnegi,» ütles naine, kes oli sõnakam, kuna mehe silmad rändasid nurki mööda. «Kui ei teaks, ei tunneks teidki enam.»

Kes oli see vana hallijuukseline naine, soldatisinelist palitu seljas, punasekirju rätik peas? Jüri tuli tagatoast. Võõras meest hakkas nüüd naerma. «Ennäe habemikku! Ikka vana Jüri Säävel! No kas sa meister Prossi ei tunne enam?»

Kui nad poleks ise öelnud, ei neid poleks tuntud. Jah, kord olid nad Venemaal olnud kõrgel järjel ja olid nüüd jälle üsna all. Seda olid teinud need punased, kuidas sa räägid niisugusest ilma vandumata. Nüüd nad istusid vana sõbramehe lauda,

kõhud olid päris tühjad. Aga oma ilusast elujärjest Venemaal võis meister Pross rääkida ilma söömata.

Pärast tegi Eeva neile aseme maha, mine tea, ehk on neil võõraidki riidekurdude vahel. «Võta ikka kleit ää — tuba ju üsna soe ja sa magad ta käkru!» ütles Eeva. «Ei ma võta ühti,» ütles Prossi proua. «Mul põle ju selle all midagi . . .» Näe, mis peab inimene veel maailmas nägema!

Teisel päeval läksid Prossid, mees oli ikka õppinud tööline ja ta sai kohe teenistust. Küll nad jõuavad jälle heale järjele, kui on kord tagasi kallil kodumaal.

Samal päeval tuli Herman: «Noh, teretage nüüd Kallismaa parunit kah!»

«Mis sa muidu lorised!» ütles Eeva näiliselt pahaselt, aga rõõmus aimus südames.

«Kindel mis kindel! Talu on käes, ainult näinud ei ole teda veel mujal kui kaardi peal. Minu meelest paistis küll, et on jõekaldal. Ja üks hoone on krundi sees, vist viinavabrik.»

«Ega sinu juttu ei või tõesti uskuda!» ütles Eeva. «Katsu isale ka sedasi valetada!»

Hermanil oli aga see esimene asi isale rääkida. Jüri arvas, et ega poiss nii lausa valetada ikka ei või, ju natuke tõtt peab seal siis olema.

«Ei nüüd pole muud kui kohe raha teenima,» ütles Herman. «Ega's paljaste kätega ka ei saa kohta pidama hakata.»

«Mismoodi sa üksipäini seda kohta pead, põle eluaeg maatööd teind,» kahtles Jüri.

«Ega siis mina üksi ei lähe, teie tulete ometi ka kaasa,» ütles Herman. «Oled eluaeg vabrikanti orjand ja ennast teiste tööga tapnud, nüüd vähemalt vanas eas võid oma tööd teha. Ega sa siis päriselt ei ole kündmist ja niitmist unustanud?»

«Ma ei mõistnud ennegi künda, kui linna tulin,» ütles Jüri. «Jätsin kõik kivide ääred terveks.»

«Ei Kallismaa mõisa põllul kiva põle,» ütles Eeva nüüd ruttu vahele. «Seal andis alguses päris imestada, tasane maa nagu laud . . .»

«Eks see ole kõik meie esivanemate vaevaga niisuguseks tehtud,» ütles Herman. «Sellepärast on õigus nüüd, kui see tuleb jälle meie kätte tagasi. Teate, nii ma seda asja mõtlesingi: teie teete talutöö, aga mina teen rätsepatööd ja teenin

raha. Sest ega me maja oma jõuga ikka üles saa, viletsat ainni ei maksa ehitada ja selleks peab alguses laenama . . .»

«Ei tea, see lainu-asi on ikka na vastumeelne, siiamaani oma jõuga läbi saadud, ei ole tikkugi teistele võlgu olnd, nüüd vanas eas hakka veel lainu tegema . . .»

«Ega siis teie ei laena — mina olen ju nime poolest ikka kohaperemees ja laenan oma nimel. Mul on pikk eluaeg veel ees, jõuan laenata ja jõuan tasuda. Aga kord peab mul ometi ka hästi minema. Ja ega teiegi pole vähese vaevaga läbi saand.»

«Jah,» ütles nüüd Jüri, «ega ei ole saand, ei saa vist edaspidigi. See kohapidamise asi on siit eemalt ilus vaadata ja mõtelda küll, aga siis võib kümme häda tulla, kui ligi saab. Kas meie, kaks vana inimest, saame änam terve koha tööd tehtud . . .»

«Seda pole mõteldagi! Sulane ja tüdruk tuleb võtta, sellepärast ongi tarvis, et mina teen rätsepatööd ja teenin nende palga. Kibedamal tööajal tulen ka limberdades appi, küll ma heina niitma ja loogu võtma ikka õpin. Ja ega selle töö juures saa arugi, et ma lonkan.»

Jüri ei rääkinud rohkem vastu. See asi oli nii imelik, et päris rahu võttis ära. Nii rahutuks polnud teda teinud isegi mõni suurem mure või õnnetus. Imelik küll, et inimese saatus läheb ikka teisiti, kui on ette mõelnud. Nüüd, kus ta on juba päris harjunud selle mõttega, et tuleb ehk elupäevade lõpuni siin olla, tuleb äkki pööre . . .

Kui nad nii istusid ja rääkisid seal oma suurest tulevikust, ei olnud Ilmarit nende juures. Herman läks natukese aja pärast tagatuppa ja leidis poisi seal norutavat.

«Ma arvasin ikka, et sa õpid suure hoolega, aga sa vahid niisama. Miks sa teiste juure ei tule?»

«Mis ma seal enam teen!» ütles Ilmar.

«Ah sa ikka ei taha maale tulla? Noh, sa ei ole veel maaelu paremat külge näind, sa ei teagi, mis see tähendab. Kui sa oled paar nädalat maal olnud, siis sa ei taha enam linna peale mõteldagi.»

«Mis ma seal maal peale hakkan? Mis must niimoodi saab?»

«Tubli põllumees. Kas arvad, et see on kõige viletsam elu? Tead ju, et see jalg on ikka õigel teel, mis adra taga käib . . . Ja põllumees põline rikas . . . Vanaisa on alati ütelnud, et tal

ei ole muud pärijat kui sina . . . Ja mina olen jälle ütelnud, et minust kohapidajat ei saa, sest mis teeb sant taluga. Noh . . .? Kas sa ei taha saada peremeheks . . .? Oot-oot, mis nime me oma talule võtame? Jõekalda — sest ta on otse jõe kaldal . . . Aga selle nime võib võtta ka igaüks teine, kelle talu on jõe ääres . . . Aga seal on krundi sees viinavabrik, vaat, võtame nimeks Viinamäe . . . Mis sa arvad, kas pole kena nimi: Viinamäe Ilmar?»

Ilmar ei hakanud isegi nüüd naerma. Teda ei meelitanud peremehe nimi. Ta tahtis küll saada vanaisa pärijaks, aga siin linnas. Tal oli oma suur ja ilus plaan, aga sellest ta muidugi kellelegi ei rääkinud.

«Kevadel, kui teed tahenevad, sõidame kõik kord Kallismaale vaatama,» rääkis Herman. «Tuled ka kaasa, Ilmar, mis?»

«Miks ma kaasa ei või tulla,» ütles Ilmar.

«Lähme siis, kui sul kool läbi on, siis oled täiesti vaba mees.»

«Mis sellest koolist enamgi. Kui edasi niikuinii ei pääse . . .»

Vanaisa, kes seda pealt kuulis, ohkas. Nii see inimene on — alati ta tahab seda, mis on raskem kätte saada. See oli nüüd esimene mees tema perekonnas, kes laskis pea norgu, kui edasi kooli ei pääsenud.

«Ega sellepärast põle su kool veel pooleli jäänd,» ütles ta siis. «Kui saame meie seal süüa, saad sina ka. Maainimeste lapsed käivad ka linnas koolis.»

«Aga sinna — sinna Loorentsoni juure ma küll ei taha minna,» ütles Ilmar.

«Sinna ei lastagi sind minna,» ütles Jüri. «Mina jõuan ikka oma pojapoja ise toita ja koolitada ka, kui tahan. Põle mul võeraste abi tarviski. Ega ma nii ruttu surema ka ei hakka!»

Siis, kui suured asjad olid räägitud, hakati arutama väikesi asju. Nendega oli veelgi hullem tegemine. Oli ikka natuke rumal mõte see, et nad just Kallismaale kippusid. Kuski raudtee lähemal, nagu Laagnal, oleks olnud kerge ligi pääseda. Nüüd andis juba pead murda, kuidas pääseda Kallismaale, mis on ligi 80 versta raudteejaamast. Ei aita muu, kui sõida terve perega posthobustel. Ja kus seal ööd olla? Ei saa ju kohe ümber pöörata ja tagasi tulla.

Herman teadis siiski nõu. «Ööd oleme Teearul,» ütles ta.

Tema tundis Teearu perepoega leitnant Räitsakat. On hea, kui inimene on rahvamees ja kergesti sobitab kõigiga tutvust. «Posthobustega pole vaja kaugemale sõita kui Tuiveresse, sealt tellime Teearu vanamehe vastu, ta on tore vanamees.»

«Tuiverest jõuame juba jalagi minna,» ütlesid Jüri ja Eeva päris korraga. «Mis see kümmekond versta meitel änam käia on! Näeb ka seda maaelu ligemalt.»

Eeva ruttas Alapärdi naise juurde, et see uulitsat ja hoovi «vaataks», sest see on ikka niisugune asi, mis ei või jääda tegemata. See elu siin on ju niisama kinnine nagu perenaiseelu maal.

Siis viimaks on käes suurpäev, mil Jüri Säävel sõidab vaatama oma kuningriiki. See pole küll päriselt tema riik ja sissesõit sinna pole pidulik, ta läheb ainult vaatama. Kuid see on esmakordne üle hulga aja, et ta sõidab Laagnalt lõuna poole, ja see sõit on küllaltki uhke.

Ta on ju küll vana mees juba, keegi ei tunne teda seal enam, aga aastaid annaks igaüks talle vähem, kui neid on. Üle viiekümne aasta ei annaks talle keegi neid kanda. Tema habe pole veel kaugeltki nii hall, kui on ta juuksed, aga need on mütsi all. Ta käib veel üsna sirgelt ja vanadus pole lühendanud ta sammu. Tal on vahel oma hädad, eriti enne äikesevihma, aga ta ei kaeba neid eriti. Ta pole kuidagi linnamehe moodi riides, välja arvatud pruunikashall tolmumantel, ta ei kanna nüüd enam ammugi kraed ega lipsu, ei tea, kus sahtli põhjas need ongi. Ometi võib kohe öelda, et ta on linnamees. Ta on üsna rahulik — sellest, et pikk teekond jätab ta nii rahulikuks, võib juba näha, et ta on siiski linnamees, kes maailma näinud ja harjunud rändama.

Eeva on aga hädas ja mures, kõik mured on tema peal. Ka linnanaised on hädas ja mures niisuguste pikkade reisudega. Aga Eeva ei ole eriti linnanaise moodi, tal on rätik peas ja suurrätik käsivarrel. Tal on küll linna moodi õhuke palitu ja linnakingad, aga ta kannab siiski villaseid sukki, olgugi ilm soe. Neid õhukesi linnasukki ta jalga ei pane, ehk olgu siis ainult üsna musti. Eeva paistab mehe kõrval natuke vanemana, ta kortsusid ei varja miski, ja viimastel aastatel on vaevad olnud agarad vagusid ajama. Aga tal on veel küllalt tuline hing, ta ei kardaks ühelgi päeval perenaiseorjust oma

õlgadele võtta. Ei, veel pole hilja uut elu otsast peale hakata. Need aastad, mis olid vahepeal, on nagu kadunud.

Aga siin on mõlemad poisid — kes poleks neile uhke! Mis sellest, et see pikk ilus noormees natuke lonkab! Kui ta kõnnib aegamööda jalutades, siis ei saa arugi. Ja milleks on ühel rätsepmeistril vaja teisiti käia, kui ainult jalutades? Tal pole jalg vigaseks löödud kuski kaklusel, ta on saanud oma vea isamaa eest võideldes. Ta kannab peent ülikonda, õmmeldud viimase moe järgi, ta on ise sel alal parim asjatundja. Ja see teine poiss, kes on suuremaga ühte nägu, nagu oleksid nad vennad, on tulevane meister, masinist või montöör, milline see nimi just juhtub olema. Tal on hea pea ja osavad käed, ta jõuab veel kaugele. Siin polegi palju kahetseda, et Jüri on pidanud oma esimese poja vahetama selle poisi vastu. Ilmar Säävlil on küllalt energiat, temast võib kas või insener saada, ta rühib sinna omal jõul, kui ka vanaisa enam ei jõua teda nii kaugele aidata.

Jüri Säävel ostab sõidupiletid. Rahakott on küll vana ja kulunud, aga siia sisse jääb veel mitu üsna suurt raha. Herman pakub oma pileti eest raha isa kätte, kuid see lükkab tagasi: «Mis sa siin oma rahaga nüüd!» Mõni mark pole neile tähtis, nad on enne saanud ja saavad veel. Jüri vaatab, kui palju aega on veel rongi minekuni, näe — tal on kuldkell, nagu oleks tä mõni sõjaajal rikkaks saanud tõusik. Aga ei, see on vana hea kuld, ammu enne sõda ostetud, siis, kui oli alles hea aeg.

Nad istúvad vagunis neljakesi koos ja vaatavad välja. Viljapõllud ja heinamaad, metsad ja talud lähevad mööda. «Noh, kas pole maal tore olla?» küsib Herman. Ilmar, kes on asjata vaeva näinud akna avamisega, lööb käega. «Mis asja! Oleks võinud ometi mittesuitsetajate vagunisse minna . . .»

Suitsetajatel on enamus, nad on kahe peale kokku vanemad. Herman pakub ka isale suitsu. «Tea nüüd, need teevad ehk mu rinnad haigeks . . .» kahtleb isa. «Mis sa räägid, ega nad kõige odavam rämps ka ei ole!» ütleb Herman. Ta ei suitsetagi odavat töömehesuitsu, ta on parem ilma.

Vagunis on ka teisi inimesi, on linnamehi ja maamehi. Eeva on saanud juba jutule ühe talunaisega, kes tulnud linnast haigemajast. Jüri ei räägi palju võõraste inimestega, aga Herman vaatab teise vaguniotsa ja naeratab. See tütarlaps kollases kleidis ja mustade juustega on päris kena . . . «Näe,

elektrijõujaam!» hüüab Ilmar vaimustunult. «Väljamaal käivad kõik rongidki elektriga.» — «Mis see elekter on — mänguasi!» ütleb vanaisa üleolevalt. Tal pole seni olnud isegi elektrivalgustust korteris.

Kuid on juba Laagna, rong vist liigub nüüd kiiremini kui vanasti. Näe, tee juba läks mööda! «Seal oli sinu isa sünnipaik,» ütleb vanaema Ilmarile ja näitab käega. Vanaemal on korraga niisugune tunne, nagu oleks Ilmar ise see esimene poeg, kes siinsamas Annuse saunas õppis käima ja rääkima. «Jumaluke, Annuse sauna põlegi änam!»

Nad tulevad rongilt maha, kõik on nii võõras. Kaupmees Paaglandi maja on seesama, aga nüüd kaupleb siin ta väimees ja selle nimi on Pulst. Imelik, et mõnel perekonnal pole pojaõnne.

Posthobused ootavad juba. Ühe päevaga nad niikuinii Kallismaale ei jõua. «Kui me tulime, läks see tee ikka üsna ruttu,» arvab Eeva. «Siis oli taline aeg, me sõitsime mitmest poolt soodest ja rabadest otse.» Need sood ja rabad küll, kes kuivatab nad kord! «Las me hakkame kord rahulikult tööle,» ütleb Herman. Ja Ilmar seletab õhinal: «Igasse rappa elektrijõujaam, siis on varsti terve maa elektert täis.» — «Sa isi oled ka praegu elektert täis,» ütleb vanaema. «Maa õhk,» tähendab Herman naeratades. «Ma ütlesin kohe . . .»

Nad on öösel postijaamas ja hommikul sõidavad edasi. «Küll oleks hea sõita seda teed autoga!» pääseb mõlemal poisil korraga suust. Siia võiks tõesti auto käiku panna — ja see tee oleks kohe nagu aevastatud. On ikka see Kallismaa mahajäetud nurk küll. Mis veel rääkida Metskülast või Alaverest.

Aga Tuiveres ongi Teearu peremees neil vastas. Hermani ta tunneb juba, see on kord neil ööd olnud. Muidugi on nad ka Jüriga kunagi rääkinud, on ühes kõrtsis olnud ja vägipulkagi vedanud. Nad olid kanged poisid mõlemad, aga Teearu peremees oli siiski mõni aasta noorem, teda vist sel ajal külapoiste hulka ei loetudki. Eevat aga teatakse siin väga hästi, perenaine on ju Lepplaanelt, see pisike Lepplaane Ann, kes jooksis Eeva sabas ja laulis: «Mõisa Jüri, tule kosja!» Nüüd on nad päris ootamata ja ette teadmata kokku sattunud, ja nüüd on nad mõlemad vanad eided. Siin Teearulgi on tuba lapsi täis, õieti on need lapsed juba noorteks inimesteks saamas, ainult Toomas, see pesamuna, on natuke arglik

ja vaatab veel Ilmari nagu pooljumala poole. Kuidas elavad siis inimesed Metskülas . . . ? Jah, kust otsast seda juttu alustada, niipaju on rääkida . . .

Noored ei taha seda juttu kuulata, nad tahavad rääkida homsest päevast. Jürigi ei võta palju sõna, aga tema sõna oodatakse, ta on ju linnamees ja teab kõiki asju. Ju nüüd tahab siia Kallismaale tulla jälle musta maatööd tegema . . . ? Jüri ainult naerab habemesse, ta on võõras kohas üsna lahke mees.

Aega pole palju, nad lähevad oma talu vaatama. Oma talu! Herman kõnnib, käed püksitaskus, kuuehõlmad lahti, vahel harva näitab käega. Vanad teavad ise paremini, mis kohad siin kõik on. Tal oli õigus, viinavabrik on tema krundi seeas. Aga see hoone on juba lagunemas. Jüri käib ümber hoone, otsib nagu mõnd tuttavat kivi. Ahah, sealt puude vahelt paistab just aken, kus ta sai mõisavalitsejalt püssiga vastu nägu. Nüüd on tema, või ta poeg — see on õieti üks ja seesama — siin peremees.

Siin on hea maa, eriti heinamaa on tore. Pikk pehme hein — ja kuidas ta lõhnab! Ilmar heidab pikali maha. Nad heidaksid kõik, aga ei tohi. Heinamaa on teisele mehele teha antud. Praegu on terve kohatöö teise teha.

«See on ikka hädaasi, mis teine teeb,» arvab Jüri. «Ei saa põld õieti sõnnikut ega . . .»

«Noh, selle ühe aasta kannatab välja,» ütleb Herman.

Päike hakkab vägisi looja kippuma. Mõisa poolt kuuldub loomade ja inimeste hääli, need on juba asunikkude hääled. Ega nad siin enam kedagi tunne ega tunne ka keegi neid, ei mäletagi.

Üks auto sõidab mööda teed, suur hall veoauto, seisatab poe juures. Endises kõrtsis on nüüd pood. Ei satu kellegagi juttu ajama, et küsiks, kas seal on ka endine kõrtsirahvas. Eeva tuletab Jürile meelde Kõrtsi Eedut. Jüri vastab: «See oli juba siis nasamma aukus silmadega kui sina paergu.»

Nad lähevad tagasi mööda teed remmelgate all. Korraks paistab, nagu oleks kõik vanamoodi. Tüdrukud tulevad karjalaudast piimalüpsikutega. Aga piim tuuakse nõudes, millel on peal suured mustad numbrid. On juba terve aasta sellest, kui siin asutati meierei.

Nad mööduvad poest. Auto seisab siin ja külapoisid on joosnud autot vaatama. Sametist pükstega «sohver» askeldab

sõimas. Herman küsib poolnaljalt, kas ta on nõus neid linna viima. Autojuht on tore mees, temaga saab kaubale — miks mitte, kuni jaamani. Nüüd tuleb välja, et Jüri ja Eeva, kuigi mõlemad linnainimesed, pole veel autosõitu saanud. Kas pole nali — tule linnast maale veoautoga esimest sõitu tegema!

Nad lähevad jälle Teearule. Kui paistab eemalt veel viinavabriku korsten, vaatab Jüri kord tagasi. Seal on tõesti hea maa, ja maja tuleb jõe kaldale, ilusasse varjulisse kohta. Ega ta seda aega küll enam ei näe, millal seal puud suureks kasvavad . . . Siis tekib väike vaidlus, sest nii Herman kui ka Ilmar tahavad ehitada häärberi moodi, aga Jüri ei pea niisugusest talumajast midagi. Kõik olgu ikka ühe katuse all. Vaidlus muutub ägedaks, Ilmarile öeldakse: «Mis sina ka räägid, sinust ju maainimest ei saa, muudkui kipud kooli!» — «Aga ma tulen suvitama,» ütleb Ilmar. Õigus, keegi peab ju autoga sõitma vanameest vaatama. «Kuidas vili kasvab?»

Kui nad aga lähevad tagasi, kui rong ikka viib linna lähemale, poeb hinge teistmoodi kodune tunne, mitte pühapäevane, vaid argipäevane. Korteris lööb vastu sumbunud õhk, aga ometi ohatakse kergendatult — ollakse jälle teekonnalt koju jõudnud.

«Kus mu tööriided on?» küsib Jüri. Ja ütleb siis äkki: «Imelik! Sai seda kohta ammu igatsetud ja selle mõttega ei tulnudki linna, et pidi siia jääma. Aga vaata, nüüd, kui hakkad ära minema, hakkab veel nagu kahjugi.»

Neljas jagu

I

Juba enne jõulu, kui Jüri Säävel hakkas mõnikord rääkima ettevalmistamisest, et koht enda kätte võtta, Herman puikles kõrvale. Praegu on tal kibe tööaeg, nüüd ei ole mahti suuremate asjade peale mõeldagi. Kui kord pühad möödas, siis on ka raha rohkem, eks siis kõnele.

Pühad läksid mööda ja nüüd tegi Jüri jälle asjast juttu. «Mis sellega nii rutata, aega ju on,» ütles Herman.

«Kui pailu seda aega änam on! Peaks juba hakkama üht kui teist muretsema. Hobusekont kõigespealt, sest muidu ei saa kraamigi jaamast ära.»

«Ma arvasin,» ütles Herman siis, «et kas sel aastal maksabki kohta oma kätte võtta. Praegu on meil mõlemal linnas hea teenistus. Ja ma loodan, et mu jalg ikka rohkem paraneb.»

«Muudkui lükka jälle seda aega edasi!» nurises Jüri. Eeva nurises niisama. Hakka nüüd seda aega ootama, mil teenistus lõpeb või hädad käes. Kergem ikka pääseda häda eest kui häda käest.

Aga Herman oli muutunud imelikult vaikivaks. Temaga oleks muidu võinud rahul olla, ta ei joonud enam ja tuli õhtuti ilusasti koju, aga midagi oli tal siiski viga, millest teised aru ei saanud.

«Küll tal ikka midagi mõttes on,» kartis Eeva. «Ta põle sehuke veel olnudki. Ainult siis, kui ta merelt tagasi tuli, ta oli ka natike sedamoodi.»

Nüüdki käis Herman ringi nagu süüdlase näoga. Ta oli öelnud emale, et kui tuleb tema nimele kiri, ärgu nad seda lahti kiskugu.

«Kes neid siis lahti kiskund on!» ütles Eeva.

«Ei tea ühti, teil on nisuke mood,» ütles Herman. Ta läks

välja, kuid oli nii hajameelne, et unustas kalossid maha ja käis tagasi nende järel. Kuidas ta korraga oli kohamured nii südamesse võtnud? Seni ta oli ikka huupi heade lootustega edasi tormanud, olgu kuhu tahes.

Ja siis see asi tuligi välja. Kord ikka pidi tulema selgusepäev. Herman oli võtnud natuke julgust ja ta katsus seda heida võimalikult ükskõikse näoga.

«Ega sellest koha peale hakkamisest ei tule praegusel korral küll midagi välja. Ma müüsin kohaõiguse ära.»

«Mis? Juba müüdud?»

«Jah, juba müüdud. Aga mul oli see mõte ammu. Ega niikuinii sellest midagi välja ei oleks tulnud.»

Jüri ei osanud muud teha, kui hakkas naerma. Kui ta naeris, ei osanud nüüd keegi öelda, oli ta vihane või rõõmus.

«Nagu koera kaela vorst!» ütles ta. «Maha müüdud! Raha jäbi löödud! Kuradi loll ma olin, kui uskusin, et sinule ka kord mõistus pähe tuleb!»

«Ohoh, ära minu mõistuse pärast karda!» ütles Herman uhkelt. «Ma takseerisin seda asja igast küljest. Mis asja ma oleksin seal maal teinud? Matsidele takuseid pükse õmblema? Kas ma selle jaoks olen ameti õppinud, et seal kotte kokku õmmelda — ülikond puuda jahude eest?»

«Ja siis nii salaja sahkerdasid selle maha — minu selja tagal Kas sa arvad, et ma oleksin selle koha minna lasknud? Misuke maa! Ma põleks saand küll korraga sulle raha välja maksa, aga aegamööda oleks maksnud sellesama raha, mis sa võera käest said.»

«See ta ongi, et oleksid maksnud mitukümmend aastat, aga mina hallitagu seda mõnda tuhandet oodates.»

«Tohoo pime, kui palju sa siis tahad korraga kõrist läbi lasta!»

«Ma ei ole pennigi sellest rahast kõrist läbi lasknud. See kõik saab parajasse paika pandud, kus ta kannab sada protsenti ja rohkem. Ma sõidan selle rahaga Ameerikasse.»

Jüri naeris jälle endiselt ja raputas pead. See tähendas, et ta ei võta poja juttu üldse tõsiselt.

Kuid Herman ei leppinud sellega. Kord ometi pidi isa teda tõsiselt võtma. Joobnud inimese ägedusega ja pisut segase, hüpleva mõttekäiguga hakkas ta oma tulevikukavasid isale ette laduma. Nüüd tõusis Jüri püsti ja läks tagatuppa, öeldes:

«Kuluks veel kord püksid maha võtta ja nahk kuumaks

kütta, nii et teaks — kas tuleb siis mõistus pähe või mitte! Jäta kord oma purjus möla ja maga ennast välja!»

Herman aga jooksis isale ukse vahel vastu.

«Ah sa ei tahagi mind kuulata! Aga seekord sa pead kuulama! Seekord sa pead kuulma kõik, mis mul on sulle öelda, olgu see siis viimne kord. Sa ei ole mind ilmaski kuulda ega näha tahtnud, sa ei ole mind iialgi armastanud, nagu vanemad oma lapsi armastavad, kes annavad kõik, mis neil on, et ainult lapsed võiksid õnnelikud olla! Palja enesearmastuse ja uhkuse pärast sa oled mind tuupinud, et sina aga võiksid kelkida: näe, misuke poeg mul on!»

«Jumal näeb, seda pattu mu hinge peal ei ole, sest sinu teod põle ilmaski nihukesed olnd, et nendega kellegi ees saab uhkustada!» ütles Jüri.

«Ah ei ole . . .? Kas sa arvad, et ma olen unustanud selle hobuse nahatäie, mis ma sain, kui sa nägid, et minust ei saa koolitatud poega . . .? Kas sa arvad, et ma ei näinud, kuidas sa vaatasid mind nagu raibet, kui ma tulin merelt koju, suremas haige . . .? Kes kihutas mu sõtta tagasi — näe, misuke ma nüüd olen! Näe, vaata, siin on see jalg! Mina pean teda taga vedama, aga kelle süü pärast ta mul küljes on . . .? Ja nüüd ma oleks jälle pidand enese sinu pärast sinna soomülkasse matma, terve oma noore elu nahka panema . . . Ei, nüüd on küll! Nüüd osta enesele koer, kui tahad, ja kantselda seda, aga mina olen nüüd vaba mees. Viimaks ometi kord! See oli minu verehinnaga ostetud maa ja mina võin sellega teha mis tahes!»

«Kui sa lähed, siis mine rutemini,» ütles Jüri. «Muidu võib veel juhtuda, et löön su enne maha!»

«Ega see ime ei oleks!» ütles Herman. «Elage siis nii hästi kui saate!» Ja ta astus uhkelt püstipäi uksest välja, nii et lõi veel pea kogemata ära. Ta vandus selle üle ropult ja selle viimase sõnaga ta läks.

Alles nüüd tuli Eeva tuppa ja sai kuulda, mis oli juhtunud. Ta oleks peaaegu pojale järele joosnud, aga Jüri ütles: «Mis sa jooksed, ega ta kätte anna! Tal ehk veel mõni mark raha taskus ja ta arvab, et sa selle järele jooksed. Too homme turult kadakaid ja suitseta see hais ka siit välja!»

Eeva jäi üksinda kööki istuma ja nutma. «Nüüd olen ma lapsist lahti,» ütles ta.

Aga siis tuli Ilmar tasakesi tagatoast, pani käe ta kaela ümber ja ütles: «Vanamemm, mina olen ju alles siin . . .»

Sel õhtul nad mõistsid teineteist, sest neil oli mõlemal suur tuju. Ainult et Ilmaril polnud niipalju kahju «suurest vennast», kellega nende vahekord siiski polnud õieti vennalik, pealegi ei läinud Herman veel surema ja pahandusega ta oli läinud vareminigi. Ilmar leinas rohkem kass Krantsi, kelle oli leidnud päeval prügikasti tagant surnult. Küllap mõni inimene oli ta maha löönud, sest juba ammu oli lubatud seda teha. Inimesed ei võinud kannatada seda vana pimedat ja kurti kassiroju, kes oli nii vana, et ükski majaelanik ei mäletanud enam õieti, kui vana ta oli. Ega suutnud keegi mõista, kui armas oli see vana närune kass suurele poisile, kes käis juba gümnaasiumi esimeses klassis. Ilmarile aga tähendas Krants tervet ta enda elulugu, ja kassi surmaga ta oleks nagu kellegi kaotanud . . . Vanaemal jälle ei olnud niipalju kahju kassist, ta ütles veel, et vaene loom sai vaevast lahti. Vana inimene ja vana loom — neile on elu ainult vaevaks.

Edaspidi hakkas Ilmar koguni kaitsema Hermani teoviisi. Miks mitte natuke rännata maailmas? Tema ise poleks muidugi välja rännanud, ta oli praegu tuline isamaalane. Vanemad inimesed, olgu koolis või kodus, ei suutnud ükski olla nii tulised isamaalased, kui nad oleksid pidanud olema. Katsugu ainult mõni kiita tsaariaega! «Aga kuidas siis inimesi pekstí ja tapeti ja Siberisse saadeti?» küsis Ilmar kohe. Jüri oleks talle vahel kärkinud: «Mokk maha!» — kui Ilmar oleks olnud ta oma poeg. Aga nüüd ta ei öelnud midagi. Kasvagu poiss kuidas tahes, siis pole pärast jälle ütlemist.

Vahel tulid ette niisugused vaidlused, kui teised töölised tulid Jüri poole. Enne jõulu oli ta muutunud hoopis lahkemaks ja inimestega läbikäivamaks kui muidu. Ja nüüd tuli inimesi veel vana järge. Tuli isegi niisugune mees nagu Sarapik, kellega Jüri oli nooremas eas tülis olnud. Aga nüüd oli neil nii paljudes asjades ühine arvamine, et kuula ja imesta. Muidugi oli Sarapik läinud hulga vanemaks — aga ega Jüri ometi nooremaks läinud? Ja siis käis siin veel Nõmtak, see oligi üks tsaariaja tagasiihkajaid. See oli ka ainus koht, kus Säävlid vahel käisid, Nõmtaki poistega sai Ilmar hästi läbi, kuigi need ei käinud koolis, vaid olid maast-madalast tööle hakanud. Tuli ka mõni teine töömees, viinapudel kaasas, aga nelle ei vaadanud vana Säävel just hea pilguga. Muidugi oli ta lihttööline, aga igaühega ta siiski läbi käia ei tahtnud.

Hoopis harva juhtus, et tuli härra Loorentson oma prouaga.

Need olid inimesed, kes imekombel ei paistnud üldse vana- nevat. Härra Loorentson andis alati sada marka või ka roh- kem võõraspoja heaks. Jüri ei tahtnud seda vastu võtta. Halb oli andjal ja halb saajal, kumbki tahtis uhke olla.

«Pole viga, kooliraha maksan mina, kui teie ülespidamise eest hoolitsete,» ütles Loorentson.

«Tal põle ju kooliraha tarviski, ta saab prii kooli,» ütles Jüri.

«Noh, kui teil sealt on parem paluda!» solvus Loorentson. Muidugi oli parem paluda sealt kui meister Loorentsonilt, aga ega seda keegi lausa öelnud. Loorentson oli alati uhke oma rahale, ta rääkis isegi seda kaua aega, et oli oma naisele uue mantli ostnud. Adeele rääkis vahel kaua aega Eevaga tagatoas, ja nüüd ta enam ei varjanud, kui halb mees see oli. Kahekesi valati mõnigi pisar varalahkunu mälestuseks.

«Oleks võind ikka mehele minemata jätta,» arvas Eeva.

«Jah, oleks võind küll,» kinnitas Adeele. «Ei ma nüüd enam läheks. Aga noor inimene on ju rumal. Ja pärastpoole ma oleks saanud veel palju parema mehe.»

Kui ta oli aga läinud, ei saanud Eeva ometi jätta ütlemata: «Mis peaks vana inimene ja mehenaine ennast värvima ja puuderdama! Va kerglane!»

Meister Loorentsoni väärtus polnud langenud ainult tema naise silmis. Ka vabrikus ei peetud temast palju lugu. Ta oli juba vanem mees, teissugustes oludes harjunud töötama, pea- legi närviline. Kuidas võisid nooremad töölised oma vabarii- gis seda kannatada, et neid nimetati kord sigadeks, kord ees- liteks, kord «kameelideks». Jüri oli mitu korda õnne tänanud, et temal polnud tarvis oma lahke «väimehe» all töötada. Tal oli mõnikord väga hell nahk, ta teadis seda isegi.

Aga nüüd oli töölispere hakanud sumisema nagu mesipuu enne pereheitmist. Alfred Laasmann oli siin, oli juba saanud tuttavaks ka Jüriga, sest ta ema ja selle vanemadki olid olnud Jüri head tuttavad. Teda oli paar korda kutsutud pühadeks Säävlite poole, aga ta oli otsinud ikka mõne vabandava põh- juse. Ega ta ei võinud öelda, et ei lähe sinna Hermani pärast. Seesama Alfred Laasmann teadis imehästi Venemaa olukorda. Jüri küsis temalt kord, miks ta siis ei lähe Venemaale, kui seal on nii hea. Tema endine tuttav, keegi Pross, tulnud sealt, olnud puupaljas ja vandunud maa põhja kõike seda värki. Alfred Laasmann vaikis seepeale tähendusrikkalt ja teadjad

näolised muigasid. Seda vanameest nad tunnevad vareminigi juba, see on hullem kui sots, see on purukodanlane. Poeg tal sai tünukatöö eest mõisasüdame ja vanamees korjab siin viimast raha, et häärberit üles lüüa.

Aga rohkem kui Alfred Laasmann ja tema mõtteosalised mõjusid sliiski meister Loorentsoni ja vabrikujuhatuse sammud. Meister võttis kord kätte ja tuuseldas läbi ühe noormehe, kes oli pruukinud suud tema vastu. Vabrikujuhatus sandas palku — ainult kaks marka tunnis, sest raamatud näitasid kasude kohutavat kokkukuivamist. Aga mis teab tahmase habemega tööline raamatupidamisest! Neile natuke kõva kuulmisega töömühakaile võis mõni Alfred Laasmann inglikeeli kõnelda piiritagusest paradiisist ja kommunistli- kust revolutsioonist, mis päästab maailma, nad ei köhata- nudki. Aga kaks marka tunnis palgast maha, see mõjus. Mehed vibutasid rusikat, vandusid ja otsustasid streikida.

«Endised palgad jälle maksma, lahtilastud mehed tööle tagasi ja meister Loorentson minema kihutada!»

Alfred Laasmann püüdis rääkida ka veel ideoloogilisest võitlusest, näiteks vangistatud seltsimeestest, ja muud sää- rast. Esialgu jäeti tema ettepanekud kõrvale. Noormees ei lunginud ka peale, kui nägi, et tagasihoidlik mass oli liiga suur.

Ja Jüri Säävel oli streikijate hulgas, oli esirinnas, see oli nägu ime. Ta ei rääkinud palju ega öelnud kellelegi, mis teda streikima ajas, kui endal oli mõisasüda ootamas. Või siiski — ta oli viimasel ajal nii tihti koos olnud Sarapikuga, ja see teatavasti oli kord valimistel olnud sotside nimekirja sabas.

Ta tuli koju päris rahulikult ega pannud Eeva hädaldusi miskid. Oligi rumal hädaldada — ega nüüd olnud enam endi- sed ajad, mil tulid mässud ja verevalamised. Nüüd on vaba- riik ja vabariigis on streigivabadus. Enne nad tööle ei lähe, kui on endised palgad ja Loorentson läinud.

«Aga mis siis nüüd saab?»

«Ei midagi. Puhkame paar päeva kodu ja lähme jälle tööle, kui tingimused on vastu võetud.»

«Aga kui ei võeta?»

«Kus nad pääsevad? Neil tellimised, peavad töö õigeks ajaks valmis tegema.»

«Võtavad uued töölised . . .»

«Kust nad võtavad! Kes sinna seepi sööma läheb!»

Polnud enam endine aeg, kus töölised olid olnud nii rumalad, nagu ta isegi oli olnud kord. Nüüd olid igasugused päevad nähtud, nüüd teadis igaüks, mis teha. Ka töölised on võim, kui nad hoiduvad üksmeeles kokku.

Sellal arutati vabrikujuhatuse koosolekul, mis ette võtta. Ega ei jää muud üle, peab neile vastu tulema niipalju kui võimalik. Isegi Loorentsoni võiks ohverdada, on säärane lasmeelne mees, temaga on olnud mitu korda raskusi.

Loorentson jälle juhtus uulitsal vastu Jüri Säävlile. Ta teretas pilgates: «Tere! Ah teie oletegi siis see, kes tahab mind töökohalt minema kihutada. See on siis tänu!»

«Eks ma ole selle heateo eest tänand küll juba,» ütles Jüri.

«Noh, eks näe, kumb meist lendab,» ütles Loorentson. «Aga ärge siis lootke, et mina veel poisi eest hoolitsen.»

«Küll oleks hea, kui saaks sellestki tänuvõlast lahti,» vastas Jüri.

Tööliste esindajad kõnelesid sel ajal direktoriga. Kõiki valitud mehi direktor ette ei lasknud, mõned eriti äravalitud oli ta aga ise kutsunud.

«Meie püüame teile vastu tulla niipalju kui saame,» ütles ta. «Aga kui me palka ei alanda, siis peame tööliste arvu vähendama. Ja siis jäävad paljud tööta ja leivata.»

«Kus nad ilma jäävad, ega mujal tööpuudust ei ole!»

«Te olete siis nõus tööle hakkama, kui muist mehi lahti lastakse? Aga teie saate jälle endise palga. Ja meister Loorentson lahkub ka.»

«Ei tea, kes... kes lahti saab?» küsis nüüd üks kaugemaid mehi arglikult. Viimaks on nii, et kiida aga jah! jah! järele ja oled ise enese töölt lahti mõistnud.

«Ma ei saa ometi siin praegu nimesid ette lugeda,» ütles direktor. «Me ei tea seda isegi veel, seda peab kaua vaatama ja kaaluma. Lastakse lahti nooremad perekonnata inimesed ja need, kel rohkem varandust.»

Siin ei olnud ühtki nooremat, ei olnud ka kedagi, kelle varandus oleks vabrikujuhatusele vaeva teinud, seepärast oldi nõus. Mõni küll natuke nurises — on ikka segane asi! Aga hea, et niigi läks, kohe päris endine palk, see on ju nagu kingitus. Lastagu pealegi mõni suure suuga poisike lahti, küll juba võis arvata, kelle kohta see käis.

Kõik lahenes ilusti. Nimekiri võeti kätte ja lahutati sikud lammastest.

«Alfred Laasmann — avalik kommunist...»

«Lahti lasta!»

«Jaan Päisnik — naisemees, tubli, rahulik töömees...»

«Jääb edasi!»

«Villem Alasi — vaikne mehike, perekonnaisa...»

«Jääb edasi!»

«Timofei Kusmanov...»

«Venelane?»

«Jah.»

«Muidugi jääb edasi.»

«Anta Sulg — natuke kahtlane ja pole suurem asi töömees.»

«Lahti lasta!»

«Jüri Säävel — 58-aastane...»

«Vana! Lahti lasta!»

Loeti, arutati, pühiti higi. Töö oli igav ja raske, ei saanud isegi õigel ajal koju lõunale. Aga vabriku kasuks pidid nemadki ennast ohverdama.

Kui Jüri Säävel läks järgmisel hommikul vabrikusse, maksti talle saadaolevad rahad välja ja saadeti tagasi.

«Mis see siis on?» küsis ta. «Mispärast muist inimesi tööle läheb ja muist mitte?»

Ametnik oli väga viisakas ja sõbralik, ta oli alati tööliste poolt, aga... «Ei ole niipalju tööd, ei tule muidu välja. Ja siis olid tööliste esindajad selle poolt, et vähendatagu ajutiselt tööliste arvu, aga jäägu palk endiseks. Tulge mõne kuu pärast vaatama, ehk paraneb...»

Jüri küsis ka tööle ruttavalt Villem Alasilt, kuidas see siis tuleb, et tema läheb nüüd tööle, kuna seltsimehed saadetakse väravast välja.

«On sul tarvis siin vaeste inimeste eest markasid kröönida, eks mine oma karjamõisa!» vastas see.

Jüri Säävel tuli vabrikuväravast välja, lumi tuiskas vastu silmi, vinge tuul käis kehast läbi. Ta märkas äkki, et seisab imelikult kõssis, et jalad ja käedki käivad nagu teisiti kui varemini. Mis see nüüd oli? Ega ta järsku pole vanaks jäänud? Või nii? Vana inimene on jälle rumal nagu laps ja nüüd ta oli rumalam kui neljakümne aasta eest, mil oskas rusikaga enese eest väljas olla. Nüüd tuli see või teine poisike,

rääkis ta pea kumisema, ja tema, vana mees, tantsis selle piili järgi et kas või naera. Seal vedas oma poeg teda mööda maailma rahva naeruks. Tema uskus! Siin räägiti tööliste jõust ja ühismeelest. Tema uskus! Ta uskus vist isegi seda, kui mõni uulitsapoiss tuleks talle papist kuldraha müüma . . .

«Mh! Ei julge kodu rääkidagi!» ütles ta endamisi. Tal oli juba mõnda aega kombeks endamisi pomiseda. Alles siis, kui ta seda ise märkas, ta jäi häbenedes vait.

Sulatuul kihutas läbi linna ja rõõmustas noori inimesi. Kevad on jälle tulemas. Isegi sinist taevast oli näha üle hulga aja. Jüri Säävel läks millegipärast sadamast ringi. Talle tuli meelde Mihkel Lepp, keda oli eluaeg pidanud kerglaseks. Aga missugune inimene polnud seda, kui ainult kukkus paraja nuki peale. Õieti olid inimesed ühesugused kõik — täna veeti mõnd ninapidi, homme see tasus teistele kätte. Tööliste üksmeel . . . Mhmh! . . .

«Ei, täna ei olnud veel tööd,» ütles ta kodus. Enesel oli küll natuke häbi. Hakka veel vanas eas valetama nagu poisike. Küll see vale on temas ammu varjatult pesitsenud, kust see Herman muidu oma valelikkuse päris.

Eeval oli midagi rääkida, midagi, mida raske alustada. Viimaks ta ütles lausa välja:

«Ma nägin täna Hermani.»

«Käisid Ameerikas või?» küsis Jüri.

«Ei, ta käis siin.»

«Mis ta siit otsis? Kas ma ei ütelnud, siia ärgu toogu änam oma jalga!»

«Ei ta otsind midagi, tahtis enne äraminekut andeks paluda ja ära leppida.»

«Soo-oh!»

«Sa oled ka nii . . . Ta oli nii rõhutud olemisega, päris nuttis kohe . . .»

«Ei tea, kas raha otsas või . . .»

«Kus ta siis änam sõidaks, kui raha otsas. Pidi ikka kesknädali sõitma. Ta tahtis nii kangesti enne veel sind näha.»

«Ega mina teda keela, eks vaadaku!»

Eeva teadis vareminigi, et ta mees oli paindumatu ja leppimatu. Olgu see oma laps või võõras, ta oli seda vareminigi tundnud. Aga et ta võis saata poja igavesti eemale ilma ühegi hea sõnata, see oli liig. Ta ei suutnud niisuguse inimesega

ühes lauas süüa, ta jättis suutäie pooleli, tõusis üles ja oli mehega pahane.

«Mine tea, ehk on juba kuulnud, et töölt lahti sain,» mõtles Jüri. Kui naine oleks selle pärast pahane, oli tal kergem vastu pahane olla. Aga ta ise ei rääkinud ikka veel. Ei, enne ta ei räägi midagi, kui see kesknädal on möödas.

Teisel päeval tuli Herman jälle. Võib-olla ta ei teadnudki, et isa on kodus, võib-olla ta just teadis. Ta ei kohkunud tagasi, vaid läks isa juurde, langes ta ette põlvili ja palus andeks.

«Mis sa tembutad, isi suur mees!» ütles Jüri.

Aga suur mees ei häbenenud isegi pisaraid. Ta püüdis isa kätt, kuid ei saanud seda. Isa oli üles tõusnud ja kõrvale läinud.

«Ma ei saa niimoodi minna, kui sa mulle andeks ei anna,» ütles poeg kangekaelselt.

«Pead sa siis minema?» küsis isa äkki, aga tema hääles polnud enam pilget.

«Ei, siia ma ei või nüüd enam jääda, seda häbi ma ei suuda taluda. Kuhu ma lähengi — koha müüsin ära . . . Ja eluaeg siin vana Leemetsa juures tööl käia ma ei suuda, see on hullem kui surm, siin ole nagu elusalt maha maetud. Ameerikas saab käsitööga ikka leiba, inimesed kirjutavad, et saavad rikkaksid. Ja kui mul on seal oma maja ja auto, siis tulete mulle järele . . .»

«Ää hakka oma lolli sonimisega, neid on siin küllalt kuuldud!» ütles Jüri.

Nii oligi, et ei saanud aru, kas ta andis pojale andeks või mitte, sest ta rääkis mõned sõnad päris pehmelt, aga sealsamas andis jälle säärase opaka vastuse. Temast oli viimasel ajal üldse raske aru saada. Nii kinnist ja omaette elu elasid ta mõtted. On hädа, kui inimene, kes pole harjunud mõtlema oma noores eas, tahab seda teha vanaduses.

Herman Säävel aga sõitis. Lahkumispäeval ta ei näidanud kellelegi murelikku nägu, ta kandis pead uhkelt püsti. Ta oli muretsenud endale uued kohvrid, kuigi tal palju kraami küll kaasa võtta polnud. Tal oli seljas uus kirju mantel, kübar viltu peas, sall lehvis tuules nagu lipp, ta oli tõesti härrasmees. Vanemad olid siiski mõlemad sadamasse tulnud teda saatma. Aga kui Herman tahtis isa kättpidi jumalaga jätta, oli selle käsi nagu surnud. Ema katsus pisaraid hoida, ta polnud

vanas easki harjunud oma leina hulkadele näitama. Aga poeg kaelustas teda, ta väike kõhn kogu kadus täiesti poja laia mantli hõlmadesse. Nii oleks hea olla, nii ei näe keegi. Aga juba surus noor ameeriklane tugevasti noore inseneri kätt ja kinnitas, tulgu ikka Ameerikasse järele, kui ehitama hakkab. Nüüd alles, kui poeg juba lahkus, paistis, nagu tõuseks Jüri käsi kord, aga nüüd ei teadnud seda keegi märgata.

Seal oli ju teisigi minejaid saatmas. Seal oli sõprade kamp ja seal valgepäine noor neiu, kellele võib-olla viimasel ööl oli vannutud igavest truudust ja lubati kirjutada kaks kirja päevas. Paljugi on maha jäämas, kui sõidab noormees uude maailma. Ja ega tema lähe üksi, seal on teisigi, on nii palju, et silmad hakkavad virvendama ja ei leia enam oma üles.

Silmad aga virvendavad, virvendavad, kuni kõik muutub ühtlaselt halliks ja ähmaseks. Ei, laev pole veel läinud, orkestergi hakkab mängima.

«Imelik lugu!» ütles Eeva äkki. «Mis asjaga üks inimene sõitma hakkab, sellega ta sõidab ikka. Mart sõitis raudteega — niikaua kui läkski. Seda käi jälle sadamas saatmas . . .»

Ja Ilmari jaoks ei jää muud üle kui lennuk. Ilmar ise aga ütleb: «Eks ma sõidan trammiga . . .»

Vanaisa ei kuulnud nende juttu — tuul kohises ju ka, ja ta kõrvad polnud enam nii head kui vanasti. Ei olnud vist silmadki enam nii head, sest ta kuidagi ei leidnud oma poega teiste hulgast. Seejuures ei olnud ta silmis niisket udugi, ta oli ometi mees.

«Näe, seal!» õpetas Eeva. Nüüd nad nägid poega jälle mõlemad. Korraga ta oli nii oma isa kuju ja nägu, täpselt niisugune, nagu oleks olnud vana Jüri Säävel tema eas. Kes oli ometi see vaim selles kehas, see võõras tasakaalutu vaim? Oli see ehk oma aja vaim ja sõitis nüüd ühes temaga merede taha?

Juba ta lähebki. Head teed talle minna ja õnne uuel kodumaal! Head teed, head teed!

II

Üks mees tuli linna poolt, üks härrasmees. Ta võis olla juba kuuekümnendais aastais, ta juuksed olid helevalged. Aga ta habemest puhtaksaetud nägu oli üsna nooruslik, päevi-

tusest pruun, ja ta tumedad silmad särasid nagu noorel mehel. Ta oli kaunis kehakas, aga ta kõnnak oli üsna kerge ning painduv. Seljas oli tal hinnaline kasukas, tal oli selles tuna soe, sest ta pühkis tihti näolt higi. Käes, mis hoidis oksikku keppi, oli mitu kuldsõrmust, neist üks väga suure punase kiviga. Tal oli mehe nägu, kel läheb hästi ja kes armastab tervet maailma. Niisugused härrad ei tee küll harilikult nii pikki jalutuskäike, nad sõidavad autoga. Aga võibolla oli arst seda soovitanud.

Nüüd ta seisatas ja toetus kepile. Võttis korraks kübara peast, tuul haaras kohe ta üsna tihedad ja pikad valged juuksed. Siin oli alati tuul, sest endise Flossi vabriku madalad hooned, mis pealegi varisemas, ei takistanud tuult kuigi palju.

«Jajah!» ütles härrasmees. «Jajah!» Ei midagi rohkem. Ta oli oma ülesande täitnud, ta hakkas jälle linna poole tagasi minema. Jäi kord mõttes seisma, võttis taskukella ja silmitses seda. Kell oli seisma jäänud. Aga aeg ei seisatanud. Nüüd ta pidi ruttama, kui tahtis õigeks ajaks koosolekule jõuda. Ta polnud veel nii vana, et oleks mõelnud lõpule, ta mõtles algusele.

A./S. «Kalevi» metallivabriku asutajad olid kogunenud soliidse võõrastemaja numbrituppa. Peaosanik ja ettevõtte hing tuli Riiast ja peatus võõrastemajas. See oli keskealine härra kuldhammastega ja näpitsprillidega, ta nina rääkis rohkem kui ta nimekaart. Kuus härrat olid kohal, seitsmes puudus.

«Ei tea, kas tulebki,» ütles kõhn skeptilise moega vanamees.

«Tuleb, tuleb,» kinnitas punase peaga noorepoolne härra.

«Mis mees ta õieti on?» huvitus iisraelimees, Riiast tulnud ettevõtte hing.

«Ah härra Reeberg või? Kõigiti soliidne kompanjon, sularahaga mees.»

«Huvitav, kuidas ta selle raha on teeninud?»

«Ta polegi seda teeninud. Täiesti teenimatult sülle langenud, sellepärast ta tahabki sellest nii ruttu lahti saada.» Kõneleja naeratas mõistaandvalt. «See on pärandus vennalt. Vend oli mõisavalitseja, siis mõisarentnik, sõja ajal hangeldas maade ja majadega. Oli vanapoiss, ja kui ta suri, läks kõik ta vennale.»

«Ja mis tegi see härra ise sel ajal?»

«Ah siis, kui ta vend teenis? Korjas kogemusi. Kuuldavasti oli ta kord isegi punane ja pidi 1905. aastal Venemaalt lahkuma. Oli olnud Rootsis ja Belgias vabrikutes raamatupidajaks. Peab ennast nüüd rauatööstuse alal eriteadlaseks. Nagu ütlesin, tal on sularaha, ta on eestlane, ta on igati kasulik.»

Iisraelimees kirtsutas nina. Keda kõiki ei pea kartma ja kummardama Jehoova valitud rahva poeg! Oli sakslane, oli venelane, nüüd karda koguni eestlast ja lätlast!

«Oh, härra Reeberg, ometi kord!»

Kõikide näod tõmbusid naerule, peale kibestunud vanamehe oma. See sügas hõredaid vurrusid ja vangutas pead. Äh, kellega peab ühes töötama — selline bande! See kehkadivel, kes praegu saabus, pole ka parem... Härra Dahlgren pole ärimees, ta on tööstur ja tema hindab inimesi natuke teiselt seisukohalt.

Aga juba tõmbusid naeratavad näod jälle tõsiseks. Algas ametlik koosolek ja härra Salomon kui asjaajaja-direktor kandis ette, mis oli tehtud ja mis veel tegemata. Endise Flossi vabriku hooned olid juba renditud ja varsti võis hakata kohendama, mis kohendada annab. Küllap esialgu saab ka järelevalvega kokku leppida, nii et ei tule selleks liiga palju aega ja raha raisata. Võib kasutada isegi teatud sidemeid ja...

Härra Reeberg polnud päris rahul. Tema oleks tahtnud, et vabrik asuks mäe otsas. Nagu kirik — sest see tehas ongi moodsa inimese jumalakoda. Aga kui seda ei saa nüüd, siis tuleb see aeg edaspidi, sellest tehasest peab saama kord suurim Baltimail, jah, miks mitte kogu Euroopas. Peaasi, toodagu aga masinad kohale!

«Peaasi, antagu aga raha!» ütles iisraelimees.

«Küll raha saab, kui on maksmise aeg,» ütles Heinrich Reeberg. «Enne peavad asjatundjad järele vaatama, et meile prahti kaela ei määritaks.»

See valge peaga ja lapsenäoga vanamees polnudki nii lihtsameelne. Iisraelimees oli haavunud. «Kas mina ei näe, mis ma oma raha eest ostan?» küsis ta.

«See pole ühe ega kahe raha, see on aktsiaseltsi raha,» ütles Reeberg.

«Õige, seda olen mina ka ütelnud,» kinnitas vana Dahlgren.

Metallitehase asutamine pole kompvekitööstuse asutamine — osta aga paar katelt ja mõni masin ning hakka vänta. Siin olid suured kapitalid mängus, siin pidi targu talitama. Muidugi oli vaja palju optimismi. Krediiti on vaja, sest oma rahaga ei tööta tänapäev isegi rändav nööbikaupmees. Ja on vaja ka riiklikku kaitset tollide ja muude soodustuste näol. Vanasti oli asi lihtsam, teadsid juba, millise isikuga tegemist, millisele uksele koputada. Aga nüüd need pagana erakonnad ja valitsused vahelduvad. üleöö, keda sa tead lõunasöögile kutsuda, keda kutsumata jätta. On vaja palju rääkida, mõni asi ka targu rääkimata jätta. Pidid alati teadma, kuhu minna ja millega minna. Inseneride ja ärimeeste kõrval vajab tänapäeva tööstus ka poliitikuid ja diplomaate.

«Härra Reeberg, teil on muidugi sidemeid, võiksite vaadata...»

Härra Reeberg oli meelitatud, silitas oma sõrmustatud kätt ja naeratas. Tal on alati olnud sidemeid, ta oskab neid luua igasuguste inimestega. Kui vaja, ta on härrasmees, kui vaja — rahvamees.

Härra Reeberg võttis vastu ajalehtede esindajad. Ta laskis nad ilusasti sisse paluda, ta laskis nad istet võtta, pakkus isegi sigareid. Millal näeb väike lehemees nii hinnalist sigarit — mõni ei oska seda suitsetadagi, teeb seda nagu Chaplin kinos. Kahtlemata on see direktor väga soliidne härra. Ta kõneleb veidi võõra aktsendiga, on ju nii kaua olnud kodumaalt eemal. Aga nüüd, kus meil on oma riik, ta ei jäänud enam võõra rahva hulka, vaid tuli kodumaale, et panna siin omadki käed tööle.

«Teie ütlete, meil on põllumajanduse riik... Ma ei vaidle vastu, põllumees on meie riigi nurgakivi. Aga — jah, mu sõbrad, siin on see suur aga... Kuidas harib põllumees oma maad? Vaadake, siin ongi see punkt, millest meie mööda ei pääse — meie põllumees vajab ajakohaseid tööriistu. Meie võime ju tuua kõik väljamaalt, viime välja oma liha ja või ja toome sealt põllutöömasinaid. Ise sööme margariini ja meie töölised nälgivad linnades. Ón see õige? Mu härrad, on ainult üks vastus: see ei ole õige! Meie kodumaa tööstus peab põllumajanduse arenemisega sammu pidama. Vähemalt oma kodumaa tarbeid peame suutma rahuldada. Vaadake Rootsit, kas see ei ole põllumajanduse riik, kas see ei ole põhja-

maa? Aga ometi on Rootsi tööstus õitseval järjel. Meie võime sealt eeskuju võtta, ka meie võime kord nii kaugele jõuda. Meil ei ole küll sütt ega rauda, kuid meil on põlevkivi ja raudseid mehi. Meie rahval on jonni ja sitkust, ja kuhu meie käed külge paneme, sealt peab järele andma ... Vaadake, mu härrad, siin on Eesti tulevik: kodumaa tööriistad ja masinad taludes, samuti piimatalitustes, töökodades, kodumaa vagunid ja vedurid raudteedel, kodumaa autod ja jalgrattad tänavatel, kodumaa lennukid meie igavesti sinise taeva all ...»

See jutt kõlbas ilusasti ajalehte panna, see täitis jälle hulga ruumi, sest polnud parajasti ühtki suuremat õnnetust ega kuritööd kuski.

Endistes Flossi vabriku hoonetes käis töö. Kõigepealt tuli muidugi kontor korda seada, putka ette ei kõlba direktori autol seisma jäädagi. Kevade tulekul, kui linnud pesi ehitasid, käis ka siin ehitustöö täie hooga. Oli mõnus töötada, kümnik ei ajanud liiga taga. Mehed, kes olid sõjad läbi teinud ja kaugel käinud, teadsid mõndagi rääkida.

«Töömees saab ikka läbi,» kinnitas üks vanem mees, kes oli ilmatu tore jutupuhuja. Enesel vähemalt viiskümmend aastat turjal, aga päris noore mehe vigurid alles sees. «Amet on nisuke asi, midast ei saa ära ka juua,» seletas ta. Temal enesel oli juba palju ameteid läbi peetud, ta oli kangem mees kui mõni amet, sellest ei piisanud tema käes kuigi kauaks, varsti olid tükid taga. Ainult mõnus Saaremaa murre oli talle ikka jäänud. Naisega, kes lupja segas, nad nokkisid tihti teineteist.

«Nüüd, Selma, teeme meiegi pulmad. Midast me veel ootame!»

«Sinul, Mihkel, pole ju midagi kaasa tuua. Mul vähemalt suur poeg kaasavaraks.»

«Ei sa seda poega enam saa sülega ega seljaga tuua, see jookseb oma teed,» ütles Mihkel.

Oli ju kevadine aeg, mil südamed vägisi sulavad. Üks direktorihärra käis siin sageli vaatamas, kuidas töö edeneb, enesel sinilill nööpaugus. Ta tuli vahel isegi autoga, üks peenike daam kaasas.

«Näe va Reebergi, kui opakaks läind!» sõnas Mihkel. «Ep taha minusugust enam tundagid!»

«Ta nüüd sind tunneb!»

«Teenisime ikka noores põlves ühes mõisas. Käisime vahest öösiti seltsis külas.»

«Küll luiskab, nii et suu suitseb! Näe, missugune teine! Ja mis oled sina tema kõrval?»

Mis teha, kui inimesed on nii uskmatud! Nüüd nad vaatavad selle Reebergi nagu jumala poole. Kus on ikka tore vanahärra jah! Vana ta on muidugi, aga muud mitte midagi. Teab, kas tal on praegu niigi palju raha taskus kui mõnel töömehel.

Masinad jõudsid kohale ja seati üles. Juba ilmus ka mehi, kes tundsid huvi selle vastu, millal vajab vabrik töölisi. Sügise poole, sügise poole! Tööinimene on kannatlik, ta tuleb teine kord jälle.

Vahel nähti ka kibeda ilmega väikest vanahärrat, kes käis siin saksa keeles sõimamas. Muidu rääkisid insenerid ja meistrid enamasti vene keelt. Ajalehed kirjutasid küll, et uus vabrik on puht-eesti ettevõte. Härra Reeberg ja Salomon rääkisid ju ka r a h v a g a eesti keelt. Iisraeli näoga ja ninaga härra oli jälle taandunud Riiga ja juhtis sealt, nii suurt asja ulatub ainult kaugelt tervikuna silmas pidama.

Ei jätkunud ainult väikesest lauast rohelise paberiga, nüüd oli vaja mitut suurt kirjutuslauda, igal laual telefon. Joonestamiseks polnud vanas ettevõttes üldse korralikke ruume. Kõik tuli teha, kõige eest pidi hoolitsema härra Salomon juunior. Papa oli haige ja mamma ei tahtnud teda üldse välja lasta. Mamma Aureelia oli väga «streng» inimene. Aga eemalt ta elas kaasa, tundis taas pühaliku silmapilgu lähenemist kõigi takistuste kiuste, ootas esimest vilet mõnel ilusal hommikul. Tal oli veel hea kuulmine, sest vabrikumüra ei ulatunud kontorisse ka vanas Flossi või isegi Schirmer & Hochwaldi vabrikus.

Ja siis ilmus kuulutus ajalehes, et A./S. «Kalevi» metallivabrik vajab töölisi. Ilmar Säävel, kes seda luges, ruttas kohe ajalehega vanaisa nina alla.

«Näe, näe, mis sa ütled! Ikka said selle vabriku käima!»

«Ega ta sellepärast põle veel käimas,» ütles Jüri, kes oli saanud tööotsa metsatööstusse.

«Sa võiksid ka kord minna vaatama,» arvas Eeva. «Ehk jälle on paremad palgad ...»

«Jälle mine paremat püüdma, jääd heast ilma ... Mis mina sinna otsin, kes seal minusugust vana änam tahab ...»

Aga töö juures laudu ladudes tulid teised mõtted. Kuidas sa tatsud siin naiste hulgas nagu vana pime kukk! Laudade kolin teeb südame täis ja paneb sülgama, just kui puusärgilauad kolisevad. Metalli hääl on hoopis teine, see võtab ja põrutab su kõige südame ja neerudega läbi. On imelikke inimesi, kellele ei meeldi värske õhk ja vaigulõhn, kes ihkavad suitsu ja nõge.

Ja ühel päeval leidis Jüri Säävel enda uue vabriku kontorist. Prillidega ja vurrudega, kuidagi ohvitseri moodi härra istus laua taga. Naeratas natuke üleolevalt, kui Jüri jäi seisma laua ees.

«Noh?»

«Teil pidi siin töölisi tarvis olema ...»

«On küll, aga mis tööd te tunnete?»

Kõik läks libedasti, aga kui Jüri ütles, et ta on juba viiekümne kaheksa aastane, lõi noorhärra kõhklema. Nüüd on isemoodi ajad — võta niisugune vana mees tööle, hakka talle viimaks paari aasta pärast pensioni maksma, sest mine tea, millega need inimesed seal Riigikogus hakkama saavad.

Kuid noorhärra kõhkles siiski, sest selle mehe käed räägisid aastatepikkusest tööst, tal näis olevat veel jõudu ja kogu, tal oli aus ja tubli nägu.

«Ah, Aureelia, lase mind!» ütles keegi välisukse juures saksa keeles. Üks vanamees tuli kepi najal sisse, aga ta silm hiilgas pealaega võidu. Miks mitte, see oli ju tema poja vabrik!

«No tere, vana Säävel!»

Peaaegu oleks Jüri öelnud: «Tere, noorhärra!» — nagu oli öelnud esimestel päevadel Schirmer & Hochwaldi juures.

«No mis sina siis siin otsid?»

«Tulin ka tööd otsima. Aga ei ... ei kõlba vist änam nendele ... Vana juba ...»

«Vana? Mis jutt see on? Anna oma käsi! Näe, kus käpp nagu auruhaamer! Härra Põlluaas, kas te olete niisugust kätt näinud? Ei ole! See käsi on rohkem kui kakskümmend aastat selle katuse all tööd teinud, aga ta ei ole ikka veel vana. Mina olen vana, jah, see neetud niiske putka siin soos on mu tervise nahka pannud — aina istu siin hallitanud seinte vahel ... Aga vana Säävel elab igavesti!»

Härra Põlluaas rääkis midagi tasemini ja saksa keeles. Härra Salomon seenior raputas pead. «Ei kuule!» ütles ta. «Rääkige mehe häälega. Siin sepikoja seinte vahel ei kuule keegi tasast juttu, siin peab ikka mehe häälega rääkima.»

Härra Põlluaasal oli väga piinlik. Ta rääkis valjemini ja Jüri sai aru sõna «achtundfünfzig».

«Ah mis!» lõi vanahärra käega. «Kui ka peaks hommepäev hakkama pensioni maksma. Jüri Säävlile maksab minu poja vabrik kõik, mis tarvis.»

«Siis paneme aga nime kirja,» ütles härra Põlluaas, teadlik oma sammu tähtsuses.

«Ela hästi!» karjus Salomon seenior veel Jürile, siis ta komberdas välja. Ta käis ka tööruume vaatamas, tuli viimaks määrdinud riietega tagasi ja ütles õnnelikult: «Noh, Aureelia, lähme nüüd! Nüüd võin ma rahuga surra, sest mu silmad on seda kõike näinud!» Teenistusvalmis väravavaht aitas ta troskasse, vanahärra ei usaldanud pagana autosid. Tema jõuab ka hobusel õigel ajal kohale, sest ega surm eest ära jookse.

Aga Jüri Säävel, kes polnudki temast palju noorem mees, oli veel üsna kaugel surmamõttest. Tema jaoks tundus elu nagu uuesti algavat, ta oli täna jälle otsekui koju jõudnud.

Kes teab seda, mitmes aasta, rääkimata kuust ja päevast, on parajasti käes, kui elu läheb endiselt edasi. Ikka endisel ajal tuli hommikul tõusta, ikka seesama koltunud näoga seinakell näitas hommikul aega, nagu oli näidanud esimestel aastatel. Vahel käis see kell küll ette, vahel jäi ka taha, aga seda sai vabrikuvilede järgi õiendada. Nii hull see asi ei olnud, et see kell oleks ta mõnel hommikul hiljaks jätnud. Selle eest hoolitses Jüri kahel viisil — esiteks tuli kell õhtul natuke ette lükata, ja teiseks hommikul natuke varemini minema hakata.

Ega sedagi pannud palju tähele, et naine oli aja jooksul vanemaks jäänud. Enese nägu juhtus peeglis veel harvemini nägema. Jüri Säävel ei vaadanud enam naiste nägusid, mis seal ikka vaadata oli. Naine tegi talle süüa, pesi pesu, lappis riideid ja hoolitses selle eest, et tuba oli soe. Isegi korteri teenis naine. Nad magasid ka ühes voodis, talvel oli nii soojem ja õhtuti nad võisid vastamisi teineteise kaela- ja õlasooni

tasuda. Miks nad ei pidanud nüüd koos magama, kui nad olid seda teinud ligi nelikümmend aastat.

Hommikul ärkas enamasti Eeva esimesena, aga kui naine oli olnud õhtul eriti väsinud, kui ta oli tulnud peenramaalt või oli kannatanud õhtu poole ööd hambavalu, siis ärkas ka Jüri esimesena. Eeval oli siis natuke paha ja Jüri ise oli natuke uhke, ta nimetas neil hommikuil naist prouaks. Vahel juhtus, et liha läks hommikul kõrbema või oli kohvipiim natuke hapukas, siis oli ka pisut ütlemist. Aga nad ei läinud enam kumbki nii teravaks, äegamööda olid teravad nurgad üksteise vastu maha hõõrutud. Omad valud olid seejuures mõlemal kantud.

Nüüd tuli veel kord kella vaadata ja Eeva ütles: «Käi tasa, muidu ajad poisi üles!» Ikka oli olnud seal väikeses voodis mingi poiss. Vahel oli olnud poisse ka kaks, ükskord vist koguni kolm, kui see polnud ainult ähmane unenägu. Nüüd oli poisi nimi Ilmar ja see käis juba tehnikagümnaasiumis. Seni oli tal läinud hästi, aga jumal teab, kuidas võis minna edaspidi. Nende aastateni oli ta poistel kõigil hästi läinud.

«Ei tea, mis teha, poiss tahab ikka uusi saapaid,» rääkis nüüd Eeva. «Oli mokk eile päris kõveras — kus ta läheb sedasi, koolimüts peas, aga varbad väljas.»

«Mis ta räägib — päris terved saapad alles! Muudkui ilmast ilma osta uued!» nurises Jüri, aga mõtles juba ise, kuidas seda tänast palgasummat nii jagada, et ikka saaparaha välja tuleks.

«Ju ma ütlen — kust me selle uhkuse tarvis raha võtame!» aitas Eeva kaasa. Aga ise mõtles: «No mis ta peaks nüüd selle natukese juures torisema, need saapad ju poisil ligi aasta jalgas olnud.» Valjusti lisas ta: «Oleks nii, et ema poolt ka vahel midagi saaks...»

«Mis asja tal sealt tarvis saada!» pahvatas Jüri äkki. «Las poiss tuleb prijestu juure vasta, kui ma õhta tulen, siis lähme seltsis ostma.»

«Seda raha läheb ka nii palju!» ohkas Eeva. Aga ise muigas salamahti: küll ta teadis, missuguse vedru peale vanamehel vajutada.

Jüri tõusis ja pani mütsi pähe. «Noh, nüüd sa lähed siis jälle,» ütles Eeva. «Ju peab minema,» vastas Jüri. Ja läks.

Linn oli hommikuti kuidagi suitsune ja ähmane, niisugused ilmad olid maal rehepeksu ajal. Need tööd on peaaegu

sõit nii elavalt meeles, nagu oleks see olnud eilne päev, mil ta käis adra taga. Siin linnas ei saa aru kevadest ega sügisest. Aga kuidagi ei jää niipalju seda raha sõrmede vahele, et saaks ringi vaadata oma eluaseme järele. Noh, kui saab kord poisi koolist läbi ja see hakkab teenima, kahe peale kokku nad saavad ehk niipalju, et löövad üles oma väikese putka. Kuski, kus on mets lähedal, nii et kevadel näeb, kui noored kased lähevad lehte. Oleks natuke peenramaad sealsamas oma maja juures, poleks enam vaja nii kaugelt vaevaga vedada. Võiks isegi tubakaid mahá teha — kui poisile selle suits ei meeldi, siis tal ju omaette tuba. Või isegi kaks, sest niisugune noorhärra võtab peene saksiku naise, nagu ta emagi oli, ja neil peab olema kummalgi oma magamistuba... Ta naeris endamisi... Eeva tahab ikka lehma — ehk saaks kuski linna ääres ka lehma pidada. Poiss võib tööle sõita jalgrattaga või ka mootorrattaga, kui aga rahakott talub.

Ta astus edasi ega naernud enam. Talle tuli meelde, et üsna kaugel, teispool maakera, asub Ameerika.

Pealegi oli ta nüüd jõudnud vabrikuväravasse. Ta oli üks esimesi nagu ikka. Siin oli hea seisatada ja rääkida ühest ja teisest. Praegu polnud jutt veel eriti hoogu sattunud, mehed olid alles võõrad. Täna oli ju alles esimene palgapäev. Arutati läbi, mis ajalehed kirjutasid ja mida nad mitte ei kirjutanud. Siunati viletsaid palku. Oodatagu, kuni nad on siin rohkem kodunenud ja kokku rääkinud, küll hakkavad nõudma parandust.

Viis minutit enne vilet mindi sisse. Nojah, tunnist tuli täpselt kinni pidada, egas peremees hooli. Niisugust tööd pidi teha oskama, nooremad inimesed tundsid asja. Mõni poolveider vanamees, nagu vana Säävel, vehkis, nagu oleks oma töö. Mis ta sest saab — tapab enese paari aastaga ja lükatakse prakiks.

Aga natuke rõõmu on igaühel, kui jälle valmib midagi. Olgu see või lihtne sahk, aga on tunne, nagu oleks surnud rauale elu sisse aetud. Oodake, varsti teeme igasugused keerulised masinad kodumaal!

«Oodake aga, varsti teeme suurtükke!» kinnitab nüüd kurjailmeline vanamees, kes iga päev kuulutab viimsetpäeva. «Sõda on iga silmapilk ukse ees.»

See oli ta igapäevane jutt, seda ei pannud keegi tähele.

Muidugi oli neid, kes kinnitasid, et ega need kommunistid veel ei jäta. Aga nii imelik kui see näis, tuli viimaks uskuma jääda, et see, mis nüüd on, võib jääda isegi pikemaks ajaks. Jüri Säävel ei kõnelnud õieti midagi, ega ei olnudki aega, kui oli kibe töö käes. Igaühel siin oli muidugi oma usk, aga Jüri Säävel oli oma usuga nii ihne, et ta ei kuulutanud sellest sõnagi teistele. Ennem ta ütles mõne sõna, mis käis hoopis vastu ta mõtetele. Kes tahtis mõista, see mõistku.

Lõuna! Igaüks nosib tasapisi süüa. Nii kuidas kellegi tahtmine ja talumine, nii ka lõuna, õieti kuiv lõunaoode. Jüri Säävlil on alati piim kaasas. «Kuidas sa ometi jõuad?» küsib kibeda ilmega naaber. Jah, mis teha, Jüri kõht ei kannata teed, ta oli vanasti maainimene ja ikka piimasõber.

Jälle jätkub töö. Jüri tunneb, nagu oleks sellest hetkelisest seisust jäänud liikmed pisut kangeks. Oh, see pole midagi selle kõrval, mis on hommikuti. Siis on vahel nii hull, et ei julge iseeneselegi tunnistada, teistest rääkimata. Ega see või veel vanadusest tulla, sest teine kuuekümneaastane mees on veel nagu neljakümneaastane. Ei, nii vara ei tohi vanadusest rääkidagi.

Aga nagu kiuste alustas nüüd üks noorem töömees juttu ja küsis, kui vana ta juba on. Jah, on ikka aastaid küll, varsti juba puhkamaminek käes.

«Ei nii ruttu või veel puhkama minna ühti, poeg alles laps!»

«Ta koolitab ju oma pojast insinääri,» pistab teine mees vahele.

«Tohoh, või inseneri kohe! Kust siis need töölised edaspidi tulevad, kui kõik tööliste lapsed inseneriteks saavad?»

«Ega muud, kui riik pangu vabrik käima ja hakaku hulgaviisi töölisi tegema!»

«Ehk jälle vana Säävli poeg sellesama asja peale inseneriks õpibki . . .»

Selge kadedus, muud ei ühti! Jüri ei teinud sellest väljagi. Teda oli katsutud mitu korda alla kiskuda, teda oli nahutatud küll, aga tema oli ikka püsti jäänud. Veel oli tema pea püsti, ja tulgu keegi vastu — ka kätes oli rammu veel küllalt! Täna ta läheb ja ostab oma poisile saapad, nii et sel ei pruugi kedagi häbeneda, tulgu, vaadaku ja põlastagu!

Oh, ometi kord läheneb lõpp! Juba ruttasid mõned mehed pesuruumi, ega siis nii mustalt ja määrdinult kõlba tänavale

joosta. Nüüd käis iga inimene, ka lihttööline, puhtalt riides. Hüttu pesuruumi, sealt palka saama ja sealt — kus kellelgi kõige parem koht. See on igaühe oma asi, kuhu ta omateenitud raha viib, sinna ei maksa kellelgi oma nina toppida. Kui on just naisemees ja perekonnaisa, siis peab naine selle vastu huvi tundma.

Jüri Säävel võttis vastu oma esimese raha uues vabrikus. Ta oli mõnikord ka rohkem teeninud, aga nüüdne raha rõõmustas teda millegipärast eriti. See oli nagu tõendus, et ta on mees nagu vareminigi ja et tal pole tarvis taganeda veel kellegi ees.

Ilmar ootas juba ammugi. Ta oli tore poiss, ainult saapad olid tal tõesti vanad ja keskkooliõpilasele sobimatu vassongiga. Niisugused tankid kõlbavad ainult algkooli juntsudele jalgpalli tagumiseks.

Aga miks ei võiks ka vanaisa töölt tulles riideid vahetada? Vähemalt silmad ta võiks korralikult puhtaks pesta. See habe on tal muidugi ainult tahma kogumiseks ees, ta oleks palju noorema näoga, kui ta selle maha ajaks. Ainult et Ilmar ei julgenud seda kordagi rääkida, ei julgenud öelda, et tal on natuke halb käia linnas mustas tööriides vanaisa kõrval. Teistel lastel olid noored isad ja emad, härrad ja prouad. Ilmarile ei meeldinud hästi vaeslapse osa.

Nad läksid ärisse sisse. Siin ei vaadatud tööriidele, vaadati rahale. Toodi kohe kõige paremad ja kõige moodsamad saapad. Muudkui — katsuge aga jalga, küll hinnaga hakkama saame! Ilmar katsus jalga, olid nagu valatud. Aga hind ei olnud nagu valatud, hinna pärast toodi teine paar. Need olid ka uued saapad, aga . . . Jah, kui tal oleks oma isa, mitte töömehest vanaisa, siis ei tarvitseks vaadata paarisajale margale.

«Noh, mis hinnaga siis jääb?» küsis vanaisa. Nii kange tingima ta küll ei olnud kui vanaema, aga omajagu kaupmeeste knihve ta teadis.

Mis see oli? Vanaisa maksis raha ja need paremad saapad pakiti sisse. Kas siis need?

«Noh, poiss, võta oma saapad!»

Aga siiski mõtles Ilmar, et oleks olnud veel ilusam, kui vanaisa oleks enne pesnud silmad puhtaks ja pannud teised riided selga.

III

Tehnikagümnaasiumi viimase klassi õpilane Ilmar Säävel seisis kino «Gloria Palace» ees ja ootas. Ilm oli külm, tuul tõmbas lagedal platsil nii, et ta pidi tõstma palitukrae üles. Kuigi oli natuke rumal oodata tundmata tütarlast niimoodi, palitukrae üleval.

Ta oli käinud paar korda Jaani kiriku kella vaatamas. Ikka veel ta polnud jõudnud niikaugele, et oleks saanud oma ajanäitaja. See tähtis päev oli nihkunud ikka kaugemale, ja nüüd oli see langenud kokku kooli lõpetamisega. Selleks päevaks oli vanaisa juba päris ametlikult lubanud kinkida talle käeuuri. Aga mis oli sellest enam kasu, siis on tal ju varsti võimalik omateenitud raha eest osta, mis aga meeldib... Võibolla polnud kell päris õige, aga pool tundi vähemalt oli Barbaara lasknud teda oodata.

Ajaviiteks ta silmitses reklaamfotosid kino vaatekastis. «Metropolis» — Thea v. Harbou romaani järgi. See tõotas olla üsna hea pilt. Kino oli alles uus ja siin püüti pakkuda ikka kõige paremat. Ta oli siin paar korda käinud, kord sõpradega ja teine kord üksi. Aga tütarlapsega kahekesi ta polnud siin veel käinud. Ta polnud kuigi palju käinud tütarlastega, ja et see salapärane tundmatu neiu oli äkki nii huvitatud temast, et kirjutas ise poisile enne, oli teda üllatanud. Mis oli siis temas nii erilist, et see tütarlaps, oma kirjade järgi, gümnaasiumi neljanda klassi õpilane, pani teda eriti tähele? Tal oli koguni pisut piinlik oma vana palitu pärast. Halb lugu, kui inimesel ei ole vanemaid, kes muretseksid talle korrapäraselt kõik, mis noorele mehele tarvis.

Barbaara ei tulnud veelgi. Vahest lõi kartma? Arvas muidugi, et poiss mõtleb temast ei tea mida, kui ta nii esimese kutse peale jookseb poisiga kohtamisele ja kinosse. See kartus oli küll ilmaaegne, sest Ilmar poleks mõelnud temast midagi halba. Miks ei või noored inimesed kohata, kui nad on teineteisest huvitatud? Nimelt «huvitatud», sest sõna armastus on nii veider enesekohaselt tarvitada. Armunud olla on ikkagi naeruväärne, aga huvitatud oli ta olnud mõnest tütarlapsest vareminigi. Sümpaatia, jah, see on õige sõna, see on juba iseasi, see ei anna kellelegi pilkamiseks põhjust. Praegu oli tal üsna kenake sümpaatia Barbaara vastu, pildil

see näis olevat väga kena. Väike tütarlapselik, selgete silmadega ja armas — see tähendab — sümpaatne.

Aga üks viga oli sel sümpaatsel neiul praegu — ta ei ilmunud nähtavale. Kaks vormiriietuses tütarlast möödusid Ilmarist ja astusid kinosse sisse, aga need olid mõlemad säärased paksukesed, need nad ei olnud.

«Ah, sõitku seenele!» mõtles Ilmar äkilise hoolimatusega. Ta oli juba ligi tund aega külmetanud ja norutanud siin. Kuidagi pidi oma halba tuju heaks tegema. Ta läks kinosse üksipäini ja mõtles valmis sapise kirja selle plika jaoks.

Siis ununesid ootamine, solvamine, ununes Barbaara ja kõik muu maailm. Ta istus ja vaatas filmi. Ta oli käinud kinos vareminigi, oli naernud pisarateni Fatty ja Chaplini üle, oli jälginud hinge kinni pidades cowboy filme ja Elmo Lincolni kangelastegusid. Aga nii polnud haaranud teda ükski film kui see praegu. Need taevasse tungivad hooned fantastilises tuleviku maailmalinnas, inimesed, kes liikusid neis tehnika imetegudes nagu unenäokujud. Ja korraga — maa-alused pimedad katakombid, milles liikusid mustad monstrumid — töölised, kes olid selle hiiglasliku sipelgapesa üles ehitanud ja ise ometi alla pimedusse jäänud... Need «jumalate vennad», nagu ta vanaisagi oli, kelle ta poisikesepõlves, õppides kreeka mütoloogiat, oli ristinud Hephaistoseks, Zeusi pojaks — loojad nagu jumaladki, kuid ei tunne kunagi oma loomingust jumalikku rõõmu.

Esimese seeria lõpp. Kino läks äkki valgeks. Ilmar Säävel istus tuksuva südamega, ta ei liikunud paigastki. Ta vaatas selle veel kord algusest lõpuni läbi, nüüd võis seda nautida juba täie teadvusega, ilma põnevuskihuta, et kuidas nüüd ometi läheb.

Alles siis, kui ta hilisõhtul väljus kinost, tulid talle meelde Barbaara ja muud maised asjad. Ta oli muutunud tütarlapse vastu hoopis leplikumaks. Kes teab, mis võis teda tulemast keelata. Kell oli juba üheteistkümne lähedal, vanaema ootab muidugi, sest ega ta enne hooviväravat kinni ei pane. Vanaema oli harjunud ootama, sest noorel mehel gümnaasiumi lõppklassis on niipalju tegemist, et kuidagi ei jõua koju kella kümneks.

Vanaema oli jäänud laua äärde tukkuma ja ehmus nüüd nii, et prill kukkus ninalt. «Ole hea poiss, mine pane hooviväräv

kinni!» Muidugi oli Ilmar hea poiss ja tegi seda, täna õhtul ta tundis erilist tarvidust olla hea poiss.

Kui aga hoovivärav oli lukus ja söök ootas laual, ta ei tahtnud süüa. See kitsas köök, väike kulunud lauake, mis vist kunagi polnud värvitud, raske lõhn, mis hoovas toidust ja toidujäänustest, magavatest inimestest ja tööriietest, millesse segunes veel naftaliini, mida tarvitati koide vastu, ja tärpentini, mida tarvitati jooksva vastu — see kitsa tööliskorteri raske hõng rõhus teda äkki. Ja ikka taas tuli meelde see päev, mil ta väikese lapsena oli kord astunud vabrikusse, see pool-unenäoline sünge mulje, mis oli jäänud sellest. Ta oli kaua voodis ärkvel ja andis enesele tõotuse, et kord tuleb aeg, mil püstitatakse vabrikute asemele tööstustemplid — kõrged, valged ja puhtad, ja töölistel ei tarvitse teha muud, kui ainult vajutada nupule. Selleks, loodusjõudude orjastamiseks, et vabastada inimest, tahab temagi kõige oma jõuga kaasa aidata.

Hea, et inimene ei tea ette, mis teda päeval ootab. Nii oli veel hommikulgi paar ilusat tundi. Aga koolis tervitati teda valju naerulaginaga, mõni plaksutas isegi käsi. Pinginaaber Piik küsis väga kaastundlikult: «Noh, vaene poisu, kas sul on ka nohu?» — «Mispärast?» — «Sa külmetasid eile niikaua jalgu . . .»

Ja nüüd hakkas küsimusi sadama. Kas Barbaara tuli? Miks ta's ei tulnud? Kas sa oled teda näinud ka, kas on ilus tips? Ega ta ei ole see tüdruk, kel on kitse nägu ja elevandi sääred? Vaene poiss, Barbaara ei näita talle oma varjugi, et ta seda võiks suudelda!

Ilmar ei mõistnud alguses kõige hullemat, ta arvas, et keegi on saanud kätte mõne kirja ja et teda on nähtud eile ootamas. See polnud veel kõige hullem, et säärasel mehel on oma tütarlaps, see polnud mingi ime, imelikum oleks vastupidi. Kuid vastupidi lugu oligi. Sest neitsi Barbaarat polnud olemas. Oli ainult mingisugune pilt, jumal teab kust saadud. Ja kirjad olid fabritseeritud siinsamas paarimehelise salaseltsi poolt, et näha, mis Säävel pruudiga õige peale hakkab.

See oli hirmus lugu, sest ta oli kirjutanud sula rumalust. Ja siis see eilne ootamine! Küll ta püüdis kinnitada, et käinud ainult kinos, käinud filmi pärast, sest see olevat lõpmata maru film. Ta püüdis kõnelda filmist, aga tehnika ei huvitanud praegu kedagi, sellest nad olid juba küllastunud, neid huvitas praegu psühholoogiline katse.

Sõber Piik aga tähendas heatujuliselt: «Ära kurvasta midagi, see läheb üle! Peaasi, et tervist ei rikkunud!» Hea meelega annaks neile vastu kõrvu, aga kellele sa anda jõuad.

Kuidagi pidi selle nüüd tasa tegema. Nad peavad nägema, et tal on tütarlapsi küllalt ja pole vaja joosta sääraste fatamorgaanade järele. Ta otsustas sedapuhku osa võtta tantsukursustest, öelgu vanad mis tahes. See on ometi asi, milleta haritud inimene läbi ei saa. Vanad hakkavad kindlasti naerma, nad naersid ju ka Teaste Ervinit, kes käis tantsukursustel ja harjutas õhtul hoovis charlestoni samme. Nad ei mõista, kui palju on Ilmar juba kannatama pidanud, sest on häbiasi, et gümnaasiumi abiturient ei oska tantsida. Õigus, seda ei tarvitseks vanadele üldse rääkida, sest on veel üks inimene, kes saab temast kahtlemata paremini aru . . .

Ilmar ei läinud jällegi otsekohe koju, neid päevi oli nädalas vähe, mil ta pääses koju otse koolist. Sedakorda ta läks läbi meister Loorentsoni korterist.

Hoopis teisiti oli siin. Juba see, et ukse juures tuli helistada, enne kui sai sisse. Mamma oli alati nii korralikult ja puhtalt riides, ta oli nii noor ja õrna jumega, et imelik oli teda mammaks kutsuda.

«Armas aeg, sina, Ilmar! Kus sa ometi oled olnud nii kaua?»

«Nüüd on ju niipalju tööd — viimane aasta . . .»

Ema aitas tal palitu seljast, seejuures poolkogemata tähendades: «Su palitukrae on ka nii kulunud!» Müts on muidugi igivana, teisiti ei saa ollagi. Nüüd ei tahaks seda enam kandagi.

«Sa oled koguni kasvanud!»

Seda oli Ilmar alati kuulnud, ta ei tahtnud nüüd enam alati kasvada, ainult lapsed kasvasid. Ema oli rääkinud ju temaga ikka nagu väikese lapsega. Nad olid mõlemad natuke kohmetud, just kui häbeneksid, et on ema ja poeg.

Nad läksid elutuppa. Siin oli nii kõrge, valge ja õhurikas. Siin olid palmid ja kummipuud, pildid ja vaibad, aga kõik suured, heledad ja rõõmsad. Ja ometi puudus midagi ka siin. Nad istusid kahekesi laiale moodsale diivanile, aga ometi polnud see istumine kuigi mugav. Ikka ei saanud Ilmar lahti tundest, et istub võõra inimese kõrval, et see naine on esma-

joones proua Loorentson ja alles teises või kolmandas järjes korras tema ema.

«Ega sa veel ei teagi, et Loorentson on haigemajas?» küsis ema.

«Ei. Kas ta ammu läks?»

«Nädal või natuke rohkem tagasi. Tal oli lõikus. Ei tea, kas jääb elama või ei jää . . .»

Nojah, see ka veel! Kuidas sa räägid nüüd, et tahad minna tantsukursustele, et selleks on vaja raha ja uusi kingi, kui siin on praegu lein majas. Ei sobi ometi tantsida, kui võõrasisa on haiglas suremas.

«Kuidas sinul siis läheb?» küsis ema.

«Oh, mis minul ikka . . Kui on siiamaani hästi läind, läheb edaspidigi.»

«Jah, koolis küll . . . Aga eks ole siiski muresid, sa oled kõhnemaks jäänd ja . . . Aga kuidas kodus läheb? Mis vanaisa ja vanaema teevad?»

«Vanaisa oli paar päeva haige, aga käib nüüd tööl edasi. Ja vanaemal, mis temalgi — igapäevane töö teada . . .»

«Jah, mis neil viga!» ohkas ema. Nad istusid jälle natuke aega vaikides. Ilmar mõtles ikka veel tantsukursustele ja rahale. Ja proua Adeele Loorentsonil näis ka midagi muud meeles olevat kui see suur pikk poiss ta kõrval, kes pidi olema ta poeg.

«Kas oled juba lõunal käinud?» küsis ta siis äkki.

«Ei ole veel,» vastas Ilmar.

«Vanaema muidugi ootab sind, vanad inimesed on ju niisugused . . . Muidu võiksid siin natuke oodata ja siin süüa.»

«Ei, ma ei hooligi söögist!»

«Jah, kodus sul muidugi oma töö ootamas,» ütles Adeele ja tõusis püsti, nagu tahaks lahkumiseks märku anda. Aga Ilmar polnud heas perekonnas olnud ega kasvatust saanud. Ta jäi istuma ja oma mõtteid mõtlema.

«Eks jää siis pealegi lõunaks siia,» ütles Adeele kergelt ohates ja läks toast välja. Ilmar vaatas ringi. See kõrge valge korter oli siiski natuke vaenuline, — isegi nüüd, kui härra Loorentson polnud siin. Aga äkki oli tulnud mõte, kui ilus oleks, kui elaks veel ta isa ja nad elaksid siin koos. Ta katsus kujutella oma isa praegu, ta oli ju näinud teda ainult pildil ja seal isa näis poisilikum, kui oli Ilmar praegu. Aga kui Ilmar praegu isast oskas luua mingisugusegi kujutluse siia

tuppa — mõnus keskealine vurrudega meistrimees —, siis emaga ta ei osanud midagi peale hakata. Igatahes ei olnud ta mitte säärane kui proua Adeele Loorentson.

Kell helises, keegi tuli. Ilmar oli natuke võpatanud, kuigi see ei võinud olla härra Loorentson, kes viibis haiglas, ja kuigi tal polnud mingit põhjust karta võõrasisa.

Iseteadev, natuke toorevõitu hääl kõneles emaga, selles oli tunda kerget võõrast aktsenti. Siis ilmus nahkkuuega ja autojuhi mütsi kandev mees uksele ja tervitas Ilmarit ilmse võõrastusega. Adeele ilmus ta kannul, kohmetu ja õhetav.

«Palun, saage tuttavaks — minu poeg Ilmar, härra Sagorski, minu mehe sõber . . .»

Härra Sagorski muigas irooniliselt. «Sa tahad tõendada, et sul on juba nii suur poeg?» pöördus ta väga koduselt Adeele poole. Ta pidi olema väga hea sõber härra Loorentsoniga, kui ta end siin nii koduselt tundis. «Tead, seda ma ei usu! Kindlasti sa petad vanameest nende noorte poistega!»

Ilmar istus jälle hooletult diivanile.

«Muidugi ta petab oma meest — ta teeb mulle praegu kooki,» ütles ta.

Härra Sagorski laskus raskelt riidega ületõmmatud toolile. «Vabandage mind, ma pean minema midagi lõunaks valmistama,» ütles Adeele ja läks kööki. Mehed katsusid natuke juttu ajada. Ah noormees käis gümnaasiumis, tehnikagümnaasiumis? Jah, tema oli ka tehnikamees, oli autojuht. Nad oleksid pidanud juttu saama küll.

«Mina ei usu ikka veel, tead, et olete tema poeg . . . Ah jaa, te olete muidugi härra Loorentsoni esimesest abielust!»

«Te olete muidugi väga uus tuttav härra Loorentsoniga, kui te ei tea, et ta on ainult üks kord abielus olnud.»

«Tead, see on siiski uskumatu!»

«Nojaa — ma sündisin ka liiga vara . . .»

«Ahah, ma mõistan! Väljaspool — nii-öelda — seadust . . . jah?»

«Täiesti õige, tead!» ütles Ilmar. «See oli täiesti seadusvastane lugu. Mu ema oli alles kaheteistkümneaastane ja käis koolis. Noh, ja siis tuli üks punase habemega voorimees, autojuhte sel ajal ei olnud ju . . .»

Ta tõusis kõneldes püsti. Härra Sagorski üleolev ja irooniline nägu muutus segaseks, ta hakkas selle jutu tõelisuse juures kahtlema. Mis kuradi poiss see oli niisugune?

«Jah, noh — teete nalja . . .» ütles ta.

«Ei sugugi! Miks ma siis muidu käin siin nii salaja lõunat söömas. Ega te ometi härra Loorentsonile ära ei ütle?»

«Ja — noh . . .»

«Aga kahjuks ei tule söömisest midagi välja. Vabandage väga, aga mul läheb äkki süda pahaks! Head aega!»

Härra Sagorski sai nüüd juba aru, et narritati nimelt teda, et see poisinolk siin oli ajanud jobujuttu ainult tema õrritamiseks ja et ta lahkuminegi oli demonstratiivne. Ta muutus kuklani punaseks, kuid jäi näiliselt rahulikult ja laisalt istuma, nii häbematult väljendusrikka näoga ja hoiakuga, et Ilmar oleks meeleldi rusikatega ta kallale tormanud, kui ta oleks teadnud, et on mehest üle. Ta lahkus majast pool jooste, surus mehiselt alla kibeda voolu kurgus. Ega ta ometi taha praegu siin keset tänavat nutma hakata! Selle inimesega oli ema tahtnud teda ühe laua taha istuma panna!

Ilmaril oli tunne, nagu oleks ta õuna söönud ja selle seest pooleldi söödud ussi leidnud.

Ta ei julgenudki otse koju minna, käis enne linnas ringi, nagu kartes, et osake ta häbist on näha näolgi. Hakkas koguni hirm selle ees, mis võiks oodata kodus, sest tänased pettumused on üks rängem kui teine.

Aga vanaisa väike kodu ei toonud pettumusi, siia võis veel igal ajal täie usaldusega tulla. Küll aga ootas siin üks kiri. See oli kitsas piklik ümbrik, nurgal Ameeerika postmark. «Ameerika!» ütles vanaema. «See oli siis ikka õige!» Tal oli ka prill ninal, aga seda kirja ta ei osanud õieti lugeda, seal olid kõik tähed niisuguste sabade ja konksudega.

See oli esimene kiri pojalt, ligi neli aastat pärast kodumaalt lahkumist. Lugegu Ilmar ruttu kiri ette! No mis ta nüüd naerab selle kirja juures, mis seal naerda on! Ei tea, mis pilt see peaks olema, sellest ei saa Eeva aru.

«See siis nüüd pilt — see on ju raha!»

«Raha? Mis raha sehuke on?»

«Ameerika raha, viis dollarit — see on ju — jah, oma tuhat kaheksasada marka.»

«Nii palju raha — misjäuks ta selle siis saatis? Loe ometi ruttu!»

Ilmar luges:

«Minu armsad isa ja ema!

Jumala õnnistus ja arm ja rahu olgu teie kõikidega seal

kaugel kodumaal! Võtku Ta teid niisama õnnistada ja oma juure juhtida, nagu Ta seda on minuga teinud ja saatku tervist teie ihule ja hingele. Aga mina palun teilt silmaveega andeks, mis ma iganes olen teie vastu eksinud tahes ja tahtmata, sest kuri vaim oli siis minu sees. See oli ometi Tema armu nõu, et mina siia kaugele maale pidin tulema. Mina jõudsin siia, ilma et minul üks cent oleks taskus olnud, sest ma mõtlesin, et siin on raha uulitsate peal maas ja pudrumäed ja piimajõed, nagu sina, isa, alati rääkisid. Aga ei olnud midagi. Ja tööd ma ka ei leidnud, sest ma ei osanud keelt rohkem kui mõne sõna. Mul ei olnud kohta, kuhu ma öösel oleksin võinud oma pea panna, ma magasin palja maa peal, kivi pea all, ja sealgi ma pidin ilmast-ilma kartma, et policeman tuleb mind ära ajama või arresteerima. Ja süüa ei saanud ma muud kui jätiseid, mis mõnest kohast leidsin. Häbi ja kahetsusega pean tunnistama, et isegi võõra vara järele oma käe välja sirutasin. Siis ma mõtlesin, kui kuri ja sõnakuulmatu poeg ma teile olin olnud, aga teie uks oli ikka lahti mu ees ja laud oli kaetud. Nüüd olin mina kui kadunud poeg siin, ja isegi tagasi ma ei pääsenud. Siis ma mõtlesin, et kui ma veel koju tagasi saaksin, siis tahaksin oma isa käsi suudelda ja ema käsi oma silmaveega pesta. Aga nüüd sai minule suurem õnn osaks, meie kõikide Igavene Isa kutsus mind oma kaetud laua äärde. Mina olin närudes ja kasimata ja näljane, aga õed ja vennad Issandas, kes mind leidsid, kutsusid mind eneste hulka ja nad võtsid mind vastu nagu kuningapoega, kes tuleb tagasi kaugelt maalt oma kuningriiki. Oh kui ütlemata auline oli see tund, kus ma oma pattudest priiks sain ja otsekui pulmalauas istusin. Ja vaata, kui ma olin oma südame ära andnud Jeesusele, laskis Ta mulle kohe oma õnnistust rikkalikult osaks saada. Üks vend oli rätsepatöökoja omanik, Mr. Bellis oli ta nimi ja tema juures ma sain tööd. Ja seal sündis, et tal oli tütar Mary, ja meie südamed hakkasid üksteist taga nõudma, ja nüüd oleme meie ju kaks aastat kristlikus abielus. Mul on nüüd omaette töötuba. Ja et ma olen patust lahti ja et siin maal ei ole viinakuradit inimesi kiusamas, sest siin on kõik joovastavad joogid keelatud, siis võib siin igaüks rahuga töötada ja teenida. Meil on juba üks poeg, George nimi, tema vanaisa järgi pandud, sest George tähendab inglise keeles sama, mis Jüri eesti keeles. Kui mina pildi saan, kus meie kõik peal oleme, siis saadan teile kohe. Mina pean

vabandust paluma, et ma nii kaua ei ole teile kirjutanud, aga oma viletsusepäevil ma ei tahtnud teid kurvastada. Nüüd ma saadan teile need 5 dollarit kingituseks, et teie võiksite selle päeva täheks midagi osta. Küll ma tahaksin, et oleksite teie siin või mina seal teie hulgas, aga pole parata, ühe Jumala silma all oleme nii siin kui seal. Oh armsad isa ja ema, ma tahaksin veel, et teie läheksite Metodisti kirikusse, mis on ka Tallinnas, sest kuigi igal pool on Jumala sõna, siis saab teda seal ometi kõige puhtamini kuulutatud, ja mina olen ka nüüd Metodisti kiriku liige. Mul on palju häid raamatuid, aga need on kahjuks ingliskeelsed. Aga kui teie pojapoeg Ilmar on veel kodus, siis ma võiksin edaspidi saata, sest tema oskab ju inglise keelt. Nüüd aga palun, kirjutage mulle, mis teie teete ja mis teeb väike Ilmar, ja tervitage ka teda minu poolt ja öelge, et õnnis on see, kes mõtleb Looja peale oma nooremehe põlves. Jeesuse Kristuse armastus kaitsku teid kõiki, seda soovime mina, mu naine ja mu väike poeg George.

Teid armastaja ja austaja poeg

Harry Bellis Sevell.»

Vanaema nuttis, Ilmar naeris, kes teab, kumb talitas õigemini. Kui Jüri ise koju tuli, ta ei teinud kumbagi. Viimaks ütles:

«Rätsep on ikka rätsep!»

«Mis asjast ometi?» küsis Eeva. «Kui ilusti ta kirjutab!»

«Jah, kirjutamise peale ta oli meister küll,» ütles Jüri.

Isegi Ilmar ei saanud seda kirja tõsiselt võtta. Vähemalt täna ta ei suutnud uskuda, et maailmas on veel midagi tõelist, ausat ja ilusat.

Kuid Eeva kõneles edasi:

«Jah, temal, jumal tänatud, läheb ikka heaste. Aga teeb meele haledaks, kui näed, kui halvaste läheb mõne elu. Käisin täna seekis Laasmanni eite vaatamas, viisin ka natuke — ehk annab jumal meitele selle jäu tagasi. Mõtle, kui palju lapsi ta on üles kasvatand, aga nüüd põle kuskilt abi loota! Niikaua kui oli Selma, niikaua oli kohtki, kus olla. Aga kui panid vangi sellegi . . .»

«Kes käskis seda kommunisti varjata!» ütles Ilmar.

«Jumal hoidku, see oli ju ta oma poeg!» ütles Eeva.

«Aga tappis teiste emade poegi — une pealt!» ütles Ilmar.

«Jah, tapa ise, või lase ennast tappa!» ütles Jüri Säävel. Aga ei saanud kumbki aru, kumma poolt ta oli. «Ega sa põle isi veel surnd,» lisas ta Eevale.

Nüüd solvus Ilmar. Kui tema oli pettunud teistes inimestes, siis temas ei pea keegi pettuma. Las ta aga lõpetab kooli ja käib läbi sõjaväest, siis pole vanadel enam vaja midagi teha.

«Kust sa meite eest saad hoolitseda? Näe, Laasmanni eidel ka Ruudist poeg Viljandis, või kus ta on, aga oma naine ja perekond . . .»

«Mina juba naist ei võta,» ütles Ilmar. Tal oli oma arvamine naistest, aga seda ei sobinud praegu öelda.

Ning äkki nüüd tõsiste juttude hulka kõneles Ilmar, et ta peab minema tantsukursusele. Lihtsalt peab, sest kõik lähevad. Ta tarvitas harva säärast kindlat tooni, millest kostis, nagu oleks tema ja tema tarvidused praegu tähtsaimad maailmas. «Ma olen juba küll kaua kannatand, teised kõik õppisid juba mitu aastat tagasi, nad käivad igal pool seltskonnas. Mina olen ikka nagu hädavares teiste hulgas!»

«Miks sa's varemini ei rääkind?» küsis vanaisa. «Oli sul tarvis hädavares olla!»

«Kus ma julgesin niisugust asja rääkida!» ütles Ilmar.

Tal oli korraga millegipärast halb, et vanaisa ei olegi vastu. Nüüd talle tundus, et poleks olnud praegu sünnis sellest rääkida.

Ja kellelgi polnud meel praegu nii hea, nagu oleks pidanud olema. Olid istunud mõnel üsna harilikul õhtul nii ühes meeles koos, nagu oleksid nad kõik kolm üks. Nüüd oli igaüks omaette ja leidis, et siiski pole kõik nii, nagu peaks olema.

Jüri vaatas veel poja kirja, oleks nagu otsinud vastust küsimusele, mis sellest on tõepoolest saanud. Ta oli siiani olnud tema meelest nagu surnud, ja oli olnud küll kahju, aga oli olnud rahu. Nüüd see tegi ta jälle rahutuks . . . Ja milleks ta saatis selle raha — kas arvas, et nad on näljas või? . . . Tantsutunnid — jälle üks asi! Ta oli omal ajal ka tantsinud, las tantsida noored inimesed pealegi. Nüüd ei osata nina nuusata ka tundideta. Säh, võtku see raha ja ostku selle eest uued kingad — kui see on ikka tõesti raha.

Eeva pidi vahele ütlema, et tahaks seda raha heameelega hoida, on see ju tulnud otse ta poja käte vahelt. Aga ei jul-

genud vastu rääkida, kes teab, mis Jüri jälle ütleb, ja kui koguni Ilmar pahandab . . .

Aga Ilmar ütles ise: «Ei, seda raha ma küll ei võta! Võib-olla tuleb ise tagasi, siis on tal eest võtta. Muidu hakka viimaks tänaval kingi jalast ära andma!»

Imelik, mis oli sellele poisile nüüd sisse läinud? Mingi asi polnud tema meelest enam õige. Kui juba inimene siis, mil ta pole rahul teistega, on nii pahur, mis tuleb siis, kui ta pole rahul iseenesega?

IV

Kord aastas sõitis jälle noorus läbi linna. Need olid kui paisust pääsenud veed, mis kisuvad kaldadki kaasa. Kaldad, need olid vanad, kes vaatasid ja vangutasid pead.

Vanahärra Reeberg käis sellise tähtsa päeva puhul palja päi. Ta oli nagu prohvet oma valgete juustega, ainult ta riided olid liiga heast materjalist ja parima rätsepa töö. Ja prohvet ei kanna ka kuldsõrmuseid, kuigi jäme okslik kepp võiks tal olla. Prohvet ei pilguta nii kelmikalt silma voorimeestel sõitvaile tütarlastele, prohveti näoilme ei ole säärane, nagu sõidaks ta isegi meeleldi kaasa.

Vanahärra Reeberg oli kurb ja rõõmus ühtlasi. Kurb, et ei ole enam antud temale sõita, et ei sõida seal ükski, kes oleks kuidagi temale lähedane. Ja õnnelik, et ikka on neid, kes sõidavad. Sõitku rõõmuga, kade pole ta kunagi!

Siis ta võttis kätte ja läks vaatama, kuidas elab üks tema vabriku tööline. Teised aktsionärid, eriti vana Dahlgren, pidasid teda veidi kentsakaks, ta vist oligi seda, sest mis otsib niisugune rikas mees vaesesse tööliskorterisse. Tema aga seisatas hoovivärava juures, kuhu tuli parajasti üks vanaeit luua ja kühvliga, ja küsis: «Kus elab siin Jüri Säävel?»

«Ega teda siin ei ole,» vastas vanaeit. «Ta ju vabrikus tööl.»

«Ma tean küll,» ütles härra Reeberg. «Aga siin peab olema ta korter, ja vahest on seal ikka mõni inimene kodus.»

«Mis teil siis oli?» küsis eit. «Ehk võiks siinsamas rääkida. Ma olen tema naine.»

Nüüd vaatles vanahärra teda natuke uurivalt ja küsis kõheldes: «Eeva või?»

Aga naine pillas kühvli maha ja jäi üksisilmi võõra vanahärra otsa vaatama. «Jah, aga — ega te ometi härra Reeberg ei ole?»

Ära tundsid teineteise siiski! Käeandmisega oli natuke paha, Eeva kartis, et tema käsi pole küllalt puhas. Kuidas juhtub, et säärane härra tuleb siia? Ta oli kuulnud, et ühel Reebergil on vabrikuga tegemist, aga poleks võinud arvata, et see on Heinrich, sest temast kirjutati, et . . . Ega ometi Jüriga pole midagi juhtunud?

Ei, tema teada mitte. Vanahärra Reeberg tahaks isegi hea meelega Jürit näha, kas ta ei võiks siin oodata?

Eeval ei olnud tuba korras säärase külalise jaoks. Oli olnud aeg, mil ta tuba oli alati valmis igasuguseid saksu vastu võtma. Isegi siis, kui ta oli käinud väljas tööl ja polnud palju aega. Aga nüüd kadus aeg nii kibedasti käest. «Jah, olge head, kui te ei pane pahaks, et siin on kõik nii halvaste . . .»

Õieti polnud siin midagi halvasti. Ühel laual olid raamatud ja paberilehed natuke segamini — siin siis tehti kirjatööd. Jah, siin on ju pojapoeg, kes käib koolis. Pojapoeg — kas ei peitu selles sõnas natuke suurest kaduvikuvalust? . . . Aga sohval oli päris hea istuda, kuigi ta alul nii kurjakuulutavalt nagises.

«Noh, Eeva, kuidas olete siis elanud kõik see aeg?»

Ega seda ei saa öelda paari sõnaga. Ja alguses on raske pikka juttu ajama hakata. Pealegi tuli keegi aknast mööda — ega siis vana Jüri nii vara . . .? Ei, see oli noor poiss, määrdinud ja auklikuks taotud vormimüts kuklas, viskas selle tuppa astudes lauale. «Nüüd olen tast ükskord lahti!» Alles siis märkas võõrast ja muutus veidi kohmetuks.

«See meie pojapoeg ongi, see Ilmar ikka,» rääkis Eeva.

Vanahärra tõusis püsti, ta oli oma kehakusele vaatamata üsna painduv alles.

«Mina olen vana Reeberg, Heinrich Reeberg — vahest olete telegi juhtunud jutus kuulma,» ütles ta.

Ilmar teadis küll, kuigi sellest mehest polnud räägitud eriti head. Ta ütles, et lugenud Reebergi nime ajalehest, gümnaasiumiharidusega noormees on juba päris diplomaat.

Aga ta pidi peagi tunnistama, et see vanamees oli lihtsalt «tore vana». Ta ajas Ilmariga varsti väga tõsist ja asjalikku juttu. Muidugi astub Ilmar nende vabrikusse, kui on pääsenud sõjaväest.

«Kas seal on mingit tööd elektriku jaoks?» küsis Ilmar.

Poissi huvitas siis elektrotehnika? Jah, see oli kõige õilsam töö — orjastada taevatuld. Oi, Heinrich Reeberg oleks tahtnud ise veel hea meelega noor olla ja pühendada terve oma elu elektrotehnikale.

«Praegu ma ei ole ju õieti veel midagi, gümnaasium on ainult ettevalmistajaks,» kõneles Ilmar. «Iseasi, kui pääseks tehnikumi, aga... Asjatu unistus! Niigi kaua küllalt vanaisa kulul elatud!»

«Mis siinse tehnikumiga peale hakata — väljamaale peaks minema,» ütles Heinrich Reeberg. «Meil on vaja mehi, kes suudaksid ka meie maa tööstuslikule õitsengule viia.»

Nüüd katkes nende jutt natukeseks, kui Jüri ise tuli koju. Ta polnud veel nii vana, kui härra Reeberg oli arvanud. Mis hoiab teda ometi nii noorena?

«Eks ikka töö,» ütles Jüri. «Kui hakkad niimoodi kord liikuma, siis ei saa mahti maha kukkudagi. Aga jää kord seisma, vaata siis!»

«Nojaa!» ütles Reeberg tunnustavalt. «Sina kasvatad veel pojapoja lapsedki üles, kui tarvis läheb!»

«Ega nalja põle,» ütles Jüri. «Ega inimesed ei surekski ära, kui nad maha ei heidaks. Kuidas surm hakkab meie rinnust kinni, kui ta on püstijalu.»

Siiski — nad polnud varemini rääkinud surmast, aga täna õhtul rääkisid. Muust aga polnud enam rääkida, kui tuli jutt tulevikust. Aga minevikust võis rääkida kuitahes palju, sealt jätkus ikka võtta. Rääkisid vanadest asjadest ja vanadest tuttavatest. Jutt oli isegi Prossidest.

«Neil läheb nüüd mõlemal üsna vaevast viisi,» teadis Jüri. «Mõlemad juba vanad inimesed, lapsi ei ole ega kedagi.»

«Jah, lapsi ei ole ega kedagi...» kordas Heinrich Reeberg ja vaatas oma okslikule kepile. «Kuivand kepid — nagu seegi siin. Aga sina, Jüri,» ütles ta jälle silmi tõstes, «sina oled puu, mis ikka haljendab!»

«Mis seal nüüd ikka on!» ütles Jüri. See vana Reeberg-ajas niisama segast juttu kui vanastigi.

«Minul ei ole aga kedagi — sellepärast,» jätkas Heinrich. «Ei ole pärijatki. Sellepärast — see noormees siin peab olema mu pärija, nii tõesti kui ma siin istun ja need sõnad räägin. Kui ma kord lähen, siis võtku ja mingu edasi sellega, mis

minust maha jääb. Viigu minu töö lõpule, küll ta teeb seda paremini, kui mina ise oleksin teinud.»

«Mis te nüüd räägite — te ju nii terve ja tugev mees, kõige paremas eas alles!»

«Ega ma ei räägi homse või ülehomse pärast, ma räägin tuleviku pärast üldse. Vaadake...»

Äkki ta näis unustavat, mida nüüdsama oli tahtnud suure hooga seletama hakata, ja jäi üksisilmi vaatama Eevat.

«Vaata!» ütles ta Jürile. «See on kõige ilusam inimene, keda ma olen näinud. Uskuge mind, enne kuutkümmet aastat ei ole ükski naine veel ilus. Ma mõtlen seda ilu, mida ainult hinge silm näeb. Ainult minusugune vanamees oskab niisugust ilu vaadata. Ja vahel ka süütu väike laps, sest need ütlevad ka teinekord: «Vanaema, küll sa oled aga ilus!» Tõepoolest ei ole midagi ilusamat kui inimene, kes kõigist tormidest läbi tulnud ja oma südame alles hoidnud.»

Varsti pärast seda juttu ta hakkas minema. Tal olevat jälle rutt. Jumalaga jättes andis ta Ilmarile salamahti tuhandemargalise: pühitsegu tänast päeva natuke. Raha oli omal kohal, sest Ilmar tõesti tahtis natuke pühitsema minna.

Mahajääjad ei osanud nüüd midagi kõnelda. Muidugi oli täna tähtis päev ja vanaisa oli Ilmarile sel puhul midagi lubanud. Aga nüüd polnud midagi kuulda ja rumal oli ka küsima hakata. Vanaisa jäi pärast Reebergi lahkumist nii mõttesse. Juba paar päeva tagasi oli olnud kuulda, et osa töölisi saab lahti — muidugi kõige vanemad esijoones. Ei midagi — võid teha tõepoolest rohkem kui nooremad, neil on niisugune pime usk... Ja Ilmar rääkis veel, et paljudel noortel meestel on smoking selga panna, kui lähevad õhtul kuhugi... Ja ei tea, millal ta koju jõuab, sest ega tea aega, kui pole endal ajanäitajat...

Siis käis vanaisa kord tagatoas ja tuli sealt oma vana kuldkuriga. Ta andis selle Ilmari kätte ja ütles:

«Võta see! Ma lubasin sulle tänaseks osta, aga raha mul ei olnud. See maksis omal ajal ka üsna hulga raha ja mis ma temaga änam teen või kuhu ma temaga änam lähen. Pärast mind jääks ta ikkagi sinule, võta siis juba nüüd!»

Aga seda ei tahtnud Ilmar. See vana uur oli ju küll kallis. Aga seda uuri kanda siiski ei sobinud, see polnud kuigi moodne. Teised hakkavad teda naerma, kui ta võtab selle

vanaisa uuri taskust ja vaatab, mis kell on. Pealegi ei või seda ainust ja viimast varandust vanaisalt võtta.

«Olgu peale, ma teda täna kaasa ei võta, — saab ehk kuidagi vigastada või kaob ära koguni, sest võib-olla sõidame kuhugi kaugemale.»

«Sul läheb ju raha ka tarvis,» ütles vanaisa nüüd ja andis talle viissada marka, mis üle jääb, jäägu edaspidiseks, sest noorel mehel peab ikka mõni mark taskus olema. Ja kui ta oli juba minemas ja vanaema andis talle taskurätiku, siis oli selle vahel kolmsada marka ja lisaks suusõnaline hoiatus: «Ära sellest isale räägi ühti!» Kunagi polnud kodune õhk tundunud Ilmarile nii lämmatavalt raske kui täna. Ja ometi oli nii ilus päev, kuigi kastaniõied hakkasid juba närbuma.

Jah, täna oli ilus päev, seda leidis ka Heinrich Reeberg. Ja õhtu oli veel ilusam. Niisugust õhtut ei suutnud isegi temataoline vana mees üksi mööda saata. Ta polnud kunagi palju armastanud üksindust, kuid nagu kiuste oli üksindus käinud ta järel. Ja mitu korda ta oli tundnud äkki keset ülemeelikut seltskonda või istudes mõne üliarmsa inimesega kahekesi, et ta on siiski üksi.

Täna ta polnud seda kordagi tundnud, täna oli keegi käinud tema kõrval ja jälginud iga ta sammu. Nagu seda nähtamatut saatjat maha raputada tahtes oli ta teinud täna nii imelikke käike. Ta teadis muidugi üsna selgesti, mis oli tulemas, ja et see polnud kuigi rõõmustav. Aga ta oli harjunud igasuguste hädaohtude paratamatu lähenemisega. Hädaoht ei hirmutanud teda, isegi kui see oli vaesus ja häbi. Kui ta oleks häbematum, võiks vahest kõige suuremast vaesusest pääseda. Aga ta oli juba olnud vaene ja rikas, õnnelik ja õnnetu, mille eest ta pidi veel põgenema? Naeruväärsed vanamehed, kes nüüd peavad seal koosolekut, nagu võiksid nad oma hädaldamisega, vandumisega ja üksteise süüdistamisega midagi päästa. Muidugi ootasid nad ka teda — oodaku aga edasi! Tal polnud mingit tahtmist hävitada seda hell-rõõmsat meeleolu, milles ta viibis praegu. Näe, juba närbuvadki kastaniõied, millal siis veel võiks vana mees kevadest rõõmu tunda . . .

Täna õhtul ta läks lõbusasse kohta, kus oli palju rõõmu ja palju noorust. Ta tellis pudeli veini, mitte joomiseks, vaid nautimiseks. Ta oskas targu ümber käia ka rõõmudega. Istugu see ilus laps tema lauda, kui ta tahab juttu ajada vanamehega ja maitseda klaas veini. Kui ta ihkab rõõmsat seltskonda ja kangemat joomaaega, siis mingu mujale.

Nooruke neiu, blond ja veel mitte liiga sale, istus meeleldi. See valgepäine vanaisa oli nii tore mees, isegi siis, kui ei tellinud rohkem kui ainult ühe pudeli veini.

«Tahan ainult vaadata noorust,» ütles ta.

Neiu, kes polnud enam esimest päeva siin, ütles:

«Te ei tarvitseks sugugi ainult vaadata, te ise pole veel sugugi nii vana.»

«Ei,» ütles Heinrich Reeberg, «ma ei karda vana olla. Näete, preili, see vein on ka vana ja me hindame teda just seepärast. Aga ma ütlen, ainult vana mees oskab õieti hinnata vana veini, mitte noor. Ega me ei joo tilkhaaval ainult ta maitset ja lõhna, me joome mälestusi. Sest selle viina noorus oli ka meie noorus.»

Blond daam kuulas veidi viltuvajunud peaga — see vanahärra kõneles nii ilusasti ja tal oli meeldiv hääl. Üks noor tütarlaps võiks armastada mõnd vanameest tõesti mitte ainult raha pärast.

«Vaatan praegu ja mõtlen, kui ilus te võiksite olla neljakümne aasta pärast,» ütles Heinrich Reeberg äkki. Blond daam muutus punaseks, seda ei juhtunud sageli. Milleks äkki selline häbematus?

«Jah, sest siis hakkab välja paistma teie hing,» ütles vanahärra. «Kujutlen teid praegu siin istumas, kuna noor rahvas möödub tantsides. M ö ö d u b tantsides, te mõistate. Meie keel on nüüd tõesti ilusam ja rikkam kui kahekümne aasta eest . . .»

Siis had vaatasid korraga noorte inimeste seltskonnale mitte väga kaugel. Heinrich Reeberg tundis ära noormehe, kelle ta oli päeval teinud oma pärijaks. Siis temagi oli tulnud siia — jah, tulgu pealegi, siin pole midagi häbeneda! Tal ei tarvitseks aga silmi maha lüüa, mujale vaadata, teha niisugust nägu, nagu ei näeks ega tunnekski ta vana Reebergi. Ta läheks heameelega korraks noorte seltskonda, aga ta ei lähe, temasugune vana onu ainult segab nende olemist.

Blond daam ohkas. Ta istus ikka sama veinipudeli juures, peremees ei vaata just hea pilguga. «Kui te veel ühe pudeli joote, olete veel kümme aastat noorem,» ütles ta.

Vanahärra raputas pead. «Ei, see pole ilus,» ütles ta. «See pole ilus! . . . Ja see pole ilus, et te nii räägite, see ei sobi noo-

rele daamile. Peame maitsema, mitte alla kugistama. Aga mis hoolib praegune aeg ilust! Kas see muusika on ilus — see on ju kole! Hei, kapellmeister!»

Ta hääl ei ulatunud nii kaugele, kelner viis temalt teate orkestrijuhile. Mängitagu kord ometi üks vana ilus valss!

Jah, see oli ilus muusika! Nüüd läheb ja tantsib temagi veel. Tantsib noorte inimeste hulgas noore neiuga. Veri tungib talle pähe, ta peab katkestama enne lõppu ja jälle istuma. Pole viga, see läheb üle! Nii palju noori inimesi ümberringi, see paneb ta pea ringi käima. Liiga palju on siin mingisuguste õite lõhna. See on ju heliotroop, mida tarvitab noor daam. Võtku parem roosilõhn, see sobib talle paremini. Inimene peab olema terviklik, peab tundma ilu kõigi meeltega. Preili ärgu pangu pahaks, ta on juba vana mees, tema võib nooremaid õpetada.

Siis — viimne klaasitäis tuleb jätta pudelisse ja viimne tilk klaasi põhja, mitte juua põhjani, et ei tuleks küllastust. Tuleb lahkuda õigel ajal, siis, kui lahkumine on veel raske. Siin, see raha, see pole kõneväärtki, ostku selle eest midagi ilusat, ostku endale tuppa üks pilt või vaas. Blond daam oleks võinud tänutäheks vanahärrat isegi suudelda.

Ei, mitte suudlusi! Ta tarvitas heliotroobilõhna ja polnud enam noor tütarlaps, milleks teda suudelda. «Ma ei taha naist», ütles vanahärra äkki väga tõsiselt. «Ma tahan lapsi!» Siis ta hakkas ise selle üle naerma. Jah, tal polevat pärijat. Aga kui ta lahkub, siis ta teeb oma pärijaks blondi neiu, kes ei pidanud paljuks raisata temaga seda õhtut. Mingu aga neiu edasi tema rada, maitsegu elu mõõdukalt nagu head veini ja olgu alati rõõmus, veidi kergemeelnegi. Mis oleks maailm, kui siin oleksid ainult usinad sipelgad ja ei ühtki liblikat!

Ta läks nüüd välja. Üks autojuht lõi teenistusvalmilt autoukse lahti.

«Kuhu käsite sõita?»

«Jah, kuhu ma õieti tahtsin minna... Kuhugi, kus oleks lapsi.»

Pikakasvuline autojuht irvitas. «Palun, olge lahke! Sõidame!»

Aga vanahärra raputas pead.

«Ei, kõik lapsed magavad praegu. Ja head inglid valvavad neid. Jah, aga miks meie ei maga? Ja miks ei maga teie, härra — kuidas teie nimi on?»

«Sagorski,» ütles autojuht sõjamehelikult ja lõi kannad kokku.

«Endine ohvitser?»

«Just nii — endine kaardiväe ohvitser.»

«Jah, mis ma pidin küsima — miks teie ei maga?»

«Peab leiba teenima.»

«Ah jaa, ma unustasin... Noh, sõidame!»

Ta istus autosse. «Kuhu käsite sõita?» — ««Kalevi» vabrikusse.»

«Idioot!» mõtles autojuht ja pani auto käima. «Täis joonud, ega tea nüüd isegi, kuhu läheb. Või arvab, et pole veel vormis, ja tahab aega võita. Ükskõik, pikem sõit tuleb!»

Vabriku juures läks vanahärra maha ja tahtis sõidu eest maksta. Alles nüüd tuli talle meele, et oli oma rahakoti lokaalis tühjendanud, jättes blondile tütarlapsele kõik, mis jäi arvest üle. Autojuht hakkas toorelt vanduma. Vanahärra ulatas talle ühe oma sõrmustest. «Kust ma tean, kas see ongi kuld,» ütles autojuht. Aga jäi viimaks siiski rahule ja sõitis kiiresti linna tagasi.

Heinrich Reeberg kõneles öövahiga, kes ei tahtnud teda sisse lasta. Ta oli näinud härrat mitu korda, aga kinnitas nüüd, tema ei tundvat. Kes teab, mis pahandus tuleb, ja siis on tema, vana inimene, kohast lahti. «Siis võtke see pandiks,» ütles Reeberg ja ulatas talle teise sõrmuse. Nüüd muutus vanamees üsna alandlikuks. Ei, ega temal pole midagi öelda, tehku härra, nagu soovib.

Heinrich Reeberg astus vabrikusse. Kõik oli vaikne, must ja nagu ähvardav. Homme, siis on siin jälle elu, siis sünnitab see raudne hiiglaelukas jälle lapsi, kes lähevad laiali maailma inimest orjama.

Aga kuigi kaua ei kesta see elu enam. Varsti lüüakse viimne hoop, kustub viimne säde koldes ja suur elukas on surnud. Kust teenivad siis inimesed leiba, mille jahil nad on päevad ja ööd, õigusega ja kõverusega?

Heinrich tõukas pimedas mitmele poole vastu, ta ei näinud midagi, tundis ainult külma metalli. Ta oli seda kõike siin pidanud enda omaks, nüüd ta tundis end siin võõrana. See oli olnud talle võõras kogu aeg, oli tahtnud raha eest osta seda rauast ja kivist keha, nagu võis paljugi raha eest osta. Nad olid teda petnud, ta raha oli läinud, ta ise üsna varsti jälle siit välja tõugatud.

Kuhu minna? Ta istus kuhugi pimedasse nurka ja hakkas mõtlema. Mõtles ja imestas, et ei tundnud täna sugugi üksindust. Kes oli siis praegu siin ta lähedal — vahest öövaht, kes valvab, et ta ei pane siit midagi hõlma alla, mõnd auruhaamrit või puurmasinat võib-olla.

Ebaõnnestunud — jälle! Ta oli vareminigi seisnud oma ettevõtete varemeil, ta oli olnud sellest üle, need polnud tema jaoks. Milleks ta oli siis õieti loodud kui mitte ärimeheks, vabrikandiks, raamatupidajaks, revolutsionääriks? . . . Rumal, tühi elu, mis kaob nagu suits! Heinrich Reeberg istus nagu raskemeelne Koguja külmal trepiastmel. Ta oli külvanud tuult, aga lõikus oli ikaldanud, ta ei lõiganud tormi, vaid surmavaikust.

Aga korraga hakkas surnud ruum ta ümber elama. See liikumine algas kaugemais pimedais nurkades, algas nagu sosin ja sammude kobin. Ta teadis, see oli ta kujutluses, aga kus lõppes kujutlus ja algas tõelisus? Elu siin ruumis oli ju tõeline, ta oli seda nii sageli näinud. Nüüd oli see elu juba täies hoos. Tuli lõõmas, vasarad paukusid, rattad vingusid, sula metall voolas ja tardus vormis. Võimsad mustad hiiglased juhtisid seda elementide moondumist, käsutasid nagu jumalad tuld ja rauda. Ega märganudki, kuidas see tuli aegamööda põletas ja sulatas ka neid, vormis nad ümber, jättis neile oma märgid. Kuidas nad aastate pärast läksid siit hoopis teistena inimestena, kui olid tulnud, mitte ainult väliselt, vaid ka sisemiselt — nagu räppub raud, mis olnud tules liiga kaua. Nad olid oma töö teinud ja läksid. Aga kus oli tema töö?

Õige, siin see ongi! Tema töö on see suur ülemlaul tööle, inimesele, kes valitseb loodusjõude. Luuletaja oleks ta pidanud olema, luuletaja, kes püstitab mälestussambaid teistele, kuni need saavad kõik ta oma mälestussambaks. Tema aga oli tahtnud ise läbi elada oma luuletusi, oli läinud käsitsi püüdma fantaasiapilte, ja näe — need kas taganesid eest või purunesid ainsast puudutusest. Nüüd, kus ta on lõpuks jõudnud õigele äratundmisele, nüüd saab tast luuletaja. Nii elab ta veel kord läbi kõik, uuesti ja täiuslikumalt.

Aga kui ta ikka veel välja ei tulnud, läks öövaht teda otsima. Ta oli kadunud, nagu oleks ta vaim. Alles hommikul leiti ta vabrikuõues lamamas, ta oli määrdinud tahmaga, määrdeõliga ja mullaga, see polnud sugugi ilus vaadata. Arst,

kes jõudis autoga üsna kiiresti kohale, arvas, et on tegemist jõeaju veresoone lõhkemisega.

«Niisugune petis!» vandusid suured ja väikesed aktsionärid. «Nüüd, kus häda käes, kaob sellisel viisil!»

Heinrich Reeberg ei viinud midagi kaasa, tema matus oli nii lihtne ja vaikne, tal polnud ju omakseid. Eeva Säävel käis matuseid vaatamas, seisis seal teiste eitede hulgas ja üks pisar tuli talle silma. Heldeke, see härra oli ju kord teda armastanud, päris tõsiselt kohe. Oli tema kätt hoidnud, nii et . . . Nüüd mälestades see polnud enam patt, see oli nii kaugel ja kaugelt vaadates nii ilus. Jah, oli kord aeg, mil temagi nägu oli ilus küllalt, et niisugune härra võis teda armastada.

«Kas sa krantsi ei viindki?» küsis Jüri kodus natuke pilgates. Ta polnud oma arvamist muutnud isegi nüüd, mil see mees oli surnud. Ega ta surmgi polnud mehe moodi — kes täie aruga inimene läheb öösi vabriku õue surema!

«Armastus vabriku vastu,» ütles Ilmar. Ah, mis teab poiksike niisugustest asjadest!

Armasta nüüd vabrikut, mis viskab su vanas eas uulitsale, mine kuhu tahes! Ei jäänud ainult osalise vallandamisega, nüüd tuli veel hullem — vabrik jäi hoopis seisma. Pankrot!

Ega see polnud kerge kanda ka direktoritel. Kiputi nendegi naha kallale. Töölised pidasid koosolekuid, valisid esindajaid ja saatsid märgukirju, kuni ministrini välja. Ajalehed löid kaasa, töörahva esindajaist Riigikogus rääkimata. Suurtest sõnadest ei olnud nüüd puudu, nende tootmine oli vaba, sellepärast nende hindki oli langenud peaaegu nullini . . . Jüri Säävel kehitas õlgu. Koosolekule ta ei läinud, polnud tema asi. Muidugi jäi ka tema ilma teenistuseta — ja ta oli juba 62-aastane. Hea küll, see on siis viimne palk tal siit kassast, härra Põlluaasa käest. Ega maailm ei ole sellepärast laudadega löödud!

«Mis?»

Härra Põlluaas, kes maksis palka, hakkas naerma:

«Küsisin, kas te kuulete veel hästi, Säävel!»

«Ah mina või . . .? No ikka, miks ma siis ei kuule!»

«Härra Salomon tahtis teiega rääkida.»

Härra Salomon juunior, kellele peab ütlema härra direktor. Jüri läks tema palge ette. Mis tast jälle tahetakse? Kord kahekümne aasta eest oli seal aetud hoopis rumalat juttu.

«Noh, Jüri, mis siis tegema hakkad, kui siit ära lähed?» küsis härra Salomon. Ta oli seda habemega töölist tundnud juba siis, kui sel polnud veel habet ja tema jooksis alles lühikeste pükstega ning käis ema teadmata vabrikus isa juures.

«Ei tea . . . Eks vaata, mis siis saab . . .»

«On sul uus teenistus ka teada?»

«Ega praegu veel ei ole . . . Aga küll saab ka . . .»

«Või nii kindel oled enese peale! Kas sa ei taha siia edasi jääda?»

«Kuidas nii? Vabrik pidi ju seisma jääma.»

«Mitte igavesti. Küll ta mõne aja pärast läheb käima jälle. Senikaua võiksid saada öövahiks. Vana Kõlles läheb minema, närvid ei pea vastu, sestsaadik kui surnut valvas. Või kardad?»

«Ei ma karda, aga . . . See põle nagu mehe amet . . .»

«Noh, kui ei taha just . . . Aga kui vabrik läheb jälle käima, võid ju tööle tagasi saada. Sul on siis eesõigus.»

«Eks ma vaata . . .»

«Ei siin vaadata ole midagi — kui hakkad, siis ütle kohe! Mehi on tahtmas murdu.»

Jüri mõtles. Ta oli veel ikka hea peastrehkendaja. Hakka nüüd kohta otsima, aeg läheb raisku . . . Ja kui varsti algab töö, eks siis või katsuda.

«Käsi selle peale!»

Ikka nagu vanasti, kus mehe käsi ja sõna lugesid kirja eest. Nüüd on teised seadused, nüüd on suured ja keerulised seadused töölise ja tööandja vahel, ja mõnikord teab Jürigi neist uutest asjadest mõnda head kõnelda. Aga oma südames ta on ikka vana poolt. Olid vanad ärimehed, nagu Paagland, ja vanad vabrikandid, nagu härra Schirmer. Ei ole enam neid ja asjad on siiski ennem halvemini kui paremini. Üks pankrot teise järel, kelmused, vargused, virelemine, tööpuudus — kes kuulis vanasti niisugust asja! Nüüd peab tema, Jüri Säävel, väljaõppinud metallitööline, öövahiks hakkama. Just nagu oleks ta noorusest nõdruke või juba vanadusest väeti. See on hullem kui käia naistega laudu ladumas.

Eeva aga, nagu see naiste mood on, pani veel kaks kätt kokku ja tänas Jeesukest, et mees päriselt tööta ei jäänud. Küll võib üks naisterahvas rumal olla, ei ta saa vanaduseski targemaks.

«Noh, küll läheb vabrik jälle käima,» ütles Ilmar lootusrikkalt. «Nad saneerivad ja arstivad natuke, pumpavad värsket raha juure, pannakse uued mehed juhtima, niisugused, kes on asjatundjad . . .»

«Jah, mitte nagu see Reeberg, sehuksed — luuletajad!» uriseeris Jüri. Jumal teab, kust ta oli saanud selle sõna ja mis ta selle all mõtles!

Muidugi läheb vabrik jälle käima ja Ilmar läheb ise sinna meistriks. Peab praegu lubama sääraseid asju. Vanaisale on tänane päev ta õnne peale vaatamata räske kanda.

V

A./S. «Kalevi» metallitehase öövaht Jüri Säävel ei pääsenud siiski oma saatuse käest. Öövaht ta oli ja selleks jäi. Härra Põlluaas, kellele ta paar korda oli rääkinud selles asjas, naeris ainult. Mis teha, neil praegu nooremaidki mehi pakkumas rohkem. Need nooremad mehed ei saanud paljudeski asjus Jüri vastu, aga mine seda nüüd seletama. Põlluaas polnud küll välimuselt enam nii ohvitseri moodi, aga nüüd oli ta kõnetoon seda laadi. Ta lõpetas jutu teinekord väga järsult.

Jüri Säävel läks tagasi ja torises, keegi ei pannud seda tähele, mis üks vana mees torises, see oli ju vanade amet ja eesõigus. Nooremad mehed arvasid enesest ei tea mida. Nad tulid teda ta ausa ameti juures veel nokkima. Hommikul tuli mõni mees ilmatu vara vabrikuväravasse, tuli ka teine ja kolmas, ja hakkasid siis ajama nii tähtsat ja tarka juttu, et ära mine ligigi.

Siin oli nüüd muidugi rohkem elu ja liikumist kui vanasti. Vabrikule oli tõesti aetud uus hing sisse — ja nii, nagu ei kunagi varem. Ehitati järjest juurde. Aga vaata, ehituse juures juhtus kord õnnetus — üks mees jäi langeva tala alla ja sai surma. Nii juhtub, kui poisikesed teevad ehitustööd, isegi kümnikud ja insenerid on poisikesed, mõnel alles kõrvatagused nii rõõmsalt roosad. Kui meister Kreek ehitas, ei juhtunud seda kunagi. See, mis tema siin on teinud, on elupõline ja jääb pärast teisigi.

Igale poole ilmus niipalju noori mehi, kes teab, kust nad kõik tulid. Oli olnud kord juttu, et tööliste pojad õpivad kõik

insenerideks ja töölisi pole enam kustki võtta. Aga näe, siin oli neid küll, ja kõigile ei jätkunud alati tööd.

Ja kui ennast täis nad olid! Nad tarvitasid niisuguseid sõnu, mida Jüri polnud varemini kuulnud. Nüüd olid ajalehedki täis sääraseid sõnu. Pealegi tehti nüüd vabrikus tööd, mida kunagi varemini polnud tehtud. Nad ehitasid koguni vedureid ja tegid sellest suurnumbri. Jüri Säävel muigas pilkavalt — mis teadsid need inimesed siin veduritest või muust raudteevärgist! Temal oli poeg olnud Moskvas raudteetehases, vaat see oleks teadnud rääkida. Mis vedurid need olid, mis nüüdsel ajal tehti ja sõitsid Tallinnast Haapsallu! Vaat, kus vanasti Venemaal sõitsid rongid läbi poole maailma! Tema poeg Mart oleks võinud neile meestele rääkida, kuidas sääraseid vedureid tehakse. Oli olnud tubli mees, ise õppis enese vedurijuhiks välja. «Aga suri ära!» ütles mõni mees naerdes. «Sinusugust ei taha surmgi,» ütles Jüri. Ta võis ikka teinekord veel väga tabavalt vastata.

Nad nokkisid teda veelgi, isegi vanemad mehed, kes olid tundnud teda enne sõda. Ühel hommikul tööle tulles küsis keegi Jürilt: «Kas sa vana Kuutmanni ka nägid?» Vana Kuutmann oli mõne aja eest surnud. «Mis ma tast nägema pidin?» küsis Jüri. «Tuli mulle täna hommikul vastu, ütles, et otsib vana Säävlit taga . . .» — «Küll ta sind kuradit otsib enne kui mind!» ütles vana Säävel.

Aga kui ta hakkas hommikul koju minema, ta pani tähele, et nagu ime läbi jõudsid kõik temast ette. Astusid kõps-kõps mööda, nagu ei astuks tema üldse, ja muudkui läksid. Vanasti oli ikka tema töölt tulles rutanud teistest mööda, ta oli alati jõudnud nii vara koju. Jah, siis oli ka aeg kallis, siis ei saanud töölised poolest päevast õhtule nagu nüüd.

Ometi nagu oleks tal olnud õigus, kui ütles kord Heinrich Reebergile, et töö ei lase teda vanaks minna. Niipea kui oli töölt ära jäänud, hakkas vanadus vägisi tulema. Ta keha muutus just kui väiksemaks, riided vajusid selle ümber lohakile. Lihased kuivasid kokku ja kondidki jäid nagu peenemaks. Ja habe, mis seni oli ikka püsinud mustavõitu, muutus nüüd kiiresti halliks. Ta laskis küll habeme pikemaks kasvada, aga kasvadeski olid habemekarvad hallid.

«Küll on imelik lugu!» ütles ta vahel, kui oli vanade kontide õlitamiseks võtnud natuke viina. «Ajab päris naeru peale!»

Ja vanadus tükkis kallale ainult temale, sest Eeva oli niisama vana kui ennegi, oli kortsus näoga ja halli peaga, pisut ettepoole kõveras nagu meeski, aga ikka nii tuline kärme ja rahutu nagu vanasti. Paha oli mõelda, et nainegi näeb, kuidas mees iga päevaga muutub vanemaks, muutub vanaks taadiks, kes muudkui hakaku surma ootama.

Hälb oli veel see, et teenistus polnud enam nii hea kui vanasti. Mis oli, see jäi, aga juurde ei tulnud midagi. Aga sellest oli ikka vähe tema suure unistuse jaoks. Oli nii vähe, et ajab jälle naeru peale. Kuule nüüd — lihtne töömees ja tahab maja ehitada. Niisugust juttu poleks Jüri julgenudki teistele rääkida, aga ta ei tahtnud ka. Isegi oma naisele ta ei rääkinud seda tõsiselt. Naine rääkis küll vahel oma peenramaast ja oma lehmast, eriti nüüd, kui piim oli kallis. Jüri tegi nalja vastu, ta oli vanas eas hakanud rohkem rääkima ja nalja tegema. Oma väike lootus oli tal siiski.

Kui lugeda summa üle niipidi või teistpidi — vaevalt sai krundi raha. Krundid olid ju kallid, kui vähegi linna lähedale tahad teha. Vana Nõmtak, kellega oli kaua käinud seltsis tööl, jõudis niikaugele, et ehitas enesele maja Järvele, ta ei teinud päris oma rahaga, ta tegi ka laenu. Aga Jüril polnud järele jäämas lapsi, kes maksaksid laenu tagasi, nagu oli Nõmtakil. Ilmarile ta ei või ometi säärast koormat selga panna, ta on noor mees ja tahab oma elu elada, mis ta teeb selle putkaga. Ilmar oli ju nii edasipüüdlik, et aina imesta. Ta võis oma kange rühkimisega endale vaeva teha, võis tervisegi rikkuda.

Kohe sõjaväest vabanedes oli poiss hakanud tööle, aga juba mõne aja pärast ta rääkis vanadele natuke kõhklevalt, natuke rõõmsalt, ta olevat astunud ka tehnikumi. Naergu teised või tehku mis tahes, tema tahtvat tõesti saada inseneriks. See koorem oli ju lapsepõlves tema peale pandud ja tema peab selle tõeks tegema.

«Kust sa selle raha siis võtad?» ohkas Eeva. Jüri ise ei lausunud sel puhul sõnagi.

«Ärge kartke, ise teenin ja kannan kõik kulud!» ütles Ilmar.

Aga muidugi on raske kanda kaht koormat korraga, ise on ta vaevalt kahekümneaastane ja nõrga tervisega — nagu üksikud lapsed vanemate silmis ikka. Ilmar ise oli muidugi julge ja rõõmus, tema minevat veel välismaalegi, nagu vana-

härra Reeberg kord oli soovitanud. Tema peab viima meie tööstuse kord õitsele, see on ta pärandus, ta peab vabastama need pimeduseorjad ja püstitama valguses säravad tööstustemplid. Nüüd oli nii, et mõne asja ostis Jüri talle ikka oma raha eest, ja söögiraha ega korteriüüri polnud ta veel kordagi nõudnud. Noor inimene, pealegi üliõpilane, vajab ikka ka muud raha peale hädatarviliku.

Siiski oli see asi teisiti, kui Jüri varemini oli mõelnud. Ta oli salajas arvestanud ka Ilmari abi. Ta oli siis arvanud, et poiss lepib keskmisepalgalise kohaga, et tal jääb mõni mark või sent või kroon üle — nüüd olid uued rahad ja uued segadused. Naist ei võta tänapäeva noored inimesed ka nii verisuljl olles, nagu tema või Mart olid teinud. Nüüd aga ütles Ilmar, et gümnaasiumiharidus, kuigi eriainelise gümnaasiumi haridus, ei ole üksi midagi, et see on ainult ettevalmistus ülikoolile. Nii hulluks olid läinud ajad, et Ilmar oma gümnaasiumiharidusega oli ainult lihtne montöör ja töötas palju madalamal kohal, kui oli olnud ta isal, vaatamata sellele, et see oli koolitamata.

Aga siiski — aga siiski... Jüri Säävel ei jätnud oma lootust. Mitte, et ta oleks oodanud suuremat rahapatakat Ameerikast. Herman ehk Harry B. Sevell tuletas ikka vanemaid meelde, saatis vahel väikese rahapaberi, kord ka enda ja oma perekonna pildi. Nad olid kõik üles võetud oma autos, tema ise, ta naine, poeg George ja tütred Mabel ja Evelyn. Ta oli ikka veel jumalakartlik ja tal läks hästi. Aga temalt abi oodata, seda poleks võinud isegi lihtsameelsem mees kui Jüri Säävel.

Ei olnud kuski öeldud, et ta pidi ehitama maja oma krundile. Selles seisiski tema saladus. Küll ta juba väikese onni üles saab, kui pole enam krundiostmise muret. Pole ju temale vaja kaht magamistuba, ja Ilmar ehitagu enda jaoks juurde või koligu hotelli.

Nüüd ta oli nii kaugel, et käis ühel pühapäeval krunti vaatamas. Ta ei rääkinud ikka veel Eevale ega kellelegi muule. Ei, tänavu suvel ta veel ei räägi, siis on kevadel seda parem neid selle uudisega rabada. Mis tal viga ehitada, kui kõik päevad on vabad ja meister Kreegi juures amet ammu õpitud. Jah, see oli veel ehitusmeister, kelle juures võis mõndagi õppida.

Ta istus siin kivil, ja võib-olla ta isegi unistas veidi.

Õevahiamet vägisi õpetab inimese unistama ja kõiksugu mõtteid mõtlema. Unistas ehk väikesest helekollasest majast, mille ümber on suured punased jorjenid, sest need on Eeva meelest kangesti ilusad. Siin võib istuda pehmel rohelisel rohul, võib käia üsna palja jalu väljas, nagu vanasti maal. Muidugi on neil kass ja siga, kassist ei arva Jüri suuremat, aga see on Eeva tahtmine, Krantsist alates nad on ikka kassi pidanud. Ja ka hiirte pärast muidugi, sest need söövad muidu kõik juuretavaari ära. Eeva on ikka tahtnud lehma, noh, nüüd nad on karjamaade lähedal, võib saada ka oma punasekirju... Aga siis tuleb keegi mootorrattal müristades linna poolt — on see politseinik või loomaarst? Ei, see on nende oma poiss, nüüd on ta kange tahtmine täidetud, nüüd ta võib sõita iga päev. Ega nüüd muud, kui hakkab tahtma lennukit. Ikka kõrgemale, ikka kõrgemale — on see alles poiss!

Ei, Jüri Säävel ei unistanud, ta rehkendas hoolega. Maja plaan oli tal ammu peas valmis. Nüüd ta arvestas kulusid, arvestas, kust saab materjali ja kuidas seda siia tuua. Plaane tegema inimene pidi, muidu ta ei jõudnud kuhugi, aga pidi tegema tõsiseid plaane, millel on alust ja ainet.

Isegi üksikasjalisteks plaanideks oli veel aega. Nüüd pidi jälle koju minema. See õhk siin oli küll hea, see oli otse magus, sest siin oli niipalju rohtu ja mets oli lähedal, aga see tegi nagu haigeks. Oleks tahtnud veel kord ka pea püsti ajada ja julgelt maailma vaadata, aga pea ei tõusnud enam. Just kui oleks habe seda allapoole kiskunud. Üks laps, kes oli vanematega koos tulnud peenramaale, sirutas käe välja ja hüüdis: «Näe, jõuluvana!» Jüri Säävel hakkas endamisi naerma, kui muu ei saanud teda naerma panna, siis väikesed lapsed ikka. Pealegi ta tuli nüüd oma ehitusplatsilt, oli natuke aega vähemalt vaimus olnud omas majas.

Ja nüüd tuli jälle sügis. Tuli päris märkamatult, sest palju midagi ei muutunud. Mõned inimesed kurtsid küll, et ajad minevat järjest raskemaks. Üks kurtjaid oli Eeva, aga ta oli kurtnud seda sellest ööst peale, mil Jüri esimest korda oli Lepplaanel käinud. Kuidas võisid ajad minna niipalju halvemaks, kui toiduainete hinnad koguni langesid. Oli nähtud aegu, mil kullaga tuli iga tilk ja tera üles kaaluda. Võib-olla langevad ka ehitusmaterjali hinnad ja ehitustööliste palgad...

Siis hakkas kõnelema Ilmar, ja tema kõne otsustas väikese

kollase maja saatuse. Ilma enda teadmata, vahest isegi tahtmata ta lõhkus selle hoone enne ehitamist.

Muidugi oli tal raske nii — tööl käia ja õppida. Aga mitte raskus polevat peaasi. Raskustest saab juba üle, aga aega võtab koledal kombel. Selle moega tal kulub oma kümme aastat, enne kui lõpuni välja jõuab. Ja selleks ajaks, kui tema lõpetab, on kõik kohad tehnikumi haridusega jõude täis ja tema jääb ühesuguseks montööriks ikka.

«Sa teenid ju praegu üsna heaste,» ütles Jüri.

«Selle rahaga võib mõni kraadepoiss küll elada,» vastas Ilmar, «kui ta veel oma isa-ema juures elab. Aga haritud inimene, kes tahab omaette elada, ei saa sellest elatud. See raha kulub juba korteriüüriks.»

«Tõhoh!» ütles Eeva. «Kui suurt korterit siis sulle tarvis läheb?»

«Ega eluaeg või niisuguses karbis elada, kord peab ka inimeseväärilise korteri saama... Aga see ei olegi kõige hullem, et aega läheb niipalju. Võib ju oodata, kui teisiti ei saa, ja kust mul see abi loota on. Teistel kõigil, kes käivad koolis, on vanemad, kes annavad... Aga asi on nii, et tehnikumi niikaua enam ei olegi.»

«Kuidas siis sedasi?» küsis Eeva.

«Kuidas sedasi!» kordas Ilmar ägedalt, niisugused mured teevad noore mehe tahtmata ägedaks. «Eks loe lehti, siis tead! Tahetakse, jah, tehnikum kinni panna, et meil on inseneре juba küllalt. Ja õigeks inseneriks siin ei saagi, peab ikka välismaal õppima.»

«Noh, siis on su aeg ja vaev kõik maha visatud,» ütles Eeva.

«Muidugi!» ütles Ilmar. «Kui mul ainult kaks aastat oleks võimalik ennast täiesti õppimisele pühendada, ma ütlen teile, tehnikum oleks läbi. Ja siis on kuulda, et tahetakse saata üks või kaks andekamat meest välismaale riigi kulul edasi õppima. Oleks koht ette kindel ja puha. Aga ma ütlen ju — minust läheb see karikas mööda. Kuidas sa võistled mees mehega, kui oled nagu kana takus kinni!»

Nüüd ütles Jüri Säävel:

«Kui see on nii, nagu sa praegu rääkisid, siis tee ainult oma koolitööd ja mina muretsen raha.»

«Sina?» küsis Ilmar uskmatult, isegi veidi pilkavalt. «Kust sina selle võtad?»

«Las see olla minu mure, kust mina selle võtan! Olgu sinu mure, et sa kooli läbi saad!»

«Ei, vanaisa,» ütles Ilmar nüüd veidi häbenedes, «see oli niisama nalja pärast räägitud.» Selle vana halli habemiku kulul ta ei võinud ometi enam elada.

«Ma olen kord ütelnud, et teen sinust insinääri, siis ka teen,» ütles Jüri kindlalt. «Kui sa ise suurustad ja kardad...»

Ilmar tõusis erutatult püsti. See oli nii ootamatu pööre, et ta kartis, et näeb und.

«Olgu,» ütles ta, «mina annan oma sõna, et kahe aasta pärast on mul tehnikum läbi, ja sa pead nägema, et ma oma sõna pean!»

Sellepärast ei rääkinud Jüri Säävel kunagi oma maja ehitamisest ega saanud isegi kõige lähemad inimesed teada, et see oli olnud kord ta tõsine mõte.

Ilmaril oli natuke halb tunne alguses. Ta hakkas suure ähinaga tööle, sest talle tundus, nagu ei teeks ta ikka küllaldaselt. Ta oli mõelnud varemini igasuguseid mõtteid, kuidas saada raha. Isegi oma emale oli ta mõtelnud. Ema oli ju jäänud härra Loorentsoni pärijaks, ja see oli olnud kokkuhoidlik mees.

Nüüd ta oleks võinud oma ema jälle unustada, aga nüüd ei lastud. Ema, kes seni polnud kordagi tundnud huvi poja vastu, laskis teda kutsuda. Ta polnud seda kirja ise kirjutanud, ta oli nii haige, et polnud kirjutamisvõimeline. Ta oli Keskhaiglas ja palus poega tulla kordki end enne surma vaatama.

Ilmar ei võinud minemata jätta. Ta läks ja tal oli hale meel, nagu on kahju igast haigest inimesest, kes on määratud surema. Adeele Loorentsoni viis hauda vähk. Ta kannatas raskeid valusid, ta seni ümmargune ja ikka noor näoke oli korraga muutunud vanaks, kõhnaks ja halliks. Aga isegi see nägu ei olnud Ilmarile rohkem kui ühe haige inimese nägu.

Adeele vaatles poega ja ikka mõtles kohe selle isale. Ilmar oli õige vähe oma isa moodi. Ta oli vahest küll ilusam, ta näojooned olid mehisemad, lõug kandilisem ja tugevam, ta juuksed heledamad. Aga ometi, see oli üks võõras kena noormees, kel polnud pisaraidki ta surivoodi juures.

Võib-olla oleks Ilmar saanud nutta, kui poleks olnud siin

härra Sagorskit. Nad ei saanud ju praegu emaga rääkidagi, vähemalt mitte sellest, mis oli neil kõige rohkem südamel. Nad istusid vaikides ja vaatasid teineteisest mööda, hoidusid mõlemad, et nende pilgud ei kohtuks.

Viimaks ütles Adeele:

«Ei tea, kas vanaisa oleks nõus, kui mind maetaks Mardi kõrvale?»

«Ei tea,» ütles Ilmar.

«Sa võiksid ju rääkida, aga... ega see vist ei aita. Me saame ju niikuinii seal kokku, kas meie kehad on kõrvuti või ei ole.»

«Ma võin ju rääkida,» ütles Ilmar, aga talle oli see mõte vastumeelt endalegi.

«Jah, tema oli ainuke inimene, kes mind tõesti armastas,» ütles Adeele nagu iseenesele. «Tema võtaks mu igal ajal enda kõrvale...» Siis ta rääkis jälle Ilmariga. «Ma olekski sind tahtnud näha, kui sa olid sõjakoolis. Miks sa ei tulnud kordagi?»

«Seda mundrit võiksid näha praegugi,» mõtles Ilmar. «Peab see olema just minu seljas.»

Jah, see pidi olema ta poeg ja ei olnud ka. Ta oli mõnikord armastanud oma poega, aga poeg ei armastanud teda kunagi. Nii, Adeele Loorentson, sündinud Kormik, lesena Säävel — sa pead ise nutma enesele kaastundepisaraid!

Kui Ilmar läks koju, küsis vanaema kõik täpselt järele, see oli vanainimese rumal uudishimu, muud midagi. Kui ta kuulis, et minial on vähk, ta ütles: «Siis seda hinda ta läheb, ei see änam parane. Vanal Nöörenil oli ju ka kreeps.» Eeva oli miniast natuke kahju, oleks vahest isegi läinud teda vaatama, aga Ilmar valetas, et ei lubata. Puudus veel, et vanaema saaks seal kokku selle Sagorskiga.

Ilmaril oli praegu muidki muresid, kui see lein. Ta oli nüüd viimaks jõudnud niikaugele, et oli astunud korporatsiooni. Vanadele pidi rääkima, et see on tulevikus koha leidmiseks tähtis, nemad ei mõista ju noore inimese elu- ja värvirõõmu. See tähendas jällegi lisakulusid, ja nii raske oli vanaisa käest alati küsida.

Oli üldse raske seepärast, et nad olid juba liiga vanad, ei puudus tarvilik vahelüli oma vanemate näol. Eriti nüüd tundis Ilmar valusasti, et tal puudus parem kodune kasvatus. Need kaks vana inimest ei võinud ju millegagi olla talle eeskujuks, need olid temast kaugele maha jäänud. Nad kõnelesid ikka veel sama kodunurga keelt, mida oli piinlik kuulata. Nende mõtteviis oli vana, kivinenud ja raugalikult veider. Vanamees oli skeptiline kõige uueaegse vastu. Vanaema oli hooletu, suure suuga eit, kes sageli õiendas majaelanikkudega mõne tühise asja pärast, olgu see prügikast või solgirentsel. Nad pidasid oma toakeses igasugust koli — vana ajast ja arust läinud poolpõlenud sohva, koitanud kummut, millele oli kuhjatud igasugust rämpsu, mida nad ise pidasid ilusasjadeks. See oli nagu omamoodi muuseum, aga noor inimene ei taha muuseumis elada. Ja sõprade ees oli piinlik, ta ei võinud kedagi neist siia kutsuda. Kõigil olid perekonnad, sugulased, oma suur tutvusringkond. Tal polnud kedagi peale nende vanade ja ühe poollollaka onu Ameerikas, kes oli rätsep ja metodist.

Ja Ilmar Säävel leidis, et ta nooruse ilusamad aastad mööduvad nagu mingi varju all.

Aga siis pidi see vari taganema. Tema elu keskpunkt nihkus siit madalast, niiskest hoovimajast kõrvale. See jäi ainult kohaks, kus tuli käia söömas, magamas ja raha vastu võtmas. Oma ülejäänud aja ta jagas õpingute, konvendiruumide ja preili Ellen Rehepapi vahel. Kõige vähem aega ja ometi kõige tähtsama koha ta elus võttis endale Ellen.

Nende kohtumine oli olnud romantikavaene, nagu see on sobiv tehnika sajandile, Ellen polnud mingi salapärane Barbaara, kes kirjutas kirju oma unelmate kangelasele. Ta oli kaasvõitleja Rehepapi õde ja nende tutvus arenes üsna aegamööda pealiskaudsest tervitusest isikliku jutuajamiseni. Ta oli tundnud Ellenit juba siis, kui see oli seminari viimases klassis, ja tä oli naernud tütarlapse veidra nime üle. Kui see tütarlaps ise oleks seejuures vähegi naljakas! Ta oli pikk, kurvanäoline ja kurvakujuline, otse sündinud koolipreiliks ja vanapiigaks. Ilmaril oli olnud mitu väikest armastust, enne kui suur armastus sidus ta Ellen Rehepapiga.

Kui ta kord natuke ülevamas meeleolus oli läinud otsima kaasvõitleja Rehepappi, oli teda vastu võtnud nõtke tumedasilmaline daam. Siis juhtus, et ta esmakordselt vaatas seda neiut mehesilmadega ja leidis ta olevat võluva — päevitunud ja mustajuukselise, nii ta näis isegi veidi eksootilisena. Ta ootas sõpra, nad istusid juteldes. Nad rääkisid kõige tühisemaist asjust, aga kummalgi polnud seejuures

igav. Nad rääkisid üht, aga mõtlesid enamasti muud. Üsna märkamatult libises jutt isiklikule pinnale, nad rääkisid teineteisele oma muredest nagu vanad tuttavad, Ellen oli juba kurtnud, et kõik kohad on täis tööta õpetajaid. Ja Ilmar kõneles sellest, et peab rahapuudusel ruttama kooli lõpetamisega, kuigi selle all kannatab töö edukus, eelkõige hinnangute headus.

Kaasvõitleja ei tulnud ja Ilmar lahkus pärast kolmetunnist ootamist — neile mõlemale oli see aeg paistnud lühem. Lahkumisel ütles Ilmar: «Ma pean teid tingimata veel nägema!» Ja Ellen vastas: «Miks nii filmikorporandi paatosega — on ju nii lihtne ja loomulik, et me edaspidigi teineteist näeme.»

Ei kübetki romantikat! Kui Ilmar laenas vahel kustki mõne lillelise fraasi teise südame hõlpsamaks vallutamiseks, hakkas Ellen naerma. Mitte irooniliselt, vaid üsna südamlikult, nagu võis naerda koolis mõne lapse rumala vastuse üle, kui ei suutnud enam naeru pidada. Isegi viimasele vormilisele armuavaldusele ta vastas: «Armas sõber, miks sa murrad sisse lahtisest uksest!»

«Siis räägime kohe läbi, millal abiellume,» ütles Ilmar jälle asjalikuks muutudes. «Teeksin seda heameelega kohe.»

«Ja kuhu sa mu paneksid?» küsis Ellen. «Sa elad ju ise alles oma vanavanemate kulul.»

«Seda oled sa mulle vareminigi juba ette heitnud,» ütles noormees. «Aga mis ma võin parata? Oleksin võinud lõpetada ka tänavu kevadel, aga mitte cum laude. Ja miks ma peaksin olema ja tegema vähem, kui mu võimed lubavad?»

«Sa oled väga teadlik eneses ja oma võimetes,» ohkas Ellen. «Tahaksin seda olla isegi.»

«Kas sa siis ei usu oma võimetesse — õpetajana?»

«Seda vahest küll, aga . . . Ma mõtlesin midagi muud. Mõtlesin, kas ma olen võimeline sind enesele pidama.»

«Kahtled minus?» Ilmar oli haavunud.

«Ei, ainult iseeneses.»

«Aga kui siiski abielluksime nüüd kohe? Saaksid lahti oma kahtlusest ja . . .»

«Kas sa arvad, et see aitab — praegusel ajal?»

«Minu juures küll, ma olen vanameelne mees. Sa ei tea arvatagi, kui vanameelne ma olen. Näiteks — aga ei, sellest ei sobi rääkida! . . . Ma olen vanavanemate kasvatatud, sellepärast.»

Ellen polnud sellega siiski nõus. Ja kes teab, mis oleks Ilmar öelnud, kui neiu oleks nõus olnud. Sest kui ta hakkas järele mõtlema, polnud sellest ummikust jällegi pääsu. Ta noorus oli tõesti raske, isegi armastusest ta ei saanud osa nii, nagu oleks pidanud saama. Kas nüüd seepärast, et ta oli vanavanemate kasvatatud, või mõnel muul sisemisel põhjusel talle oli vastumeelne enamiku tuttavate «tehniline armastus», mis piirdus ainult arstiteaduse valdkonda kuuluva osaga. Ta polnud siiski veel arenenud täiesti tehnikainimeseks.

Mis puutub aga ta kodusse, siis siin ei muutunud enam midagi. Kõik oli surnud, tardunud ja tolm langes igale poole. Sest kuigi vanaema oli ikka nii käbe, töö ei läinud ta käes enam endise kiirusega. Hakkas kuulduma juba, et kojarahvas on vanaks jäänud. Esialgu oli see jutt küll seda laadi, et korter tahtvat remonti ja nüüd olevat kortereid igal pool saada, nii et Jüri ja Eevagi võiksid saada mujalt parema ja kuivema.

«Vägisi tahavad ää ajada — surnuaiale!» urises Jüri. Ta meel oli haige, aga palju juttu ta sellest ei teinud. Mõni teine vana mees, nagu vana Pross, käis ringi, must müts peas ja kuulutas veel uut ja paremat aega. Neid uusi aegu oli nähtud küll!

«Veel üks aasta!» ohkas Eeva. Nad olid lootnud, et Ilmar lõpetab selleks kevadeks, aga kui noormees kurtis, et see hävitab ta tuleviku, kui ta ei lõpeta kõige parema diplomiga, siis vanaisa andis ta sõna tagasi. Niipalju tal ikka leidus veel — ümestada said nii Eeva kui Ilmar ise. Aga kellele Jüri neid rahaasju oma eluajal nii täpselt rääkinud oli!

Ja nüüd, kui Ilmar nägi, et raha ikka jätkus, kui juba ammugi oli kurdetud selle lõppemist, ta hakkas arvama, et seda on vahest veelgi enam. Ta mõtles väikese kibedusega sellele, kuidas ta alati pidi läbi ajama nii vähesega, ikka nii popsi moodi esinema, ja kuidas teistel oli teenimatult parem kui temal.

Ning siis ta ei saanud midagi parata, ta leidis, et elu ilma Ellenita on võimatu. Ja miks ta õieti peab ootama, ikka ainult ootama, nagu ootaksid elu ja aastad teda järele? Ei, kõik läksid oma teed ja Ilmar Säävel polnud harjunud mil-

lestki ilma jääma. Ta oli andekas, usin ja energiline, miks pidi ta kõigi oma suurte vooruste juures elama nagu patukahetseja?

«Sa saad mu naiseks!» ütles ta Ellenile toonil, mis ei sallinud vastuvaidlemist. Ta oli mehine mees, juba kakskümmend viis aastat vana, tal oli enesekindlust ja autoriteeti. Neiu, kes õnnetuse kombel pealegi oli hakanud seda meest armastama, pidi järele andma. Tal oli olnud õnne, oli saanud koha pealinna, ja nüüd ta võttis ka teise õnne vastu.

Kui Ilmar rääkis sellest kodus, olid vanaisa ja vanaema natuke ehmunud. Mis teeb nii noor laps naisega? Vanaisa ütles natuke kibedalt: «Nüüd hakka veel su naist ja lapsi toitma!»

«Minu naine toidab enese ise,» ütles Ilmar uhkelt, nagu oleks see ka teña au. Ta ei palunud vanadelt midagi, isegi mitte neid õpetusi, mida nad kippusid kaasa andma. Muidugi nad võtavad nüüd naisega omaette korteri. Südamepõhjas ta oli õnnelik, et pääseb «muuseumist». Ta oli nagu inimene, kes ammugi on riietest välja kasvanud, aga ikka veel peab neid kandma.

Ei mingeid pulmi — neid poleks ju saadud väärilisel pühitseda, Ilmaril polnud isegi frakki. Aga Ellen külastas vanapaari ja nad sobisid hästi. Ligi kolmekümne aasta pärast toodi nüüd Eevale jälle minia majja, seda ei võinud kuidagi ära põlata. Kord nad elavad kõik koos — nii kinnitas Ellen. Ei, kus sellega, ega nad, vanad kännud, enam kõlbagi nüüdse aja inimeste hulka!

Aga nüüd oli Jüri Säävlil see patt hingel, et ta oli uhkustanud oma pojaga. Selle pojaga, kes pidi saama inseneriks. Ei tule see poeg küll siia vabrikusse vedureid tegema, sest väljamaal käivad kõik raudteerongid elektriga. Aga ta isegi pole siin enam tööline, on ainult öövaht. Ja siin ei olegi nii suure inseneri jaoks kohta.

Ei olnud läinud kõik nii hästi, kui oli tahetud. Aga oli läinud paremini.

VI

«Ah sul on siin üks meesterahvas, sa varjad oma korteris üht meesterahvast! Vilets naine, mis kostad sa nüüd? Sel ajal, kui mina seal kaugel igatsen sinu järele, sa võtad oma korterisse võõra mehe!»

«Mis õigusega jätad sina oma laulatatud naise üksipäini maha ja sõidad Inglismaale seiklema? Keegi pidi ometi ka minu eest siin hoolitsema.»

«Ära kaitse teda asjata! Kus ta on?»

«Seal . . Tasa, ta magab!»

«Las ärkab, arvad, et ma kardan! Noh, mees, tule välja kahevõitlusele! Kas soovid pistolitega või mõõkadega? Või ausat rusikavõitlust nagu Inglismaal? Õige, olgu inglise orientatsioon. Tule vastu!»

Võõras mees korteris, kes peremehe Inglismaal olles oli sisse tunginud, sirutas rusikad vahvalt püsti, jäi aga ise lamama.

«Ahah, sa lamad juba — ilma ühegi hoobita. Minu võit! Ja nüüd ma söön su ära!»

Aga nähes peremehe nägu nii lähedal, suurt, võõrast nägu, mis pealegi oli nii kare, kadus lamaja vahvus ja ta tõstis hädakisa.

«Ära hirmuta last, ta jääb eluaeg sind kartma!» tõreles naine nüüd ja tuli ise ka lähemale. «Enesel habe mitu päeva ajamata!»

Seepärast vist õhetasidki naise põsed nii väga, aga muidugi ka muust. Ligemale aasta läbi on mees ära olnud, ja kui ta tuleb lõpuks koju, tal võiks olla kas või aastapikkune habe. Aga last ei tohi unustada sellegi poolest, last, keda ta pole veel oma silmaga näinud, sest see on alles seitse kuud vana.

Mees taganes veidi ja naine võttis lapse sülle. Nüüd see naeris jälle.

«See on siis väike Jüri Säävel!» ütles mees. «Jumal hoidku, tal pole veel juukseidki peas!»

«Mis sa lorised — mis need siis on? Tuleb valge peaga poiss.»

«Musta peaga tuleb — just ema moodi. Must pea nagu emal ja lai valge habe nagu vana-vanaisal . . . Kuule, kuidas vanad elavad ka, sa kirjutasid neist nii vähe?»

«Ja sina unustasid nad koguni, ei saatnud isegi tervisi. Ma pidin iga kord omast käest andma, kui ma neid nägin.»

«Õige jah, kord ma pidin neile kirjutama, aga . . .»

«Arvasid, et neil pole aega lugeda? Vanaema käis siin mitu korda ja ma lugesin talle ette. Ja siis ta viis kirja koju ka vanaisale lugeda.»

«Neetud lugu — sinu ees seisa kohe nagu koolipoiss ja

muudkui häbene! Võiksid noomituse asemel parem süüa anda.»

«Ega mina sind noomigi, see on su oma südametunnistus. Jüri, mis sa arvad, kas anname üldse sellele inglasele süüa?»

«Aa-a!» tegi väikemees.

«Näha kohe, mis on koolmeistri poeg — alustab rääkimist a-st peale,» ütles Ilmar.

See oligi siis see pidulik vastuvõtt, mis sai osaks noorele insenerile, kes sõitis Inglismaalt koju kavatsusega terve kodumaa elektrit täis teha. Oli kord nalja pärast öelnud, et kui tema ükskord reisib, siis reisib trammiga. Ja oligi nüüd, nagu oleks see olnud lihtne trammisõit — ei ühtki pisarat lahkumisel, ei lilli tagasitulekul. Vanad olid olnud küll ka saatmas, aga nad olid juba sääraste asjadega harjunud. Linnakohas on see harilik asi.

«Ja nüüd pean hakkama oma võlgu maksma,» ütles Ilmar pärast sööki. «Ooh!» On kole, kui inimesel on niipalju võlgu! Oma võla riigile ja rahvale ta tasub aja jooksul tööga. Aga on veel keegi Jüri Säävel, «Kalevi» tehaste valge habemega öövaht, kel on suured nõudmised.

«Ma arvan, me võiksime võtta ühise korteri, nii et vanapaaril oleks ka tuba või kaks,» arvas Ellen. «Mul on muidugi oma huvid — vanaema jääks siis lapse juurde.»

«Ja ise läheksid jälle tööle? Arvad, et ma seda veel luban?»

«Nonoh, kuidas sa räägid? Ega sa ei tule Itaaliast! Mäletad, et jätsime abielludes teineteisele tegevusvabaduse. Mitte segada teinéteise töösse!»

«Ja sa hakkaksid jälle tööle, kuigi tead, et see on mulle vastumeelt?»

«Rumal poiss, muidugi mitte! Aga küll su meel juba pöördub. Või ei taha sa vanade inimestega koos elada? Selle muuseumiga . . .?»

«Kui sa juba nii räägid, siis too nad siia — jumala nimel! Ära ainult viska mulle ette iga sõna, mis noorusrumaluses öeldud.»

See oli isegi asi, et Ilmar tunnistas end vähemalt minevikus nooreks ja rumalaks. Niipalju oli ta siiski Inglismaal edenenud.

Siis nad läksid kahekesi koos «muuseumi». Nüüd, mil ei tarvitsenud siin enam elada, võis seda isegi huviga vaadelda.

Võib-olla oli Eeva ka aimanud inseneri tulekut ja oli siin natuke tuulutanud. Igatahes oli tal enesel täna pea haige, ja et oli nii vähe inimesi, kellele seda võis kurta, ta rääkis seda pojapojale kohe alguses. Selle naine oskas nii ilusasti kaastundlik olla. Jah, selle aastaga, mis Ilmar oli siit eemal olnud, oli vanaema muutunud veelgi väiksemaks. Aga noor kass Kranta, kes siis oli olnud poeg, oli nüüd täiskasvanud ja kippus ikka sohvale magama. Ei, seda talle ei lubatud!

«Väikesel Jüril oleks tore sellega mängida, see on nii suur ja pehme,» ütles Ellen kassi silitades ja vaatas Ilmari otsa. Niisugust juttu tuleb ajada tasa ja targu, vanade inimestega peab ju jällegi rääkima nagu lastega.

«Kus siis vanaisa on?» küsis Ilmar.

«Ei tea, torises siin, et saapatallad läbi, aga mina ei oska õigeid taldu tuua. Läks nüüd vist isi. Ega tema tahtmist saa keegi. On teine na rahutu, muudkui rähkleb — ei tea, kas tähendab viimaks otsa või . . .»

«Ah jaa — vanaisal on ju tänavu suur juubel — ta saab seitsmekümne-aastaseks, eks ole?»

«Mina neid aastanumbreid ei tea, aga — eks ta vist saa . . . Eks ma saa sedamööda isigi . . .»

«No siis te peaksite ka selle töörühmamise järele jätma ja . . .»

«Kus sa saad, eks vana suu taha ka süüa . . .»

«Aga kojamehetöö on ikka sinu eas liig,» ütles nüüd Ilmar omalt poolt.

«Eks see töö veel läheks, aga see korter on ju — külm ja niiske ja . . . Siin rikub juba mööbli ära — hea uus kapi, aga näe, takka kõik hallitand ja seenetand . . .»

Kapp oli muidugi üsna uus, kui Prossid Venemaale läksid ja ta ära müüsid. Nüüd olid aeg ja koid tublisti tööd teinud, aga Eeva hindas teda ikka veel päris uueks.

«Kui tuleksid õige mulle lapsehoidjaks?» küsis Ellen korraga.

Eide nägu läks üleni punaseks, ta silm hakkas niiskusest hiilgama. «Mis noore rahva lapsehoidja nüüd mina änam . . . Ja kes siis vanamehe eest hoolt kannab?»

Aga enesele tuli meelde vanaeit, kes oli hoidnud kord Marti, Ilmari isa. Ei tulnud talle siis kordagi meelde, et on ise viimaks samasugune vanaeit, kes kõlbab ainult last

hoidma ja kelle kohta mõni võib öelda: «Ei sure teine ära ka!»

«Eks me või kõik koos elada!» ütles nüüd Ilmar.

Miks ei võiks, on ennegi elanud koos rohkem kui kaks inimest. Nad elasid ju ka Mardi ja Adeelega. Saab siiski kuulda, mis vana Jüri ütleb.

Vana Jüri oli muidugi vastu, seda võis arvata. Ta oli küll olnud uhke oma insenerile, aga nüüd, kui see seisis siin, sigaret hambais ja kogu maailmaga, veel enam aga iseenesega rahulolev naeratus näol — nüüd oli see üks võõras noorhärra. Mis sellest, et ta nimetas teda vanaisaks ja kutsus näiliselt üsna lahkelt. Südamepõhjas ta kindlasti soovib sellest tänukohustusest võimalikult kiiresti vabaneda. Ja see peenike proua, mis võib temastki arvata? Kuidagi ta tuletas kord meelde Kallismaa valitsejaprouat. Näe, mis mõtted vanale mehele veel tulevad!

Teised olid aga kolmekesi ja tema üksi. Isegi kass tuli ja libistas vastu ta sääri, nagu tahaks temagi minna sinna suurde ja uhkesse insenerikorterisse. Kõtt, kas saad eemale! Vana mees ei salli isegi noori loomi enam.

«Muidu võiksite ju küll olla omaette korteris, aga minul oli niisugune omakasupüüdlik mõte, et saan selle moega lapsehoidja,» rääkis Ellen. «See väike on nii kole pahur, alati peab olema inimene tema jaoks. Ja käed, need ei taha tal enam paigal olla, ikka peab tal olema midagi käristada. Näe, mineval pühapäeval ta ei jäänud enne rahule, kui sai vanaisa habeme kätte . . .»

Jüri silitas habet. Noh, sellest põngerjast tuleb kord töömees, ärgu keegi imestagu. Noorele inimesele paistab see alguses imelik, tema aeg on alles lühike. Aga Jüri on näinud mitu põlve inimeseks kasvavat. Eks Eeva võiks ka siit päeval lapse juures käia . . .

Nüüd aga kaebas Ellen, ta olevat väga raske unega. Ja Ilmar ütles: «Teie mööbel on varsti läbi, kui te veel kauemaks siia viletsasse korterisse jääte.» Majaperemees oli ka mõndagi öelnud, ja mitte nii tagasihoidlikult. «Eks siis jätame pealegi maha selle pesa — oleme siin eland kakskümmend viis aastat, nii heaste-kurjaste kui saime . . .» lausus Jüri.

. . . Veoauto sõitis mürisedes tagahoovi. Ei tea, miks oli Ilmar, kes muidu oli suur rahvuslane, tellinud auto juudi

veoärist. Igatahes säras kollasel autoküljel punaste tähtedega nimi: «Josselovitš & Pojad».

Nüüd oli Eeval palju tegemist, need automehed olid ju nii hooletud, nad lõhkusid tal palju ära. Peaaegu terve serviisi, niisugust ei olegi nüüdsel ajal enam saada — ja nad tegid kaks kaussi katki. Lambikupli nad lõhkusid ära, see oli ka Vene ajal ostetud lambikuppel. Peaaegu nad oleksid ka lõhkunud klaaskannu, mille ostis kord lihavõtteks, kui Jüri käis alles Nööreni juures ja nad kolisid Uubergi majja. Muidugi — kolm kolimist on niisama hea kui üks põlemine . . .

Aga mitu asja tulid ka välja, mida oli peetud ammu kadunuks. Isegi hõbelusikas, mille Mart oli saanud leerist lahtisaamisel Liine käest. Ja tema oli kahtlustanud kord koguni oma poega Hermanit — andku jumal ise talle see paha mõte andeks!

Koli sai niipalju, et oli päris häda. Kuhu see kõik panna? Eeva jagas küll palju teistele majaelanikele, isegi oma õlletegemise nõud ja värgid kõik. Aga siin oli vanu ajalehti, Mardi, Hermani ja Ilmari vanu kooliraamatuid. Ilmar oli öelnud, et tuleks need kõik enne ahju ajada, jätaks siis järele hea sooja toa. Aga Ellen ajas kõik koli kokku, isegi Mardi vana Jakobsoni, millel puudusid kaaned, ja teise raamatu, milles õpetati, kuidas kirjutada armastuskirju. «Katsume pööningul ruumi teha,» ütles ta. Eeva vaatas — ju ta oli ikka kokkuhoidlik ja korjaja naine.

Kallis uus riidekapp — jumal hoidku, kui nad selle lõhuvad! Üks töömees ütles: «Vana sohvalogu!» Vaata, mis ta ei ütle! Isegi vanast köögilauast on kahju, aga selle jaoks tõesti ei leidu kohta. Aga siis on suur raske kast. «Mis kurat selle sees küll on?» vannuvad töömehed. See kast on Jüri enese hoole all. Temal on see kast ja habe, muud varandust tal ei ole.

. . . Kui siin oli kõik enam-vähem korras, Ilmar sõitis töökohale. Oli saanud lõpuks seda, mida soovis — võis minna soodest ja rabadest kodumaale elektrit andma. Tema projektid olid osutunud kõige paremaks, nüüd oli talle langenud see suur ja vastutusrikas ülesanne — juhtida uue jõujaama ehitustöid.

«Õige vähe on sul kasu mehest,» ütles ta lahkudes Ellenile. «Vaevalt saad teda aastas kord näha.»

«Küll ma näen sind sagedamini,» ütles naine. «Mul on

hea kujutlusvõime.» Naine ei võinud ometi olla takistuseks mehele, kui sel olid käsil suured tööd, meheväärsed ettevõtted. Egas vanade sõjasangarite naiste elu polnud kergem. Aga vahest nüüd saab mees aru, miks naine tahab ikka veel töötada. Midagi peab olema ju temalgi, mis seob eluga.

«Noh, olgu,» ütles Ilmar. «Aga võta kõik oma oskus kokku, et saad vanamehe sealt vabrikust ära. See on mulle päris häbiks. Aga ei või ju minna vabrikusse ja öelda, et ta lahti lastaks.»

«Küll ma selle juba õiendan,» ütles Ellen. Ta oli natuke kurb, kui mees lahkus, vahel tuleb selline seletamatu kurbus.

Nüüd siis tuli vana Jüri Säävel käsile. Ta oli oma seitsmekümnendat sünnipäeva pühitsenud vabrikus. Kas ta tahtis ka oma kaheksakümnendat seal pühitseda? «Miks mitte?» küsis Jüri. Keegi ei võinud vastata, miks mitte. «Ega sinagi igavesti ela,» ütles viimaks üks opakam tööline. Teised mehed, kes ka olid Jüri-ealised, kadusid üksteise järel. Läks isegi vana Nõmtak, kuigi maja oli jäänud pooleli. Tal oli kolm poega, kes ehitasid edasi. Vana Prossi polnud enam ammugi näha. Ja Mihkel ehk Mihhail Lepp, Saaremaa mees, kus oli tema? Kuid Jaagumardi Liine oli tulnud Eevale turul vastu, ta oli nüüd nii paks, et isegi endine Kallismaa mõisa perevirtin oli tema kõrval nagu noor tütarlaps. Jah, kord olid nad kandnud Eevaga üht ja sama kleiti! Aga Liine oli ju veel üsna noor inimene, kuuekümnendate piiril. Liine oli lesk, aga tal oli tubli poeg, ainus poeg, nagu nüüd moeks oli. Kas Eeva pole lugenud ta poja nime ajalehest? Ei, Eeva ei teadnudki ta nüüdset nime, see keeruline vene nimi ei seisnud tal meeles. Mis ta poeg siis olevat? Oi, tema poeg olevat kuulus sportlane — poksija! «Heldeke, mis see's jälle on?» Vana inimene ei saa ka enam millestki aru, teise poeg on maailmakuulus ja tema ei teagi.

Kuid siis hakkasid tulema küsimused, kas vana Säävli kuulus pojapoeg, see insener, kes ajab kogu maa elektrit täis, ei jaksa või ei raatsi vanaisale leiba anda, et see ikka peab öövahiks olema. Jüri urises vastu: «Mis see teiste mure on?!» Kuidas ta läheb ja hakkab niisama surma ootama? Aga kui surm ei tule, eks siis pea ootama, sest ei tea talle vastu minna, ei tea, mis teed ta tuleb . . .

Ja Jüri Säävel nägi tulevat päeva, mil ta viimast korda sisse astus vabrikuväravast. Neid väravaid polnud veel, kui

tema oli siia tulnud. Paljugi oli nüüd, mida siis polnud. Ja nüüd oli nii, et need, keda polnud enne, jäid pärast. Üsna vähe oli seda, mis oli olnud ka vanasti, ja seepärast polnud lahkumine raske. Mehele ei ole niisugused asjad üldse rasked.

«Noh, see on siis viimne palk,» ütles härra Põlluaas. «Mis sa selle eest ostad?»

«Hoian pulma jäuks — vana naine kägiseb iga päe, ehk saab uue,» vastas vana Säävel. Ega see olnudki ime, et nii vanad mehed võtsid veel naisi. Ta võib veel kakskümmend aastat elada, ja kes teab, mis juhtub vabrikuga vahepeal. Tema eluajal on sellega ka juba küllalt juhtunud.

Siis ta rühkis jälle vaikselt väravast välja. Läks oma uude koju, kus ta millegipärast ei saanud siiski õieti koduseks. Ta kodunes üldse aeglaselt, kaua aega oli tal linnas olnud nii imelik ja võõras elada. Kui ta praegugi mõtleb õige kodu peale, siis on see ikka maja rehealusega ja rehetoaga.

Jüri Säävel läks vabrikust koju ja keegi ei pannud seda eriti tähele. Keegi polnud eriti tähele pannud ka seda hommikut, mil ta siia tuli. Kes märgib iga söetükki, mis siia tuleb!

«Aga mis ma nüüd tegema hakkan?» küsis ta eneselt teel. Inimesed, kes mööda läksid, vaatasid talle otsa — ta oli jälle üksipäini valjusti rääkinud.

Ilmar Säävel oleks nüüd pidanud olema noor jumal. Aga ei olnud. Tal oli ju oma suur töö, aga suur töö lähedalt vaadates on niisama igav kui väikegi. Ta oli mõelnud korda saata midagi erakordset, kuid leidis nüüd äkki, et ta töö on siiski üsna harilik. Ta oli küll looja, kuid ta loomispäev oli liiga pikk ja rõõm lahtus enne. Ja vist on jumalal ka igav, kui pole mõnd väikest kuradit kiusamas.

Kõik elu läks nii ühetooniliselt, kõik läks hästi, aga niisugune hästiminek pikapeale tüütab rohkem kui halvastiminek. Ta käis kord nädalas Tallinnas naist ja last vaatamas, see oli ta elu teine pale. Kuid laps oli väeti ja rumal, ja naine oli õpetaja, kes parandas pakse vihupakke ja kõneles oma õpilastest, kui oma lapsest enam midagi kõnelda ei olnud. Samuti oli ta «muuseum» kolinud siia, vanaisa askeldas alati oma toas, sepitses, kopsis ja tagus, tegi jumal teab mida. Vanaema talitas käbedasti ühest toast teise, rätik nottis silmadel, ikka veel naftaliinilõhn riietes.

Ja siis läks suvi, läks sügis, talv ja kevad. Kirjutati juba

ammu aasta 1936, ainult mõni üksik, kes nii valusasti tundis aja käestlibisemist, kirjutas kogemata eelmise aastanumbri. Ja nüüd tuli 27-aastase inseneri Ilmar Säävli ellu esimene torm.

Väike kuradike oli ilmunud. Ta oli blond, sale ja uniste silmadega, mis pidid varjama sisemist tuld. Ta nimi oli Viivi Järvemaa, endine Jäärman, suurkaupmehe tütar. Nad olid kohanud maal, kus Viivi oli lühemat aega sugulaste pool suvitamas, olid kohanud Kaitseliidu peol ja tundsid kohe, kuidas miski vastupandamatu jõuga tõmbas neid teineteise poole.

Kui tuli jälle laupäev, ei sõitnud Ilmar koju. Ta tundis otse hirmu koduse hõngu, igale poole roniva lapse ja koolmeisterlikult kuiva naise ees. Ta saab seal olla küll, aga seda aega, mis ta elab üle siin, ei hoia keegi alal tema jaoks. Miks ei võinud mees, kes oma keha- ja vaimujõudu ohverdas riigi ja rahva heaks, tunda veidi joobnustavamat rõõmu, kui seda oli korrapärane magushapu perekonnaelu? Seda tegid ju kõik, miks pidi tema elama üksi askeedielu. Kui mõelda, et ta seni oli jäänud mõneski suhtes päris lapseks, et ta veel kahekümne seitsme aastasena ei teadnud, et on ka tuld, mis ainult ei soojenda, vaid ka kõrvetab! Ta oli kui inimene, kes seni on joonud ainult leiget kohvi, ja alles nüüd tunneb, milline maitse ja aroom on kuumal.

Siis tuli õhtu, mil Viivi ütles etteheitvalt: «Sa oled abielus ja ei rääkinudki mulle sellest!»

«Kas sa siis enne ei teadnud seda?» küsis Ilmar.

Nii brutaalne küsimus pani isegi Viivi Järvemaa nutma. «Kelleks sa mind õieti pead?» küsis jälle tema.

«Arvasin, et see on sinule — on meile ükskõik, kui me teineteist ainult armastame. Inimesed, nagu sina ja mina, peaksid ometi üle olema rumalaist väikekodanlikest kombereegleist.»

«Miks sa siis üldse abiellusid, kui sa neist väikekodanlikest kombereegleist üle oled?» küsis Viivi.

«Nooruse rumalus!» vastas Ilmar.

«Ja sa ei armasta seda naist enam?»

«Siiski, ma armastan teda nagu oma tädi või õde — ta teeb mulle süüa, otsib kraenööbi üles, ajab vahel mul isegi habet . . .»

«Aga sa ei armasta teda nagu mind?»

«Ma pole ühtki inimest maailmas nii armastanud nagu sind!»

Ta ei valetanud. Ilmar Säävlil oli omajagu vigu, millest ei teadnud ta ise, mida aga teadsid teised, kuid valelikkust ei olnud nende hulgas. See tuline leitsak oli tulnud ta peale äkki nagu älike pärast pikka põuda. Ainult niisugune, kõigisse meeltesse imbuv ja sööbiv, võis olla tõeline armastus. See vallutas teda niikaugelt, et isegi kõige igapäevasemad, kõige kainemad tehnilised tööd, seadised ja esemed omandasid mingi erootilise tähenduse. Kogu ümbritsevast rabast tundus imbuvat seda rammestavat kirge, mis muutis pehmeks ja roidunuks keha ja vaimugi. Mingi salapärane, seni peidus olnud generaator temas muutis kõik energia ainult selleks üheks. See pidi olema õige armastus, mis on magus ja mürgine, millest aga tilkagi ei tihka järele jätta.

Viivi Järvemaa leppis alguses sellega. Ükskõik, temagi võis näidata, et ta on üle neist väikekodanlikest kombereegleist. Ta oli jõukas ja vaba naine, ta võis armastada, keda tahtis. Siiski ärkas temas loomulik omandusiha, ta hakkas rääkima, kas poleks parem, kui Ilmar vabaneb oma ametlikust naisest täiesti. See vastas rohkem ka Ilmari enese moraalsele tõekspidamisele.

Aga ta ei saanud ise selles asjas kodus juttu alustada, Ellen jõudis temast ette. Ta oli juba teada saanud mehe abielurikkumisest, sellest polnud tehtudki saladust, ja kohvikute kaudu levivad isegi need uudised, mida tahetakse salajas hoida. Tema väikekodanlik koolmeisterlik hing ei kannatanud seda.

«Siis ei jää muud üle kui lahutada,» ütles Ilmar.

«Jah, siis ei jää muud üle kui lahutada,» ütles ka Ellen kindlameelselt, kuigi ta huuled hakkasid seejuures värisema.

«Ilus — kui sina ka oled nõus, siis on asi lihtne. Võime teha seda vabal kokkuleppel, ilma igasuguste inetute tülideta.»

«Kas arvasid, et mina hakkan tülitsema ega taha sulle vabadust anda, kui sina seda tahad?» küsis Ellen. Mis teha, mees tõesti ei olnud temast kuigi heas arvamises. «Ainult üks tingimus on mul — laps peab jääma minule.»

«No see asi annab veel rääkida,» ütles Ilmar. Ja ta lahkus jälle kodust, mida ei pidanudki oma koduks. Moodsal, vaba-

mõttelisel ja sentimentaalsuseta inimesel ei ole vaja mingit kodu.

Nüüd läks Ellen vana Eeva juurde ja rääkis, et ta läheb ära.

«Mis jutt see on?» küsis Eeva.

Ellen rääkis, et Ilmar tahab lahutada ja et tal on teine naine juba pooleldi võetud.

«Ja sina olid nõus?» imestas Eeva. «Sa olid selle hullu asjaga nõus?»

«Ega ma teda vägisi kinni pidada saa,» ütles Ellen.

«Miks ei saa!» ütles Eeva. «Meest peab vägisi kinni pidama. Kudas saab sedasi veel perekondi olla, kui mees läheb minema ja naine ütleb talle head teed järele? Minu mehel, jumal tänatud, ei olnd sehukest viga, ja ometi ma läksin tema pärast ühe näisega riidu, sest ma mõtlesin, et ega mu mees temast puhas ei ole. Kui ta oleks tahtnud mu meest käest ää võtta — andku jumal mulle see raske sõna andeks — ma oleksin ta maha löönd.»

«Ega see meest ikka tagasi too,» ütles Ellen. «Ega mees pole väike laps, kes ei tea, mis ta teeb.»

«Justament nagu väike laps,» ütles Eeva. «Peab katsuma läbi ajada heaga ja kurjaga... Kus ta hull jätab siis oma naise ja lapse, mis ta arus on? Kui te mõlemad lapsega paluks...»

Aga nüüd tõstis Ellen pea püsti ja ütles:

«Ei, vanaema, ära nõua minu käest nii palju! Minul on ka oma inimese-uhkus. Tema on sinu liha ja veri, sellepärast sa otsid aga süüd minu juurest ja tahad, et mina pean aina painduma ja järele andma.»

«Mitte sellepärast,» ütles Eeva, «vaid sellepärast, et sina oled naine ja naisel ei tohi olla uhkust. Kas arvad, et mina oleksin saanud uhkusega kuhugi, kui Jüri läks välja maailma ja mina jäin Metskülasse oma häbi kimpu maha. Aga mina surusin kõik uhkuse alla ja läksin talle järele. Kui sa teaksid, kui raske see tee oli, mu jalad kogu aeg nagu kiskusid tagurpidi, ma ei tea, kas ma käisin selle tee unes või ilmsi. Kas sa võid ütelda, kus oli mu uhkus, kui ma niimoodi astusin poisi ette, kes oli ainult paar korda naljapärast minu juures aida peal käinud, kedast ma ei tunnudki õieti, sest ta tuli alles sel kevadel Metskülasse... Aga mis oleks saand minust mu uhkusega?»

«See on iseasi,» ütles Ellen. «Sina tahtsid seda poissi, aga mina ei tahagi enam meest, kes on oma elu võõra naisega niimoodi rüvetanud.»

Nüüd ütles Eeva Säävel:

«Jumal üksi teab, kui palju me kumbki teineteist taht-sime, kui altari ees seisime. Aga me põle sugugi halvemini sland kui need, kes suure tahtmisega paari lähvad.»

Ellen hakkas nüüd küll nutma, kuid ta ei muutnud siiski meelt. Ta lahkus siit ühes lapsega, ja alles nüüd rääkis Eeva asjast Jürile. Jüri Säävel ütles siis:

«Nüüd ma näen, et ilmaaegu hoidsin vitsa. See on minu süü, et see sedasi tuli. Aga nüüd ma tahan seda teha, mis ma õigel ajal ei teind.»

Ja nii ta läks teele, käes kepp, mille oli muretsenud oma vanade päevade toeks. Ta läks juhtima õigele teele oma poja-poega, kelle oli kasvatanud üles vitsahirmuta. Ta huuled liikusid, ta pomises endamisi, kuid rongimürinas ei pannud seda keegi tähele. Ta mõtles sõnu, mida öelda. Vanematel, kes lähevad oma lapsi noomima jumalasõnaga, on kergem, neil on sõnad raamatust loetud. Mis räägib Jüri Säävel sellele noormehele, kes oli kord ta pojapoeg, jooksis ema ja võõrasisa kodust ära vabrikusse tema hõlma alla?

...Insener oli natuke üllatunud ja natuke pahane, sest ta teadis, millest vanaisa tuli rääkima. Mis teadis see vanamees sellistest asjadest? Pealegi oli ta säärane mats, et hakkas inseneriga sõitlema teiste kuuldes.

Jah, mida peab vanaisa talle rääkima? Et ta üle viiekümne aasta oma naisega elanud ega ole selle aja sees võõra naise peale vaadanud... Seepeale pojapoeg ainult naerab ja lausub:

«On see minu süü, et sa nii rumal olid? Ega võõrad mehed sellepärast tema peale vaatamata jätnud!»

Siis näis, nagu tahaks vanaisa teda kepiga lüüa. Aga enne juhtus midagi, mis sundis isegi pealtnägijaid kõrvale vaatama.

Ja Jüri Säävel läks jälle tagasi, küürus ja häbenedes kõigist mööda vaadates, nagu oleks selle teo häbigi jäänud tema turjale. Ta teine külg oli tolmune, ta oli vist kukkunud, aga ta ei puhastanud seda.

Alles linna jõudes ta sirgus uuesti.

«Veel ei ole ma surnud!» ütles ta. «Selle teuga ta mind ei tapnud! Mina võin veel lapselapse lapsegi meheks kasvatada!»

VII

Sügistuul tuiskas läbi uulitsate peent udusegast vihma. Aga mis viga nüüd käia, kui igal pool põlesid heledad laternad ja polnud karta, et astud porilompi.

Eeva Säävel tuli «Sinisest Ristist». Ta oli talitanud poja nõuande järgi ja hakanud otsima õiget teed ja õiget usku. Võib-olla on kõik ta kannatused tulnud seepärast, et polnud tõsiusklik.

Aga ei, ta süda oli jäänud kangeks. Ta nägi ikka jälle, et inimesed, kes kiitsid ennast õndsaks, polnud temast milleski paremad. Nad rääkisid üksisõnu Eevale tema pattudest, mis vaja maha pesta, ta roojasest südamest, mis vaja puhastada. Eeva katsus oma südame läbi, ta ei leidnud sealt mingit rooja. Muidugi ta oli teinud pattu, palju asju oli patt jumala ees. Aga kas polnud ta nende pärast juba küllalt karistatud? Ta oli astunud altari ette pojaga südame all. Jumal oli võtnud selle poja temalt just siis, kui oli kõige raskem anda. Ta oli himustanud võõrast meest — kas ta oligi? See polnud ju muud kui rumal noorusejamps. Kas see, et ta ühel päeval oli kandnud kübarat, jalutanud võõra mehega ja käinud temaga merel sõitmas, oli nii suur patt, et ulatus veel siiamaani, kui ta on juba vana muld ega igatse midagi peale rahu? Proua vasakul ja paremal rääkisid sellesinatse maailma asjade põlgamisest, aga nad ei söönud ega joonud vähem kui Eeva, nad edvistasid riietega, peksid keelt teiste üle lausa lõbu pärast — kuigi nad vahest vähem töötasid ja rohkem palvetasid.

Aga miks siis jumal nuhtles Eevat? Kas ta üldse nuhtles? Ta polnud seni kordagi kannatanud tühja kõhtu, kõige peale vaatamata. Ta polnud kordagi olnud raskesti haige, oma lühikesi pea- ja hambavalusid ta ei pidanudki haigusteks, ta ei jätnud nende pärast midagi tegemata. Ta oli kannatanud mitu korda raskeid õnnetusi, aga need olid mööda läinud ja siit kaugelt vaadates nagu võõra inimese õnnetused. Ta oli aga näinud ka häid päevi ja viimaseid oli olnud rohkem. Nii head meest, nagu oli temal, polnud paljudel — ainult üks

kord oli ta saanud mehelt lüüa, ja seekord ta võis olla ise süüdi. Ükski ta lastest polnud sattunud lausa kurjale teele ega häbisse. Isegi Herman, kellest võis seda karta kõige rohkem, oli saanud tubliks meheks ja ta ei unustanud vanemaid praegugi seal kaugel olles.

Nüüd see tüli Ilmariga — Eeva mõistis osa süüd koguni Jürile. Ei kõlba ometi, et temasugune vanamees läheb kepiga insener kallale, otse tööliste nähes. Ja nüüd oli Jüri nii jonni läis, et lõpetas igasuguse läbikäimise pojapojaga. Olgu, nad said elatud ka nii. Neil oli jälle oma ilus väike tuba ja elamisjärg. Olid viinud oma kraami autoga uhkesse korterisse — mis olid nad siis olnud paremad, kui pärast, mil tõid selle uuesti käruga lihtsasse. Seal olid nad ikka olnud nagu võõrad, seal oli mingi võõras «korter», siin oli kodu. Kui inimene on niikaua linnas elanud, on uus koht juba paari nädala pärast kodu. Mõni asi oli olnud ka raske tuua — nagu uus riidekapp ja see raske kast, mille vastu isegi Ilmar oli huvi tundnud, et mis seal sees ometi on. See oli Jüri saladus, aga Eeva teadis sellest ka.

Nad jõudsid endid toita veel praegugi. Jürit ei võetud küll enam vabrikusse, isegi öövahiks mitte. Ei olnud enam vanu häid vabrikuhärrasid, sellepärast. Aga ta käis nüüd käruga ja teenis ikka ka natuke. Eeva ise oli korjanud sügisel marju ja seeni. Nüüd ta käis pesemas. Hommegi läheb pesema Paagilandi preilidele. Ei ole tema elu läinud sugugi viletsamini nende omast, kes istuvad nüüd seal oma pisikeses poes nagu kaks vana halli tuvi, ei käi neil ostjaid ega kedagi.

Kord olid olnud natuke raskemad päevad. Nad müüsid vanakraamiturul oma uue riidekapi. Tahtsid müüa ka sohvat, aga see oli natuke põlenud, seda ei tahetud. Olgu siis neil endil ka üks uhkuseasi veel toas. Nüüd neil polnud tarvis leivanälja pärast enam midagi müüa. Kui ainult Jüri oleks nii mõistlik, et võtaks pojapoja saadetud raha vastu. Aga ei, tema oli kange ja saatis kõik tagasi. Ega ta polevat koer, kes sööb sellest käest, mis teda löönud . . . Miks siis kohe nii halvasti öelda? Herman polnud ka enam mõnel aastal kirjutanud, võib-olla arvas, et vanemad on surnud.

Niipalju jõudis Eeva Säävel kõik läbi mõelda, kui ta tuli palvemajast, kuigi see tee oli üsna lühike. Aga tuul oli vastu ja tee libe, päris hingeldama pani.

Korraga ta tundis, kuidas pea hakkas ringi käima. Ta toe-

tus vastu seina. Seda oli tal vareminigi juhtunud, siis juba kui ta käis oma peenramaalt kaelkookudega saaki koju toomas. Eks see tuli sellest, et kaela- ja õlasooned olid pikkade aastate jooksul vaevatud. See läks varsti jälle üle ja ta hakkas edasi minema. Kuidas oli see tee täna ometi nii pikk Jõuaks koju, heidaks pikali, ehk läheb hommikuks üle. Homme on ju pikk ja raske pesupäev ees.

Jüri oli jälle asemel, aga tõusis kohe üles, tal oli nagu paha, et naine teda niimoodi leidis. Jüril oli nüüd tihti seda häda, selle kraamiveoga oli jälle ennast venitanud. Kui oleks veel seda head rohtu, mis ta terveks tegi, kui enese Paaglandi juures ära tõstis! Aga ei olnud enam kustki saada, nad olid mitmest apteegist küsinud.

«Eks ma ise heida asemele, ase veel soe,» ütles Eeva.

«Kas sa suppi ei soendagi — mis asja siin õhta süüakse?» küsis Jüri.

«Eks sa jälle tee isi tuli pliidi alla,» ütles Eeva. Aga kui mees oli sellega rohkem hädas kui asi väärt, ja voodis poleks ikka rahu saanud, ta tuli veel ise appi, nad soojendasid supi ja sõid. «Vanainimene peab ikka sööma, vanainimese jõud ainult toidust tulebki,» ütles Jüri. Aga Eeva ainult kataus, nagu linnupetet.

«Mu pea nii raske — kui ma ei peaks hommiku isi ärkama, siis aja mind kella viiest üles,» ütles ta voodisse minnes. Aga kui ta oli voodis, siis ei tulnud und. Jüri magas juba ammu, aga tema valvas ikka veel. Ta magas ikka mehe selja taga, aga korraga tuli talle tahtmine, et mees vähemalt korraks pööraks näoga tema poole. Kui seda siiski ei sündinud, ta mõtles, et on suur õnn seegi olla ikka veel mehe selja taga. Ja tema oli arvanud, et jumal oli tema vastu vali, kui ta ometi nii kauaks oli jätnud nad kokku! Vahel nad polnud teineteisega rahul — ka iseenesega pole inimene vahel rahul. Kui ta nüüd kuulas mehe pikki ühetasaseid hingetõmbeid, ei saanud arugi, kas hingas tema või ta mees.

Ja siis tuli uni.

Aga hommikul oli juba hämarik, kui Jüri ta äratas. «Sa pidid ikka täna Paaglandi juure pesusse minema . . .»

«Oi helde Jessuke!» ehmus Eeva. Aga nii hea oli lamada ja ta oli veel nii väsinud. Kui palju oli neid hommikuid, mil ta pidi ennast võitma ja selle magusa rammestuse peale vastu

lamata üles tõusma. «Ma tõusen kohe,» ütles ta. Ja uinus jälle.

Kui ta uuesti ärkas, oli hele päev ja ta oli üksi. Tal oli halb tunne, et ta antud lubaduse peale vaatamata polnud pesema läinud. Inimene läheb veel vanas eas laisaks! Aga kui ta nüüd tahtis üles tõusta, siis tundis, et oli haige.

«Oh jumal!» mõtles ta. «Ma ei saa ju mehele süüagi tehtud! Mis see jälle ütleb!»

«Noh, sa ikka päris haige,» ütles Jüri, kui tuli õhtul koju.

«Ju sa näed,» ütles Eeva.

«Kus sul see haigus on siis?»

«Eks ta pea sees ole, kus mujal . . .»

«Käed ja õlasooned vaevatud, sellepärast,» ütles Jüri. «Kui ma pigistaks natuke . . .»

«Kui sa oleks na hea . . .»

Aga mehe käed olid kohmetud ja sellest pigistamisest polnud suuremat abi. Ta pani käe Eeva otsaesisele ja ütles: «Sul pea ju kuumab kohe!»

«Ega muidu ei võtaks sedasi jala pealt maha,» ütles Eeva.

«Peaks tohtre tooma. Viimaks sured ää, viiakse Tornimäele!»

«Mis nüüd tohtrest! Süda vaevas, põle sel aastal lauakirikugi saand . . .»

«Eks siis või saada mõlemad,» ütles Jüri.

«Ega ma sellepärast surema hakka,» lisas Eeva.

Siis tegi Jüri enesele selleks ööks aseme maha. Sel uuel kohal ei tulnud talle und. Selle asemel tuli igasuguseid mõtteid, mis võivad tulla ainult vanale mehele, kel pole enam kuhugi tõtata, kuhugi püüda. Ta oli näinud eelmisel ööl und, et temal oli oma maja, aga see põles. Unenäod ei tähenda küll midagi, aga eks olnud kõik ta majad maha põlenud. Nüüd ta lamas siin põrandal, aga tal oli tunne, nagu oleks ta lahtise taeva all.

Ikka tuli meelde mees, keda oli näinud paar päeva tagasi ja kellest nagu kogemata polnud Eevale rääkinud. See oli Mihkel Lepp, Saaremaa Miku. Kui Jüri oli oma käruga oodanud turu ääres, tuli sinna see mees teiste endasugustega. Otse ime oli, et nad teineteist veel tundsid, nii muutunud olid mõlemad.

«See oled siis sina,» oli Mihkel öelnud, vaadates vana küürus kärumeest. «Sa pole ka kaugemale saand!»

«Ja see oled sina!» oli Jüri öelnud, vaadates lapitud sõdurisinelis meest, kel olid katkised saapad paljas jalas, aga mingi prügihunnikult korjatud siidsall uhkelt lipsuks ees. Kuid mehe taevapäikesest ja maamustusest tõmmu nägu oli rõõmus ja lootusrikas nagu ikka, ta juusteski polnud veel palju halli.

«Ega mul alati sellepärast nii halvasti lähe — ärimehe asi,» ütles ta. «Näe, praegugi üks suurem tehing ees... Sa oled ikka vanasti ka suitsumees,» lisas ta.

Jüril ei olnud muud kui tubakat, aga Mihkel tänas sellegi eest... Saatis ta naisele palju tervisi ja lubas talvel külmaga neile puid lõhkuma tulla, kui paremat ametit ei leia. Ja edasi läks see päikeselaps, kes kunagi ei nurisenud selle üle, et ta leib kukkus maha, võipool all.

Nüüd ei saanud Jüri Säävel muud, kui pidi mõtlema, mis oli tema parem sellest mehest, kes kunagi polnud midagi püüdnud. Võib tulla aeg, kus ka temal pole muud kui saapad paljas jalas. Aga ometi, kui ta nii mõtles — oma elu täis muret ja püüdmist, rasket tööd ja viljatut vaeva ta ei tahtnud vahetada teise linnukesepõlve vastu. Kui talle oleks tagasi antud algus, ta poleks osanud minna teist teed.

Järgmisel päeval tulid ka head naabrid haiget vaatama. Jüri ise ei läinud tööle, ta naine olevat nii surma moodi, oli naabrinaine öelnud. Eks arst tea paremini! Aga arst raputas pead — ,vana inimene juba, mine tea...!

«Ilmarit tahaks siiski veel korra näha,» ütles Eeva.

«Ei, niikaua kui minu pea püsti on, ei tule teda siit uksest sisse!» ütles Jüri.

«Olgu siis peale,» andis Eeva järele.

Nad jäid kahekesi. «Varsti sa jääd üksi,» ütles Eeva. «Ei seda tea veel ühti,» vastas Jüri. Nüüd tõusis palavik ja haige hakkas jampsima. «Võtke need põlevad riided mu seljast ää!» palus ta. Ta tahtis üles tõusta ja peenramaale minna. «Sa põle näindki, kui ilus kübar mul on,» ütles ta Jürile. «Kübar ja päevavari ja...» Äkki ta ehmus ja kargas istukile. «Mis vile see oo...?» — «See on vabrikuvile,» ütles Jüri. Aga naine ei kuulnud teda, ta kuulis ainult vilet ja oli kohkunud näoga. Siis ta muutus jälle rõõmsamaks. «Küll sa oled aga palav, Jüri! No mis sa n'd mässad, vaata, kus sa hobuse tõmmad!»

Aga kesknädala hommikul ta mõistus selgis korraks. «Ei

ma põleks seda uskund, et mina enne lähen,» ütles ta. «See seal kastis saab siis meile mõlemile.»

Ta oleks veel mõndagi tahtnud öelda, aga ei osanud. Nad polnud kunagi teretanud ega jumalaga jätnud, seda ei sobinud teha nüüdki. «Võta mu käsi oma kätte, mul on nii vaev!» ütles ta.

«Kas nüüd on parem?» küsis Jüri.

«Jah, nüüd on mul hea,» ütles Eeva.

Nad istusid niimoodi natuke aega, ja kui mees üles vaatas, ta nägi, et naine on läinud. Ta luges midagi mõtlemata meieisapalve. Alles siis ta tundis korraga, et tuba oli viluvõitu ja ta oli üksi. Ta oli saatnud neli last kodust ilma pisarateta, aga nüüd ta laskus voodi äärde põlvili ja hakkas nutma. Ju ta vist ikka vanaks jäi. Kui ta aga üles vaatas, nägi ta, et naise silmad olid jäänud lahti ja paistis, nagu vaataks ta mehe peale: «No mis ta peaks nüüd...!»

Ta surus naise silmad kinni, ja siis, olles unustanud, et oli kord palvetanud, luges selle põlvili maas uuesti.

Head naabrid hoolitsesid muu eest — et lahkunu saaks pestud ja puusärki pandud. Puusärgi tõi Jüri ise oma käruga koju. Selle raha oli ta ammu tallele pannud. Head naabrid nurisesid natuke — nii vaesed inimesed ja toovad nii kalli puusärgi. Nad imestasid ka natuke, nähes Eeva suririideid. Need olid ilusad peened riided, juba enne sõda ostetud. Nüüd ei olegi enam niisuguseid riideid.

Siiski oli Eeva Säävlil mitu matuselist, kuigi ta oma lastest polnud kedagi. Matuselised nurisesid natuke, et ei olnud viina ega söömaaega. Tagasi tulles nad läksid ise kõrtsi. Jüri Säävel läks üksi koju ja mõtles: «Seal põlegi ruumi ei rohkem ega vähem kui minu jaoks, siis oleme kõik koos. Kui koju saan, siis räägin...»

Insener Ilmar Säävel sai vanaema surmast teada alles pärast matust, ajalehe kaudu. Poleks ta juhtumisi lugenud perekonnateateid, ta poleks seda nüüdki teada saanud.

«Ei tea, mis inseneril peaks viga olema?» arutasid teised. Ta oli muutunud äkki nii vaikseks. Pärast teatavat päeva ta oli mõni aeg olnud hoopis käreda loomuga.

Aga ei olnud tal kerge kanda teiste põlastust, mida ta nii selgesti tundis, ta oli mõnes suhtes ülitundlik. Ta leidis äkki,

et on nagu märgitud mees, kellest hoidutakse eemale. Ta oleks ka ise hoidunud enesest eemale, kui see oleks võimalik olnud. Kui ta ei pääsenud enese eest, siis ta hoidus eemale teistest. Ja kui ta siiski pidi läbi käima inimestega, siis tegi ta seda vastu tahtmist. Polnud siis ime, et ta oli nii kärsitu.

Ainult üks inimene ei jätnud teda maha, kirjutas talle tihti ja ootas teda. Ilmar saatis talle kõhklevaid ja väga ebamääraseid vastuseid. Viimaks tuli otsustav küsimus: kas Ilmar oli saanud lahutuse?

«Ei,» vastas Ilmar.

«Naine ei ole nõus?»

«Vastupidi, just sellepärast, et ta on nõus. Aga see oleks kuritegu, kui ma jätaksin ta maha.»

«Ja see ei ole kuritegu, kui sa jätad minu maha — pärast seda kõike?»

«See ka,» ütles insener vaikselt. Ta oli siis juba teada saanud vanaema surmast.

Tulisehingeline naine ei suutnud seda nii rahulikult taluda. Ta hakkas nutma, ta paiskas pool karjudes mehele süüdistusi näkku. «Nüüd ma tean, kes sa õieti oled: hellitatud egoist, kes peab saama, mille järele tal himu on, ja kes viskab minema kõik, millest tahtmine täis!»

«Eks sa öelnud seda mulle poole aasta eest, siis ma ei teadnud seda veel,» ütles insener.

«Sa pole väärt, et sulle iial andeks antaks!» ütles naine.

«Ma ei palu andeksandmist, ma ei suuda seda kannatadagi. Mu võlakoorem on niigi suur küll. Vihka mind, see on meile mõlemale parem!»

«Sa pole sedagi väärt, et sind vihata!» ütles naine. Ja ta oli läinud.

«Ometi vihkavad mind inimesed nii, et nad isegi surmavoodil ei saa mulle andeks anda...» mõtles Ilmar, kui ta oli üksi jäänud.

Siis ta läks teise naise juurde, kes parandas vihke. Ta oleks tahtnud andeks paluda, aga ei osanud. Ta polnud oma elus veel midagi andeks palunud.

Naine vaatas tagasi, nägi teda ja ütles: «Ah sina, Ilmar!» Naisel ei tohi olla uhkust.

Aga kui Ilmar kuulis, et vanaema oli enne surma siiski tahtnud teda näha, ta pööras naisele kähku selja ja läks toast

välja. Naine ei läinud talle järele. On silmapilke, mil mees tahab olla üksipäini. Kui mees tagasi tuli, oli ta nägu jälle endine — mehine ja külm. «Siis niisugune mees on Jüri Säävel!» ütles ta.

«Ka minule ei saadetud mingit teadet ega kutsutud mind matusele,» rääkis Ellen. «Viisin pärast hauale pärja...»

«Ah see pärg on sinu viidud,» ütles Ilmar. Siis ta astus naise juurde ja küsis: «Ütle mulle, missuguse karistuse ma pean enda peale võtma, ja ma teen seda!»

«Kellel on sellest kasu, et sa ennast piitsutad?» küsis naine. «Nüüd peame vaatama edasi, mitte tagasi.»

«Seda ma mõtlesingi. Ma pean selle heaks tegema, mis ma eksisin. Hakkasin arvama, et kellele on palju antud, see võib nõuda veel rohkem. Mul ei tulnud enam meeldegi, et kellele on rohkem antud, sellelt eneselt nõutakse rohkem. Mul oli kord lapsepõlves suur unistus, lapsik, aga ilus — vabastada need mustad tööorjad, viia nad valguse ja ilu juurde. Võiksin vabandada ennast, et sattusin üliõpilaspõlves karjeristide ja madalate materialistide seltskonda, — see ongi vahest tõsi, aga see ei vabanda mind. Ja nüüd pole ma täitnud isegi oma kohustust nende vastu, kellele olen kõik võlgu... Kas sa tead, kus vanaisa elab?»

«Mis sa tahad teha? Talle raha anda?»

«Tahan talle anda oma kõige parema toa ja kõige pehmema voodi. Tahan panna oma kõige paremad suutäied ta lauale.»

«Avatud südamega?» küsis naine.

Mees lõi silmad alla. Kas ta pidi alustama seda uut elu valega.

«Ei, mehe vastu, kes mu vanaema viimast soovi enne surma ei täitnud, ma ei saa olla avatud südamega,» ütles ta.

«Mis kasu on siis sellest, kui annad talle väärilise koha oma korteris, aga ei anna talle väärilist kohta oma südames?» ütles naine.

Aga mees ütles:

«Ma olen teinud inetuid tegusid, aga sa pead mind veelgi halvemaks, kui ma olen. Sa mõtled, et Jüri Säävel on see põhjani hea ja õilis inimene ja ülekohus asub ainult minu pool. Aga sa eksid, sa ei tunne teda. Mina tean, et ta on enesearmastaja ja isemeelne mees nagu ma isegi. Aga peale selle ta on veel halastamatu, ta on veendunud oma õiguses ja see teeb ta halastamatuks. Ta ei anna kunagi andeks. Ma võiksin

ju minna täiesti avatud südamega ta vastu, ta ütleks ainult mõne pilkava sõna ja surmaks otsekohe kahetsuse mu südames. Teda ei maksa ühelgi inimesel paluda, see on asjatu töö. Ta ei tunne ega usu ühtki inimest peale iseenese.»

«Annaks jumal, et sa ise poleks selleski tema sarnane,» ütles naine.

... Kui nad leidsid vanaisa, ei saanud see palju vastu panna, ta oli haige. Üks mees oli kahelnud, kas nii vana kärumees jaksab enam midagi teha. Jüri oli tahtnud näidata, mis ta suudab, aga oli äkki langenud oiates kokku. Taheti viia ta haigemajja, aga ta oli nii ägedasti olnud selle vastu, et ta viidi siis oma koju. Ta ei heitnud veelgi voodisse, ta hoolitses enese eest ikka ise. Tema ei pidanud eluealgi tarvitama teiste abi.

Aga nüüd ta oli kasimata ja pooleldi näljas, ainult ahju olid head naabrid ikka kütnud, tal oli ju talvine puutagavara enesel muretsetud. Kui nüüd proua Ellen Säävel saatis ta juurde väikese Jüri ja see hakkas ta habemest kinni ja ütles: «Tule ikka koju, vanaisa! Siis on meil ka jõuluvana...» siis ta andis üsna kergesti järele.

«Tehke siis minuga, mis tahate, ei minust põle änam meest ega kedagi,» ütles ta.

Kogu aeg vanaisa juures oli Ilmar ikka nagu puust. See tuba siin laskis teda kujutella vanaema surma — nii lohutamatult ja üksi. Ja tal oli tunne, nagu oleks hoop, mille ta oma pimedas ägeduses andis vanaisale, tabanud ta vanaema vaevaga maani vajunud kogu.

Sedapuhku oli neil vähem prahti vedada. Vanaisa ei rippunud nii üksikute asjade küljes. Ainult suure rautatud kasti, mis oli ilmatu raske, nad pidid kaasa viima. «See on nagu mõni meriröövli kirst — kes teab, mis varandus tal siin seas on!» ütles Ilmar.

Nüüd möödus talv vaikselt. Jüri Säävel ei olnud alati voodis, ta oli mõnel päeval koguni nii kraps, et kippus puid lõhkuma. Kui Ellen oli üksi kodus, ta ei keelanud seda, ta teadis, et see oli vanale töömehele suureks õnneks. Ega ta sellepärast veel hakanud surma ootama! Naine oli alati olnud viletsa tervisega, oli ikka kägisenud oma peavaluga, seepärast ta surigi nii vara.

Ta suri maikuu esimestel päevadel, puude lehtemineku ajal, nagu vanad inimesed tihti surevad. Nad olid ta ümber kõik, niipalju kui tal neid siin oli, aga tal polnud neile kuigi palju öelda. Ta oli oma eluajal jõudnud kõik öelda, mis tarvis, ja nüüd tal polnud enam midagi vaja. Ta polnud kellelegi võlgu, isegi raha oli tal veel niipalju, et jäi puusärgi ostmisest üle. Aga kui mõni jäi võlgu temale, siis katsugu ise, kuidas ta saab oma asjad õiendada. Jüri Säävel polnud kunagi teiste inimeste muresid enda peale võtnud. Ta oli kord küll tahtnud suuremat maja, aga nüüd tallę jätkus sellest, mingu teised kuhu tahes. Tal polnud ka midagi andeks paluda ega andeks anda, ta oli surreski oma õiguses kindel. Ja kui jumal tõesti oli olemas, siis selle vanamehega tal tuli veel sekeldusi. Põrgu oma tule ja tahmaga poleks teda ka kohutanud, ta oli eluajal valukuurist läbi käinud.

Enne surma ta oli rääkinud midagi kastist, aga ta sõnad polnud enam just selged, tal olid olnud suured valud. Kui ilmar nüüd avas kasti ja võttis ükshaaval välja kõik riided, leidis ta kasti põhjast paberisse mässitult suure raudristi. Kui ta seda nägi, langes ta äkki kasti kõrvale põlvili, niisugune valuhoog käis ta südamest läbi. Kõik need aastad oli Jüri Säävel oma risti kaasas kandnud!

Nüüd viimaks kanti teda. Ilmar ütles, et ta ei suuda üksi taluda seda päeva. Ta kutsus mõned töölised, kes vanaisaga selle elupäevil olid läbi käinud. Nõmtaki kolm poega tulid ja nemad neljakesi kandsid ta kirikusse ja välja — isegi pärast surma pidi Jüri Säävel seal korra ära käima. Seal oli noor õpetaja ja ta rääkis üsna ilusasti, ka tema isa oli olnud niisugune hall töömees. Isegi Sarapik, see vana revolutsionäär, oli sellest liigutatud.

Siis tuleb teekond, mida nimetatakse viimseks. Oh, Jüri Säävel oli oma viimse teekonna ammugi käinud, üsna omal jalal. See oli siis, kui ta tuli välja vabrikuväravast ja lahkus oma mehepõlvest.

Nad lähevad, ja kirikukell ei löö enam. Aga nüüd kostab vile. See on rong, mis kihutab linna poole, viib inimesi koju või külla, kuidas juhtub. Ei, see pole ainult rongivile, need on vabrikuviled, mis siia kostavad. Mis sobib paremini kaunistama töölise matust kui need undavad viled, heledast karjasehuikest kuni vägeva bassini. Aga nad ei mõtlegi pühitseda Jüri Säävli matuseid, seal lastakse lihtsalt inimesi

õhtule, nüüd nad lähevad ju õhtule poolest päevast. Kõik käib seal oma korra järgi, ei hoolita seal elavastki, ammu siis surnust.

Nad võivad öelda palju ilusat — kirikuõpetaja, töölised, eelkõige vana Sarapik, kes ikka ei saa teisiti, kui peab rääkima ka proletaarlastest ja sotsialismist. Ega ta ei pea ometi vanas eas ümber õppima. Ta teab, et Jüri Säävel seal puusärgis ei hooli sellest, ta ei usu ka hinge surematust ega liha ülestõusmist, aga ta räägib rohkem iseenesele. Vana mees on selle poolest naistega ühte moodi. Jüri Säävel ei hoolinud rääkimisest, aga vahel ta kuulas siiski ja muheles habemesse.

Aga insener Ilmar Säävel tunneb ta puusärgi järel kõlea äkki, et ta on üksi. Ta on üksi ja juurteta maailmas, ainult iseendale toetuv. Ja temale toetuvad naine ja laps ta kõrval. Nagu vanaisagi alguses — öeldagu veel, et kõik ei kordu . . .! Korraga ta saab selgesti aru, et niisama üksi on olnud see mees seal puusärgis kogu oma elu. Kõiki oma unistusi, muresid ja pettumusi ta on kandnud üksi. Lihtne, tahumatu töömees — mis oli temal kanda? Siiski, siiski — sulekandam ei vajuta meest küüru . . . Kes teab, mis ta oli mõelnud ja lootnud, kui oli veel noor nagu Ilmar praegu . . . Kuidas aastad olid aegamööda murdnud ta jõu ja rõõmud, kuidas oli pettunud teistes inimestes ja võib-olla iseendaski. Ja ta mõistis nüüd, see kibestunud ja kangekaelne vanamees on olnud kaugelt õnnetum, kui oli ta naine. Naise süda on kui vaha, kergesti jäävad sinna jäljed ja kergesti kaovad jälle, tänased rõõmud tasandavad eilsed mured. Aga mehe süda oli olnud nagu raud, iga kriimustus jäi sinna alaliseks. Ta oli kandnud neid märke enesega nagu oma ristigi, niigi palju ta ei usaldanud enam teisi inimesi. Ilmar arvas koguni mõistvat, miks vanaisa ei kutsunud teda vanaema surivoodile — ta ei taht-nud, et tema uhkus haavaks vanaema veel enne surma, sest kes teab, mis vastab insenerihärra, keda suurte tööde juurest kutsutakse vana haige naise juurde . . . Või tõusis ta käsi ka siin liiga hilja, nagu kord sadamas, saates poega üle vee . . .?

Jah, ja nüüd on ka tema liiga hilja aru saanud sellest mehest. Nüüd ta võiks minna avatud südamega oma vanaisa juurde — aga nüüd ei vasta ta tõesti enam.

Need vanad hallid töömehed, kes saadavad vana Säävlit puhkepaika, mis nad küll mõtlevad? Need peajumala vennad, kelle künnile ja külvile ei paista päike ja kes ei näe või

ei oska vaadata oma töö vilja . . . Ega nad väga palju ja suuri asju ei mõtle, mõnikord ei tule mõtlemisest head, seda arvas ka Jüri Säävel.

Kolm peotäit mulda — ei, see on päris viljatu liiv. Ja raamat, millel kunagi olnud kuldääred, mis aga on kulunud Eeva Säävli käte vahel ja vanadusest haigete silmade all, see on nüüd Ellen Säävli kitsas pruunis käes.

«Oh surelik, mind mäleta,
mis oled, olin mina . . .»

Et ka selliseid laule leidub vanas kulunud ja igavas raamatus! Ju läks! siis rahvas ütleb . . .

Aga siis, kui haud on juba kinni aetud, palub insener ennast üsna natukeseks ajaks üksi jätta. Ellen läheb väikese Jüriga eemale. Ta tunneb leinapäevale vaatamata natuke rõõmu — oma mehe pärast. «Ta on tundma hakanud,» mõtleb ta. «Võib-olla on ta nüüd elus õnnelikum, võib-olla õnnetum, aga siiski on nii parem.»

Siis läheb ta tagasi ja näeb inseneri kummargil haua kohal, ta on surunud käed sügavasse liiva, ta õlad värisevad. Naine ei lähe mehe juurde, vaid ütleb eemale:

«Hakkame nüüd minema, väikesel Jüril hakkab külm!»

Jah, nüüd tuleb üles vaadata, vaadata sellele, kes seisab seal haudade vahel, ise põlvepikkune, aga mõlemad silmad ja käed avatud vastu võtma kõike, mis elu toob.

TULI, RAUD JA SÕNA

Kolmkümmend aastat tagasi sõnastas Karl Ristikivi oma mõttepäevikulise loo «Enesest ja teistest». Selles kõneles ta oma kirjandusse tulekust, valgustas loometöö aluseks olnud püüdlusi ja põhimõtteid. Muu hulgas oli juttu ka siirusest, kirjaniku ja elu seoste katkematusest.

Ristikivi toonitas: «Alati, kui on vaja olnud suunata valgus seest väljapoole, näha maailma oma tegelaste silmadega, ei ole jäänud muud üle, kui ise asuda sinna keskele, kus asub see inimese tabamatu ja ebamäärane «mina ise». Ja see ei ole maksev ainult peategelaste kohta.»

See autori ligiolek kajastub otseselt või varjatumalt kogu Ristikivi loomingus. Tema lastejutud 1930-ndail aastail («Lendav maailm», «Semud», «Sellid», «Sinine liblikas») leidsid poolehoidu ja auhindamist just tänu kirjaniku vahetule ja isikupärasele maailmanägemisele. Nn. Tallinna triloogia päris- ja ebakangelasi valgustas Ristikivi juurdlev pilk ja saatis tema hindav hoiak. Elu viimase perioodi suurtes ajaloopanoraamides samastus autor kroonikakirjutajaga või sellise ajatu kangelasega, kes näeb ja mõtestab, kuid ei suuda oma eetilisi veendumusi üldkehtivaiks kuulutada. Igal juhul polnud ta aga kiretu kõrvaltvaataja või literatuurse mängu harrastaja.

Kui romaan «Tuli ja raud» sai kirjastuse «Loodus» 1938. a. romaanivõistlusel esimese auhinna, oli see suursündmuseks kogu meie kirjanduses. A. H. Tammsaare pöördus ajakirjanduses avaliku kirjaga Karl Ristikivi poole, tunnustades autori annet ja osutades elutõesele teostamata unistuste kujutamisele selles romaanis. Enne autoriümbriku avamist olid kogenud žüriiliikmedki arvamisel, et tegemist on mõne vanameistri teosega. Kummatigi oli see nn. Tallinna triloogia avateos esimeseks tõsisemaks suurvormiliseks tööks Karl Ristikivi loometeel.

Ristikivi oli maalt, Varblast tulnud Tallinna 1927. aastal ja leidnud eluaseme Kopli tänaval ühes töölisperekonnas. Siin puutus ta isiklike tähelepanekute ja teiste meenutuste varal kokku senisest sootuks erineva maailmaga, tööliste eluga. Lisandusid kooliõpingud ja oma tööpoisipõlve kogemused, suur lugemus ja isikupärane vaatenurk maailma asjadele. Sai teoks perekonnaromaan, mille tegevus kulgeb olulisselt töölismiljöös. Maalt linna siirdununa ja oma arusaamades mõndagi talupoeglikku säilitanuna pole romaani keskne tegelane Jüri Säävel muidugi puhtakujuline proletaarlane. Ta igatseb veel aastaid tagasi maale, oma loodetud talukohale, ega haaku kuigi tihedasti uue keskkonnaga. Kuid just see külg teebki ta Ristikivile omaseks. Taluteenija lapsena mõistis kirjanik niisuguseid inimesi, mõistis nii nende teostamatuid unistusi kui ka karmi enesekohustust tööks ja eluks.

See, mida autor kujutab, pole nende aastate kirjanduses tavapärane «haljale oksale» tõusmise või siis vastupidi agulis määndumise tee. See on lihtsalt tükk tõsist, murerohket elu, desillusionistlik pilt tegelikkusest, Tammsaare sõnu teisendades — sootuks lihtne ja veenev lugu lihtsast mehest ja naisest.

Jüri Säävel on metallitöölisena tule ja raua keskel. See suretab ajapikku temas looduslähedusega seotud maa või lastega. Kirjanik psühholoogilise realistina ei piirdu aga vaid elu väliste ilmingute kujutamisega. Tema sõna tungib inimese ja karakterite sügavusse, manab lugeja silmade ette meie rahva kujunemisloo ühe etapi ja kuulutab igiinimlikke voorusi — vaatamata nüüdisele skepsisele ning kangelase püüdluste liivajooksmisele. Karl Ristikivi «Tuli ja raud» on teos, milles elu ja kunst on võrdõiguslikud. Koos «Rohtaia» ja «Õige mehe kojaga» kuulub see teos meie realismiklassikasse.

Harald Peep

REDIGEERIMISMÄRKUSI

K. Ristikivi romaani «Tuli ja raud» on autori eluajal välja antud kahel korral: 1938. a. kodanlikus Eestis ja 1944. a. Helsingis. Peale selle on hiljuti kirjandusteadlaste kätte jõudnud romaani esmatrüki eksemplar autori paranduste-täiendustega. Viimase on kirjanik 1939.—1940. a. paiku esitanud «Looduse» kirjastusele. Kirjastuse tolleaegne juht H. Männik kavatsenud avaldada «Borease» kirjastuse väljaandel romaani saksakeelse tõlke (vt. «Keel ja Kirjandus» 1982, nr. 10, lk. 526—527). Nimetatud trükieksemplarisse on autor teinud tindiga üksikuid sõna- ja lauseparandusi, kohati kleepinud äärele pabeririba väikeste täiendustega, teose viimastele 30 leheküljele teinud aga ulatuslikke vahelekirjutisi ning mõningaid ümbersõnastamisi, püüdes psühholoogiliselt mõistetavamaks teha noore Ilmar Säävli käitumist ja ettevõtmisi. Kas kirjanik on mõelnud neid täiendusi oma romaani tõlke või eestikeelse uustrüki jaoks, pole teada. Igatahes «Tule ja raua» 1944. a. väljaandes niisugused ulatuslikumad täiendused puuduvad. Ometi on ka selle väljaande jaoks teost eelnevalt töödeldud, kuid hoopis teistel põhimõtetel. Siin on pearõhk pandud stiilisilumistele. Nii esineb ohtrasti täitesõnade *ka, ikka, aga* jt. ärajätmist, sõnakorduste kõrvaldamist lauses või kõrvutiasetsevates lausetes või muul viisil teksti suupärasemaks tegemist. Näiteks (esimesel kohal 1938. a. trüki variant): *Näe, need kaks tublit lukusepakätt, need ikka ka maksavad midagi — ...need ka maksavad midagi; Töö oli ka muidugi kõva ja külm oli ka kõva ning kestis kaua — Töö oli raske ja külm ka kõva ning kestis kaua; Kui meister vahel vandus ja võttis kõige vängemadki sõnad appi, ei tulnud seda nii halvasti võtta, tal oli lihtsalt säärane kõneviis — ... ei tulnud seda nii halvasti mõista...; seda toredam oli käia, eriti kui oli videvik — seda toredam oli käia, eriti videviku ajal.* Stiilisilumiste kõrval on tehtud muidki pisiparandusi. Mitmel juhul on asendatud üksikuid sõnu või lauseosi teistega, kõrvaldades sellega kohati ka ebatäpsusi või -loogilisusi tekstis: *Ühel õhtul ta ütles koridoris Eevale, et tema mees tahtvat koridoris omamoodi ümber seada — ...et tema mees tahtvat keldris omamoodi ümber seada* (*keldris* on ka sisuliselt õige); *Tema ei saanud praegu veel*

tunnistada Maarjat paremaks kui virka Martat — Tema ei saanud praegu veel tunnistada Mariat paremaks kui virka Martat; Öö oli ka nii ilus, rohutirtsud saagisid juba ja lehmad laudas ähkisid unes — Öö oli ka nii ilus, ööbik laulis aida taga ja lehmad laudas ähkisid unes. Kooliga seoses olevates tekstiosades on *direktor* asendatud *inspektoriga, usuõpetaja Davõdov ajalooõpetaja Duminiga,* inspektor *Rõbov Võssokoviga,* Eeva ja Jüri Säävli mõttevahetuses pärast näitemängu vaatamist on igal pool Eeva ja Jüri nimed vastamisi ära vahetatud jms. Peale asendamiste on üksikutes kohtades teksti ka sõnapaari või koguni terve lauseosaga täiendatud: *Igaüks võitles oma vabaduse eest — Igaüks võitles oma vabaduse eest omal kombel; sest ta kõrval polnud palju pikemat õde, oli selle asemel Selma, keda täna keegi ei lükanud eemale — ...oli selle asemel laiale teele läinud Selma, keda täna keegi ei lükanud eemale; Olid olnud päevad, mil nemadki olid olnud rõõmsad — Olid kunagi olnud päevad, mil nemadki olid olnud rõõmsad, aga need võisid olla nüüd alatiseks möödas.* Harvem esineb lauseosa ärajätmist: *Ja üks suu rohkem või vähem — mis see pisike sul alguses sööbki — Ja üks suu rohkem või vähem; mõlemaid kästi sedamaid mõisa piiridest kaduda, muidu tuuakse urädnik — mõlemad kästi sedamaid mõisa piiridest kaduda.* Ainult ühes kohas, romaani teise jao VI peatüki lõpuosas on välja jäetud pikem tekstiosa (umbes pool lehekülge) — mõtisklus, kui Eeva ja Jüri Säävel otsivad surnukuuris revolutsiooniohvrite seast oma poega. Ära on jäetud ka moto raamatu eest.

Üksikud parandused 1944. a. väljaandes langevad ühte ka autori poolt 1938. a. trükieksemplaris tehtud parandustega. Nii on mõlematés *direktor* > *inspektor, koridoris* > *keldris,* ära jäetud tekstiosa *muidu tuuakse urädnik,* lausesse *Ta pidi kord suure venna käest vastu kõrvu saama* juurde pandud *selle eest,* jms.

Oletatavasti on autor 1944. a. väljaande jaoks esitanud teose esmatrüki käsikirja, mitte aga selle trükieksemplari. K. Ristikivi keelepruugis esinevad sellised sõnakujud nagu (sisseütl.) *juure, meele, tuule, ääre* jms. ning *kodu* pro *kodus,* mis 1938. a. väljaandes on (arvatavasti korrektori poolt) parandatud normikohaseks *juurde, meelde, tuulde, äärde, kodus.* 1944. a. trükis aga esinevad need *juure, meele, tuule, ääre, kodu* kujul. Ei ole usutav, et autor need nii tihti esinevad sõnad esmatrüki tekstis oleks tagasi vigasteks parandanud. Seda oletust toetavad ka 1944. a. väljaandes esinevad väljendid *kaerahapurokka* ja *prijestu juure,* esmatrükis *kaerakiislit* ja *raudtee juurde.*

Käesoleva trüki aluseks on võetud 1944. a. väljaanne kui autori viimase tahte kajastus. Parandatud on väljaande rohkearvulised trükivead. Ülalnimetatud sõnakujud *juure, meele* jne. on taastatud 1938. a. trüki järgi normikohasteks. Kaasaja keeletarvitusele vastavaks on tehtud ka kohati esinevad *mis tahtes, kuidas tahtes* > *mis tahes, kuidas tahes, merimees* > *meremees, haakis* > *haagis, hässitama, hundama* > *ässitama, undama* jms.

Toimetaja